

Károli Gáspár Református Egyetem

Állam- és Jogtudományi Kar

Doktori Iskola

A magyar konzuli tevékenység és bírászkodás az Osztrák-Magyar Monarchia

alatt: szabályozás, szervezet és gyakorlat

PhD. értekezés

Témavezető:

Dr. Törő Csaba Attila PhD

egyetemi docens

Készítette:

Dr. Teschmayer Gábor

Budapest 2019

Témavezető neve: _____

Ezen doktori értekezés nyilvános vitára történő benyújtását támogatom:

Dátum: _____
témavezető aláírása

A szigorlati bizottság tagjai:

Elnök: _____

Vizsgabizottsági tag: _____

Vizsgabizottsági tag: _____

A bíráló bizottság tagjai:

Elnök: _____

Titkár: _____

Opponens: _____

Opponens: _____

Bizottsági tag: _____

Bizottsági tag: _____

Bizottsági tag: _____

A szigorlat időpontja: _____

A védés időpontja: _____

TÉMAVEZETŐI TÁMOGATÓ JAVASLAT NYILVÁNOS VÉDÉSRE BOCSÁTÁSHOZ

Dr. Teschmayer Gábor „A magyar konzuli tevékenység és bíraskodás az Osztrák-Magyar Monarchia alatt: szabályozás, szervezet és gyakorlat” című doktori disszertációjának végső - észrevételeim alapján véglegesített - változatát elkészítette. Az értekezés önálló és alapos munka, amely a jelölt által vizsgálni kívánt kérdéseket rendszerezetten áttekinti, elemzően feldolgozza releváns hazai, valamint többnyelvű külföldi szakirodalmi bázisra építve.

Értékelésem szerint a dolgozat a kitűzött célját megvalósította, lefolytatta saját vizsgálatát és szakszerűen végrehajtotta mindazon elemzéseket, amely önálló tudományos igényű véleményének kifejtéséhez, valamint a keresett válaszok megállapításához szükségesnek tekinthetők.

A fentebbi témavezetői álláspontom alapján Dr. Teschmayer Gábor P.h.D. disszertációját tudományos megmérettetésre késznek és érdemesnek találom, ezért egyértelműen támogatom annak mielőbbi opponensi elbírálásra és azt követően nyilvános védésre bocsátását.

Budapest, 2019. október 28.

Dr. Törő Csaba
témavezető
docens
KRE ÁJK

TARTALOMJEGYZÉK

I. Bevezetés.....	6-10
II. fejezet	
A konzuli bíraskodás történeti áttekintése	
II.1 A konzuli bíraskodás intézményének története a XVI. századig	10-19
II.2. Az 1535. évi francia-török kapituláció: jelentősége és mintaadó jellege	19-24
III.3. Az Oszmán Birodalom és a keresztény államok közötti viszonyok szabályozásának jogdogmatikai háttére – A KAPITULÁCIÓK	24- 26
III. fejezet	
A Habsburg Birodalom konzuli bíraskodási gyakorlata	
III.1 A Habsburg Birodalom által megkötött kapitulációk és a konzuli szervezetrendszer kiépülése	27-33
III.2 A konzuli szervezet 1825-i reformjától az 1855-i neoabszolutista szabályozásig.....	33-39
IV. fejezet	
Az osztrák-magyar konzuli tevékenység és konzuli bíraskodás a konzuli bíraskodásról szóló törvény elfogadását megelőzően	
IV.1 Az osztrák-magyar konzuli bíraskodás gyakorlata az Oszmán Birodalomban.....	39-43
IV.2. A kiegyezés hatása a konzuli tevékenységére.....	43-46
IV.3. A magyar konzuli törvény létrejöttének indoka és tartalmi újításai.....	47-66
V. fejezet	
A konzuli bíraskodásról szóló 1891. évi XXXI. törvénycikk elemzése	
V.1 A konzuli bíraskodásról szóló törvény személyi hatálya.....	67-74
V.2. A törvény területi hatályának vizsgálata	75-84
V.3 A Konstantinápolyi Főtörvényszék szervezetére vonatkozó szabályozás.....	84-94
V.4. A főtörvényszék ügyvitelének szabályozása.....	95-100

V.5 A konzuli bírói szervezetre vonatkozó fegyelmi hatáskör és eljárás szabályozása	101- 105
V.6 A konzuli bíróságok által alkalmazandó jog törvényi szabályozása.....	105-116
V.7 A törvény felhatalmazása alapján kiadásra került miniszteri rendeletek vizsgálata és hatásuk a konzuli bírósági eljárásokra.....	117-132
V.8 A vegyes bírósági rendszer és a törvényi szabályozás egymáshoz való viszonya – az egyiptomi vegyes bíróság felállításának indoka, létrejötte, szervezete és működése.....	132-143
V.9 A törvény időbeli hatálya és hatályának meghosszabbításai – az osztrák-magyar konzuli bírói joghatóság megszűnése.....	144-152
VI. fejezet	
A konzulok képzése: a Konzuli Akadémia.....	152-159
VII. fejezet	
A konzuli szolgálati pragmatica a konzuli bíráskodásról szóló törvény elfogadását követően	
VII.1 Konzuli feladatok.....	159-164
VII.2 Konzuli szervezet, rangok és tisztviselői illetmények.....	165-169
VIII. fejezet	
Az Osztrák-Magyar Monarchia konzuljai által Európán és a Török Birodalmon kívüli konzuli bíráskodási gyakorlata a vonatkozó magyar törvény hatálybalépése után	
VIII.1 Az egyenlőtlen szerződések jogdomatikai elemzése.....	169-172
VIII.2 Kelet-ázsiai konzuli bíráskodás – Sziám, Kína, Japán és Korea.....	173- 186
VIII.3 Konzuli bíráskodás – Marokkó, Perzsia, Zanzibár és Tunisz.....	186- 194
IX. fejezet	
A magyar konzuli bíráskodás értékelése: magyar érdekvédelem, joghatóság és vitarendezés gyakorlatának, eredményeinek bemutatása, korlátai és jelentősége.....	
X. Összegzés.....	206-209
XI. Summary	210-217
X. Hivatkozott és felhasznált irodalom, forrásjegyzék.....	218-229

„És nemcsak, hogy a mai intézmények nem örökkévalóak, nemcsak, hogy meg fognak változni, de bizonyos az is, hogy a jogintézményeknek még bekövetkező változása a messze jövőendő időkben minden konkrét fogalmat túl fog haladni, a melyet ma róla alkothatnánk, vagyis beláthatatlan. Az intézmények, a melyeket ma a jog ideáljának szoktak tartani, valamikor nevetségesen tökéletlennek fognak feltűnni.”¹

Pikler Gyula

„A mai értelemben felfogott konzuli intézmény kialakulása alapvetően két okra, az exterritoriális bíráskodásra és a földközi tengeri kereskedők önszerveződésére vezethető vissza.”²

Dr. Hargitai József

I. Bevezetés

A témaválasztás indoklása

Egy hosszú út végén az utat végigjáró szerző fáradtan, de talán megelégedéssel pillant hátra, értékelve a bejárt utat. Azt, hogy miért indult el, honnan indult el és hova érkezett. És mi értelme volt az útnak. A dolgozat szerzőjeként jómagam is megteszem ezt már az értekezés bevezetőjében. A szerző 2001-ben lett oktatója a Nyíregyházi Egyetem jogelődjének a Nyíregyházi Főiskolának, a Nyíregyházi Főiskola Nemzetközi Kapcsolatok Tanszékének oktatójaként N. Szabó József professzor ösztönzésére kezdte meg doktori tanulmányait a Miskolci Egyetem Deák Ferenc Doktori Iskolájában Stipta István professzor úr kutatásvezetői irányításával. A téma kiválasztásánál szempont volt, hogy a Habsburg Birodalom – később Monarchia – konzuli szervezetének átfogó feldolgozása mellett, egy magyar kutatók által részlegesen feltárt és jogtörténeti szempontból viszonylagosan ismeretlen jogintézmény – a konzuli bíráskodás - kerülhet feltárássra.

A kutatási téma kiválasztása kapcsán szerencsém volt találkozni néhai Dr. Hargitai Józseffel, aki a konzuli kapcsolatok jogának, a konzuli intézmény

¹ PIKLER 1902 – 152 o.

² HARGITAI 1999

jogtörténeti fejlődésének közelmúltbeli egyik legjelentősebb kutatója volt. A személyes beszélgetések valamint a témában megjelent írásai keltették fel bennem az érdeklődést a Habsburg Birodalom konzuli szervezetének és a konzulok által gyakorolt bíraskodás szabályozásának jogtörténeti tanulmányozása iránt.

A választott téma kidolgozásának szerkezete

A dolgozat kiemelten foglalkozik a Habsburg Birodalom konzuli szervezetének kiépülésével, a konzulok képzésének feldolgozásával, az egyes konzuli feladatok bemutatásával valamint a Monarchia konzuljainak konkrét tevékenységével. Az értekezés kiemelten és részletesen feldolgozza a konzuli feladatok közül a konzuli bíraskodással kapcsolatos forrásokat és szakirodalmat, amely alapján az – először a 1718-as pozsareváci békeszerződésben a Habsburg Birodalom részére Török Birodalom által biztosított - konzuli bíraskodás jogintézményének összefoglaló és értékelő bemutatása történik meg.

A konzuloknak, mint saját és idegen államok alattvalói feletti bírának a tevékenysége több évszázados múltra tekint vissza. A dualizmus kori konzuli bíraskodás kutatásának szempontjából kiemelkedő jelentősége és mintaadó jellege van a dolgozatban vizsgált 1535. évi francia- török kapitulációnak. Ezen jogi dokumentum létrejöttét követően már kutatható és elemezhető írásos források állnak rendelkezésre.

A kutatás fő célkitűzéseként azt határoztam meg, hogy elkészüljön egy olyan átfogó dolgozat, amely a konzuli bíraskodás kialakulásának jogtörténeti előzményeinek feltárása, a dualizmus korszakát megelőző évszázadok vizsgált jogintézményre vonatkozó írásos forrásainak elemzése mellett az Osztrák-Magyar Monarchia – illetve az megelőző Habsburg birodalmi – időszak során az osztrák (-magyar) konzulok képzésével és feladataival kapcsolódó szakirodalom részletes feldolgozására is kiterjed. A dolgozat a rendelkezésre álló szakirodalom alapján foglalkozik és betekintést nyújt a Oszmán Birodalmon kívüli, tengeren túli területeken működő konzulátusok működésébe.

Az 1867. évi kiegyezéssel visszaszerzett magyar közjogi függetlenséget megelőzően a XVIII. század elejétől fokozatosan kiépülő Habsburg külügyi igazgatási szervezetrendszer részeként létrejövő konzuli szolgálattal kapcsolatos

rendeletek és szabályozás feltárása készíti elő a kutatás középpontjában álló téma feldolgozását. Az értekezés elkészítésével kapcsolatosan fontosnak tartom kiemelni, hogy a kutatás fókuszát a kezdeti célkitűzéseket követően részben módosítani volt szükséges. A magyar és külföldi szakirodalom és források a dolgozat központi témájává az 1891. évi magyar konzuli bíraskodásról szóló törvény került illetve a törvény elfogadását megelőzően kialakult és egészen az első világháború befejezéséig tartóan érvényesülő nemzetközi szerződésekben rögzített konzuli bíraskodásra vonatkozó szabályozás vált.

A kutatás központjában – amint az a dolgozat szerkezetéből is kitűnik – a dualizmus idején elfogadott a konzuli bíraskodást szabályozó 1891. évi XXXI. törvénycikk – és az ezzel kapcsolatos közjogi vita – feldolgozása és átfogó bemutatása került.

A dolgozatban törekedtem arra, hogy a törvénycikk elfogadását követően megkötésre kerülő nemzetközi szerződések részletes elemzésével bemutatásra kerüljön a Monarchia által gyakorolt konzuli bírói jogszolgáltatás. A kutatás során vizsgálatom az osztrák konzuli törvény³ rendelkezéseit is. Rögzítenem kell azonban azt a tényt, hogy a kutatásomnak és a dolgozatomnak nem a magyar és az osztrák konzuli törvény összehasonlító jogdogmatikai elemzése volt a tárgya.

Kutatás tárgyává kívántam volna tenni a törvénycikk elfogadása utáni konzuli bírói gyakorlatot, azonban szembesültem azzal a ténnyel, hogy a dualizmus kori külügyi iratanyag az 1956-os forradalom és szabadságharc fővárosi pusztításának mártaléka lett. A közös külügyminisztériummal kapcsolatos anyagok Magyarországon nem lelhetőek fel. A szerző megpróbálta a Magyar Országos Levéltár vonatkozó állományokban – K577 és K578 állományszámok – felkutatni a releváns forrásokat, azonban az állományokban felhasználható forrásra nem bukkant. Kutatásom iránya így egyértelműen azon források feldolgozására irányult ezt követően, amelyek Magyarországon papír alapon rendelkezésre álltak, valamint amelyek a világhálón digitalizált formában elérhetőek. A magyar nyelvű források mellett a szerző német és angol nyelvtudására tekintettel, utóbbi nyelven elérhető szakirodalom került feldolgozásra.

³ ANTAL 2012– 72-76 o. valamint R.G.Bl 1891 XLI. Stück 136. Gesetz vom 30. August 1891. <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1891&page=374&size=45> Utolsó letöltési idő: 20191002

A kutatás módszere az volt, hogy első fázisban a szerző a magyar nyelven megjelent közelmúltbeli, illetve egyébként elérhető, a témával kapcsolatos szakirodalmat kutatta fel és ismerte meg. A vizsgálódás alapján tényként rögzíthető, hogy az első világháborút követően a Habsburg Birodalom/Monarchia által gyakorolt konzuli bíraskodással illetve a konzuli bíraskodás szabályozásával egy magyar szerző – Antal Tamás⁴ – egy publikációja jelent meg illetve egy publikáció illetve könyv⁵ – amelynek egy fejezete foglalkozik a témával - Hargitai József tollából.⁶

Az első világháborút megelőző magyar jogirodalom felkutatása során a szerző több, szakirodalmi munkát ismert meg a téma kapcsán. A megismert magyar szakirodalom kapcsán kijelenthető, hogy a konzuli bíraskodás intézménytörténetét és konzuli bírói jogszolgáltatás legteljesebb feldolgozását Lers Vilmos 1904-ben megjelent műve tartalmazza.

A kutatás során természetesen nemcsak a magyar, hanem a német és angol nyelvű témába vágó szakirodalom is áttekintésre és feldolgozásra kerültek. Az Osztrák-Magyar Monarchia konzuli intézmények és ezen belül a konzuli bíraskodásnak a szabályozása kapcsán az alapmű az először 1882-ben kiadott Josef Freiherr von Malfatti di Monte Tretto által írt „Handbuch des österreichisch-ungarischen Konsularwesen” című két kötetes munka⁷. A jelen értekezéshez Malfatti 1904-ben kiadott munkája szolgált forrásul. Malfatti részletes és átfogó elemzése minta volt a magyar Lers könyvhöz is.

A további külföldi szakirodalom közül kiemelem az osztrák Haus-Hof- und Staatsarchiv éves kiadványait a Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivst. A kiadványokban több a téma szempontjából értékes publikációt találtam.

A munkámat segítette, hogy a 2010-től digitálisan elérhetővé váltak a kutatási korszakot érintő Országgyűlési Naplók és Irományok, így a közvetlen forráselemzés könnyebbé és egyszerűbbé vált. A konzuli bíraskodás szabályozásáról szóló törvénnyel kapcsolatos közjogi vita teljes forrás anyaga részletesen és átfogóan feldolgozásra került. A törvény jogdogmatikai elemzése kapcsán a kapcsolódó végrehajtási rendeletek valamint a törvény hatályát meghosszabbító jogszabályok feltárása és értékelése megtörtént. A dolgozat

⁴ ANTAL, 2004

⁵ HARGITAI, 2005

⁶ HARGITAI, 1999

⁷ MALFATTI, 1904

elkészítése során a XIX. századi jogi szaklapok is átvizsgálásra kerültek és a téma szempontjából releváns cikkek, írások – a Jogtudományi Közlöny és az, Ügyvédek Lapja – hasznos szakirodalmi segítséget nyújtottak számomra. Jelen értekezésben a téma lezárásnak napjáig – 2019. október 02. – fellelhető és elérhető magyar szakirodalom feldolgozásra kerültek.

II. A konzuli bíraskodás történeti áttekintése

II.1 A konzuli bíraskodás intézményének története a XVI. századig

A konzuli bíraskodás évszázados múltra visszatekintő jogintézmény, amely egészen a 20. század első feléig fennmaradt gyakorlatot jelentett egyes nyugati államok (jellemzően nagyhatalmak) és Európán kívüli (szuverenitásuk korlátozását elfogadó, vagy eltűni kényszerülő) észak-afrikai vagy ázsiai) országok nemzetközi jogi kapcsolataiban. Az egyes külföldi személyek felett a területi államban a konzul által gyakorolt igazságszolgáltatási hatalom gyökerei a kora-középkorba, a földközi tengeri térségébe vezetnek vissza. A Nyugat-római Birodalom bukását követően a Földközi tenger északi partjainál számos, kisebb városállam jött létre.⁸ A távolsági kereskedelemben leginkább érdekelt városok kereskedői a legjelentősebb kereskedelmi székhelyeiken ún. faktoriákat létesítettek. Ezek a kereskedelmi kirendeltségek az ugyanazon városállamhoz, nemzethez tartozó kereskedők áruraktárait, lakóházait és irodáit magába foglaló önálló épületegyüttest vagy akár városrészt képeztek. Az itt letelepült kereskedők megtartották szokásaikat és a perszonál-statútum elve szerint – amely elv azt jelentette, hogy egy adott városállam polgára, a város államon kívül is az adott város státútumának hatálya alá tartozott – alapján maguk közül választott bírákra bízta a felmerült vitás ügyekben történő ítélezést.⁹ Ezeknek a bírácoknak az alkalmazandó hazai (küldő állam) joggal és annak

⁸ Velence, Genova, Pisa, Amalfi, Barcelona, Marseille, Montpellier, Valencia. MALFATTI, 1904, MISKOLCZY, 2008., MARTENS, 1874., NEUMANN, 1854., BENKE, 1987., MÁRFFY-MANTUANO, 1908., GAJZAGÓ, 1942., CSARADA/1, 1901., HORVÁTH 1921., BRÉHIER/1, 1999, BRÉHIER/2, 2003. HARGITAI 1999; DOLESCHALL, 1901., MATSCH, 1980.

⁹ A magánjogi jogfejlődés szokásjogi úton ment végbe. A városállamok szabálygyűjteményeit státútumoknak nevezték. A városok közötti kereskedelmi kapcsolatok erősödése és fejlődése a kétoldalú állam elismerések mellett gyakran vezettek az alkalmazandó státútum kiválasztása kapcsán

gyakorlatával tisztában kellett lenniük. Minden kereskedő államnak érdekében állhatott, hogy területén engedélyezze az idegen város polgárainak a bíróválasztási jogot, hiszen viszonyosság alapján az adott idegen városban tartózkodó saját kereskedőinek (polgárainak) is ugyanezt kérhette azok jogbiztonságának kiemelten fontos feltételeként.

Az első ilyen tartalmú rendelkezést a *Leges Visigothorum*-ban találjuk.¹⁰ A vizigótok biztosították, hogy az idegen kereskedők maguk közül bírót (*telonarii*) válasszanak, aki saját államának polgárai felett gyakorolhatta a bírói joghatóságot. A bíróválasztáshoz való jog – értve ez alatt a külföldiek felett, saját joguk szerint ítélő, de belföldi bírót is – a X.-XIII. század során terjedt el a térség itáliai, francia és spanyol városállamaiban. A választott személyek hivatalos címei között találjuk a „*consul mercatorum*”, „*consuls des marchands*”, „*consuls de commerce*”, „*juges-consuls*” és a „*consules marinarios et mercatorum*” elnevezéseket.¹¹

A konzulok hatásköre a kereskedelmi ügyekre terjedt ki. Velencében a köztársaság a XII. században külön hatóságot állít fel konzuli bírászkodás gyakorlására. Ez a hatóság a külföldiek és a belföldiek egymás közötti vitás ügyeiben volt jogosult dönteni.¹² A XIII. századtól a kereskedelmi és tengerjogi ügyek – ide értve többek között a fuvarozási illeték beszedését, a közös hajókárral kapcsolatos ügyek intézését – mellé büntetőjogi hatáskört is kapott. Velencéhez hasonlóan, Genova, valamint egyes francia és a spanyol városok is állítanak fel saját városukban konzuli törvényszékeket.¹³ Később a Földközi tenger térségén túl Nyugat- és Észak-Európa államaiban is elterjedt ez a gyakorlat. A középkori nyugat-európai államok erősödésével azonban egyre kisebb jelentősége lesz a konzuli jogszolgáltatásnak. A XIV-XV. századra az igazságszolgáltatási hatáskör lényegében megszűnt, visszaadta a helyét a kereskedelmi érdekképviselői tevékenységnek. A konzulok hatáskörében maradnak azonban saját nemzetbeli hajókkal kapcsolatos rendészeti ügyek.¹⁴

összeütközésekhez. Azonban fontos kiemelni, hogy a konzuli bírászkodás során alkalmazott jog kérdése – ellentétben a nemzetközi magánjoggal – nem az ügy jellege és annak alapján történő minősítése, hanem az alperes (az *actor sequitur forum rei* elv alapján) személyes joga alapján dőlt el.

¹⁰ *Leges Visigothorum* lib. XI.tit. III.c.11., LIPMANN, 1898.6.; NEUMANN, 1854.11-12. MÜNCH, 1992, 764.

¹¹ LIPMANN, 1898, 6.

¹² CSARADA/2, 1894. 257-258., NEUMANN, 1854, 13.

¹³ A tengeri jogra és a konzuli feladatokra vonatkozóan a korszak legnagyobb szokásjogi gyűjteménye az *El Consulat del Mar* c. kódex, amely a kereskedelmi, tengeri, hajózási és konzuli jogot foglalja össze. Angol nyelven: <http://www.admiraltylawguide.com/documents/barcelona1258.html>, illetve <http://libro.uca.edu/consulate/consulate.htm>; CSARADA/3, 1882, MISKOLCZY, 2008, 67.

¹⁴ LERS, 1904, 46-47., HARGITAI 2005, 230.

Az általunk vizsgált és a XIX. század folyamán visszatérő modern kori konzuli bíraskodás közvetlen előzményeit a levantei térségben kialakult gyakorlatban kell keresnünk. Az itáliai városállamok a X-XI. század legnagyobb közel-keleti birodalmával, Bizánccal nemcsak politikai kapcsolatok kiépítését kezdeményezték, hanem kereskedelmi érdekeik megerősítésére is tettek lépéseket. Bizánc, mint a levantei térség hatalmi központja és forgalmi gócpontja a Keletről érkező luxusárak elosztó piacaként is működött. A császárság despotikus szervezetét érintő folyamatos belpolitikai válságok, a gyakori trónutódlási harcok és az évszázadok múltán is emlegetett állami korrupció a jogszolgáltatásra is alapvető kihatással volt. A kereskedők érdekeinek védelme és a jogszolgáltatás biztosítása miatt először 1082 májusában a Velencei köztársaság (Serenissima Repubblica) – a Bizánc számára a normann herceg Robert Guiscard ellen biztosított segítség ellentételezéseként – Alexius császártól egy kereskedelmi szabadságát biztosító aranybullát kapott, amely rögzítette a bizánci birodalom területén a szabad és vámmentes kereskedés jogát.¹⁵ Ebben az aranybullában a velencei dózse évente a bizánciaktól kapott anyagi támogatás mellett megkapta a „protosebastos” címet, amely legfőbb, legnagyobb fenséget jelentett.¹⁶ Velence és Bizánc kereskedelmi kapcsolatainak szabályozásáról 1198-ben került sor szerződés aláírására.¹⁷ Ezen szerződéssel a bizánci császár beleegyezett, hogy a velenceiek maguk közül válasszanak előljárót – *comes*, *vicesomes*, illetve *legatus* megnevezéssel – aki honfitársai javára érdekvédelmi képviseleti tevékenységet fejtett ki a területi állam hatóságai előtt.¹⁸ Az előljáró megkapta a jogot arra, hogy a velencei polgárok egymás közötti polgári és büntető ügyeiben ítélezzék. A *legatus* jogot kapott arra, hogy bizánci alattvalónak velencei elleni polgári ügyében – egy bírói kollégium élén – döntőbíró legyen. E bírói testület kötelessége volt munkája megkezdése előtt egy görög-keleti templomban esküvel megfogadni a elfogulatlan, részrehajlás mentes ítélezést. Az *actor sequitur forum rei* elve alapján a bizánci polgár elleni polgári perben azonban a császári bíróság volt hivatott dönteni. Büntető ügyekben, amelyekben bizánci, illetve velencei polgár volt érintett vádlottként vagy sértettként, a polgári perekben is döntési jogkörrel rendelkező bizánci bíróság hozott ítéletet.

¹⁵ HEYD, 1879.Bd. I. S. 111., 121., 132.; RUNCIMAN, 2002.; OSTROGORSKY, 2003.317., MAGYAR 2005, MISKOLCZY, 2008, 57.

¹⁶ Vö: OSTROGORSKY, 2003.317., HARGITAI 2005,254-255., USTOR, 1969.

¹⁷ BERCHTOLD, 2009, 41.

¹⁸ MÜNCH 1992, 771.

Pár év elteltével Velence még nagyobb hatalomra tett szert, mert a negyedik keresztes hadjárat során 1204-ben hathatós közreműködésével a keresztesek elfoglalják Bizáncot, és Latin Császárság néven hozták létre államukat. A konstantinápolyi velencei előljárót ettől kezdve viselte a *podesta* címet. A *podesta* nemcsak a Konstantinápolyban élő velenceiek, hanem a császárság más – Velence részére biztosított engedmények gyakorlásának helyszíneit jelentő – területein és szigetein élő velenceiek felett is gyakorolhatta az igazságszolgáltatási hatalmat egy öttagú bírói kollégium bevonásával. Státusza tehát egyszerre sajátos kihelyezett igazgatási és igazságszolgáltatási hatásköröket foglalt magába, eltérően a később kialakult és klasszikus tényleges konzuli jogállástól és feladatoktól. 1228-ban Velence és Genova kötött szerződést, amelyben utóbbiak is elnyerték a jogot, hogy saját polgáraik felett bírói hatalmat gyakoroljanak. A megállapodásban rögzítették, hogy egymás polgárai közötti vitákkal kapcsolatos eljárást a fentebb említett *actor sequitur forum rei* elve alapján rendezik.

A *podesta* címet ezt követően a genovai előljáró kapja meg. Lassan minden bírói és közigazgatási hatalom az ő kezében összpontosult. Minden genovai felett ő gyakorolt hatalmat, sőt a genovai állam védencai feletti hatalom gyakorlásához jogot is megkapta. Munkájában egy 24 tagú Nagy Tanács, illetve egy hattagú Kis Tanács segítette.¹⁹ Utóbbi testület döntött első és végső fokon minden olyan vitás ügyben, amelyek a bizánci hatóságok, illetve más államok konzuljai és a genovai konzulok között keletkeztek. A *podesta* volt az elnöke a konzuli bíróságnak, a Curiának is. Annak ellenére, hogy Genova az 1261-es megállapodásban rögzítette, hogy államát a bizánci császár mindig baráti államként, Velencét pedig ellenséges államként fogja elismerni, 1265-ben Bizánc mégis kötött egy megállapodást Velencével. Eszerint a velencei Nagytanács (Maggior Consiglio) által megbízott képviselő – *bailo* – gyakorol a bizánci birodalom területén működő valamennyi velencei konzul feletti hatalmat. A *bailo* és – vele együtt, illetve rajta keresztül – Velence jogai a genovai *podesta* hatásköreihez nagyban hasonlítottak. Érdekesség ugyanakkor, hogy a velencei *bailo* kapta meg a Konstantinápoly területén élő bizonyos más külföldi közösségek – zsidók és örmények – feletti bírói, igazságszolgáltatási joghatóságot is. Bizáncban konzulok kinevezésére és a konzuli bíraskodáshoz való jogot később Pisa, Firenze és Barcelona is megkapta.²⁰ I. Bajazid szultán is elérte azt 1391-ben, hogy a

¹⁹ LIPMANN, 1898, 16. NEUMANN, 1854, 13. HARGITAI 1999, MILTITZ, 1840

²⁰ LERS 1904 27 o.

bizánci császárság területén tartózkodó oszmán alattvalók felett egy muzulmán bíró (kádi) ítélkezessen. A Bizánc területe mellett a keresztes hadjáratok során alapított keresztény államalakulatokkal²¹ is számos kereskedő városállam kötött hasonló tárgyú szerződéseket. Velence és Genova a Fekete-tenger térségének államalakulataival is élénk kereskedelmi kapcsolatokat ápolt. Mindketten törekedtek arra, hogy kereskedelmi és gazdasági érdekeik védelme, és a polgáraik feletti bíraskodáshoz való jog megszerzése érdekében megállapodások jöjjenek létre. Örményországgal (Genova 1201, Velence 1271), a Trabzonspori császársággal (Velence 1319), a Bolgár királysággal (Genova 1317, Velence 1352) és a Krím-félszigeten a tatár kánnal (Velence 1333) kötött ilyen tárgyú szerződéseket. A Krím-félszigeten a genovaiak különleges jogokkal rendelkeztek. A tatár kán hatalma a félsziget genovaiak által birtokolt részén csak névleges volt. A Kaffában székelő genovai konzul kormányzása alatt álltak e területek. A konzul, mint a terület főkormányzója az összes civil, katonai, büntető és politikai ügyekben eljárhatott. Jogában állt szerződéseket kötni és további konzulokat kinevezni. Működésében ez a szerepkör inkább egy gyarmati kormányzói státusz volt, mint klasszikus értelemben vett konzuli hatáskör. A konzult Genova egy-egy évre nevezte ki. Munkájában – hasonlóan Konstantinápolyhoz – egy 24 tagú Nagytanács és egy hattagú Kis Tanács segítette. Trabzonspor és a Krím 1463-ban, illetve 1475-ben törökök által történt elfoglalását követően a szerződések hatálya megszűnt.

Szíriában, a mai Izreal területén és Cipruson is megkapták a jogot, hogy konzulokat nevezzenek ki, és ezen konzulokra ítélkezési feladatokat bízzanak. A konzulok kinevezéséhez való jog Szíria és a mai Palesztina esetében az ottani külföldiek városállamának hatáskörében maradt. Az elnevezésben a konzul szót használták, kivéve a velenceiek, akik a *bailo* címet adták e hivatali szereplőknek. A velencei gyakorlatban elterjedt volt, hogy a bailo mellé egy alkonzult is megbízást kapott. A tárgyalt térségben a nem keresztény államok és a kereskedő városállamok közötti kapcsolatok is kiépültek. Mameluk Szultánság és egyéb barbareszk²² államalakulatokkal volt a legaktívabb a gazdasági forgalom. Ezen államok uralkodói olyan ún. kapitulációk formájában biztosítottak hasonló jogokat az idegen államoknak és polgárainak, mint a keleti keresztény államok császárai, királyai.²³

²¹ LERS 1904,31. , MISKOLCZY, 2008, 73-74.

²² A keresztes államok elfoglalása után alakult arab államokat sorolhatjuk ide.

²³ Rákossy Imre volt konstantinápolyi főtörvényszéki elnök 1908-ban az Ügyvédek lapjában megjelent írásában a területenkívüliség fogalmával azonosítja a kapitulációkat. RÁKOSY, 1908. – 6 o.

Annak ellenére tették ezt, hogy évszázados ellentétek, ellenségeskedések és a keresztes háborúk által okozott károk emléke árnyékolta be a kapcsolataikat. Nem utolsó sorban pedig a keresztény államokat a pápa súlyos büntetés terhe mellett tiltotta a nem keresztényekkel folytatott kereskedelemről. Azonban árucserére szükség volt, és a távolsági kereskedelem egyébként is nagy haszonnal járt mind a keresztény államok kereskedőit, mind a pedig a kapitulációkat megadó területi államok uralkodó rétegei számára.

A kapitulációk lényegét iszlám államok számára saját világ és jogfelfogásuk szerint a következő szempontok alapján lehet megragadni.

A Korán – amely nemcsak a mohamedán világ szent könyve és vallási alapdokumentuma – a muzulmán hívek számára közigazgatási, egyházjogi, magán és büntetőjogi magatartási szabályokat is előír. A vallási és a jogi normák nem különíthetők el egymástól ennek rendszerében. A Koránban a hitetlenek elleni harc és a megtérítésük kötelezettsége előírás minden hívő muzulmán számára. Ha a gazdasági szükségszerűségek – a kereskedelem megkerülhetetlensége – és az ezekkel együtt kialakuló kulturális kapcsolatok lehetséges előnyei nem mellőzhetőek, figyelmen kívül hagyhatók lehettek volna, nem tudott volna kialakulni tényleges kapcsolat a keresztény és muszlim világ között.

A lassan kialakuló és a kölcsönös bizalmatlanság talajából kinövő kapcsolatokra a bizonytalanság volt jellemző. Az első kereskedelmi megállapodásokat is alapvetően rövid időre – jellemzően 2-10 évekre – kötötték és gyakorlatilag egy-egy fegyverszüneti időszakra vonatkoztak.²⁴

A megállapodások azonban nem szerződéses formában tárgyasultak. A muszlim uralkodó egyoldalú kegyet gyakorolt, a keresztény fél kérelmére a biztosított privilégiumokat és koncessziókat kiváltságlevél formájában adta ki. Alakilag nem, de „lényegileg azonban mégis csak szerződések” voltak²⁵ Egyiptom uralkodója 1154-ben²⁶ Pisa részére adott ki kapitulációt, amelyben biztosította

- Pisa kereskedelemhez való jogát Alexandriában,
- garantáltat a pisai kereskedők és polgárok személyes szabadságát,
- tulajdonuk sérthetetlenségét,
- saját konzul kinevezését,

²⁴ LERS, 1904, 33.

²⁵ LERS, 1904, 32. ROSTOVÁNYI, 2011, 36-37.

²⁶ Pisa az első kapitulációt marokkó uralkodójától kapta 1133-ban, majd Valencia arab urától 1149-ben. LIPMANN, 1898, 38.

- a kollektív felelősség elve helyett a személyes felelősség elvét.

Ez a kapitulációt 1155-ben és 1173-ban Szaladin is megerősítette, aki fentiekén túl megengedte egy kereskedelmi telep és egy templom építését is.

A fentiekén túl a pisaiak megkapták még a jogot ahhoz, hogy egyiptomi alattvaló elleni panasz vagy egyiptomi alattvaló károkozása esetén az alexandriai emírhez, végső soron magához a szultánhoz fordulhattak.

A XIII. századra Velence is szoros kapcsolatokat épített ki Egyiptommal. 1238-ban, 1254-ben és 1302-ben kapott Velence kapitulációkat hasonló tartalommal, mint Pisa. Velencei polgár ellen mind polgári, mind büntető ügyekben a velencei konzul előtt kellett keresetet beadni vagy vádat emelni. Ítéletet is a konzul hozott, kivéve a főbenjáró bűnöket, amelyekben az emír ítelt. Ezekben a kapitulációkban szerepel hangsúlyosan a partra vetett javak feletti rendelkezés jogának eltörlése.²⁷

Genova is jelen volt a térségben és 1204-ben Alexandriában. Kapitulációt 1290-ben kapott. Ugyancsak rendelkezett kapitulációkkal Firenze, Barcelona és Marseille is.²⁸

A kapitulációk legfontosabb tartalmi eleme a keresztény államok polgárainak személyi biztonságának garantálása. A személyi sérthetlenség mellett a tulajdon védelmének biztosítása is szerepelt a kiváltságok között. A mohamedán uralkodó vállalta, hogy megbünteti azokat, akik a keresztények személye és vagyona ellen támadást követnek el. A kereskedelmi telepek létesítésének és a templomok építésének engedélyezése mellett a kapitulációkba foglalt kiváltságok között temetők kialakítása is megengedhetővé vált a mohamedán városokban, kikötőkben.

Fontos eleme volt a kapitulációknak az egyéni felelősség szabályozása. Korábban egy-egy idegen állampolgár által okozott kár esetén, ha nem tudták az adott károkozót felelősségre vonni, az egész keresztény közösséget tették felelőssé. A

²⁷ A partvetődéki jogot LERS idézett könyvének 41. oldalán így írja le: „...partra került javak – mármint hajótörést követően (T.G.) – biztonságba helyezése Európában is csak a konzuli intézmény terjedésével haladt. ... A capitulatiók – világos rendelkezések dacára – e téren alig értek el valamit.” A Monarchia által aláírt kereskedelmi szerződések is tartalmazzak erre vonatkozó rendelkezéseket. „Az ekként partra vetődött vagy hajótörést szenvedett minden kereskedelmi vagy hadihajó, azoknak minden töredéke és tartozéka, minden felszerelése és az említett hajókból megmentett minden javak és árúk, ide értve azokat is, melyek a tengerbe dobattak, vagy az említett tárgyak eladása esetén az azok után befolyt összegek, valamint az ezen partra vetődött vagy hajótörést szenvedett hajókon talált összes irományok a tulajdonosoknak vagy azok képviselőinek adandók át, mihelyt azt kívánják. Azon esetben, ha ezen tulajdonosok vagy képviselők nem volnának a helyszínen, az említett összegek vagy tárgyak az ország törvényei által megállapított határidőn belül kívánatukra az illető főconsuloknak, consuloknak, alconsuloknak vagy consuli ügynököknek adandók át...” XIV. cikk - 1898. évi XXXII. törvénycikk a Japánnal 1897. évi december 5-én kötött kereskedelmi és hajózási szerződés becikkelyezéséről

²⁸ MISKOLCZY, 2008, 82.

kollektív felelősség megszüntetésével elhárult a veszélye annak, hogy bárki vétkéért például a konzult vessék börtönbe. Az egyiptomi szultán úgy tekintett a konzulra, mint akit túszként lehet fogva tartani a saját honfitársai által okozott kár megtérítéséig.²⁹

A partra vetett javak feletti rendelkezés jog megszüntetése kapcsán előírták, hogy a hajótöréseket követően partra sodort árukat a megtalálók nem tulajdoníthatták el, hanem azokat biztonságba helyezve kellett őrizniük a tulajdonos jelentkezéséig. A valóságban előbbi előírást azonban sem a mohamedán, sem a keresztény polgárok nem tartották be. A muszlim államok területén elhunyt keresztények után maradt hagyatékok öröklésével kapcsolatosan megszüntették a háramlási jogot. Ezután, ha az illető keresztény után hagyaték maradt, és nem volt végrendeleti végrehajtója, a hagyaték tulajdonjoga nem szállt át a terület urára. Ilyen esetekben vagy az illető állam konzuljának vagy egy honfitársának őrizetébe kellett átadni a vagyontárgyakat. Ha az adott helyen nem volt konzul vagy saját nemzetbeli, akkor a helyi vámhatóság vezetőjének³⁰ kellett az örökösök részére történő megőrzés céljából átadni a hagyaték tárgyait.

A konzul mellett a keresztények és muzulmánok közötti eljárásokban a helyi vámhivatal vezetője volt a legfontosabb hatóság. A vámügyekben kikötői hatóságként is eljárta és bírói hatáskört is gyakorolt. A bírói hatáskör mellett ez a hatóság volt az, amely végrehajtó hatóságként érvényt szerzett a muzulmánok és keresztények közötti kártérítési döntésekben foglaltaknak. A különböző keresztény államok polgárai között előtte megkötött szerződések teljesítését is ki tudta kényszeríteni. Hagyatéki ügyekben is eljárta, ha nem volt illetékes konzul az érintett városban. A kapitulációkban engedélyezték az idegen államoknak, hogy konzult válasszanak a kereskedelmi telepek vezetésére.

A konzuloknak igazságszolgáltatási és igazgatási feladatai voltak a saját nemzetéhez tartozó polgárok és kereskedők felett. Hatáskörébe tartozott az államának polgárai közötti polgári, illetve büntető ügyekben történő ítélezés. Az *actor sequitur forum rei* elv rögzítésével a vegyes perekben, amennyiben az alperes saját nemzetbeli volt a saját konzulja ítélezett.³¹ Büntető ügyekben, ha a vádlott a

²⁹ LIPMANN, 1898,35. ; LERS 1904, 43., NEUMANN,1854, 28. MAS LATRIE, 868, 187.

³¹ A muzulmánok és keresztények közötti perekben volt olyan kapituláció, amely megengedte az alperesi konzul eljárást, de találunk olyat is, amely a területi bírói hatalom hatáskörében tartotta meg ezen esetekben is az ítélezési jogot.

konzul honfitársa volt, az igazságszolgáltatási jog is konzuli hatáskörben volt. Azonban gyakori volt, hogy nem volt konzul az adott városban, ekkor a büntetés joga a helyi vámhatóság vezetőjének vagy a helyi kormányzónak a kezébe került. Minden olyan ügyben, amikor muzulmán volt a vádlott, a helyi vámhatóság vezetője bíraskodott. Hagyatéki ügyekben is a konzul járhatott el, saját államának öröklési joga alapján. A hagyatéki ügyeket a honos államának törvényei, illetve az örökhagyó végrendelete alapján döntötte el. A muzulmán hatóságoknak hagyatéki ügyekben tilos volt eljárni, kivéve, ha az elhalálozás helyén nem volt saját állambeli konzul vagy honfitárs. Ebben az esetben a vámhatóság vezetőjének kötelezettsége volt a hagyatékot megőrizni és az örökösök részére átadni. (Ezek végrehajtása/végrehajthatósága nyilván csak akkor volt lehetséges, elképzelhető, ha az örökösök helyben/a közelben megtalálhatóak voltak.)

A kereskedelmi telepek és keresztény hajók átvizsgálására a muzulmán vámhivatalnak bűncselekmény vagy csempészet gyanúja esetén is kizárólag az illetékes konzul, illetve konzuli meghatalmazott részvételével volt joga. A konzulok kapitulációkban rögzített joga volt továbbá, hogy közvetlenül érintkezzenek a szultánnal, emírrrel vagy – a nem a fővárosban tevékenykedő konzulok – az adott város vagy terület kormányzójával, előjárójával. E jog azt jelentette, hogy havonta egy-két alkalommal volt lehetőségük audienciára bejelentkezni.

A kapitulációk rögzítették a kereskedelmi forgalom oltalmát. Ennek keretében a szerződéses államok hajói szabadon közlekedhettek saját lobogójuk alatt. Azon kereskedő államok, amelyeknek az adott területi hatalommal nem volt ilyen megállapodása, más, már kapitulációval rendelkező államok zászlói alatt hajóztak. A kapitulációk tiltották és büntetni rendelték a kalózkodást, azonban ezek a szabályok hasonlóan a partvetődéki jognál leírtakhoz, a valóságban nem mindig érvényesültek. Az Oszmán Birodalom felemelkedésével és térnyerésével a X.-XIV. század folyamán kötött kapitulációs szerződések jelentős része érvényét veszítette.

Az oszmán terjeszkedés során a megállapodásokat kötő államok szuverenitása megszűnt. A kapitulációkban rögzített szabályok és a kapitulációs szerződések szabályozási rendszere azonban nem tűnt el. Az Oszmán Birodalom hódításai mellett törekedett a már létező, kialakult kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok fenntartására is. Jó példája ennek, hogy Konstantinápoly 1453. május 30-i elfoglalását követő napon, már egy szultáni rendelettel – fermánnal – biztosították a genovaiak részére, hogy kereskedelmi telepük nem kerül török kormányzó

fennhatósága alá, hanem saját maguk közül választott előjáró vezetése alatt marad. Egy évvel később Velence is aláírt egy egyezményt a török szultánnal, amelynek értelmében az egész oszmán birodalomi térségben szabad kereskedési jogot kapott és visszakapta a konstantinápolyi velencei *bailo* polgári ügyekben a saját honfitársai feletti ítélkezési jogot. Előbbiekén kívül megerősítette a szultán a velenceiek valamennyi egyéb korábbi kiváltságát igazgatási és hagyatéki ügyekben is.

II.2. Az 1535. évi francia-török kapituláció: jelentősége és mintaadó jellege

Az itáliai kereskedő városokkal kötött megállapodások nem voltak már olyan súlyúak, mint a konzuli bíraskodás újkori történetére legnagyobb befolyással bíró, és a később a nagyhatalmakkal kötött további szerződések mintájául szolgáló Franciaországgal 1535-ben kötött kapitulációs szerződés. A mérföldkönek számító megállapodás lényegét a következőképpen foglalta össze Rákosi Imre – a konstantinápolyi konzuli főtörvényszék főügyészi helyettese – visszatekintve a XX. század elejéről: „Ez elnevezés alatt összfoglatatát értik mindama kiváltságoknak és mentességeknek, melyeket a török császárok a meghódított és a birodalmak területén lakó idegen polgároknak konczendáltak és noha külső formájuk legtöbbször császári rendeletek jellegének felelt meg, az a körülmény. hogy az idegen hatalmak azok fenntartását szerződések útján biztosították, államszerződési jelleget és tekintélyt kölcsönzött a kapitulációknak.”³² Az I. Ferenc francia király és II. Szulejmán szultán között létrejött kapitulációs megállapodás már alakilag is szerződési formát kapott. A szerződést ugyan már nem csak pár éves időtartamra, hanem a szerződő uralkodók élettartamára szólóan írták alá, amely így sajátos módon az aláírók személyéhez, illetve földi pályafutásukhoz kötődött.

Az egész kapitulációs megállapodás egy szélesebb politikai és szövetségi megállapodás jelentős, de csak egy bizonyos részét képezte. A szerződés garantálta a két szerződő állam közötti békét és barátságot, valamint a szultán vállalta, hogy Franciaországot későbbi háborúiban fegyveres erővel is támogatja. A kereskedelmi

³² „Ez elnevezés alatt összfoglatatát értik mindama kiváltságoknak és mentességeknek, melyeket a török császárok a meghódított és a birodalmak területén lakó idegen polgároknak konczendáltak és noha külső formájuk legtöbbször császári rendeletek jellegének felelt meg, az a körülmény. hogy az idegen hatalmak azok fenntartását szerződések útján biztosították, államszerződési jelleget és tekintélyt kölcsönzött a kapitulációknak.” – írta dr. Rákosi Imre, a konstantinápolyi konzuli főtörvényszék főügyészi helyettese. dr. Rákosi Imre: A konzuli bíraskodásról, *Ügyvédek Lapja* 1908, 25 évfolyam, 52. szám 6 o.

tevékenység és a vallásgyakorlás szabadságának biztosítása mellett a francia uralkodó Konstantinápoly mellett még számos oszmán birodalmi településen is megkapta az engedélyét saját államát képviselőhatósági személyek, konzulok kinevezésére. A francia konzul ítélkezhetett kizárólag a franciák egymás közötti polgári és büntető ügyeiben. Nem volt lehetősége török bíróságnak eljárni még akkor sem, ha a török joghatóságnak a felek önként alá vetették volna magukat. Az oszmán hatóságoknak segíteniük kellett a francia konzul ítéleteinek végrehajtását. Az oszmán és francia alattvalók egymás közötti pereiben a helyi illetékes kádi járhatott el, de minden bizonyítási vagy eljárási cselekmény, továbbá az ítélelhozatal is csak a francia konzul által megbízott dragomán jelenlétében történhetett. A török hatóságok előtti – a jogszolgáltatással kapcsolatos – eljárásokban a dragománoknak kiemelt szerepe volt. Nem egyszerűen csak tolmácsok, fordítók voltak, hanem konzuli jogtanácsosok is egyben. Minden francia alattvaló vagyona sérthetetlen volt, ami azt jelentette, hogy a török hatóságok le nem foglalhatták, el nem kobozhatták azt. Az egyes ügyekben érintett francia állampolgár kizárólag csak az általa okozott károk megtérítésére volt kötelezhető, és nem lehetett tőle másik francia állampolgárnak esetlegesen török alattvaló felé fennálló tartozását követelni. Széleskörű adómentességet kaptak az oszmán birodalom területén tartózkodó francia kereskedők, azzal a kivétellel, hogy tíz év török területen tartózkodást követően mind a fej, mind a földadót kötelesek voltak megfizetni.

Büntető ügyekben francia vádlottnak török sértett terhére elkövetett bűncselekménye esetén a Fényes Porta elé kellett terjeszteni az ügyet, ezek kivizsgálására és az ítélelhozatalra a Nagyvezír vagy helyettese volt jogosult. Az 1535-ös kapitulációt megerősítő 1569-es, II. Szelim és IX. Károly közötti megállapodás tartalmazta azt az előírást is, hogy Franciaország mindazon jogokat és kiváltságokat megkapja, amelyek a velenceiket is megillették.

A franciák az 1569,³³ 1581, 1604, 1607 és 1673-as kapitulációkat követően 1740-ben kötötték meg a törököknek a többi nyugati állammal később megkötött kapitulációs szerződéseinek mintájául szolgáló megállapodásukat. A 85 cikkből álló szerződés részben megismételte és összefoglalta a korábbi kapitulációkban biztosított jogokat. Kifejezetten rendelkeztek arról, hogy Jeruzsálem és a Szentföld francia protektorátus alatt áll, ami azt jelentette, hogy az itt élő keresztények a francia király jogvédelmét élvezték, a francia konzulok közreműködésével. A francia király részére

³³ BERCHTOLD 2009, 44.

biztosította a szultán azt a jogot, hogy a Szentföldön és a Közel-Keleti térségének keresztény zarándokai és kereskedői felett védelmet gyakoroljon. Engedélyt kaptak a franciák, hogy többek között Galatában, Szmirnában, Alexandriában keresztény templomokat építsenek. Biztosította a Porta a franciák szabad kereskedelemhez való jogát, a hajózás szabadságát a török vizeken, és vállalta a török a vámterhek csökkentését és a behozatalai vámtilalmak megszüntetését. Jogában állt a franciáknak a török hajógyárakat használni és a szultán garantálta, hogy a franciáktól bérelt hajók bérleti díját fizeti. A török kereskedelmi és hadihajók kapitányainak minden segítséget meg kellett adniuk a francia zászló alatt hajózó, rászoruló vízi járműveknek. Közös szabályokat fogadtak el a kalózkodás visszaszorítása érdekében.

A francia állampolgárok más francia állampolgárok adósságaiért,³⁴ csődjeiért és kalózkodás miatti károkozásáért nem voltak felelőssé tehetőek. Az iszlám hitre áttérők kötelesek voltak áruikat az áttérésüket követően azonnal a francia követnek vagy konzulnak átadni. A kapituláció biztosította a követek, konzulok, képviselteik személyzete és a dragománjaik részére a kiváltságokat. (Protokolláris előjogként a francia követet illette meg a követi rangsorban az első hely.) Személyesen nem voltak kötelesek megjelenni a bíróság előtt, őket a dragomán képviselte. A fogadó államot terhelő – biztonságos működési feltételek – modern kötelezettségének előfutáraként, janicsár őrszolgálatot biztosítottak számukra. Ha egy konzult másik állomáshelyre neveztek ki, nem lehetett tőle semmilyen átköltözési illetéket követelni. A francia követ a dragománjait és hivatalnokait a török alattvalók közül is kiválaszthatta. Ebben az esetben e személyek esetében is a francia konzuli bíróság járt el.

A konzuli bíraskodás kapcsán a kapituláció megerősítette az eddigi jogosítványokat. A franciák és oszmán alattvalók közötti ügyekben ugyan a helyi kádi döntött, azonban a francia dragomán jelenléte az egész eljárás során kötelező volt, jelenlétének hiánya a döntés semmisségét vonta maga után. Fontos megjegyezni, hogy a helyi hatóságok nem dönthettek ezen ügyekben. Kizárólag a díván, a pasák tanácsa, illetve a kikötői parancsnokság volt jogosult eljárni. Egy bizonyos értékhatárt meghaladó pertárgy értékű perekben a díván (államtanács) ítélt.

³⁴ Kivéve, ha az illető francia kezességet vállalt a tartozásért. Vö: LIPMANN, 1898 ,60., LERS, 1904,65-66., NEUMANN, 1854, 14-15.

A francia követekkel, illetve konzulokkal kapcsolatos perek a Fényes Porta hatáskörébe tartoztak. A törökök és franciák közötti jogügyleteket a kádinál kellett bejelenteni, amelyeket azzal a céllal regisztráltak, hogy teljes bizonyító erővel bírjanak esetleges későbbi jogviták esetén. A konzulok egymás közötti, illetve más nemzetbeli alattvalókkal történő vitás ügyeit a felek megegyezése esetén az érintett államok követeiből létrejött bírói fórum volt jogosult eldönteni. Ha a felek nem tudtak megegyezni a bírói testület összetételéről, akkor egy török bíró döntött az ügyben. A kapituláció ezen 52. cikke nem volt teljesen egyértelmű, Karl Lipmann, Leopold Neumann és Lers szerint ezzel magyarázható, hogy a keresztény államok alattvalóinak egymás közötti pereiben visszatértek az *actor sequitur forum rei* elvének alkalmazásához. Az igazságszolgáltatás terén az oszmán bíróságoknak megtiltották, hogy önkényesen perújítást kezdeményezzen jogerősen már eldöntött ügyekben, érvényesítve ezzel a *res iudicata* elvét. Főként annak fényében volt ez fontos rendelkezés, hogy a török hatóságok előszeretettel éltek azon lehetőséggel, hogy egy jogerősen lezárt ügyet, amelyben egy keresztény javára döntöttek, újra megtárgyaltak és jellemzően az eredeti ítélettel ellentétes döntéseket hoztak a mohamedán fél javára.

A 71. cikk a Porta számára biztosította kizárólag a perújrafelvételhez való jogot. Szabályozták a bírósági eljárás illetékét, amelyet a pertárgy értékének 2%-ában határoztak meg. A kereskedelmi kapcsolatokra később még nagy hatást gyakorló „legnagyobb kedvezmény”, vagy „legkedvezőbb elbánás” elvét is rögzítették. A Franciaország és az Oszmán Birodalom közötti kapitulációs szerződések fontos nemzetközi jogi előzményei voltak az Habsburg Birodalommal kötött hasonló szerződéseknek.

A konzuli bíráskodás nemzetközi gyakorlata kapcsán fontos kiemelni, hogy arra nemcsak az Oszmán Birodalomban, hanem több keleti országban került sor. A konzuli bíráskodás jogával rendelkező európai államok körében a konzuli bírói szervezet két típusa alakult ki. Az egyik típus a francia konzuli bírói szervezet, amely számára az 1681. évi Ordonnance de la marine-n³⁵ és a francia polgárok egymás közötti polgári peres ügyeit szabályozó 1778. június 28.-i rendelet adta meg a szabályozási keretet.³⁶

³⁵ Eredetiben <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k95955s>

³⁶ Az olasz városok statútumai, az olasz kereskedelmi bíróságok, különösen a genovai Rota döntvényei, zsinórmértékül szolgáltak egész Európában a XVII. század végéig. A szokásjog kodifikációja azonban a század folyamán megkezdődik. Ebben azonban már Franciaországnak lesz

A konzul kisebb értékű polgári perekben és kihágások elbírálása esetén, mint egyes bíró ítélkezett. Nagyobb pertárgyértékű polgári perekben és vétségek esetén a konzul két ülnök bevonásával, mint konzuli bíróság hozta meg a döntéseit.

Másodfokon a török birodalom területén valamint Perzsiában működő konzuli bírósági döntések ellen az aixi törvényszék, a Sziámban, Maszkatban (Oman?), illetve Kínában eljáró konzulok ítéletei ellen pedig a saigoni törvényszék volt jogosult a jogorvoslati kérelem alapján döntést hozni. A francia jogorvoslati fórum harmadik és egyben végső szintje a párizsi semmítőszék volt, amely a két törvényszék ítéletei ellen benyújtott semmisségi panaszokat bírálta el jogerősen.³⁷ A francia szervezeti modellt vette át Németország, Belgium, Spanyolország, Görögország, Hollandia, Olaszország és nem utolsó sorban az Osztrák-Magyar Monarchia is.³⁸

A másik szervezeti modell az angol volt. Az angol konzuli bíróságok szervezete hasonló volt a belföldi bírói szervezeti struktúrához. A konzuli kerületben a brit konzulból és öt, a konzuli kerületben lakó brit esküdttől álló kerületi konzuli bíróság ítélkezett. A bírói fórumot 1-4 ülnök egészítette ki, akiknek azonban kizárólag tanácskozási joguk volt.³⁹ Fellebbviteli fórum a Konstantinápolyban működő „Supreme Consular court for the dominions of the Sublime Ottoman Port” volt, amely másodfokon és jogerősen eldöntötte az elsőfokon megfellebbezett ügyeket. Az 50 font pertárgy érték alatti ügyekben nem volt jogorvoslati jog biztosítva. A bírakat a brit kormány nevezte ki. Az 1876-os kínai-angol egyezményben a kínai brit konzuli bíróságok által hozott ítéletek elleni fellebbezéseket elbíráló sanghaji törvényszék került felállításra.⁴⁰

Az orosz konzuli bírói szervezet – Perzsiában – nemcsak a konzulátusokat fogta át, hanem a teheráni orosz követség is eljáró bírói fórum volt. A bíróságok a konzulon, mint bírósági elnökön kívül orosz kereskedők közül választott két ülnökből állt. Az orosz eljárási jogban sem volt lehetőség jogorvoslatra a 30 rubel alatti pertárgy érték esetén. A kerületi konzuli bíróságok hatáskörébe tartozott orosz

vezető szerepe. Az első kodifikált kereskedelmi normagyűjtemény az 1763. évi «Ordonnance du commerce» és ezt követi majd a tengerjogot szabályozó 1681. évi «Ordonnance de la marine» megalkotása. „1673-ban XIV. Lajos a szárazföldi (Ordonnance du commerce), 1681-ben pedig a tengeri kereskedelmet szabályozó rendeletet (Ordonnance de la marine) adott ki. Az előbbi Code Savary-nak is nevezték, mivel megalkotásában jelent/s részt vállalt a francia nagykereskedő,” Jacques Savary. NÓTÁRI, 2011, 1. KAJTÁR-SZÉCSÉNYI, 1996, 409.

³⁷ CSARADA, 1910, 287.

³⁸ A konzuli bíráskodás szabályozásáról szóló 1891. évi XXXI. törvénycikk hatályba lépéséig

³⁹ LERS, 1904, 172.

⁴⁰ LERS 1904, 172.

alattvalók egymás közötti ügyei. A követségi bíróság első fokon a Perzsia területén kereskedő oroszok ügyeiben jártak el, akik nem tartózkodtak egyik konzuli kerületben sem. Másodfokon a teheráni követségi bíróság volt jogosult eljárni. Ezen bíróság elnöke a teheráni orosz követség legidősebb titkára, aki egyben Perzsia főkonzulja is volt. Ülnökei pedig a Teheránban élő legbefolyásosabb orosz kereskedők közül kerültek kiválasztásra.

II. 3. Az Oszmán Birodalom és a keresztény államok közötti viszonyok szabályozásának jogdogmatikai háttere: A KAPITULÁCIÓK

Az Oszmán Birodalomban kialakult kapitulációs (vagyis tételesen, fejezetekbe foglaltan meghatározott) kereskedelmi, működési és tartózkodási kedvezmények és engedmények rendszere kezdetben formailag az egyes szultánok által egyoldalú nyilatkozatként kiadott „kiváltságlevelekben” kerültek meghatározásra. Ezek lényegében – az oszmán felfogás és értelmezés szerint – személyes uralkodói döntéseken alapultak, ami minden egyes szultán saját jóakarátának és kegyének megnyilvánulását fejezték ki. Az uralkodó által kibocsátott „ahdnameler” formálisan egy „ígérvényt” jelentett, amely leginkább csak önkéntesen tett és visszavonható vállalásnak volt tekinthető.⁴¹ A minden egyes szultán általi újbóli megerősítést – hatályának megújítását, vagyis érvényességi idejének kiterjesztését – kívánó kiváltsági rendszer a kedvezményezettek számára nem biztosított maradandó és kiszámítható jogviszonyokat. Nem tartós kötelezettséget, államközi megállapodásokba lefektetett vállalást, hanem kiadható és bevonható „engedélyt” jelentettek a külföldi államok és polgáraik, illetve alattvalóik számára. Az Oszmán Birodalmon belüli kiváltságok és engedmények rendszerének állandósítása, folyamatos alkalmazhatóságuk fenntartása érdekében az európai hatalmak igyekeztek azokat személyes szultáni szándéknyilatkozatok helyett szilárdabb és személytelen (vagyis az uralkodó személyétől független) államközi kötelezettségvállalási alapokra áthelyezni amint ezt képesek voltak elérni. A kapitulációs engedélyek rendszere biztosította az európai keresztény államközösség és az azzal közvetlenül érintkező, gyakran konfliktusban álló, de rendszeres kereskedelmi, ügyleti kapcsolatokat is

⁴¹ ÖZSÜ – 2012 – 430 o.

fenntartó nagyhatalom közötti rendezett viszonyokat fenntartó, kölcsönösen elfogadott intézményes keretet.⁴²

Egyezményes keretek kialakítását biztosította az oszmán állam által egyes hatalmakkal kötött politikai, kereskedelmi és hajózási megállapodásai, amely mindkét fél számára rögzítette az engedmények és kötelezettségek körét, terjedelmét és feltételeit. Az 1718. évi pozsareváci békeegyezményt kísérő – a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom háborúja utáni viszonyokat meghatározó rendezéshez kapcsolódó, de különálló – kereskedelmi megállapodásban a Habsburg Monarchia hivatalos képviselői és alattvalói számára engedélyezett tartózkodási és tevékenységi jogosítványok korai példáját adják a korábbi és addig fennálló kapitulációs rendszer átalakulásának.⁴³ Az első olyan nemzetközi szerződést, amely korábbi kapitulációs engedmények egyezménybe foglalását jelentette és nem békeszerződés részeként vagy kapcsolódásaként kellett az Oszmán Birodalomnak azt elfogadnia, a Franciaországgal 1740-ben kötött és mérföldkönek tekinthető megállapodást jelentette. Az átfogó politikai, katonai és kereskedelmi kérdésekben történő együttműködést rögzítő egyezményben a francia királyságnak sikerült biztosítani, hogy immár nem a szultáni engedmény megújítására került sor, hanem az oszmán uralkodó *in perpetuo* kötelezettséget vállalt a korábbi korlátozott „szavatosságú” adományozott kiváltságok felváltására állandó jelleggel biztosított jogosultságokkal.⁴⁴

A kapitulációs kiváltságok és mentességek forrásának átalakításával sikerült az addigi gyakorlat szerinti *koncessziót* átfordítani *kontraktusba* és ezzel lényegében megelőzni, vagy megakadályozni azok esetleges egyoldalú visszavonását, amire addig bármikor sor kerülhetett a „padisah” egyedi és eseti döntésével. Azt követően természetesen valamennyi kapitulációs kedvezményekre jogosult európai állam igyekezett hasonló módon „tartósítani” és az európai szerződési felfogást tükröző megállapodásokba foglalni a korábbi *egyenlőtlen* viszonyt és a külföldiek – mindenkor oszmán uralkodói önhatalmú döntéseknek való – *kiszolgáltatottságát* fenntartó szultáni „ígérvényeket” és időszakos engedélyeket.⁴⁵ A külállamok hivatalnokai és alattvalói/állampolgárai számára önálló státuszt és az abból

⁴² Adam Watson: *The evolution of the international society*, Rouledge, 1992, 217. o.

⁴³ Lásd: A disszertáció vonatkozó IV.1. alfejezetében ismertetett egyezmény.

⁴⁴ Eliana Augusti: From capitulations to unequal treaties: the matter of an extraterritorial jurisdiction in the Ottoman Empire, *Journal of Civil Law Studies*, Vol. 4. Article 6, 2011, 301. o.

⁴⁵ ANGEL – 1901, 256. o.

következő, illetve azt kifejező különálló joghatósági besorolást biztosító államközi megállapodások az egész jogviszony lényegét alakították át az *egyoldalú* engedmények *kétoldalú* kötelezettségekkel történő felváltásával.

Sajátos módon tehát az eredeti kapitulációs gyakorlat egy aszimmetrikus, egyenlőtlen jogviszonyt tartott fenn, amelyet a szultáni egyoldalú engedmények megadására és fenntartására vonatkozó „adománylevelek” visszavonásának vagy megújításának szabad gyakorlása határozott meg. A XVIII. századtól bevezetett kétoldalú szerződéses keretek éppen azért váltak később kényelmetlen és egyre inkább megszüntetendőnek tekintett kötelékké, mert megfosztották az Oszmán Birodalmat a külföldiek hivatalnokoknak (konzuli tisztviselők) és külföldi állampolgároknak nyújtott kedvezmények és kiváltságok egyoldalú visszavonásának lehetőségétől. Ellentétben a korábbi, a külföldiek státuszának szabályozását időlegesen – mindig csak egy adott uralkodási időszakra – rendező „joghatósági koncessziós” rendszerrel az egyezményes/szerződéses változat már nem engedi a kedvezmények és engedmények területi állam általi egyoldalú visszavonását.

Általános jellemzőként fontos megállapítani, hogy mind a korábbi szultáni kapitulációs koncessziók, mind a későbbi egyezményekbe foglalt kiváltságok és mentességek (pl. helyi joghatóság alól) aszimmetrikus viszonyokat rögzítettek a felek között, mivel az engedmények és jogosultságok nem kiegyensúlyozott és viszonyosságon alapuló igényeket fejeztek ki. A kapitulációs felhatalmazások és megállapodások az oszmán fennhatóság alatt álló területeken biztosítottak európai államok számára engedélyezett módon gyakorolható saját joghatóságot anélkül, hogy ugyanilyen jogosultságot szerzett volna az azt engedélyező fél is. Ez a kiegyensúlyozatlanság és egyoldalúság mindvégig megmaradt és fennállt függetlenül a jogviszony formájának és forrásának átalakulásától.

III. fejezet

A Habsburg Birodalom konzuli bíraskodási gyakorlata

III.1 A Habsburg Birodalom által megkötött kapitulációk és a konzuli szervezetrendszer kiépülése

A Habsburg Birodalom a zsitvatoroki békeszerződést módosító 1615-os első és az 1616-os második bécsi békeszerződésben⁴⁶ kapta meg a jogot, hogy konzulokat nevezzen ki a török területekre. A konzulok kinevezéséhez való jogot megerősítették egy nagyvezíri fermanban 1617-ben, illetve az 1699-es karlócai békeszerződésben is. III. Károly német-római császár idejéből származnak az első információk a birodalmi konzulokról, akiket az állam hivatalos képviselőiként a császári alattvalók kereskedelmi és tengerhajózási érdekeinek külföldön történő védelmével bíztak meg. Hogy milyen helyekre és milyen időponttól történtek ezek a kinevezések nem ismeretesek, kevés forrás áll rendelkezésre az 1763 előtti időkből.

A konzuli szolgálat történetének tárgyalásakor a Habsburg Birodalom kereskedelmi tevékenységének állapotfelmérésétől nem lehet eltekinteni, hiszen a konzuli jogintézmény kialakulása és fejlődése szorosan összefügg a birodalom nemzetközi kereskedelmi aktivitásának alakulásával.

Az első osztrák kereskedelmi társaságot a keleti kereskedelmi lehetőségek kihasználására 1667-ben alakították. A cég fémárukat, szövetet, gyapjút és húst exportált a Közel- és Távols-Keletre. A térségben tevékenykedő helyi valamint a jelenlévő angol és holland kereskedőkkel azonban nem bírta felvenni versenyt és ennek hatására hamar meg is szűnt. A második keleti kereskedelmi társaságot az 1719. évi császári utasítással hozzák létre. Ez a társaság egy szerencsétlen pénzügyi tranzakciót követően 1739-ben ment csődbe.⁴⁷ A működésének azonban voltak pozitív eredményei is. Ilyen volt, hogy tevékenysége során több tengerentúli kereskedelmi telephelyet hozott létre Indiában és Kínában, amelyek közül az indiai a társaság megszűnését követően is létezett a XVIII. század közepéig.⁴⁸ A 18. század első felében a levantei térség konzulátusait a Birodalmi Hadi Tanács alá rendelték. A

⁴⁶ WAGNER, 1984. 338-339. ,GOLDSCHMIDT, 1997, 43.

⁴⁷ WAGNER 1984.

⁴⁸ ZÖLNER, 1990, 287.

Porta a konstantinápolyi birodalmi követet ismerte el az Oszmán Birodalom területén utasításadási joggal felhatalmazott császári főkonzulként.

1742-ben politikai ügyekben a térség konzulátusai az újonnan felállított a Titkos Házi-, Udvari- és Államkancellária⁴⁹ felügyelete alá kerültek. A katonai és hadászati feladatkörök vonatkozásában – amibe a jelentésküldési feladat is tartozott – a Birodalmi Haditanács maradt a felettes hatóság.⁵⁰ A többi konzulátus a trieszti Tengerészeti Hatóság, másodfokon az Udvari Kereskedelmi Tanács felügyelete alá tartozott. Az Udvari Kereskedelmi Tanács feloszlását követően a konzulátusok – kivéve Levantei térségben – feletti hatáskörök átkerültek az Udvari Kamarához. A Kamara a tengeri konzulátusok részére a mindenkor tengerészeti hatóságot rendelte felettesként, de az európai kontinens belsejében működő konzulátusokkal közvetlen kapcsolatban maradt.

A konzuli működést szabályozó egyik első rendelkezés a Mária Terézia által 1774-ben kiadott „Editto politico di navigazione mercantile”, amely a konzulok tengerhajózással kapcsolatos hatásköreit szabályozta.⁵¹ A szabályokat azonban csak jól felkészített szakemberek tudták hatékonyan alkalmazni. Ahhoz, hogy az osztrák állam méltó színvonalon képviselje magát, valamint gazdasági érdekeit, nemcsak reprezentációra, hanem – az igények növekedésével és a kapcsolatok összetettségével összhangban – szakképzett hivatalnokokra is szükség lett. Ezt a célt szolgálta a Konzuli Akadémia,⁵² amit Mária Terézia alapított Bécsben 1754-ben. Fő feladata a keleti nyelvek oktatása volt azok számára, akik később a Török Birodalom városaiba vagy annak határvidékére kerültek konzulként. Ez a kezdeményezés akkor Európában egyedülálló volt. A cél az volt, hogy a Habsburg uralkodó házat keleten ne a levantei – sokszor elfogult vagy haszonleső – kereskedők szolgálják, hanem saját, osztrák állampolgárságú, erre kiképzett, hű hivatalnokaik.

A két ország kereskedelmi kapcsolatainak részletesebb szabályozására az 1718-as pozsareváci békeszerződés alkalmával aláírt kereskedelmi szerződésben került sor.⁵³

⁴⁹ Hivatalos elnevezései voltak: 1742-1752 Geheime Haus-, Hof- und Staatskanzlei 1753-1757 K.K. geheime Hof- und Staats-Cantzley der auswärtigen Geschäfte 1757- 1793 K.K. geheime Hof- und Staats-Cantzley der auswärtigen, Niederlandischen, italienischen Geschäfte 1793-1811 újra az eredeti elnevezés 1811 – 1820 K.K. geheimen Haus-, Hof- und Staatskanzley für die auswärtigen Geschäfte 1821-1848 K.K. geheimen Haus-, Hof- und Staatskanzley. DIÓSZEGI, 2001, 1.

⁵⁰ SAUER, 1974, 196.

⁵¹ RÉNYI, 1912, 56.

⁵² Az Akadémia működését a dolgozat egy önálló alfejezetében tárgyalom.

⁵³ Az eredetileg 1718. július 21-én megkötött békeszerződés mellett egy héttel később, július 27-án írták alá a „Tractatus commercii”-t, a kereskedelmi megállapodást. Latinul LERS, 1904, 317. , olaszul Malfatti, 1904, 472-473.

A szerződés jelentősége abban állt, hogy a későbbi 1739-es, 1784-es és 1791-es megerősítéseket⁵⁴ követően az egész vizsgált korszakban – 1918-ig - ez szabályozta az osztrák majd osztrák-magyar konzulok jogait, kiváltságait és egyes ügykörökben történt eljárásaikat. A szerződés alapján viszonzásként a török alattvalók is megkapták a szabad kereskedelem folytatásának jogát a Habsburg birodalom területein. A konzuli tisztviselők kinevezéséhez minden esetben a Porta hozzájárulására lett volna szükség, ennek ellenére gyakorta a császári követek a szultán hozzájárulása nélkül neveztek ki alkonzulokat és konzuli ügynököket. A konzuloknak működésük megkezdéséhez működési engedélyre volt szükség. A működési engedély elnevezése azóta is *exequatur*, amelyet az uralkodó által kinevezett konzulok részére a fogadó állam feje, uralkodója állított ki. A török birodalom helyi hatóságaitól az egyéb konzulok, alkonzulok, konzuli ügynökök ún. *fermant* kaptak.⁵⁵

A Habsburg Birodalom jogosult lett konzulokat, alkonzulokat és konzuli ügynököket kinevezni nemcsak azon városokba és kikötőkbe ahol a többi országnak is van kinevezett konzulja, hanem – az osztrák követ által előterjesztett kérelem alapján – más, eddig konzullal nem rendelkező településekre is. A viszonyosság kifejeződéseként a megállapodás VI. cikke értelmében az oszmán birodalmat is megillette a jog konzulok kinevezésre az osztrák császár hatalma alatt álló területekre.

Minden konzuli tisztviselő, valamit a hozzájuk tartozó tisztviselő személyzet adómentességet kaptak. A helyi hatóságok kötelességévé tették, hogy minden lehetséges eszközzel segítsék a konzulokat. Előírás volt, hogy a török és osztrák alattvalók közötti jogügyleteket a helyi illetékes kádi előtt kellett megkötni és nyilvántartásba venni. Ennek egy későbbi peres eljárásban a bizonyítás megkönnyítése szempontjából volt jelentősége. A szerződés megtiltotta az oszmán hatóságoknak és hivatalnokainak, hogy az osztrák alattvalókat személyi szabadságuktól megfosszák.

⁵⁴ 1739. szeptember 18.: Belgrádi békeszerződés, 1784. február 24.: A Porta Szenedje, 1791. augusztus 4.: Szisztovói békeszerződés. Az 1784. évi szened jelentősége abban áll, hogy ezen török jogi aktus biztosította, hogy az osztrák császárt megilletik a legnagyobb kedvezményes nemzetek által már gyakorolt jogok mellett azon jogok is, amelyeket a Török Porta a jövőben biztosítani fog. LERS, 1904, 96.

⁵⁵MAGYAR JOGI, 1898, 639. – Marschalkó Lajos: Consul

A konzulok voltak jogosultak eljárni osztrák örökhagyó hagyatékával kapcsolatosan. A keresztény hitről iszlám hitre történő áttérés érvényesen csak az osztrák dragomán jelenléte mellett történhetett meg. A szerződés nem mentesítette az áttérőt az esetleges kártérítési felelőssége alól. A kapituláció az oszmán birodalom területén megengedte a szabad vallásgyakorlást. Ugyancsak rögzítették, hogy a birodalom kereskedői – az oszmán hatósági úti engedéllyel gyakorolható szabad mozgáshoz való jog mellett – jogot kaptak kereskedelmi lerakatok létesítésére.⁵⁶

A konzulátusokkal való kapcsolattartás és a felügyelet szigorúsága jelentős mértékben a korabeli postai összeköttetéstől függött. A felügyelt konzulátusok működésének ellenőrzése, tevékenységük és eljárásuk felügyelete nagy nehézségeket okozott. Egy másik komoly probléma az volt, hogy a kinevezett konzulok javadalmazása nem volt egyértelműen és pontosan szabályozva. Penckler konstantinápolyi osztrák követ már a 18. század derekán javasolta,⁵⁷ hogy a konzulátusok legyenek részei az udvari költségvetésnek és onnan kerüljenek finanszírozásra. Ennek ellenére fennmaradt a korábbi rendszer és a konzulok a konzuli hivatali feladatok ellátásával kapcsolatos kiadásait az ún. „cottimo”, kikötői/hajózási illetékből⁵⁸, illetve az eljárási illetékből kellett fedezniük.

A cottimo számítása becsléssel történt, az osztrák-török viszonylatban fennálló vámtarifa – ami kivitelnél és behozatalnál is 3% volt – mellett 2% -ot kellett fizetni ezen a jogcímen. A konzuli bevételek azonban elenyészőek voltak. Ezért került sor gyakran arra, hogy a konzuli érdekvédelemmel kapcsolatos feladatok ellátásával a bécsi udvar más államok konzulátusait bízta meg, illetve külföldi, jómódú kereskedőket nevezett ki osztrák konzullá. A külföldi állampolgárságú konzulokkal kapcsolatban az volt a legtöbbször elhangzó kritika, hogy az osztrák alattvalók hajózási és kereskedelmi érdekeinek védelmében nem mindig avatkoztak be, nem tettek meg mindent annak érdekében, hogy egy-egy esetleges eltúlzott vám vagy önkényesen kiszabott török adó alól az osztrák kereskedő mentesüljön.

A nem osztrák állampolgárságú kereskedők közül kinevezett konzulok magánérdekből sokszor avatkoztak be az osztrák kereskedők érdekeivel ellentétes módon. Az osztrák külügyi vezetés a szűkös kincstári lehetőségek miatt nem szorgalmazta, hogy fizetett, hivatásos osztrák állami alkalmazottak lássák el a

⁵⁶ LERS 1904, 321.

⁵⁷ SAUER, 1974, 197.

⁵⁸ BRUSATTI 1979 - 148. - Hafengebühr, Schiffahrtgebühr, Tonnengebühr: hajózási illeték.

konzuli feladatokat. Tény az is, hogy lehetséges jelöltek alig akadtak, hiszen a reálisan tervezhető konzuli bevételekből megélni nem lehetett. Bécs álláspontja akkor változott meg, amikor a Velencei Köztársaság és ezzel együtt a köztársaság levantei birtokai is osztrák fennhatóság alá kerültek.⁵⁹

A Velence feletti hatalom átvételét követően az első intézkedések egyike volt, hogy azokon a településeken ahol osztrák konzulátus is működött, a velencei konzulátust felszámolták. Az elbocsátott konzulok sokszor kaptak új kinevezést,⁶⁰ annak ellenére, hogy a bécsi külügyi körökben sokaknak az volt a véleménye, hogy lojalitásuk Ausztria iránt nem lehet megfelelő. Külföldieket egyébként sem szívesen neveztek ki konzulnak, főként akkor nem – és ez a volt velencei konzulok körében sokszor előfordult – ha valaki oszmán alattvaló is volt.

Konzuli képesítés és működési feltételek

A konzuli kinevezéshez szükséges volt a Keleti Akadémia elvégzése. Nem minden akadémiát végzett hallgatóból lett közvetlenül konzuli tisztviselő. Akiket nem neveztek ki konzullá, szolgálatuk kezdetekor – mint konzuli növendékek – ideiglenesen titkári beosztást kaptak. A potenciális állomáshelyek az Akadémiát frissen elvégzett konzulok számára a rodoszi vagy valamelyik a Dardanelláknál lévő alkonzulátus (szíriai, krétai vagy albániai, ciprusi, peloponnészoszi vagy thesszaloniki alkonzulátusok), de szóba jöhetett még az aleppói, kairói, vagy szmirnai főkonzulátus. Főkonzulátusra történő kinevezéshez viszont 15 éves kereskedelmi területen szerzett tapasztalat volt szükséges. A bevételek növelése érdekében tervbe vették, hogy a cottimo mellett a Boszporuszon az áthaladó áruérték 1%-ának megfelelő áthaladási illetéket vezetnek be. A konzulátusok fenntartásával kapcsolatos kincstári költségvetési kiadások a XIX. század első évtizedében az alábbiak voltak:

- Főkonzulok, konzulok, alkonzulok 50500 piaszter
- Titkár és konzuli növendék 19600 piaszter
- A dunai fejedelemségekben működő konzuli ügynökök pótlékai 3000 piaszter
- Két konzuli növendék az előbbi területen lévő hivataloknál 1600 piaszter

⁵⁹ Először 1797-ben a Campo Formió-i békével, másodszor 1815-től 1866-ig.

⁶⁰ 1804-ben a volt velencei konzul Joseph von Choch kapott kinevezést Thesszalonikiba. SAUER 1974, 203.

- Pótlék a kerszoni konzulátus részére (Odesszába került áthelyezésre) 1500piaszter
- Költségtérítés az internuntius részére 30000 piaszter
- Költségtérítés az internuntiusi titkárság részére 800 piaszter
- Hat alapítványi hely a Keleti Akadémián 8000 piaszter⁶¹

A titkárok és növendékek az első rendosztályba voltak besorolva illetmény szempontjából a főkonzulátusokon, konzulátusokon és alkonzulátusokon. Rodoszon és a Dardanelláknál csak növendékek voltak kinevezve. A fizetések az alábbiak szerint alakultak: Szmirna 12000, Aleppo és Kairo 8000, Ciprus, Peloponnészosz, Szaloniki 4000, Szíria és Kréta 3000, Albánia, Dardanellák és Rodosz 1500 Ft a konzulok részére, a titkárok 1200, a növendékek 800 forintot kaptak.

A nem jelentős kereskedelmi forgalmat bonyolító kikötőkben a konzulok nem hivatásos konzuli ügynököket nevezhettek ki, akik a kincstártól fizetést nem kaptak. A pénzügyi tervezés során sok mindent figyelmen kívül hagytak. A kincstár bevételeit nagyvonalúan tervezték így a kiadásokra nem volt elegendő fedezet. Nem tervezték többek között a konzuli tisztviselő lak/házbérét, a zászlókkal kapcsolatos és egyéb ceremóniális költségeket. Ugyancsak „kifelejtették” a költségvetésből a tolmácsok és írnokok díjait, valamint a török hatóságok részére szokásosan és szükségből megfizetett „baksis” összegét. A cottimo is csak stabil pénzügyi és kereskedelmi viszonyok között jelentett kiszámítható bevételt. A török piaszter folyamatos értékvesztése bizonytalanná és tervezhetetlenné tette a cottimóból származó bevételeket.

Nem volt egyetértés az osztrák hatóságok között abban sem, hogy a konzulok folytathatnak-e kereskedelmi tevékenységet. Más országoktól megbízást a konzul csak akkor fogadhatott el, ha az új konzuli rang nem volt magasabb, mint az osztrák érdekek képviselője során viselt konzuli rang. A konzuloknak minden konzuli kerületben éves jelentést kellett készíteniük a kereskedelem helyi viszonyairól. A konzuli kerületek beosztása az alábbiak szerint alakult:

- Egyiptom: Tripolisztól Gázáig,
- Szíria: Gázától Latakiáig, Aleppo körzet: Latakiától a Malo-fokig,
- Ciprusi körzet: a sziget és a Malo foktól a Celidonia fokig terjedő partszakasz⁶²

⁶¹ SAUER 1974

⁶² Ciprussal szemközti török partszakasz – Törökország földközi tengeri régiójának partszakasza.

- Rodoszi körzet: a sziget, Karpathos szigete valamint a Celidonia foktól a Stanchioi öbölíig terjedő partszakasz,⁶³
- Kréta: a sziget, Szmirna: a Stanchioi öböltől a Baba fokíig terjedő partszakasz az előtte fekvő szigetekkel együtt,
- Dardanellák: Baba foktól Monte Santoíig terjedő terület,
- Szaloniki: Monte Santotól a Voloszi öbölíig terjedő terület,
- Morea: a peloponészoszi félsziget és Euboa szigete,
- Albánia: Prevezától az osztrák határig terjedő terület.

A levantei konzulok fő feladatai a nemzetközi szerződéses és szokásjogi normák alapján Ausztria számára biztosított kereskedelmi előjogok érvényesítése, az osztrák alattvalók feletti konzuli bíraskodás, rendészeti hatáskör gyakorlása, illetve részletes jelentések készítése Bécs számára az adott térség kereskedelmi és gazdasági viszonyairól. A szabályozás hiányosságai ellenére a rendelkezések átfogó felülvizsgálata még a XIX. század első évtizedeiben nem történik meg.

A XIX. század első két évtizedében jellemzően nem kereskedelmi, hanem politikai okok, illetve indokok alapján kerülnek a konzulok kinevezésre. Ennek oka, hogy a Habsburg Birodalom külgazdasági kapcsolatai, gazdasági ereje nem jelentős. Habár a levantei osztrák konzulok bevételei ezen időszakban jelentősen csökkentek és sok esetben a hivatali kiadásaitak magánvagyonukból fedezték, mégsem történt meg, hogy a nagyobb kikötőkben bármelyikük is visszaadta volna a konzuli kinevezését. A XIX. század első éveire az osztrák kereskedelmi hajóforgalom a korábbi évtizedek forgalmának hatodára csökkent.

III.2 A konzuli szervezet 1825-i reformjától az 1855-i neoabszolutista szabályozásíig

Egy évtizeddel később – 1810-es évek közepére - Ausztria újra egy jelentősebb nemzeti kereskedelmi flottával rendelkezett. A konzulátusokra, konzulokra vonatkozó rendelkezések újrászabályozása megínt napirendre került. Stürmer konstantinápolyi birodalmi követ 1814-ben tesz javaslatot Bécsnek arra vonatkozóan, hogy hivatásos, osztrák állampolgárságú konzulok kerüljenek kinevezésre, akiknek

⁶³ Kos szigetével szemközti törökországi partszakasz.

az illetményére a fedezetet az államnak befizetett illeték adná.⁶⁴ A diplomata javaslatát azonban a pénzügyi fedezet hiánya miatt nem fogadták el. Stürmer javasolta a konzuli javadalmazási rendszer felülvizsgálatát is, azonban elismerte az udvarral folytatott levelezések tanúsága szerint, hogy ezen újításokhoz szükséges, a tengeri kereskedelemről befolyó bevételek reálisan még nem állnának rendelkezésre. 1818-ban kérte fel a követet az udvar a konzulokra vonatkozó szabályozás módosításának előkészítésére. Stürmer javaslata az 1814-es képest több ponton változott. Javasolta, hogy Thesszaloniki kerüljön főkonzulátusi státuszba, kiterjesztve illetékességét Morea, Makedónia és Albánia területére. A fizetések vonatkozásában javasolta, hogy azok a főkonzulok esetében 18000-24000 piaszter között, a konzulok esetében 8-9000 piaszter között, az első osztályú alkonzulok esetében 5000 piaszterben,⁶⁵ a másodosztályú alkonzulok esetében 1500-2000 piaszter⁶⁶ között legyenek megállapítva. A főkonzulok, konzulok és alkonzulok a fizetésük mellett hivatali-irodai költségátalányra lettek volna jogosultak. A konzuli ügynököket csak a befolyó illeték illette volna meg, míg a tolmácsokat és a konzuli személyzetet egy külön keretből fizették volna.

A követ felvetette a Keleti Akadémia képzési tervének módosítását valamint azt, hogy a konstantinápolyi főkonzulátus felügyelete alá tartozó Főfelügyelőség kerüljön felállításra, amelynek hatásköre a levantei konzulátusokra terjedt volna ki. A törökök piaszterrel kapcsolatos folyamatos pénzrontása miatti bevétel csökkenés ellensúlyozására az illetékek mértékének emelésére tett javaslatot. Ezt azonban a trieszti és velencei kereskedő réteg már az előterjesztéskor határozottan elutasította. Stürmer elképzeléseivel kapcsolatos legfontosabb ellenérv az volt, hogy túl magas az illeték mértéke és az osztrák kereskedők az illetékbefizetés elkerülése érdekében más országok zászlói alatt kereskednek. Az ismertetett javaslatok és érvek így nem találtak visszhangra csupán akkor, amikor a görög szabadságharc kezdetét vette. Az osztrák hajósok a török partmenti hajózási és a hadiszállítási megrendelések nagy részét megszerezték. Ennek hatására a bécsi udvar – a költségek és bevételek várható kedvező alakulására is tekintettel – elhatározta, hogy a konzuli szabályozás terén a

⁶⁴ SAUER, 1974, 201.

⁶⁵ Alexandria, Kanéa, Ciprus, Dardanellák konzulátusokon.

⁶⁶ Chios, Acre, Szkutari, Scala nuova, Santorini, Tinos, Naxos, Athén – kivétel Adrianopol konzulátusain.

reformokat vezet be. 1822-ben az Udvari Kamara megalkotott a korábbi javaslatokból egy reformtervet. A tervezet legfontosabb pontjai az alábbiak voltak:⁶⁷

1./ Az összes kiemelt jelentőségű konzulátusra csak megbízható, képzett osztrák alattvaló nevezhető ki, aki földrajzi, statisztikai, államtudományi és kereskedelmi ismeretekkel rendelkezik, és ezt igazolja.

2./ A konzul illetményre és nyugdíjba vonulása esetén nyugdíjra jogosult.

3./ A hivatásos konzulok nem folytathatnak kereskedelmi tevékenységet.

4./ A konzulátusok felállításáról kizárólag az Udvari Kamara és az Állami Kancellária határozhat.

5./ Minden konzulátus politikai kérdések, feladatok terén az Állami Kancellária alá, míg kereskedelmi feladatok vonatkozásában az Udvari Kamara alá van rendelve, a jelentéseiket ennek alapján kell megküldeniük. A követségek az illetékességi területükön működő konzulátustól jelentést kérhetnek illetve utasítást adhatnak.

6./ A konzuli állásra jelentkezőnek vagy a Parti Kormányzósághoz vagy az Udvari Kamarához kell először fordulnia. Az Udvari Kamara a kancellár beleegyezése esetén terjeszti a jelöltet kinevezésre a császár elé.

7./ Konzuli ügynököt a konzuli kerületben a vezető konzul nevezhet ki, akinek a kinevezésről jelentést kell küldeni a felettes hatóságához.

Levantei térségre további elképzelések fogalmazódtak meg:

1./ Az internuntius nem nevezhet ki többé főkonzult, konzult, alkonzult. Kizárólag javaslattételi joga maradna.

2./ Az internuntiusnak kizárólag politikai feladatai lennének a jövőben. Főkonzulátust létesítenek Konstantinápolyban, a követség kereskedelmi tikárságaként valamint a levantei konzulátusok Főfelügyelőségeként.

3./ A cottimo nagyságátfelemelték.

4./ A konzuli illetékek és hatósági díjakat újrászabályozták.

5./ Egy új fizetési rendszert vezetnének be, amelyek a konzulokra és a konzuli beosztottakra vonatkoznak.

6./ A konzulok külön jegyzőkönyveket kapnak a kereskedelmi és hajózási ügyekre valamint a jogalkalmazási tevékenységükre. Időszakosan gazdasági jelentések küldésére voltak kötelesek.

7./ A Keleti Akadémiát bővítették, hogy minél több végzős álljon rendelkezésre a konzuli szolgálat teljesítéséhez.

⁶⁷ SAUER 1974, 203.

A felsoroltak közül 1822-ben azonban csupán a cottimo emelésére vonatkozó javaslatot erősítették meg. A császár 1822. december 2-i jóváhagyásával a cottimo 1%-os emelésére került sor.

A császár a főkonzulátusok újraszabályozására vonatkozó teljes rendelet kiadását végül elhalasztotta, azonban két év múlva elkerülhetetlenné vált a szabályozás kiadása. A szmirnai főkonzulátust már három éve ideiglenesen konzuli titkár vezette, az alexandriai főkonzullal szemben büntetőeljárás volt folyamatban hivatalsszabályszegések miatt. A Thesszalonikiben ténykedő konzullal szemben 1824 óta volt folyamatban eljárás, a konzulátust itt is ideiglenesen megbízott titkár vezette. Shkodrában és Durressiben az alkonzulok hivatalos kinevezése nem történt meg, ami nélkül nem vállalták a konzuli képviselőt további vezetését. 1825. június 13-án kelt császári rendelkezés alapján a két főkonzulátus élére kinevezték Acerbi és Questieux főkonzulokat.⁶⁸

A kinevezett főkonzulokra hárult a feladat, hogy a levantei konzulátusokra vonatkozó új szabályokat kidolgozzák. A két főkonzul munkájuk megkezdését követően Triesztbe a tengerészeti hatósághoz, majd Bécsbe utaztak. Alsó-Ausztriában több gyárat meglátogattak abból a célból, hogy a későbbiekben – mintadarabokat magukkal hozva – az osztrák ipar áruinak számára a levantei térségben piacot tudjanak szerezni. Visszatérésükhöz az udvar egy hadihajót biztosított, amellyel Konstantinápolyba utaztak, ahol az internuntius számára további utasításokat adtak.⁶⁹

A legfontosabb rendelkezések az alábbiak voltak:

- A konzuli egyenruha változatlan maradt,
- az adminisztrációs és a postaköltségeket a hivatalok bevételeiből kellett fedezni,
- a konzuli hivatal személyi, dologi és az alattvalók védelmével kapcsolatos költségeket nem a konzuli személyi juttatások terhére kellett kifizetni, hanem ennek fedezete – a tengeri főkönyvelési kamarával történt elszámolást követően megállapított – kincstári támogatás lett,
- a hajótörésekkel, zátonyra futásokkal kapcsolatban lefolytatott eljárási ügyekben a származó bevételeket sem kellett ezt követően továbbküldeni az államkasszába.

⁶⁸ SAUER, 1974, 206.

⁶⁹ SAUER 1974.

Továbbá, kidolgoztak egy-egy szakvéleményt, amely azt vizsgálta, hogy milyen piaci lehetőségek állnak rendelkezésre az osztrák áruk számára a térségben. Az internuntiatúrával való kapcsolata a konzulátusoknak megmaradt. A tengeri, tengerrendészeti és mentési ügyekben a Parti Kormányzóság maradt a felettes hatóság, amely további reformokat kívánt bevezetni. Többek között egy főkonzul kinevezését és egy konzuli felügyelőség felállítását javasolta Konstantinápolyba. Az internuntius is készített javaslatokat a konzulátusi beosztás átszervezésére a levantei és az afrikai térségben. A bécsi udvar azonban türelemre intett és a további intézkedések meghozatalát a két főkonzul munkája alapján szerzett tapasztalatoktól tette függővé. Az intézkedések ellenére a konzulátusok továbbra sem alkalmazták az illetékek kiszabására vonatkozó szabályokat.⁷⁰

A Kormányzóság 1825. augusztus 7-én kiadott egy rendeletet, amelyben öt kategóriába sorolva állapítja meg a tonnánkénti illetéket. Ez ellen az internuntius hevesen tiltakozott, mert az illeték kiszámításának módszerét komplikáltnak találta. Hosszú vitát követően tonnánként 10 krajcárt állapítottak meg. Hivatalos császári rendelkezés 1826. október 31-én vezette be a Szmirna, Alexandria és Thesszaloniki illetékességi körében alkalmazandó szabályokat. Albánia vonatkozásában érdekes adat, hogy a Shkodrában és Duressiben lévő konzulátusok vonatkozásában – ahol a hivatali bevételekből a konzulok megélhetése nem volt biztosított – 1825. december 30-i császári rendelkezéssel 1000 Ft összegű éves kincstári támogatást engedélyeztek, valamint a cottimo mértéke is felemelésre és az új tonnailleték is bevezetésre került. A konzuli szolgálattal kapcsolatos kiadások fedezetére a befolyó illeték jelentettek fedezetet.

A konzuli illetmény mértékének emelésére vonatkozó javaslatokból csak annyi valósult meg, hogy egy 2000 Ft áttelepülési támogatást és egy 200 Ft összegű bérleti díj átalány vezettek be. A konzulátusok félévente elszámoltak a trieszti tengerészeti hatósággal és abban az esetben, ha kiadásaik magasabbak voltak a befolyó illetékeknél, igényt tarthattak költségeik megtérítésére. Ezen költségek körébe tartoztak a személyi, postai, irodai dologi és a képviselő helyiségbérletével kapcsolatos kiadások mellett a hivatalos újságok megrendelésének költségei.

A váltók kiállítását nem engedélyezték, az udvar készpénzt utalt át vagy segített a működési helyen lévő osztrák kereskedőháztól vagy banktól hitelt felvenni. Tekintettel arra, hogy az illetékek felemelése nem egységesen történt meg, 1830-ban

⁷⁰ ua.

az Udvari Kamara kiadott egy rendeletet, amely szerint, ha egy hajó egy konzuli kerületben lévő egyik kikötőből egy másikba hajózik és be-, illetve kirakodás történik, akkor mindkét kikötőben az illeték felét meg kellett fizetniük. Ezek a rendelkezések az új díjszabásba beépültek, és ezzel a cottimo mindegyik hivatalnál felemelésre került, amely emeléssel a tonnailleték kiegészítésre került. Látható, hogy az 1822-es eredeti javaslatok jó része megvalósult, de a teljes reform nem valósult meg.

Összességében megállapítható, hogy az 1822-1825 közötti reformok kiváltó okai többek között a görög szabadságharc, Mohamed Ali és a Porta közötti – később, 1831-ben háborút eredményező – feszültség hatására felerősödő osztrák hajózási és kereskedelmi forgalom fellendülése volt. Ezen események politikai és gazdasági hatásai befolyásolták az osztrák konzuli szabályok alakulását. A konzuli szabályozás átalakítása főként a tengerhajózási szabályok, illetve a hivatali kinevezésre vonatkozó előírások újraszabályozását jelentette. A reformok hiányosságaként a konzuli szervezetre és a jogszolgáltató tevékenységre vonatkozó egyértelmű előírások, szabályok hiányossága jelölhető meg. A legfontosabbak abban a következőkben ragadhatók meg.

- nem állították fel a konstantinápolyi főkonzulátust,
- nem voltak egyértelműen tisztázva az eljárási hatáskörök,
- nem rögzítették pontosan, hogy milyen vétségek és bűntettek esetében jár el a konzulátus, és milyen esetben az osztrák büntetőbíróság,
- nem szabályozták a jogorvoslati lehetőségeket sem.

Továbbá, nem szabályozták, hogy török és osztrák alattvaló között polgári perben melyik állam joghatósága szerinti eljárási szabályokat kell alkalmazni. Az osztrák igazságszolgáltató szervek igyekezete ellenére sem sikerült kötelező irányelveket megalkotni, inkább csak a visszaéléseket sikerült megszüntetni.

A reform egyik leglényegesebb intézkedése a kinevezett konzulok bérezésével és juttatásaival összefüggő kérdés volt. A szervezeti és hatásköri szabályok részbeni, de nem teljes körű szabályozása mellett legfontosabb eredmény a korszakban az volt, hogy a hivatásos konzulok és konzuli tisztviselők 1825-től rendszeres állami illetményre váltak jogosulttá, így megélhetésük alapjai is biztosítva lettek. Ennek hatására nem voltak teljes mértékben kiszolgáltatva a változó kereskedelmi forgalomnak és a stabilabb anyagi egzisztencia által, a napi megélhetési gondok

eltűnésével hatékonyabb és magasabb szakmai színvonalú konzuli érdekvédelem megvalósítása váltak lehetségessé.

IV. fejezet

Az osztrák-magyar konzuli tevékenység és konzuli bíráskodás a konzuli bíráskodásról szóló törvény elfogadását megelőzően

IV.1 Az osztrák-magyar konzuli bíráskodás gyakorlata az Oszmán Birodalomban

Az Osztrák/Habsburg birodalom konzuljai részére az Oszmán Birodalomban a konzuli bíráskodáshoz való jogot az az 1718-ban aláírt pozserováci kereskedelmi szerződés V. cikke biztosította. Ezen cikk úgy rendelkezett, hogy az osztrák alattvalók egymás közötti vitás ügyeiben az osztrák konzul volt jogosult az eljárást lefolytatni és az ítéletet meghozni az osztrák törvények és a szokásjog alapján. Számos visszaélésre adott okot, hogy nemcsak az osztrák alattvalók, hanem az osztrák védencek, sőt a konzuli személyzet tagjai köréből a dragománok is kikerültek a török joghatóság alól. A követek és konzulok gyakran pénzért intézték el egyes török állampolgároknak, hogy papíron dragománi, illetve tolmács feladatokat lássanak el, így kerülve ki az oszmán bíróságok hatásköre alól. Az 1809-es török-brit szerződésben tiltották meg ezt a gyakorlatot.⁷¹

A Habsburg és oszmán alattvalók közötti peres ügyben, ha az alperes török alattvaló volt, a török bíróság volt jogosult eljárni egy bizonyos az egyezményben rögzített összeghatár (3000 asper, illetve 25 talentum) alatti jogvitákban. Ezen pertárgy érték feletti ügyekben a Fényes Porta volt jogosult (el)dönteni a jogvitát. A helyi oszmán birodalmi joghatóságot érvényesítő bírósági eljárása során köteles volt biztosítani az osztrák konzuli személyzet részvételét jelentő dragomán jelenlétét. A dragomán jelenléte mind polgári, mind büntető ügyekben kötelező, előírt – tisztességes eljárást elősegítő – feltételt jelentett. Konzulokkal szembeni oszmánbíróságok eljárására vonatkozóan felmerülő igény vagy indítvány esetén döntő volt, hogy a III. Károly és III. Ahmed által kötött békeszerződés XII. cikke a Habsburg Birodalom számára is rögzítette a legnagyobb kedvezmény elvét. Ez a

rendelkezés tette lehetővé, hogy a korábbi – 1535-ös francia és az 1675-ös angol-török – kétoldalú egyezményekben más országok számára biztosított kiváltságok (kapitulációk) mintájára megadják ugyanazt a bánásmódot, vagyis kiterjesszék immár egy másik állam hivatalos képviselőire – az osztrák konzulokra – is a joghatóság alóli mentességet. Ez a jog az idézett elv- a legnagyobb kedvezmény elve - alapján megillette az osztrák konzulokat is.

A konzuli bíraskodás kapcsán ki kell térni a mintaadó francia kapitulációs kedvezmény esetében már részben elemzett azon esetkörre, amikor két idegen állam polgára között került sor perre. Ezen esetekben az oszmán hatóságok nem voltak jogosultak eljárni. Az 1740-es francia egyezmény 52. cikke törekedett rendezni ezt a helyzetet úgy, hogy a peres felek megállapodására bízta az eljáró bírói fórum kiválasztását. Az esetek egy részében azonban a felek vagy nem tudtak, vagy nem akartak megegyezni eljáró bírói szerv kijelölésében. Ezért kialakult az a gyakorlat, hogy ha ilyen helyzet merült fel, akkor az érintett államok követei, illetve konzuljai vegyes bíróságot alakítottak. Ez viszont a szerződések szövegéből nem következhetett volna. 1820-ban Franciaország, a Habsburg Birodalom, Nagy-Britannia és Oroszország követei szóbeli megállapodásban rögzítették, hogy különböző állampolgárságú – de nem oszmán alattvalók – jogalanyok polgári és kereskedelmi pereiben egy vegyes bírói bizottság jogosult eljárni. A három tagú – nem állandó – bírói bizottság tagjai közül egyet a felperes, kettőt az alperes követsége volt jogosult kijelölni. A meghozott ítéletet az alperes államának követségének kellett jóváhagynia, a döntés ezt követően emelkedett csak jogerőre. Az ítéletek végrehajtásáról is az alperes követsége volt jogosult gondoskodni. A jogorvoslati fórum a jogorvoslattal élő peres fél felettes konzuli bírói szervének hatáskörébe volt utalva.⁷²

Ez a rendszer azonban a gyakorlatban számos kérdést vetett fel. A korábbi gyakorlat szerint a felperes a keresetét a saját konzuli hatósága előtt terjesztette elő és ez a szerv tette át az alperes konzuli hatóságához. Ezen szokásjognak az volt az alapja, hogy a felperes által ilyen módon előterjesztett kereset konzul általi befogadásával felperes számára megadottnak volt tekinthető az engedély a másik állam joghatóságának történő alávetéshez. Az egyik probléma az volt, hogy az alperes saját konzuli hatósága előtt nem indíthatott viszont-keresetet és nem lehetett

⁷² LIPMANN, 1898, 90. Tárgyalja még NEUMANN, 1854, MALFATTI, 1904.

pertársként idegen konzuli hatóság elé beidéztetni más érintettet.⁷³ Ugyancsak nehézséget okozott az is, hogy több, idegen állampolgárságú alperes ellen kellett pert indítani, hiszen ilyen esetekben minden alperes ellen a saját konzuli hatósága előtt kellett lefolytatni az eljárást.

Az 1820-ban kialakított gyakorlatot végül a régi jól bevált és elfogadott elv az *actor sequitur forum rei* elve szorítja háttérbe pár évtized múlva. Ezt követően újra és egyértelműen az alperes konzuli bíróságát illette meg az igazságszolgáltatási hatáskör..

Büntető ügyekben Habsburg alattvaló elkövető és sértett esetében az osztrák konzul volt jogosult eljárni. Osztrák elkövető és más keresztény ország állambeli sértett esetén az osztrák, fordított esetben pedig az elkövető államának konzulja volt jogosult eljárni. A későbbiek kifejtésre kerül, hogy milyen esetekben ítélkezhetett a konzul. A pozsareváci békeszerződés mellett 1718. július 28-án kötött kereskedelmi szerződés kereskedelmi tevékenységet szabályozó rendelkezései biztosított konzuli bíraskodás jelentősége abban állt, hogy a Monarchia időszakának más államokban hasonló jogokat biztosító szerződései alapján ténylegesen gyakorolt ítélkezési tevékenység elenyésző volt az Oszmán Birodalomban előforduló ügyekhez képest. Nem véletlen, hogy a konzuli főtörvényszéket is Konstantinápolyban állították fel. A Habsburg monarchia konzuli bírói szervezetére a konzuli bírósági törvényt megelőzően számos legfelsőbb rendelet és miniszteri rendelet volt irányadó.⁷⁴

⁷³ MAGYAR JOGI, 1898, 654. „Consul” szócikk szerző : Marschalkó Lajos

⁷⁴ Kaiserliche Verordnung vom 29. Jänner 1855. betreffend die Ausübung der Civilgerichtbarkeit der K.k Consulate über die österreichischen Unterthanen und Schutzgenossen im osmanischen Reiche (1855. Rgbl. Stück VII. No. 23. S 255) Verordnung der Ministerien des Aeussern und der Justiz und des Armee-Ober-Commando's vom 31. März 1855. mit welcher die Vollzugsvorschriften zu der kaiserlichen Verordnung vom 29. Jänner 1855. No. 23. des Reichsgesetz-Blattes betreffend die Ausübung der Civilgerichtbarkeit der k.k. Consulate über die österreichischen Unterthanen und Schutzgenossen im osmanischen Reiche (1855. Rgbl. Stück VII. No. 23. S 255) Verordnung des Justizministeriums vom 27. October 1856. wirksam für alle Kronländer, mit Ausnahme der Militärgränze, über den Geschäftsverkehr zwischen den k.k. Gerichten erster Instanz und den k.k. Consular-Aemten in der Türkei in Strafsachen (1856 Rgbl. St. L. No. 202. S. 722) Verordnung der Ministeriums des Aeussern im Einverständnisse mit den Ministerien des Innern, der Justiz, des Handels und der Finanzen, dann des Armee-Ober-Commandó und der obersten Polizeibehörde vom 2. december 1857., womit Vorschriften für die kaiserlichen Consularämter in der Türkei in Betreff der staatsbürgerlichen Verhältnisse der im türkischen Reiche befindlicheösterreichischen Unterthanen und Schutzbefohlenen kundgemacht werden (1857. Rgbl. St. XLVIII. No. 234. S. 908) Verordnung der inisterien des Aeussern und der Justiz, dann des Armee-Ober-Commando vom 29. september 1860. betreffend den Rechtszug gegen Entscheidungen der Consulargerichte in Galatz, Braila und Tultscha in bürgerlichen Rechtsangelegenheiten. (1860. Rgbl. St. LIII. No. 222. S. 333) Verordnung der Ministerien des Aessern, der Justiz und des Krieges vom 17. Jänner 1862, wodurch die Ausübungder Civilgerichtsbarkeit in erster Instanz über österreichische Staatsangehörige und Schutzgenossen im osmanischen Reiche vom 1. März 1862. an auch dem k.k. Viceconsulate Adianopel übertragen und bestimmt wird, dass der Rechtszug gegen dessen Entscheidungen an der Oberlandesgericht Triest

A konzuli intézményt 1823-ban megreformálták és 1846-ban a konzuli kerületek új beosztást kaptak. Újabb változásra 1849-ben került sor, amikor a teljes konzuli szolgálat a kereskedelmi minisztérium irányítása és felügyelete alá került.⁷⁵ A kiegyezés időpontjában azonban már e szervek is a külügyminiszter feladat-és hatáskörébe tartoztak. A XVIII. század második felében és a XIX. század elején a monarchia konzuljai díjszedési jogosítvánnyal rendelkeztek, 1825-től kezdve pedig rendes fizetést kaptak. II. József nagy súlyt fektetett az 1784. évi szened – ami formailag a Fényes Porta ünnepélyes nyilatkozata inkább, mint államközi szerződés - által adott helyzet kiaknázására és növelte a levantei konzulok számát.

A császári rendeletek sorában a legfontosabb a polgári peres ügyekben gyakorolt konzuli bíraskodást szabályozó 1855. január 29-én kiadott rendelet, amely a Habsburg Birodalom oszmán területen működő konzulátusai számára határozta meg az alkalmazni rendelt első fokon eljáró és fellebbviteli fórumok illetékességének rendjét.⁷⁶

A rendelet első fokon az osztrák alattvalók és védencek vonatkozásában az Birodalom konzuljait ruházta fel bírói hatáskörrel az Oszmán Birodalom területén.⁷⁷ A jogorvoslati eljárás lefolytatására a rendelet 6.§-a tartalmazott rendelkezéseket. Ezek szerint

- a Moldovában született elsőfokú konzuli ítéletek esetén a lemergi,
- a Boszniában hozottak esetén a zagrabi,
- a Hercegovinában hozottak esetén a zárai,
- a szerbiai, ruszcsuki és viddini konzulátus döntései esetén a temesvári,
- míg a romániai konzulátusok esetén a nagyszebeni főtörvényszékek voltak jogosultak eljárni fellebbviteli fórumként.

stattfibündet. (1862. Rgbl. St. V. No. 8., S. 25) Verordnung der Ministerien des Aeussern, des Justiz und des Krieges vom 7. Februar 1862. betreffend den Rechtszug gegen Entscheidungen der k.k. Consulargerichte in der Moldau und Wlachei, in Bulgarien, Serbien und Bosnien in bürgerlichen Rechtsangelegenheiten (1862. Rgbl. St. VII. No. 12. S 31) Verordnung des Ministerien des Aeussern, des Justiz und des Krieges vom 25. Juni 1865. wodurch die Ausübung der Civilgerichtbarkeit in erster Instanz über österreichische Staatsangehörige und Schutzgenossen im osmanischen Reiche vom 1. September 1865. anfangend auch der k.k. Consular-Agentie Ismail im beschränkten Umfange übertargen und bestimmt wird, dass der Rechtszug gegen dierb Entscheidungen an das Oberlandesgericht in Wien stattfindet (1856 Rgbl. St. XVI. No. 50. S. 166) LERS, 1904, 166-167. o., <http://alex.onb.ac.at>

⁷⁵ NEUMANN, 1854, 352.

⁷⁶ 1855 R. G. Bl. Stück VII. No 23. S 255

⁷⁷ „A konzuli bíraskodást elsőfokon az Oszmán Birodalom területén elsőfokon a bírói jogkörrel felhatalmazott – császári – főkonzulátusok (ügynökségek), konzulátusok és egyes alkonzulátusok hozhattak döntést.”1855. 01.29. császári rendelet 1.§. saját fordítás - Rgbl. Stück VII. No. 23. S 255.

Az Oszmán Birodalom területén működő egyéb konzulátusok esetén a trieszti főtörvényszék hozhatta meg a másodfokú döntést.⁷⁸ Harmadfokon a bécsi legfelső bíróság dönthetett. Utóbbi két rendelkezés (6.§-7.§) a rendelet 10. §-a szerint csak 1855. május 1-én lépett hatályba.⁷⁹ A rendelet 1.§-12.§-ának jelentősége abban állt, hogy számos rendelkezését egészen a monarchia felbomlásáig alkalmazták.

A konzuli bíraskodásra vonatkozó szervezeti szabályok mellett az első fokon eljáró konzuli bíróságok teljes vagy részleges *bírói hatáskörét* az 1855. március 31-i külügyminiszteri és igazságügy miniszteri együttes rendelet szabályozta.⁸⁰ A rendelet 2.§-a szerint a polgári peres, kereskedelmi és váltó ügyekben, az elsőfokú konzuli bírói hatáskört gyakorló konzulátusoknak alárendelten működő konzulátusok, alkonzulátusok közötti illetékességi összeütközésekkel kapcsolatos ügyekben és a választott bírósági ítéletekkel kapcsolatos ügyekre vonatkozóan volt hatáskörük az elsőfokú konzuli bíróságoknak. A bírói hatalmat gyakorló konzuli bíróságok körét a rendelet 1.§-a határozta meg.

IV.2. A kiegyezés hatása a konzuli tevékenységre

A Habsburg monarchia államai közötti 1867-es belső alapvető, alkotmányjogi módosítás az átalakított állam külső szuverenitásának képviselőjében és gyakorlásában is közvetlen következményekkel. Az immár Osztrák-Magyar Monarchiává váló állam külföldön tevékenykedő konzuli tisztségviselőinek tevékenységét is befolyásolta az új államjogi berendezkedés. Ennek egyértelműen azonosítható vetületét jelentette a konzuli bíraskodás is, amely számára kiemelt jelentőségű változásokat hozott az 1867. évi kiegyezés. Az 1867. évi XII. törvénycikk 8.§-a kimondta, hogy „*a birodalom diplomatikai és kereskedelmi képviseltetése a külföld irányában és a nemzetközi szerződések tekintetében felmerülhető intézkedések, mindkét fél minisztériumával egyetértésben és azok beleegyezése mellett, a közös külügyminiszter teendői közé tartoznak.*” A konzulok a kiegyezési törvény elfogadásával tehát a közös külügyminiszter hatáskörébe kerültek. Az 1867. évi XVI. törvénycikkbe foglalt vám- és kereskedelmi szövetség

⁷⁸ R.G.Bl. Stück VII. No. 23. S 255 o., az elsőfokon eljáró konzulátusok névsorát az 1855.március 31-i külügyminiszteri és igazságügyminiszteri rendelet 6.§-a tartalmazta Rgbl. Stück XVII. No. 58. S. 386.

⁷⁹ R.G.Bl. Stück VII. No. 23. S 256.

⁸⁰ R.G.Bl. XVII Stück No. 58-S. 384.

IX. cikke, valamint az 1878. évi XX. törvénybe foglalt újabb vám- és kereskedelmi szövetség IX. cikke szerint, az összes konzulátusi ügyet a közös külügyminiszter irányította. Ugyanakkor a törvény azt is kimondta, hogy a konzulátusok „felállításánál és a consulátusok számára kereskedelmi ügyekben adandó utasításoknál a külügyi miniszter a két kereskedelmi miniszterrel egyetértőleg fog eljárni. Egyébiránt a két kereskedelmi miniszter mindegyikének joga van, valahányszor szükségesnek látja, a consulátusokkal egyenes levelezésbe bocsátkozni, s ezek kötelesek kereskedelmi ügyekben készséggel megadni a kellő felvilágosítást. A consulátusok időszaki kereskedelmi jelentései a külügyminiszter által mind a két kereskedelmi miniszterrel közlendők”.

A hivatkozott törvényi rendelkezések alapján megállapítható, hogy bár a konzuli képviselők irányítási joga közös ügyi miniszterhez tartozott, de a dualista állam mindkét államának szuverén külkereskedelmi érdekérvényesítése kiemelt szempont maradt. Nemcsak kötelezettsége volt a kereskedelmi minisztereknek, hanem jogaik is, mégpedig arra, hogy megismerjék az időszaki konzuli jelentéseket.

A közös konzuli hatóságok magyar állampolgárok felett külföldön gyakorolható büntető joghatóságáról a magyar királyi igazságügy miniszter 1885. február 3-án 3503. szám alatt valamennyi törvényszékhez és járásbírósághoz a *” magyar büntető törvénykönyvnek az ozmán birodalmi és ruméniai cs. és kir. konzuli bíróságoknál hatályba léptetése tárgyában ”* intézet körrendeletében megállapította: *„A magyar alkotmány visszaállítása után a magyar kir. és az osztrák cs. kir. Kormány a közös külügyminisztériummal abban állapodott meg, hogy a magyar korona országait az ozmán birodalomban megillető bíraskodás végleges szabályozásáig a fennálló állapotot fenntartják úgy, hogy ezen bíraskodást a magyar állampolgárokra vonatkozóan is a császári és a királyi konzuli hatóságok gyakorolják azon törvények és rendeletek értelmében, amelyek ezen területekre nézve kibocsáttattak.”*

A kiegészítést követően 1891-ig ez az egyetlen olyan magyar jogforrás, amely irányadó rendelkezéseket tartalmaz a Monarchia konzuljai által gyakorolt bírósági eljárás során alkalmazandó jogszabályokra vonatkozóan. A rendelet rögzíti, hogy a büntető jogon kívüli jogvitákra vonatkozóan a konzuli bíraskodást szabályozó magyar törvény megalkotásáig az addig alkalmazott törvényeket kell továbbra is alkalmazni. Ez vonatkozott a polgári, családi és kereskedelmi jogviszonyok mellett a kihágásokra is.

A Csemegi-kódex (1878. évi V. törvénnyel kiadott büntető törvénykönyv) kizárólag a korábbi, a kitelepedésüket megelőzően a történelmi Magyarországon – kivéve „Horvát-szlavónországot” – található lakóhellyel rendelkező magyar állampolgárokra alkalmazható.⁸¹ Az osztrák és a horvátországi lakhellyel rendelkező magyar állampolgárokra továbbra is az osztrák büntető törvénykönyvet kellett alkalmazni, ennek megfelelően kellett minősíteni a cselekményt és megállapítani az alkalmazandó szankciókat. Ez a helyzet egyébként elég sok kérdést vetett fel. Hiszen ha az osztrák büntető törvénykönyv minősítése szerint egy cselekmény kihágás, akkor abban a konzulnak kellett ítélni, még akkor is, ha a magyar büntető törvénykönyv szerinti minősítés esetén vétségről vagy bűntettéről lett volna szó. Hasonló problémákat vetett fel az az esetkör, amikor egy cselekmény a magyar jog szempontjából kihágás vagy bűncselekmény lett volna, de az osztrák büntető törvénykönyv szempontjából nem minősült jogellenes cselekménynek. Folytatva ezt a gondolati sort fordított helyzetben is értelmezési kérdéseket vetett fel annak a tényállásnak a megítélése, amelynek megállapítása alapján az osztrák büntetőjog törvényi tényállásban bűncselekményt állapít meg, a magyar büntető jog azonban nem tekinti kihágásnak vagy bűntettnek az adott cselekményt. A konstantinápolyi főtörvényszék álláspontja és követett gyakorlata szerint az osztrák büntetőtörvénykönyv szerinti minősítés volt a követendő, tekintet nélkül az előbb felvetett problémákra.⁸² A kihágásokra vonatkozóan a konzuli bíróságok az 1852. évi osztrák büntető törvénykönyvet⁸³ alkalmazták, a kihágásokkal kapcsolatos eljárási szabályokat az osztrák igazságügy miniszter 1858. március 5.-én kelt rendelete szabályozta. A fellebbvitel a kihágások tekintetében másodfokban a konstantinápolyi császári és királyi nagykövetséghez tartozott a konzuli főtörvényszék felállításáig.

A konzuli bíraskodást gyakorló elsőfokú konzulátusok 1878. év előtti állapotuk szerint kerültek megjelölésre. A törvény hatálybalépésekor a bírói fórumként is eljáró konzulátusok száma már kevesebb volt az addigra beálló – az 1878-as berlini diplomáciai kongresszus és béketárgyalások során megállapított – lényeges politikai és államalakulási változások következtében az Oszmán Birodalom európai területein. Ennek egyik megnyilvánulásaként Szerbia szuverenitásának (több évszázad után megtörténő) helyreállítását és az Oszmán Birodalom visszavonulását követően

⁸¹ LERS, 1904, 147. MAGYAR RENDELETEK TÁRA 1885/ 25, 200.

⁸² DOLESCHALL, 1901.

⁸³ R.G.Bl. 117

megszűnt a belgrádi főkonzulátusunk konzuli bíraskodáshoz való joga. A Iasiban működő konzuli bíróságtól a lemergi tartományi főtörvényszékhez, a belgrádi, bukaresti, galaci, brailai, izmailiai, ruszcsuki, tulcsai és viddini konzulátusoktól a bécsi Ober-Landesgerichthez volt lehetőség fellebbezést előterjeszteni. A banja lukai, brckoi, livnoi, mosztari és szarajevói konzulátusoktól a zárai tartományi törvényszékhez, a drinápolyi, aleppói, alexandriai, bagdadi, beirut, kairói, kaneai, kartumi, konstantinápolyi, szkutarii, damaszkuszi, durazzói, janinai, jeruzsálemi, monasztiri, port-szaidi, prizreni, szalonikai, sanghaji, szmirnai, szófiai, szuezi, trapezunti, tripoliszi, tuniszi a trieszti tartományi törvényszékhez kerültek a fellebbezések. (Az utóbbihoz bírói fórum volt jogosult még dönteni valamennyi konzuli bíróság által tengerjogi bíróságként hozott határozatok elleni fellebbezések ügyében.) Harmadfokon minden esetben a bécsi „legfőbb törvényszék és semmítőszék” (Oberster Gerichts- und Cassationshof) gyakorolta a bíraskodást a három Ober-Landesgerichttől hozzá fellebbezett ügyekben.⁸⁴

A konzuli bírói jogkört gyakorló bíróságok közül nem mindegyiknek volt teljes konzuli bírói hatásköre. Az aleppói, bagdadi, banjalukai, brckoi, damaszkuszi, izmaili, livnoi és szófiai csak korlátozott joghatósággal bírtak. A korlátozott joghatósággal bíró konzuli bíróság csak egy bizonyos értékhatár alatti perekben rendelkezett hatáskörrel, ezen értékhatár feletti ügyekben nem járhatott el. Az Egyiptomban gyakorolt konzuli bíraskodást az 1876. január 5-i 491. számú kiadott királyi igazságügyi miniszteri rendelettel korlátozták, azért mert a konzuli bíróságok hatáskörének legjelentősebb része az ott felállított ún. vegyes nemzetközi bíróságokra lett átruházva.⁸⁵

A Bosznia-Hercegovina Monarchia általi megszállását és ellenőrzését (okkupációját) követően megszűntek a szarajevói és mosztari teljes hatóságú, illetve a banja lukai, brckoi és livnoi korlátozott hatóságú konzulátusok. A szófiai főkonzulátus teljes joghatóságúvá vált. A besszarábiai területek oszmán ellenőrzés alól orosz fennhatóság alá kerülésével az izmailiai alkonzulátus konzuli bírósági tevékenysége *ipso facto* véget ért a korábban jogalapot biztosító nemzetközi egyezmény adott területre kiterjedő hatályának megszűnésével.

⁸⁴ Az 1855. évi helyzetet az 1862. évi február 7-i külügy-, igazságügy- és hadügy miniszteri rendelet módosította- R.G.Bl. Stück VII. No. 12. – 31 o. Ugyancsak módosított az 1865. június 25-i külügy-, igazságügy- és hadügyminiszteri rendelet – R.G.Bl.Stück XVI. No. 50 – 166 o.

⁸⁵ A dolgozat külön fejezetben foglalkozik majd az egyiptomi vegyes bírósággal.

IV. 3. A magyar konzuli törvény létrejöttének indoka és tartalmi újításai

1891. február 24-én a Képviselő ház névszerinti szavazással, 188 igen, 102 nem szavazattal elfogadta a Szilágyi Dezső igazságügy miniszter által ugyanazon év január 26-án beterjesztett törvényjavaslatot. A törvényt nagy többséggel fogadták ugyan el, azonban a számadatok mögött egy igen zaklatott, szenvedélyes vitáktól hangos egy hetes tárgyalási időszak olvasható ki a Képviselőházi Naplókából. A minisztertanács már 1890. szeptember 21-én foglalkozott a kérdéskörre vonatkozó szabályozással, illetve annak előkészítésével, amikor a féléves munkaprogramról szóló döntésében szerepeltette a konzuli bíraskodás rendezését.⁸⁶ Az igazságügyi miniszter által a kormány tagjainak két körben 1890. szeptember 28-án bemutatott – és több kormányülésen is tárgyalt – törvénytervezethez több módosítási javaslat is érkezett. A konzuli bíróság eljárás nyelve kapcsán azt javasolták, hogy történjen egyeztetés az osztrák és magyar kormány között, és a kérdés ne a törvényben, hanem rendeleti úton kerüljön szabályozásra. A minisztertanács javasolta, hogy a törvényhez mellékletként csatolják a törvénytervezetben felsorolt német nyelvű jogszabályokat. Alkotmányjogi jellegű igényként merült fel, hogy a törvény végrehajtásával kapcsolatban a horvát bán tisztségét nem kell nevesíteni. Ezen javaslat alapján került be a törvénybe, hogy tíz évig egyoldalúan nem kerülhetett sor a törvény módosítására vagy hatályon kívül helyezésére. Kizárólag a két ország törvényhozásának egyező szabályozásával tartotta megengedhetőnek ezt a magyar kormány.

Az 1890. november 6-i kormányülésen az igazságügyi miniszter beszámolt arról, hogy az osztrák féllel megegyezett abban, hogy a törvény szövegébe a konstantinápolyi főtörvényszék bírának kinevezési jogköre már nem a közös szerveken keresztül, hanem országonként történik és a főbíró a két állam felváltva adja.⁸⁷ Itt dőlt el a „védencekre” vonatkozó szabály, amely szerint saját maguk döntenek az eljáró bírói fórum által alkalmazott jogról. A miniszter az előkészítés során törekedett arra, hogy a konzuli bírói fórumrendszer megalkotásával elkerülje annak még a látszatát is, hogy egy újabb közös szervezet jön létre. Ezt próbálta biztosítani azzal is, hogy a konzuli főtörvényszék működési költségeinek fedezetét

⁸⁶ ANTAL 2004, 10.

⁸⁷ ANTAL 2004, 11.

nem a közös pénzügyi alapból, hanem az egyes országok költségvetéséből kellett fedezni fele-fele arányban.

A törvény képviselőházi általános vitája 1891. február 17-én kezdődött az igazságügyi bizottság jelentésének ismertetésével. Az igazságügyi bizottság elnöke, Bokross Elek szólt a konzuli bíraskodás történeti előzményeiről, majd az 1718-as pozsareváci békeszerződésben az Ausztriának biztosított jogosítványok gyakorlati alkalmazásáról. A törvény indoklásával egyezően kiemelte, hogy az elsőfokú konzuli bírói fórumok döntéseivel szembeni fellebbezések elbírálására egységes és állandóan működő másodfokú törvényszéket kell felállítani, mert a jelenlegi fellebbviteli rendszer jogbizonytalanságot okoz és lassan működik.⁸⁸

Anglia példáján keresztül kívánta meggyőzni a képviselőket arról, hogy célszerűségi és költséghatékonysági szempontból, a Konstantinápolyban tervezett főtörvényszék felállítását támogassák. Érveiben hangsúlyozta: *„Nem közös törvényszék ez, hanem vegyes nemzetközi bíróság, mely ép oly kevésbé érinti a közjogi teljes állami önállóságunkat, annak ép oly kevésbé praejudicál, mint a hogy az egyiptomi törvényszékben, a nemzetközi bíróságban való részvétel egyetlen egy európai államban sem keltette fel a függésbe jövetelnek még gondolatát sem.”*⁸⁹

Bokross felszólalásával vette kezdetét az egész vitán keresztülhúzó egyik fő vezérfonal boncolgatása, amely szerint a magyar igazságügyi szuverenitás csorbul-e, illetve a másodfokú főtörvényszék vegyes vagy közös bíróságnak minősül-e. Az első ellenzéki hozzászóló Helfy Ignác, a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt képviselője volt.⁹⁰ Mind politikai, mind közjogi vonatkozásban éles bírálat alá vette a javaslatot. Álláspontja szerint a törvény elfogadásával egy újabb közös ügy jön létre

⁸⁸ A másodfokú konzuli bírósági fórumok – elől az illetékességi körükbe tartozó elsőfokú konzuli bírósági székhely – az alábbiak voltak:

- 1./ Iasi – Lembergi tartományi főtörvényszék
- 2./ Belgrád, Bukarest, Galati, Braila, Izmail, Rusze, Tulcea, Viddin – Bécsi tartományi főtörvényszék
- 3./ Banja luka, Brcko, Livno, Mosztar, Szarajevó – Zárai tartományi főtörvényszék
- 4./ Edirne, Alexandria, Khartum, Isztambul, Durrësi, Janai, Jeruzsálem, Port-said, Szmirna, Suez, Tripolis, Tunisz, Trapezunt, Sanghai, Thesszaloniki, Pristina, Monasztir, Canea, Bejrút, Kairó, Szkutari, Damaszkusz, Aleppo, Bagdad – Trieszti tartományi főtörvényszék
- 5./ Valamennyi konzuli bíróság elsőfokú tengerjogi döntései elleni fellebbezés fóruma a Trieszti tartományi főtörvényszék
- 6./ Harmadfokban a Bécsi Legfőbb Törvényszék és Semmitőszék járt el.

⁸⁹ KN XXII. 457. 135.

⁹⁰ Antal Tamás idézett művében részletesen vizsgálta a kormánypárti és az ellenzéki frakciók ülésein, a törvénytervezet tárgyalásának megkezdése előtt elhangzottakat. A Mérsékelt Ellenzék álláspontja az volt, hogy nem támogatják a törvényjavaslatot. A Függetlenségi és 48-as Párt határozati módosító javaslatot fogadott el. Az Ugron Gábor által elnökölt 48-as Kör a tanácskozásán ugyancsak elutasító álláspontra helyezkedett. A szabadelvű párt frakcióülése természetesen elfogadásra javasolta a törvénytervezetet. ANTAL 2004, 14.

Ausztriával, amely ütközne az ország közjogi normáival. A közös ügynek legpregnansabb kifejezése „a 9. §-ban van, mely elrendeli, hogy úgy az elsőfokú consuli bíróságok, mint a consuli főtörvényszék a császár és király nevében hozzák meg az ítéleteket. És ha ez még nem volna elegendő és utóvégre azt mondhatná a t. minister úr, hogy ez mind csak alaki része a törvényjavaslatnak: itt van a meritum is. A 12.§-ban világosan ki van mondva, hogy az eddigi törvények és szabályok, a melyek szerint ezek a most fennálló elsőfokú consulok ítélnék, kivéve a 10. §-ban elősorolt speciális jogviszonyokat, fennmaradnak jövőre is a magyar honosokra nézve. Azt hiszem tehát, hogy világosabban, kézzelfoghatóbban nem lehet a közös ügyet kifejezni, mint az a jelen törvényjavaslatban kifejezésre jut.”⁹¹

A továbbiakban a kiegyezési törvény 8. §-ára hivatkozva fejtegette: önmagában az, hogy a kereskedelmi képviselőt ellátása a közös külügyhöz tartozik, nem jelenti azt, hogy a konzuli bírói joghatóság közös ügy lenne. A konzulok állami képviselői és kihelyezett hivatalnoki feladatköreitől eltérően, az igazságszolgáltatási (bírói) joghatóság külföldi gyakorlását nem tekintette a konzuli hatáskör hagyományos és elengedhetetlen, szerves és integráns részének, amelyet nem is tartott a kiegyezési törvényből levezethetőnek. Érvként hozza fel, hogy a közös konzulok által gyakorolt bírói hatáskör kizárólag a magyar korona országai és Ő Felsége többi királyságai és országai között kötött vám- és kereskedelmi szövetségről szóló 1867. évi XVI. tc. 6.§ alapján a kereskedelmi hajók és azok legénysége vonatkozásában értelmezhető.⁹² A felszólalása végén Helfy már nem is a javaslattal, hanem Szilágyi Dezső várható reakcióival és retorikájával foglalkozott, amikor a következőket mondta: „Befejezem fölszólalásomat egy szerény figyelmeztetéssel az igen t. minister úrhoz. Igen jól tudom, hogy mi fog most következni. Nem kételkedem benne, hogy a t. minister úr e rossz törvényjavaslat mellett is ragyogtatni fogja dialektikájának fényét.” Az igazságügyi miniszter a vitában valóban kristálytiszta logikával és magas szintű szakmai precizitással cáfolta a javaslatot támadó ellenzéki ellenérveket.

Az általános vita következő felszólalója gróf Apponyi Albert volt.⁹³ A gróf felszólalása elején leszögezte, hogy elismeri a konzuli bíraskodásra vonatkozó

⁹¹ KN XXII.457.137.

⁹² „A kereskedelmi hajók, tekintet nélkül azoknak, valamint legénységöknek illetőségére, mindazon ügyekben, melyek külföldön való oltalmukra és érdekeik képviselőjére vonatkoznak, az ott székelő cs. kir. consulusoktól és felsőbb vonalban a közös külügyi ministertől függenek.” – 1867. évi XVI. törvénycikk VI. cikke

⁹³ Személyes vonatkozást adott a felszólalásnak, hogy Szilágyi a Szabadelvű Pártból történő 1878-as kilépését követően a Mérsékelt Ellenzéket jó ideig Apponyival együtt vezette.

szabályozás reformjának szükségességét. Ennek ellenére határozottan érvel amellett, hogy a konzulok számára biztosítani kívánt bírói joghatóság, mint a magyar igazságszolgáltatási felségjog szerves része maradjon, tehát ne legyen átruházható a közös külügyminiszter kizárólagos hatáskörébe tartozó közös konzulokra. Három területen támadta a tervezetet. Elsőként, a közös konzulok elsőfokú bírói joghatóságát közjogi szempontból, majd a konzul eljárása során alkalmazni rendelt törvényeket és végezetül a másodfokon eljáró törvényszéket, mint létrejövő közösügyi intézményt bírálta. Ő is kifejti, hogy a diplomáciai és kereskedelmi képviselőbe, mint közös ügybe nem tartozhat bele az ítélezés, mert a *„bírói functio pedig nem képviseltetése valamely államnak, vagy akár csak ezen állam alattvalóinak idegen állammal szemben, hanem az az állam egyik souverain jogának gyakorlása saját polgáraival szemben.”* Számára kizárólag a magyar király nevében történő döntéshozatal fogadható el. Egyértelműen rákérdezett, hogy vajon *„a consuli bíraskodás egész ügyére nézve mik tekinthetők közös ügynek?”* Részletesen felsorolta: *„Közös ügynek tekinthető azon szerződések megkötése, melyek által a consuli bíraskodás jogát magunknak megszerezzük; közös ügynek tekinthető a magyar bírósági tisztviselő bevezetése, számára az exequatur kieszközlése a külföldi hatóságoknál; közös ügynek tekinthető a magyar bírói souverainitas gyakorlatának megvédése, ha az idegen hatóságok abba bárminő alakban bele avatkoznának; közös feladatnak tekinthető az, ha a magyar bíróság által külföldön hozott ítélet végrehajtásához idegen hatóságok jogsegélye szükséges, ezen jogsegély megszerzése; mert erre a magyar államnak a fennálló törvények szerint módja nincs.”*⁹⁴ A közjogi kérdéseken túl Apponyi ellenérzését fogalmazta meg a konzuli bíróságok által alkalmazni rendelt jog kapcsán. Sérelmezte, hogy a magyar honosok a státuszjogokon és a büntetőjogon⁹⁵ kívül nem a magyar törvények hatálya alá tartoznak. A törvény 10 § alapján ugyanis a konzuli bíróságoknál a magyar honosok jog- és cselekvési képességével és családi jogaival, - ideértve az atyai hatalmat, a gyámságot és gondnokságot, valamint a házassági vagyoni jogot is, - továbbá valamely elhunyt magyar honos utáni az öröklés jogával, ideértve a hagyatéki eljárást is, a magyar honosok által elkövetett büntetendő cselekmények kapcsán felmerült ügyek azon törvények és szabályok szerint kerültek eldöntésre, amely az államnak azon részében voltak hatályban, amelyben az illető magyar honosnak

⁹⁴ KN XXII 457. 144.

⁹⁵ 1891. évi XXI. törvénycikk 10. §.

községi illetősége volt. Felidézte az osztrák törvénytervezet vonatkozó rendelkezéseit, amelyek szerinte kimondták, hogy abban az esetben, ha nem előző jogági területekhez kapcsolódó ügyek kerülnek a konzul elé, akkor az osztrák törvények szerint kell eljárnia magyar állampolgárok ügyeiben is. Ugyancsak felhívta a figyelmet, hogy a törvényjavaslat 12. és 13.§-ában rögzített eljárási szabályok nem egyeznek meg az osztrák törvényben ugyanezen eljárási rendre vonatkozó előírásokkal. Míg szerinte a magyar törvényjavaslatban a a konzuli bíróságok hatáskörébe utalt ügyekben a törvény hatálybalépését követően elfogadott törvények konzuli bíróságoknál történő hatálybaléptetésével kapcsolatos rendelkezési jog végső soron – előzetes egyetértés és a közös külügyminiszterrel történt egyeztetést követően – a magyar minisztérium hatásköre, addig az osztrák törvény a közös külügyminiszter rendelkezési jogát állapítja meg.

A vegyes bíróságok kapcsán elmondottakra reagálva Apponyi határozottan mellett érvelt, hogy a másodfokú törvényszék esetében nem lehet csak és kizárólag közös bíróságról beszélni, mert *„a második fórum a maga egész ridegségében élénk állítja a közös osztrák-magyar törvénykezési intézményt”*. Idézte az osztrák törvényt, amely szerint *„In Konstantinopel wird ein gemeinsames Consular-Obergericht errichtet.”*⁹⁶ Határozottan kiállt mellett, hogy a jogorvoslatokat magyar fellebbviteli bíróság bírálja el. Vitatta a törvénytervezet nemzetközi egyezményi jellegét. Összegezve megállapította, hogy a Pragmatica Santcióból következő és a kiegyezési törvényben egyértelműen meghatározott közös ügyek számát nem lehet kiterjeszteni a magyar igazságügyi szuverenitás csorbításával. Határozati javaslatot terjesztett elő, amelyben hét pontban körvonalazta a Mérsékelt Ellenzék álláspontját.⁹⁷ Ezek a következő javaslatokat foglalták magukba:

„1. A consuli bíraskodást magyar honosok fölött ő Felsége a magyar király által, a magyar igazságügyminister ellenjegyzése mellett kinevezett consuli bírák a magyar király nevében gyakorolják; és pedig

2. ott, a hol azt a körülmények indokolják, külön magyar consuli bírák alkalmaztatnak; máshol maguk a consulok neveztetethetnek ki magyar consuli bírakká.

Ez utóbbi esetben a kinevezés nincs kötve az 1869. IV. tcz. korlátaikhoz.

3. A magyar consuli bírák a helyi viszonyok által követelt eltérésekkel, a hazai jog szerint ítélnek.

⁹⁶ KN XXII. 457. 150 .

⁹⁷ KN XXII. 457. 160.

4. *A magyar consuli bíraktól a felebbvitel hazai fel-törvényszékekhez történik.*

5. *A bírói illetőséget az alperes honossága állapítja meg.*

6. *A védenczek maguk állapítják meg, vájjon a magyar vagy az osztrák honosokkal kívánnak-e egyenlő elbánásmódban részesülni.*

7. *A külön magyar consuli bírakra, valamint a magyar bírói jelleggel felruházott consulokra — bírói minőségben — vonatkozó anyagi és alaki fegyelmi szabályok, a különleges viszonyoknak figyelembe vételével magában a törvényben állapítandók meg.”*

Apponyi felszólása kapcsán – a felszólalásával kapcsolatos releváns paragrafusokra figyelemmel - elemzem az 1891. augusztus 30 –i 136. számú osztrák konzuli törvényt.⁹⁸ A dolgozat bevezető részében rögzítettek szerint nem célom a részletes összehasonlító elemzés, de figyelemmel arra, hogy részletesen megismertem az osztrák konzuli törvényt, a két törvény kapcsán általam legjelentősebbnek tartott vonatkozásokat kiemelem. Az osztrák törvény – ellentétben Apponyi megjegyzéseivel – szinte tükörfordítása a magyar törvénynek. Az osztrák törvény szövegében nem szerepel a „gemeinsammes” szó. Az osztrák törvény 3.§ szó szerint – fordításban – megegyezik a magyar törvény 3.§-ával.⁹⁹ Vannak részbeni eltérések, azonban ezek nem a magyar vagy osztrák közjogi felfogások eltéréséből erednek, hanem a jogalkalmazással kapcsolatos – főként állampolgársághoz kapcsolódó – értelemszerű eltérésekből. Az osztrák törvény 9.§-a rögzíti – a magyar törvény 12.§. első szakaszához hasonlóan csak az osztrák állampolgárokra vonatkozóan – hogy a törvény hatálybalépésekor hatályos jogszabályok hatálya fennmarad. A magyar törvény 11.§ rögzítette, hogy a védencek – főszabály szerint – nem magyar állampolgárok, kivéve, ha védelembe fogadásuk alkalmával a konzuli hatóság előtt nyilatkozatot tettek, amely szerint magukat a magyar joghatóságnak vetik alá. Az osztrák törvény 12.§-a előző magyar rendelkezéssel összhangban főszabályként azt rögzítette, hogy a védencekre az osztrák joghatóság vonatkozik. De ugyanezen paragrafus rögzítette a magyar törvény szerint a magyar joghatóságra vonatkozó szabályt is, amely szerint a magyar joghatóságot választó védencekre a budapesti illetőségű magyar állampolgárokra vonatkozó jogszabályokat kell alkalmazni. A két törvény hasonlóan szabályozza a konzuli bíróságok által alkalmazni rendelt jogot is. Mind a magyar törvény 10.§, valamint 12.§-ai mind az

⁹⁸ R.G.Bl. XLI Stück 136.

⁹⁹ „In Constantinopel wird ein Consular-Obergericht errichtet.”!

osztrák törvény 10.§ és 11.§-ai kapcsán rögzíthető, hogy az atyai hatalom, gyámság és gondoksági ügyek, házassági vagyoni jog, öröklési jog és a büntetőjog kapcsán szabályoz. Mindkét törvény az adott állam kormányzati szerveinek – osztrák törvény Regierung szót használ, ami a kormányt jelenti, a magyar a királyi minisztériumot nevesíti – hatáskörébe telepíti azon jogkört, amely alapján a nemzetközi és helyi sajtátosságokra figyelemmel joga van hatályba léptetni új jogszabályokat. A magyar törvény 12.§ és az osztrák törvény 10.§ utolsó szakasza szerint a Monarchia két államának közös megegyezése és a közös külügyminiszter egyetértése szükséges – a mindkét törvényben - 10.§-ban nem meghatározott jogviszonyokra vonatkozó új szabályok hatálybaléptetéséhez a konzuli bíróságokon. Az osztrák törvény vizsgálata alapján álláspontom az, hogy a két törvény hasonló – szinte egyforma – szövegezése nem tükrözi és támasztja alá az ellenzék egyik vezérszónokának véleményét, cáfolja az Apponyi által tett kijelentéseket.

A Mérsékelt Ellenzék vezérszónokát követő felszólalók közül – a később rövid ideig igazságminiszteri széket is betöltő – Polónyi Géza a Függetlenségi és 48-as Párt képviselőjének hozzászólása, és az ebben megfogalmazott kritika érdemes alaposabb vizsgálatra. Polónyi érvelésének egyik sarkalatos pontja, hogy az 1867. évi XII. tc. 8.§-a szerint csak a külügyi és kereskedelmi képviselőt képez közös ügyet. A kiegyezési törvény nem említi, hogy a konzulok minden funkciója – így többek között a bírói funkció – közös ügy lenne. Példaként hozta fel „a magyar korona országai és Ő Felsége többi királyságai és országai közt kötött vám- és kereskedelmi szövetségről” szóló 1878. évi XX. tc. IX. cikkét.¹⁰⁰ Ezen törvénycikkre utalva megjegyezte, hogy ebben sincs rendelkezés a magyar bírói hatalom konzulok általi gyakorlásáról és megállapítja, hogy *„tehát semmi kétség, hogy a consulatusi joghatóság kérdése Magyarországon közös ügyet nem képez, nem képezett és nem is képezhet.”* A javaslatból az következik, hogy ugyanazok a bíróságok, ugyanazon jog

¹⁰⁰ 1878. évi XX. törvénycikk IX. cikke szerint „Az összes consulatusi ügyet a közös külügyminister vezérli. Consulatusok felállításánál és megszüntetésénél, valamint a consulatusok számára kereskedelmi ügyekben adandó utasításoknál a külügyi minister a két kereskedelmi ministerrel egyetértőleg fog eljárni. Egyébiránt a két kereskedelmi minister mindegyikének jogában áll, valahányszor szükségesnek látja, a consulatusokkal egyenes levelezésbe bocsátkozni, s ezek kötelesek az annak hatáskörébe tartozó ügyekben megadni a kellő felvilágosítást. A consulatusok időszaki kereskedelmi jelentései a külügyminister által mind a két kereskedelmi ministerrel közlendők. Mindazon ügyek, melyek a consuli illetékekre, azoknak kivételére és beszédésére, valamint az ellenők támasztott felfolyamodásokra vonatkoznak, utolsó fokon a külügyministerium által közigazgatási uton intéztetnek el, és pedig valahányszor szükségesnek mutatkozik, egyetértőleg az érdekelt ministeriumokkal. Idegen consulatusoknak az egyik állam területén való felállításánál, és idegen consulatoknak működésük megkezdéséhez való bocsátásánál, a külügyi ministerium az illetékes ministeriummal egyetértőleg fog eljárni.”

alapján és továbbra is a „*kétfejű sas és feketesárga zsinórral kiadott német ítéleteket*” hoznak. Hiszen nem is lehet ez másképp, mert első fokon továbbra is a közös osztrák konzulok fognak ítélni, akik a magyar állami joghoz, a magyar közjoghoz és magánjoghoz nem értenek. Ők fogják „*a bíráskodást gyakorolni, még pedig a családjog, a személyi jogképesség és az örökösödési kérdésektől eltekintve, a váltó- és kereskedelmi jog területén, tehát a consuli bíráskodás tekintetében a legfontosabb területeken, kizárólag az osztrák törvények alapján.*”¹⁰¹

Pártja álláspontját Apponyihoz hasonlóan határozati javaslatban foglalta össze. Ezen javaslat – szemben a Mérsékelt Ellenzék konstruktívnak tekinthető állásfoglalásával – azon érveket szedte csokorba, amelyek alapján függetlenségi pártiak a törvénytervezetet a történeti alkotmányba és a nemzeti önrendelkezési jogba ütközőnek mondják ki. Álláspontjuk szerint nem fogadható el, hogy magyar állampolgárok felett idegen állam polgárai, idegen anyagi és eljárásjogi törvények alapján a császár és király nevében – osztrák címer és pecsét használatával - ítélnék. Az igazságszolgáltatás magyar állampolgárok feletti monopóliuma Magyarországé maradt. A magyar igazságszolgáltatási joghatóság alól magyar honosokat kivonni nem lehet. Nem tekintették elfogadhatónak, hogy

- nem magyar konzuli bírói szervezet kerül felállításra,
- nem kerültek pontosan megtervezésre és bemutatásra a konzuli szervezet első és másodfokú kiépítésének költségvetési vonatkozásai, továbbá
- a javaslat a konzuli bíráskodást végzőktől a magyar nyelv kötelező ismeretét nem követelte meg.

Összegezve megállapítható utóbbi határozati javaslatról, hogy szemben az Apponyi Albert által megfogalmazott javaslattal – bár a Függetlenségi és 48-as Párt képviselői is elismerték, hogy a konzuli bírói szervezet és a bíráskodás egészének reformja elengedhetetlenül szükséges – ez egy elutasító és a létező problémákra használható választ nem adó, alapvetően érzelmi választ adott az előterjesztésre.

A vita további részében Beksics Gusztáv kormánypárti képviselő fejtette ki a javaslat melletti érveket. Beszédének legfontosabb része azonban nem a konkrét törvénytervezet rendelkezéseivel, hanem Magyarország és Ausztria nemzetközi jogalanyiségával és egymáshoz való viszonyával foglalkozott. Magyarország – bár nemzeti felfogásunk szerint, mint állam létezett Mohács után is – nem volt szuverén jogalánya a nemzetközi jognak. Ez csak a kiegyezés megalkotásával, a dualista

¹⁰¹ KN XXII. 457. 162.

államrend kialakításával jött létre. Beksics 1896-os saját könyvének¹⁰² „Külügy és Magyarország nemzetközi egyénisége” című nyolcadik fejezetében is idézi a képviselőházi beszédéből ezeket a szavakat: *„Midőn a dualizmus létrejött Magyarország egyszerre szerepelni kezdett a nemzetközi jogviszonyokban. Ott volt a királynak, az uralkodónak czíme, ott voltak a követségek, a konzulátusok czímei, a tengerészeti lobogó, de legkivált a nemzetközi szerződések és ezek vitték be a magyar közjogot a nemzetközi jogviszonyok szövetébe. ... A dualizmus jelenti azt – ismétlem, mindig nemzetközi viszonylatban – hogy a monarchiának mindkét állama külön souverenitással bír. Tehát külön souverenitással bír Ausztria is, Magyarország is.”*

A gondolatmenetet folytatva a közös ügyek fogalma kapcsán kifejtette, *„hogy nem a két souverenitás csinál fúziót, hogy nem Ausztria és Magyarország souverenitásai fuzionálnak egymással, hanem a functió fuzionál, illetőleg az orgánum közös. ... Nem azt jelenti, hogy a két souverenitás összeolvadt, hanem hogy a két souverenitásnak egy orgánuma van a külföldi képviselet tekintetében.”* Elméleti példaként állította az ellenzék képviselői elé, ha a konzuli bírászkodás jogával bíró államok, bármely okból egy érintett országban a bírói jogalkalmazással közösen egy állam konzulját bíznák meg, ez a megbízás nem jelenthetné az adott államok szuverenitásának részbeni feladását. Reagált a konzulok által alkalmazandó törvények ügyére, kifejtve, hogy abban az esetben, ha egy másik állam – jelen esetben az osztrák váltó és kereskedelmi törvények – jogszabályait rendeli alkalmazni egy szuverén állam, mint jelen esetben Magyarország, azzal az érintett jogszabály – módosítása, hatályban tartása stb. – a magyar törvényalkotói hatalomba kerül át. Változtatni, módosítani, illetve az átvételre vonatkozó döntést hatályon kívül helyezni a jövőben magyar törvényhozás felségjoga alapján lehetett.

Beksics rávilágított arra, hogy a konzuli bírászkodáshoz való jog konzulokra történő delegálása nem a törvénytervezet által bevezetett új intézmény. Ez egy több évszázados, nemzetközi egyezmények és szokásjog által kialakult tényhelyzet. Ennek megváltoztatására a magyar parlamentnek nem lehet ráhatása. Ebből a tényhelyzetből következően a törvényhozás feladata az adott keretek között pontos, a magyar honosok érdekeit legjobban szem előtt tartó szabályok megalkotása. Felszólalása végén Apponyi javaslatának a magyar költségvetést értelmetlenül magas kiadásokba taszító aspektusait emelte ki.

¹⁰² BEKSICS, 1892, 118.

A szép számú és szenvedélyes hozzászólások után emelkedett szólásra a törvénytervezet előterjesztője, Szilágyi Dezső igazságügyi miniszter. Nem véletlenül vetítette előre már az első ellenzéki felszólaló Helfy Ignác, hogy a miniszteri expozé minden ellenérvet cáfolni fog. Véleményem szerint ez Szilágyi első – tárgyalt tervezett kapcsán tartott - beszédében messzemenőig meg is történik. A beszéd elemzését azzal kezdem, hogy egy érdekes mondatot ragadok ki az utolsó részből. A miniszter szerint *„maga az egész consuli bíraskodás egy nagy anomália, a melynél elvégre is igen döntő szempont a gyakorlati lehetőség és célszerűség: ennek határai pedig nem elvek, hanem sokkal inkább más tényezők által szabotnak meg.”* Úgy gondolom, hogy ez az egyik lényeges pont a törvénytervezet kapcsán. Nem olvasható ki az előterjesztő részéről semmi más szándék – sem az indoklásból és sem magából tervezetből – minthogy az eddigi gyakorlatot, a konzuli bíraskodással érintett országokban ténylegesen fennálló társadalmi és jogi viszonyokat, valamint a célszerűség szempontjait veszi figyelembe mind a szervezet, mind az eljárás és az alkalmazott jog szabályozása kapcsán.

Szilágyi a Mérsékelt Ellenzék azon határozati javaslati pontját, amely szerint magyar igazságügyi miniszteri ellenjegyzéssel kinevezett magyar bírakat kell kiküldeni minden elsőfokú konzuli hatósághoz, ügyforgalmi statisztikai adatokkal utasította vissza. Példaként a legtöbb magyar honos által lakott Romániát és Bulgáriát hozta. 1890. évi adatok alapján gyakorlatilag alig volt peres ügye magyar honosoknak: Bukarestben 2, Viddinben 4, Alexandriában 1, Szófiában 5 és a – a legmeglepőbb – Konstantinápoly nulla. Hozzáteszi azt is, hogy mind Románia, mind Bulgária vonatkozásában a konzuli bíraskodáshoz való jog formailag, (*de iure*) fog csak létezni a jövőben, gyakorlatilag (*de facto*) meg fog szűnni.¹⁰³ Élesen visszavág az Apponyi-féle javaslatot tevőknek azzal, hogy *„hanem csak az opportunitás terén állok, a melyen a képviselő úr áll és csak azt kérdezem: hol van indokolva egy külön, magyar perekre delegált bíró, miután ott, a hol a legtöbb per van, azon bíró*

¹⁰³ LERS, 1904, 124-125. Lásd még: 1901. évi június 14-én aláírt szerződés kihirdetéséről szóló 1902. évi XI. törvénycikk miniszteri indoklása szerint: *„A szerződés megkötésével lemondunk arról a capitulációs jogunkról, hogy a Romániába menekült bűntetteseket saját consuli hatóságaink tartóztassák le, és hogy azoknak hazaszállíttatását a román kormány engedélyének kikérése nélkül saját hatósági közegeinkkel eszközöljük.”* KI II. 53. 138. Bulgária vonatkozásában *„1907-ben Magyarország és Ausztria is beleegyezett a Bulgáriában gyakorolt konzuli bíraskodás hasonló terjedelmű részleges korlátozásába. Az ennek folytán az 1891: XXXI. t.-cikk 17. §-a értelmében a Bulgáriában gyakorolt konzuli bíraskodás részleges korlátozása tárgyában az 1907. évi május hó 7-én 35 323/1907. szám alatt kiadott közös külügyministeri rendeletet az 1907. évi május hó 13-én 20.687. I. M. szám alatt kelt igazságügyministeri rendelet (1897. évi R. T. 377. I. 70. sz.) hirdette ki.”* KI XII. 389. 441. - Előbbi források részletes elemzésére a dolgozat következő fejezetében kerül sor.

elfoglaltsága csak két hónapig, vagy talán csak egy pár hétig tartana. Egyébként más dolga nem volna ötven hétig, mint repraesentálni ott a magyar állam souverainitását, mégpedig a consularis bíraskodás nem-gyakorlása által.”

Szilágyi Dezső nem tért ki a közjogi vonatkozású bírálatok elől és precízen, logikusan és rendszerezetten cáfolja meg állításról állításra azokat. Mindenekelőtt azon támadásokat utasította vissza, amelyek szerint a törvény elfogadása esetén közös ügyé válna a konzuli bíraskodás. *„A consuli bíraskodás mint functio, mint egy alkatrésze az igazságügynek, nem tartozik a közös ügyek közé; egyszerűen azért, mert nincs ott elősorolva.”*¹⁰⁴ Közös ügyé csak akkor válna, ha a közös külügyminisztérium hatáskörébe tartozna. Azonban a bírói funkcióval kapcsolatos jogosítványok megmaradnak a magyar minisztérium hatáskörében és a közös külügyminiszter csak végrehajtója lesz a magyar minisztériumi döntéseknek. A törvényre úgy tekintett, mint egy nem alakszerű nemzetközi egyezményre, amelynek egyezményi jellegét az adja, hogy az osztrák fél és a magyar fél külön törvényben, de egyező akarattal és tartalommal ugyanazon ügyet rendezi el egymással a bírói funkció gyakorlását szabályozva külföldön élő magyar honosok egymás közötti pereiben, valamint magyar és osztrák honosok egymás közötti pereiben. *„Megegyezés azért, mert előbb egymás közt állapotunk meg abban és aztán e közös megállapodás alapján állapotunk meg az idegen hatalommal és az egymásközi megállapodást, valamint az idegen hatalommal szemben való megállapodásunkat ünnepélyesen törvénybe iktattuk.”*¹⁰⁵

A miniszter megerősítette, hogy az 1867. évi XII. tc. 8.§ alapján kizárólag a konzuli szervezet – mint diplomáciai, illetve kereskedelmi vonatkozásban – „közös organismus”¹⁰⁶, de a konzuli bírói hatáskör tekintetében ez nem igaz. Szilágyi a törvényjavaslat megalkotásának kiindulási axiómáit úgy határozta meg, hogy ezek közül az egyik pontosan az volt, hogy maga a konzuli szervezetrendszer a kiegyezéssel közös ügy lett. Második alapvetése, hogy a ténylegesen létező, korábbi magyar törvényekben már elismert jogintézmény kapott helyet az előterjesztésben. Úgy érvelt, hogy a Kínával, Sziámmal és Japánnal már elfogadott kereskedelmi és hajózási megállapodásokban ödésekben¹⁰⁷ a konzulokhoz került telepítésre az adott államokban a magyar honosokat érintő bírói hatáskör. Ezért *„ez a törvényjavaslat*

¹⁰⁴ KN XXII.457.187.

¹⁰⁵ KN XXII. 457. 186.

¹⁰⁶ Megjegyzem, hogy a konzuli szervezetet az idézett törvénycikk szó szerint nem említi.

¹⁰⁷ Lásd később a VIII. 2. alfejezetben.

*ezen kétnemű, már eddig létező, törvények épségben tartásának alapján jött létre.” A konkrét egyezményeket *lex speciálisnak* tekintette és magát a konzuli bíraskodás szabályozásáról szóló törvényt ezekhez képest a *lex generalisnak* tartotta, amely összefoglalja és rendszerbe szervezi a szabályokat.*

A Mérsékelt Ellenzék határozati javaslatát pontról pontra cáfolta a vita során. Elsőként azt a pontot veszi górcső alá, amelyikben a királyi kinevezés elmaradását vetették az előterjesztő szemére. Kifejtette, hogy *„a képviselő úr elfelejti, hogy nem az a döntő, hogy honosaink felett még idegen területen is a király külön actussal ruhazza át valakire a bírói functiot; azt a törvény is átruházhatja. Hiszen a király átruházása nem egyéb, mint törvény alapján való egyes actus. Ha törvényben van az kimondva, hogy ezen consulátusok a magyar állam akaratából magyar alattvalók fölött bírói hatalmat nyernek: ez épen úgy a magyar állam akarat, mint ha a fennálló törvények szerint a király ruházná át rajok a bírói hatalmat.”*¹⁰⁸

Az átruházást lényegét is abban látta, hogy abból a közjogi aktusból egyértelműen kitűnjön, hogy a magyar állam szuverén módon döntött. És ez jelen törvénytervezetből (álláspontja szerint) kétségtől kitűnik. A konzulok rendőrhatalmuk gyakorlásán keresztül cáfolta meg azt az állítást, hogy ha egy adott független állam valamely állami felségjogából származó jogosítványa gyakorlásával egy másik állammal közösen alapított szervet bíz meg, azzal elveszíti ezen felségjog vonatkozásában szuverenitását. Megerősíti a javaslat azon elemét, amely szerint Ferenc József két uralkodói minőségében bíraskodik a közös konzulokon keresztül és a „császári és királyi” jelző nem egyéb, mint ünnepélyes hivatkozása ennek. Tévedésnek minősítette azokat az érveket, amelyek a konzulok által alkalmazott jogot, mint osztrák jogot értelmezik. Álláspontja szerint a korábban hatályban lévő anyagi és eljárási szabályokat terjesztik ki a magyar honosokra is. És ezen gondolatmenet kapcsán fejti ki, hogy *„a tényleges állapotot a magyar törvényhozás a maga souverain akaratánál fogva jogállapottá nyilvánította; és jogállapottá nyilvánította azért, mert ilyen kényes állapotokból való kibontakozás csak lassan és fokozatosan eszközölhető.”*¹⁰⁹

Az Erdélyben, a Határőrvidéken és Fiumében hatályba léptetett osztrák törvények kapcsán jegyzi meg, hogy azok területi joggá váltak a recepció által. Beszédében utal arra, hogy a létrehozni kívánt főtörvényszék nem közös bíróság, hanem vegyes

¹⁰⁸ KN XXII. 457. 191.

¹⁰⁹ KN XXII. 457. 194.

bíróági jellege van kizárólag mert, „a monarchia is nevez ki közös hivatalnokokat; de csak azon szervezeti hatalmánál fogva, melyet közös ügyekre, közös hatóságok kezelésére az alkotmány ad. Ezek az ő kinevezési jogánál fogva kirendelt közegek, ezek azok a közös hatóságok, közös közegek, mert ezek a közös organismusba bele tartoznak. Akit Magyarország királya vagy kormánya önnön törvényadta hatalmából rendel ki, önnön államának hatalmával rendel ki mint hivatalnokot, bírót: az alkotmányunk szerint semmi tekintetben közös nem lehet. ... A vegyes bíróság az, a mely két állam külön hatalmából nyeri elkülönített tagjaival hivatali hatalmát. Nem a competentia teszi tehát a hatóság közösségét vagy vegyességét, hanem az eredet.”¹¹⁰

Felszólalásának végén élesen és kritikusan fogalmazza meg az ellenzéki képviselők felé, hogy „Ily kilátások mellett, ily nagy hullámokat verő kérdéseket felvetni és nézetem szerint tévesen felvetni és ily nagy közjogi sérelmet csinálni, nézetem szerint, még akkor sem volna indokolható, ha azok az érvek több plausibilitással, vagy több belső valószínűséggel bírtak volna.”¹¹¹

Szilágyi előadására a vita során több ellenzéki képviselő is reagált. Hollaky Imre hozzászólása gyakorlatilag ugyanazokat a frázisokat tartalmazta, amelyeket a korábbi ellenvéleményen lévők reakcióban is megismerhetők voltak. Új elemet a vitába nem vitt bele, főként személyeskedő stílusa miatt érdemben értékelni beszédét nem lehet. Hasonló véleményt tudok megfogalmazni Komjáthy Béla hozzászólásával kapcsolatosan is. Főként a miniszterhez címzett személyes kiszólásaival tarkított beszéde igazán csak az időhúzás részének tekinthető. Nem véletlenül jegyezte meg Szilágyi, hogy „a képviselő úr beszédének érdemére — ha ugyan van benne valami érdemleges, egyéb, mint annak bizonyítéka, hogy a törvényjavaslatot el sem olvasta s beszédem tartalmát sem ismeri, amint azt ki fogom mutatni.”¹¹²

Beöthy Ákos és Csatár Zsigmond is hasonló hangnemben, újdonság nélkül fűzték egymásba mondataikat. Nem véletlenül utasította a házelnök a képviselőt, hogy „kérem kell a képviselő urat, legyen szíves már a consuli bíraskodásról is szólni.”¹¹³

Horváth Lajos rövid előadásában a tervezettel kapcsolatos ellenérveit két nagy csoportba gyűjtötte össze. Egyrésztől visszatért arra, hogy a konzuli bíraskodás intézményével egy új közös ügy jön létre, aminek eredményeként Magyarország

¹¹⁰ KN XXII. 457. 195.

¹¹¹ KN XXII. 457. 198.

¹¹² KN XXII. 457. 210.

¹¹³ KN XXII. 457. 221.

igazságszolgáltatási szuverenitása súlyos sérelmet szenved. Másrésről támadta az alkalmazandó jog bevezetésével, módosításával és visszavonásával kapcsolatban a törvénytervezetben az igazságügyi miniszter részére adni kívánt hatásköröket. Közjogi érveiben – még ha szavak szintjén nem is – de érdemben ismétlik Apponyi érvrendszerét. A jogszabály tervezet 10.§ és 12.§-át támadva kifejtette, hogy a 10.§ első és ötödik bekezdése széles teret enged egy miniszternek a törvényhozás feletti jogalkotói hatáskör gyakorlására. Hasonló szabályozása miatt nem ért egyet a 12.§-ban foglaltakkal sem többek között azért, mert nincs rendelkezés arról, hogy a magyar miniszternek kötelezettsége lenne tájékoztatást adni az országgyűlésnek.

Szilágyi viszontválasza szerint a széleskörű felhatalmazás megadása gyakorlati szempontból indokolt, hiszen teljesen rugalmatlanná válna a jogszolgáltatás, ha minden egyes speciális, helyi viszonyokra vonatkozó szabályozást az országgyűlésnek kellene megtárgyalnia. „...mert a törvény hatálya ki fog terjedni Afrikának alig feltárt tartományaira, a hol mi szintén consularis bíraskodást gyakorolunk; ki fog terjedni a Földközi-tenger összes partjaira, Egyiptomtól kezdve egészen Marokkó legszéléig; ki fog terjedni Khinára, Japánra, Ázsia belsejére és a keleti tartományokra, nemcsak a Balkán félszigeten, hanem Ázsia azon részeiben is, a melyek az ottomán vagy persa uralom alatt állanak. Annyi rendkívülisége a viszonyoknak, annyi rendkívüli eltérés mutatkozik itt, hogy ezekre való tekintettel vagy folytonos sorozatát kellene hozni az apró magyar törvényeknek, vagy pedig követnünk kell azt az utat, amelyet, a mint lesz szerencsém kimutatni, más külföldi államok is követtek: tudniillik a kormánynak felhatalmazást kell adni...”¹¹⁴ Példaként hozza a 1880. évi XXXVII. tc. 48.§-át,¹¹⁵ amely hasonló jogi megoldást tartalmazott, és amely rendelkezés vita nélkül elfogadásra került.

További ellenzéki képviselők (Horánszky Nándor, Irányi Dániel, Veszter Imre és Csanády Sándor) felszólalásai után a házelnök a vitát bezárja, majd a szavazás előtt az igazságügyi bizottság elnökének, és a módosító határozati javaslatokat beterjesztő Apponyinak és Polónyinak adott szót. Bokross Elek előadó beszéde elején Beöthy – a törvényjavaslat előterjesztése kapcsán megfogalmazott – alaki (eljárásjogi) bírálatát utasította vissza. Megjegyezte, hogy a költségvetési aggályok

¹¹⁴ KN XXII. 457. 191.

¹¹⁵ A magyar büntető-törvénykönyvek (1878:V. törvénycikk és 1879:XL. törvénycikk) életbeléptetéséről szóló 1880. évi XXXVII. törvénycikk. 48. §-a alapján „Fiumét illetőleg felhatalmaztatik az igazságügyminister, hogy a magyar büntető-törvénykönyveket külön rendelettel léptesse hatályba, és ezen rendeletben a kihágásokat illetőleg, az ottani viszonyoknak megfelelő módosításokat tegyen.”

sem megalapozottak, hiszen a főtörvényszék felállításával 5-7 új bírói kinevezésével járó személyi és dologi költségek finanszírozása a magyar költségvetésnek nem jelenthet komoly megterhelést. Ugyancsak reagált azon felvetésre, amely a konzulok büntetőbírói joghatóságára vonatkozott. „...a consuli bíróságok büntetőjogi jurisdictiont csakis kihágási ügyekben teljesítenek, míg ellenben vétségek és bűntettek eseteiben fennmaradt a hazai bíróságok illetékessége.”¹¹⁶

Polónyinak az elsőfokú konzuli bíróság önálló, magyar bíró kinevezésre vonatkozó felvetését azzal utasította vissza, hogy az igazságügyi szuverenitás területi jog, amely az ország határain túl nem lenne gyakorolható, ha erre nemzetközi egyezmények nem jogosítanak fel a magyar államot. Tehát nem abszolút állami felségjogbónak, hanem annak származékos (másik állam hozzájárulásán alapuló) joggyakorlást megengedő jogosítványának tekintette: „Ennélfogva nem absolut souveranitásról, hanem annak egy részletéről van itt szó. A nemzetközi szerződések külön partialis jogot adnak a consuli bíráskodásra. E partialis jog két irányban van korlátozva: először a jogesetek minősége szerint; és korlátozva van másodszor azon hatósági közegek tekintetében, melyet a nemzetközi jog elismerni hajlandó.”¹¹⁷ Pontosan ebből az elméleti levezetésből és az ez alapján kialakult gyakorlatból következik, hogy a konzuli bíráskodást engedő államok nem az idegen állam önálló – a külügyi, diplomáciai szervezettől elkülönülten funkcionáló – bírái részére, hanem kizárólag a konzuljai részére ismerik el a bíráskodáshoz való jogot.

Költségvetési és célszerűségi szempontból is vállalhatatlannak tartotta Apponyi javaslatát, mert ha minden konzul mellé egy magyar, illetve osztrák bírót is kineveznének a meglévő 103 konzul mellé 206 további hivatalos személy kerülne. Ezek költségei, főként az ügyforgalmi statisztikákkal kapcsolatosan elhangzottakra figyelemmel totális pazarlást és fölösleges kiadást okoznának.

Összegezve álláspontját azzal zárja szavait, „...minthogy az első bíróságokra nézve a consulok feltétlen és kizárólagos alkalmazását absolute igazoltnak találom; minthogy a konstantinápolyi főtörvényszékben a helyes igazságszolgáltatásnak, a consuli bíráskodás javításának és dualisticus állásunknak megfelelő alkotást látok; minthogy a hazai jog oly alkalmazását, mint itt tervezve van, kielégítőnek és egyedül helyesnek tartom: bátorkodom a javaslatot elfogadásra ajánlani.”¹¹⁸

¹¹⁶ KN XXII. 457. 250.

¹¹⁷ KN XXII. 457. 251.

¹¹⁸ KN XXII.457.251.

Gróf Apponyi Albert, mint az ellenzéki álláspontok egyik vezérszónoka záró-felszólalásában kifejtette, hogy a kormány nem bizonyította, hogy nem sérül az önálló magyar törvénykezési jog a konzuli bíraskodás területén. Legkritikusabbnak továbbra is azt látja, hogy nem kaptak érdemben kielégítő választ arra, hogy egyrészt arra a kérdésre, hogy miért a „*császári és királyi*” konzulokat illeti meg az igazságszolgáltatási jog, valamint véleménye szerint tévesen kerül levezetésre a kiegyezési törvényből az, hogy a konzuli szervezet közös ügy. Ezért továbbra is állította, hogy ezzel a javaslattal új közös ügyet kreáltak, amely ellentétben áll a történeti alkotmánnyal. A határozati javaslatában leírtakat korrigálva előadta, hogy kizárólag csak azt szeretnék, hogy ahol az ügyek száma indokolja, ott a magyar király által kinevezett „*konzuli bíró*” gyakorolja a bírói funkciót. Továbbra is fenntartotta azon álláspontját, hogy a jogorvoslatokat az első fokon hozott döntésekkel szemben magyar felső törvényszék, a magyar jog alapján bírálja el. Összességében vitathatónak és tévesnek tartotta Szilágyi előterjesztés melletti érvelését és indokait. „*Tehát nem teoriák, nem példák alapján, hanem magának az alaptörvénynek világos szövege szerint nem tekinthető magyar bírónak; nem tekinthető kizárólag a magyar állam souverainitása képviselőjének az a bíró, a ki a közös külügyminister befolyása és szükségszerű beleegyezése mellett neveztetik ki. (Élénk helyeslés bal felől.) Ennek következtében nincs ott két külön bírói souverainitás, melyből megalakul a vegyes bíróság; hanem azon elemek, a melyekből ezen állítólag vegyes bíróság alakul, már nem viselik magukon a magyar, illetőleg az osztrák állam karakterét; hanem azok is a közösség jellegével vannak ellátva. Itt tehát a vegyes bíróságnak alkatelemei sem létezők, vegyes bíróság sem létezhet; hanem van egyszerűen és egyenesen közös bíróság. Mert két közös elemből csak közös jöhet létre.*”¹¹⁹

Polónyi Géza a vita során elmondott utolsó beszédében – Szilágyi ellenzéki korszakában kifejtett nézeteinek emlegetése mellett – a törvényjavaslat két paragrafusába kapaszkodva próbál érdemben még fel nem hozott ellenvéleményt megfogalmazni. A 7.§ kapcsán indulatosan ostromozta, hogy a közös külügyminiszter rendelkezési jogának beépítése lábbal tiprása a magyar függetlenségnek. Ugyancsak korábbi állításait látta igazolva abban, hogy az ülnökök kinevezésének joga sem magyar felségjog alapján történhet. Ezen felvetéseket Bokross Elek cáfolja meg: „*A consuli bíróságnál működő ülnökök, t. ház, nem bírák, hanem voltaképpen szakértők*

¹¹⁹ KN XXII.457. 263.

charakterével bírnak. ...A kinevezési jog, ezen ülnökök alkalmazásának joga, t. ház, nem a külügyminister hatáskörének tartatott fenn, hanem azokat a török birodalomban a consul ajánlatára egy évi tartammal kinevezi a konstantinápolyi nagykövet; Marokkóra, eddig Tunisra, Egyiptomra is, egyszóval az észak-afrikai úgynevezett berber tartományok számára pedig kinevezi az egyiptomi general consul. Ennélfogva itt nem a külügyministernek bírónévezési jogáról van szó, hanem arról van szó, hogy az egyiptomi nagyconsul és a konstantinápolyi nagykövet alkalmazhassanak véleményező szakértő ülnököket, azok mellé a consulok mellé.”¹²⁰

A törvénytervezet vitájának záróbeszédében Szilágyi Dezső igazságügyi miniszter az időközben elhangzott ellenzéki kritikákat cáfolta. Kiindulásként azon állításokat és gondolatmenteket utasította vissza, amelyek a konzul bírói funkcióját, mint a magyar belügyi szervezetrendszer integráns részét képező jogkörként fogták fel. „... sehol Európában, sehol Amerikában nincs ez a felfogás a consuli szervezetről. Mindenütt úgy tekintik, hogy a consuli szervezet a külügyi szervezetnek integrális alkatrésze és nem a belügyi szervezetnek, Mindenütt a külügyi szervezet alkatrészének tekintik. ... A consulok soha sem tekintettek a bírói szervezet kiegészítő részének, soha sem állottak a bíróságokra vonatkozó szabályok alatt; hanem mindig a külügyministerium szervezetébe voltak beolvasztva, nálunk és a külföldön mindenütt, még az úgynevezett consuli bírák is.”¹²¹

Álláspontja szerint a konzuli feladatok – anyakönyvi feladatok, közhitelességgel kapcsolatos feladatok, gyám- és gondnoki feladatok, tengeri hajózási ügyek – nagy része belügyi, közigazgatási hatáskörbe tartozó volt, de felmerülhet, hogy az irányítás a belügyi szervezet felügyelete alá kerüljön. A külföldi példákban is álláspontja megerősítését látja. „Nem, t. ház! Azokat a consuli bírókat nem nevezi ki az igazságügyminister ellenjegyzése mellett a monarcha; hanem kinevezi a külügyminister, úgy Belgiumban, Franciaországban, mint Németországban, sőt Angliában is. Azok a tisztán bírói teendőket gyakorló consulok éppúgy, mint a külügyi hivatalnokok, visszahívhatók s ugyanazon fegyelmi szabályok alá esnek.”¹²²

A közös szervezet kérdése tárgyában is megerősítette a korábbi véleményét: „A consuli szervezetre nézve a törvényjavaslat is és az igazságügyi kormány is azt az álláspontot foglalta el, hogy a consuli szervezet közös; tehát közös orgánus, a közös

¹²⁰ KN XXII.457. 283.

¹²¹ KN XXII.457. 285-286.

¹²² KN XXII.457. 287.

*orgánum minőségének minden következményével.*¹²³ Apponyira visszahivatkozva idézte a gróf szavait, amelyben a törvénytervezet nemzetközi szerződési jellegével kapcsolatban – bár ellenérvként felvetve – elismerte, hogy többek között például a Sziámmal kötött kereskedelmi szerződés becikkelyezéséről szóló 1871. évi XXVIII. törvényben a közös konzulok vannak feljogosítva bírói funkcióval és ez a közös konzuli szervezeti minőségből következik. *„Hát, t. ház, ha egyszer áll az, hogy a szervezet közös és közös volt 1867 előtt is: akkor ez az ellenvetés minden súly nélküli.”*¹²⁴

Kitért záróbeszédében arra is, hogy a kinevezés ügyében nem kerülhető meg a közös külügyminiszter, mert a főtörvényszék bírái csak, mint kinevezett konzulok lesznek jogosultak a diplomáciai és konzuli kiváltságokra és mentességekre. Ezek hiányában feladatukat nem tudnák ellátni. A befejező részben – az érdemi kérdésekre adott válaszokat követően – nem tér ki a személyeskedő megjegyzések megválaszolása elől és éles, csípő megjegyzésekkel illette az érintett ellenzéki felszólalókat.

Zárógondolatai méltóak erős, határozott és megalkuvást nem tűrő jelleméhez: *„Mi pedig, a kik bízunk intézményeink szilárdságában; bízunk abban, hogy alkalmasak nemzeti érdekeink fenntartására és megvédésére; kik a nemzetet erősnek és eltökéltnak tartjuk arra, hogy tudjon jogával élni és érdekeit érvényesíteni: az ily ijesztgetésnek, ily nagy romlás jövődőlésének, kivált ha ily libegő politika kíséretében jelenik meg, nem hiszünk. Ajánlom a törvényjavaslatot elfogadásra.”*¹²⁵

Valójában aktuális és tartósan fennálló politikai nézetkülönbségek is kifejezést nyertek a közjogi érvek és problémák „köntösébe öltöztetve”. A Pragmatica Sanctio és a kiegyezési törvény által Magyarország és Ausztria között kijelölt közös ügyek kérdésköre volt a fő vitapont. Az ellenzék további kritikái is erről a töről fakadtak. Abban igazuk volt az ellenzéki felszólalóknak, hogy - ellentétben Szilágyi szavaival – a konzuli szervezet, mint közös orgánus nem szerepelt szó szerint a kiegyezési törvényben. A miniszteri érvelés azonban egyéb vonatkozásokban rendszerezett és releváns válaszokat fogalmazott meg a két határozati javaslatban felvetettek. Ausztria konzuli szervezetének 18. század első harmadában történő kialakulását

¹²³ KN XXII.457.288.

¹²⁴ KN XXII.457.291.

¹²⁵ KN XXII.457. 291.

követően, figyelemmel a nemzetközi egyezményekre, kapitulációs szerződésekre és a nemzetközi szokásjogra, a konzuli szervezet a külügyminiszter irányítása alá tartozott. Nem véletlenül mondja a miniszter, hogy a *„...viszony legfontosabb kérdései felvettettek és különösen megmagyarázhatatlan volna az, hogy a magyar képviselőházban a háznak két ellenzéki oldala oly felfogást tanúsít a consuli bíraskodás és consuli intézmény iránt, a mely sem ezen intézményben — úgy, a mint az törvény szerint fennáll — sem sehol Európa művelt államai hasonló intézményeiben semminemű alapot nem talál.”* Ezt a tényleges állapotot örökli meg a kiegyezési törvénnyel Magyarország is. Szilágyi Dezső nem véletlenül érvel amellett, hogy bár a szervezet közös, de a konzuli funkciókból a bírói funkció nem válik közössé. Még akkor sem, ha azt a közös külügyminiszter által kinevezett konzul látja is el. Az első fokon eljáró konzul a magyar igazságügyi szuverenitásból fakadó jogosítvány gyakorolójaként pontosan a magyar parlament által elfogadott törvényből következően kapna felhatalmazását a bíraskodásra.

Tekintettel arra, hogy az országgyűlés a legfőbb népképviselői szerv, nem szükséges uralkodói – magyar királyi – kinevezési aktus erre vonatkozóan. Nem a közös külügyminiszteri konzuli kinevezés, mint aktus teremtette meg az igazságszolgáltatási jogkör gyakorlásának jogalapját. Ugyanez igaz a főtörvényszékre is. A magyar igazságügyi miniszternek előterjesztési joga van a főbírói posztokra és a magyar szuverenitás még akkor sem csökkent, ha a kinevezéshez a törvény 5.§-a alapján a külügyminiszter egyetértése volt szükséges. A bíróság vegyes jellegét – minden kritika ellenére – egyértelművé teszi, hogy *„a főbírói állások egyenlő számú magyar és osztrák honosokkal töltendő be.”* Beksics rámutatott, hogy nem a két állam szuverenitása egyesül, hanem csak a konzuli bírói funkció fuzionál egymással és csak a szervezet közös. Az alkalmazni rendelt jog esetében pontosan e törvény teremtette meg a magyar törvények alkalmazásának kötelezettségét. Természetesen ez csak azon területeken történhetett meg, amelyekre kiterjedt a magyar királyi joghatóság.

Szilágyival egyetértve kijelenthető, hogy egy közel két évszázados szokásjog minden vonatkozását egyik pillanatról a másikra magyar törvényekre kicserélni nem lehetett. Főként, ha adott esetben – például váltóügyek vagy polgári eljárásjog – nem is volt hatályos magyar törvény. A Képviselőház által 1891. március 2-án harmadszori olvasatban is elfogadott törvényjavaslatot megküldték a főrendi háznak

is.¹²⁶ A főrendi ház 1891. június 27-i ülésén tárgyalta az előterjesztést. Az ülésen jelen volt a kormány részéről Szilágyi Dezső igazságügy miniszter, Wekerle Sándor, Baross Gábor, és Csáky Albin is. A főrendi ház elnöke Szilágyi József által megnyitott tárgyalás rövid volt. A javaslatot Beöthy Zsigmond elfogadásra ajánlotta. Felszólalásában kiemelte, hogy „...sokan oly értelemben magyarázzák az imént felolvasott törvényjavaslatot, hogy az a magyar judicatura önállóságát s függetlenségét támadja meg. Megvallom, én ebben a felfogásban s nézetben nem osztozom. Mert úgy vagyok meggyőződve, hogy e törvényjavaslatot a magyar államnak nem szorosan elvont közjogi fogalmából s nem is a másik állammal minden alkotmányosan socialis érintkezést szigorún megtagadó, mondhatnám kizáró helyzet szempontjából kell megbírálni, hanem tekintetbe kell vennünk azt a közösséget, mely a monarchiának mind a két államában minden kül és nemzetközi ügyre nézve fennáll...”.¹²⁷

Összegezve tehát, a törvény megalkotásával a magyar törvényhozás egy több évtizedes hiányt pótolta. A törvény tervezetének készítőjeként Szilágyi Dezső a jogterületen évszázadok alatt kialakult ténylegességet ötvözte a magyar jogfejlődés aktuális eredményeivel. Döntő szerepe volt egy olyan törvény megalkotásában, amely a konzuli jogszolgáltatás területén létező tisztázatlan helyzetek és állapotok megszüntetéséhez vezetett.

A hosszú vitákat kiváltó 1891. évi XXXI. törvénycikk elfogadását követően a törvény csak 7 évvel később a 12.970/1897. M.E. rendelettel lépett hatályba 1898. január 1. napján. A törvényt hatályba léptető miniszterelnöki rendelet mellett megszületett a "consuli bíróságok szervezési és ügyviteli szabályainak megállapítására vonatkozó rendeletek kihirdetése tárgyában" az igazságügy miniszter 43.504/1897. számú rendelete is. Ez a rendelet léptette hatályba ugyancsak 1898. január 1. napjával a konzuli bírói szervezet szervezeti és ügyviteli szabályzatát és hirdeti ki, hogy ugyanaznap kezdetét veszi a Konstantinápolyban felállított konzuli főtörvényszék működése.

¹²⁶ ANTAL, 2004, 37.

¹²⁷ FN IV. LXII. 72. 118.

V. A konzuli bíráskodásról szóló 1891. évi XXXI. törvénycikk elemzése

V.1 A konzuli bíráskodásról szóló törvény személyi hatálya

Magyarország és a Habsburg Birodalom közjogi helyzetének 1867. évi rendezésekor a konzuli bíráskodás jogintézménye kapcsán fennálló állapot mindenképpen változtatást/átalakítást igényelt. A kiegyezési törvény számos rendelkezése közül a konzuli bíráskodásról szóló törvénnyel kapcsolatos elemzés szempontjából leglényegesebb pont a törvény 8.§-ának második mondata. A Monarchia diplomáciai és kereskedelmi képviselte harmadik államok vonatkozásában a közös külügyminisztérium hatáskörébe lett utalva. Az 1867. évi XII. törvény ezen, nem részletesen és pontosan fogalmazó rendelkezése lett a konzuli bíráskodást közjogi alapon támadó politikai szereplők legfontosabb érve.

Az 1867-et megelőző állapot szerint a Habsburg alattvalók kereskedelmi és egyéb érdekvédelme a korábban már kifejtettek szerint az osztrák konzulok feladata volt. A konzul, mint a Habsburg birodalom külföldön eljáró igazságügyi felségjogát gyakorló állami hivatalnok minden császári alattvaló felett jogosult volt – az udvartól kapott felhatalmazásának és az érvényben lévő területi állammal kötött megállapodás vagy kapituláció alapján – ítéletet hozni, vele szemben bizonyítási eljárást lefolytatni tekintet nélkül annak nemzetiségére. Tekintettel arra, hogy Magyarország állami szuverenitását 1526-ot követően sem belső, sem külső vonatkozásban megállapítani és annak tényleges gyakorlását meghatározni nem lehetett, így a magyar királyság területéről származó birodalmi polgárok vonatkozásában is az érvényben lévő osztrák törvények alapján jártak el mind belföldön, mind külföldön a bírói hatalommal rendelkező állami szervek.

A konzuli bíráskodás során az osztrák konzulok által alkalmazott legfontosabb két jogszabály az 1855. január 29-i császári rendelet és 1855. március 31-i kül- és igazságügyi miniszteri rendeletek voltak. Ezek bemutatására az előző fejezetben került sor. A kiegyezést követően folyamatosan jelen van az az igény – főként a távolsági kereskedelemben érdekelt magyar kereskedők részéről – hogy a konzulok jogszolgáltató tevékenysége az új közjogi helyzetre is figyelemmel rendezésre kerüljön. A magyar kormány tett kísérletet a kiegyezést követően a vonatkozó szabályozás felülvizsgálatára. Az igazságügyi minisztérium az 1869. július 25-i 2190. számú átiratában közölte szándékát a közös külügyminiszterrel. Az átirat

szerint legkésőbb 1870. július 1-ig vissza kell térni a kérdés megvitatására. A magyar miniszter kifejezte a magyar kormány azon óhaját, hogy a magyar honosokra a magyar anyagi és alaki jog kerüljön alkalmazásra. Kifejtette azonban azt is a magyar miniszter, hogy ezen változás rövid időn belül történő megvalósítása komoly jogalkotói és jogalkalmazási nehézségeket okozna, ezért átmeneti időre elfogadja a fennálló helyzetet az előbb idézett időpontig. Az osztrák igazságügy miniszter 1868. október 27-i 12.994. számú válaszában elismerte a magyar igényt az elkülönült konzuli bírászkodásra, de érveiben ő is azt javasolta, hogy maradjon egyelőre a fennálló status quo.¹²⁸ Azonban az 1880-as évek folyamán – a közös külügyminisztérium sürgetéseit követően – került újra napirendre a kérdés.¹²⁹ Nem tekintették túlzottan lényegesnek a konzulok által magyar állampolgárokra vonatkozóan alkalmazott jogszabályok, illetve magának a konzuli bírói fórumrendszernek a magyar közjogi szempontokat szem előtt tartó szabályozásának kidolgozását. Így a fennálló tényleges – osztrák jog szerinti – eljárási rendszer és az alkalmazott normák az Osztrák-Magyar Monarchia közös hatóságainak is eljárási és anyagi szabályai maradtak. A konzuli bírászkodásról szóló törvény első paragrafusa egyértelműen rögzíti, hogy a magyar honosok és osztrák honosok valamint a birodalom védencei felett a konzuli bíróságok gyakorolták.¹³⁰ Védenceknek minősültek az alábbi személyek:

1. A korábbi Német-Római Császárságból kivándorolt keresztény családok és ezek leszármazói, akik egyébként osztrák, illetve magyar belföldi községi illetőséggel nem rendelkeztek. (A korszakban ilyen jogcímen már nem lehetett alattvalói státuszt kérni.)
2. Egyéni kérelem vagy kétoldalú nemzetközi szerződés rendelkezése alapján a Monarchiával baráti viszonyban álló másik állam polgára, amennyiben nincs államának az adott országban konzulátusa konzuli védelmet kapott a Monarchia konzuljaitól. (Napjaink Európai Unió alapszerződéseiben a tagállamok állampolgárai számára biztosított kölcsönös konzuli védelemhez hasonlóan.¹³¹)

¹²⁸ MAGYARY, 1942, 335.

¹²⁹ LERS, 1904, 241.

¹³⁰ LERS 1904, 196-197.

¹³¹ Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés, 23. cikk

3. Az Oszmán Birodalomban azon alattvalók, akik a konstantinápolyi nagykövetségnél, vagy valamely konzulátusnál állnak munkaviszonyban, de csak szolgálati viszonyuk idejére.

4. Az Oszmán Birodalom területén működő katolikus templomok prokurátorai (a katolikus egyház helyi meghatalmazottjai) tisztségük fennállásának idejére részesülnek védelemben.

A törvényjavaslat vitája során Szilágyi Dezső igazságügyi miniszter a közjogi vitában ennek kapcsán fejti ki,¹³² hogy a rendelkezésből az következik, hogy a magyar törvény első szakaszának kizárólag a magyar állampolgárokra vonatkozóan van kötelező ereje. Az osztrák állampolgárok nem a magyar törvény alapján lesznek alávetve a konzuli bírói joghatóságnak. A közös ügyekből következő konzuli feladatoknak az igazságszolgáltatási funkció csak egy részfunkciója, ez a funkció kizárólag pragmatikus szempontból lett a konzulhoz telepítve, nem pedig azért, mert újabb közös ügy jött létre. Apponyi Albert érvelése¹³³ az első fokon eljáró konzulok jogköreivel kapcsolatosan azt emelte ki, hogy egy adott helyen működő osztrák-magyar konzul kapjon bírói joghatóság gyakorlására külön osztrák császári és külön magyar királyi felhatalmazást. Álláspontja szerint ellentétes a magyar közjogi szuverenitással, hogy két felségjog – császári és királyi – alapján egyszerre nyert megbízással végezzen bárki konzuli bírói feladatokat. A törvényt előterjesztő miniszter a szuverenitást megkérdőjelező és új közös ügyet – közös igazságügyet – vizionáló ellenzéki felszólalóknak adott válaszában megemlíti, hogy a kiegyezést követően maga a magyar Parlament volt az a szerv, amely – ha elfogadta volna az ellenzéki érveket – számtalan közös ügyet hozott létre szakági törvények elfogadása során, amelyekben a konzulok számára határozott meg hatásköröket.¹³⁴ Az anyakönyvezéssel, a végrendeletek végrehajtásával, útlevelek kiállításával kapcsolatos közigazgatási, a hajókkal és a tengerészekkel kapcsolatos rendészeti ügyekben kapott konzuli jogkörök gyakorlása során a közös külügyi tisztviselő magyar igazgatási és rendészeti felségjogokat gyakorolt, magyar belügyi vagy igazságügyi felhatalmazás nélkül.

Az Országgyűlés által törvényekkel szentesített számos konzuli, kereskedelmi és jogsegély egyezmény tele volt olyan rendelkezésekkel, amelyek alapján a közös

¹³² KN1887. XII. 459. 189.

¹³³ KN1887. XII. 457. 146.

¹³⁴ KN1887. XII. 459. 191.

szerv magyar joghatóságot gyakorolt. A Svéd-Norvég Királyság példáján keresztül mutatott rá, hogy ott is hasonló közjogi berendezkedés mellett a közös konzul gyakorol egyik, illetve másik állam polgára felett bírói hatásköröket. A külön magyar királyi felhatalmazás álláspontja szerint megtörténik azzal, hogy a magyar törvényhozás alkot magyar törvényt és ebben a törvényben történik a hatáskör megadása. Kifejtette, hogy az első fokon eljáró konzulok, mint közigazgatási hatóságok részjogosítványként gyakorolják a bírói funkciót, erre nem is kell külön kinevezés. Hasonló példaként határozta meg a miniszter a szolgabíró, illetve az alispán kisebb súlyú bűncselekmények elkövetésével kapcsolatosan gyakorolt bírói hatalmát. „...Mindenki tudja azt, hogy Magyarországon a közigazgatási hatóságok, mondjuk, a szolgabíró vagy az alispán, apróbb bűnesetekben valóságos bírói hatalommal, valóságos büntető jurisdictional bírnak s bír a belügyminister is; s ezt ők nem a bírói hatalom adományozására irányzott különös királyi kinevezés útján kapják; hanem törvényczikkben meg van határozva, hogy azon administratív hivatal hatáskörébe még a bírói functionak ez a része is tartozik. ... És a ki megkapja ezt az administratív hivatalt, már akár választás, akár kinevezés útján: az egyszersmind bíró is, mert a törvény ezt hivatalával egybe kapcsolja. ... Ugyanez történik, t. ház, az elsőfokú consuli hatóságokkal is. Nem lehet tehát azt mondani, hogy az elsőfokú consuli hatóságok a bírói hatalmat nem a magyar állam akarata erejénél fogva bírják. Nem lehet tehát azt mondani, hogy az elsőfokú consuli hatóságok a bírói hatalmat nem a magyar állam akarata erejénél fogva bírják.”¹³⁵

Véleményem szerint a magyar királyi kormánynak igaza volt abban, hogy attól, hogy mind Ausztria, mind Magyarország igazságügyi felségjogát gyakorolta egy konzul és személyében így egy bírói fórumban jelent meg az igazságszolgáltatás, még nem jöhetett létre közös bírói hatalom. Ezek a konzulok bíróként az osztrák honosok vonatkozásában Ausztriától, míg magyar honos vonatkozásában Magyarországtól származtatták és nem egy közös osztrák-magyar igazságügyi fórumtól. Az elsőfokú bírói fórumként eljáró konzuli bíróságok szervezetére vonatkozóan mind a törvény első paragrafushoz fűzött indoklása, mind az igazságügyi bizottság jelentésében foglaltak kifejtették, hogy ezt a szervezeti megoldást nem lehet másként meghatározni, hiszen két korlátja van a magyar törvényhozásnak ebben a tekintetben.

¹³⁵ KN 1887. XII. 459. 191.

Az egyik, hogy az 1867. évi XII. törvénycikk 8.§-a a fentebb kifejtettek szerint közös ügyi hatáskörbe tartozónak tekinti a konzuli szervezetet. A másik korlátot pedig a hatályban volt nemzetközi szerződések és kapitulációk jelentették. Utóbbiak pontosan meghatározták azt, hogy a bíraskodási jogot kizárólag a küldő állam konzulja részére engedélyezik, az adott szerződésben pontosan rögzített ügykörökben és eljárás szerint. Bokross Elek az igazságügyi bizottság jelentésének előadója szerint is „*az első fórumban a consuli bíraskodást a nemzetközi szerződések alapján és értelmében nem gyakorolhatja senki más, mint azon consulok, a kik exequaturát kapnak az ottomán birodalom és a velünk hasonló szerződési viszonyban lévő más állam fensőbbségétől*”.¹³⁶ A magyar törvényhozásnak így sem az Ausztriával kötött kiegyezés szerint, sem a megkötött nemzetközi szerződések, sem pedig a kialakult nemzetközi szokásjog alapján nem volt lehetősége elsőfokon eljáró egyéb magyar hivatali szerveket kijelölni. Az ellenzék által hangoztatott érvek szerint a konzuli bírói feladatkör a hazai bírói hatalom integráns része kellett volna, hogy legyen. Ezt cáfolandó az igazságügyi miniszter kifejtette, hogy a konzulok a bírói funkció gyakorlásával sem váltak a magyar bírói kar tagjaivá. A miniszteri érvelés szerint a konzulok még abban az esetben sem lettek volna a magyar bírói szervezet kiegészítő részei, ha kizárólag bírói feladatokat láttak volna el. Ezen esetkörben is a külügyminisztérium szervezeti keretei között kellett volna, hogy tevékenykedjenek. Apponyi Albertnek az extraterritorialitásra (területen kívüliségre) vonatkozóan kifejtett szavait utasította vissza azzal, hogy ezen jogelv régen túlhaladott és a nemzetközi jog már nem ilyen alapon határozza meg a konzuli jurisdictio (joghatóság) elvi alapjait. A korszakból ismert angol és francia konzuli bírósági szervezeti példák is azt erősítik, hogy más nyugati államok sem tekintették soha a konzulokat a hazai igazságszolgáltatási szervezet részének. Kinevezés, felmentés és minden egyéb munkáltatói jogkör gyakorlására a külügyminiszter volt jogosult irányukban. Apponyi a Mérsékelt Ellenzék vezetőjeként előterjesztett határozati javaslatának első két pontja ugyancsak az elsőfokon bíraskodó konzulokat és az általuk hozott döntéseket érintették.¹³⁷

Az ellenzék egyik vezére által tett javaslat azonban több szempontból is elfogadhatatlannak bizonyult. A korszakban a Monarchia alattvalói igen szerény kereskedelmi tevékenységet végeztek és jelenlétük a konzuli bíraskodással érintett

¹³⁶ KN 1887. XII. 457.133.

¹³⁷ KN 1887. XII. 457.152.

országok jelentős részében minimális volt. Ezt támasztották alá vitában említett 1882-1886 közötti, valamint 1889. évi ügystatisztikai forgalom adatai is, illetve a törvény általános indoklásában idézettek. Ezen adatokból kitűnik, hogy a konzuli hatóságok bírói feladatai nem voltak jelentősek. Az ezekkel kapcsolatos munka a konzulok hivatali tevékenységének csak kis részét vették igénybe. A teljes ügyiratforgalomból a magyar állampolgárok ügyei az összes ügyeknek csekély részét képezték. Az egyes konzuli bíróságoknál az ügyek száma és ügykörönkénti megoszlása még nagyobb különbséget mutatott. Több olyan konzulátus volt, amelynél gyakorlatilag egy darab ügy sem keletkezett, vagy ha akadt is néhány, azokban alig vagy egyáltalán nem volt érintett magyar állampolgár. A miniszter teljesen feleslegesnek és indokolatlannak tartotta Apponyi javaslatának 2. pontjában szereplő azon indítványt, hogy minden bírói hatáskör gyakorlásával felruházott konzulátusra kerüljön kinevezésre a magyar király nevében felhatalmazott személy, hiszen „[...] Három főtörvényszék területén levő összes consularatusoknál a magyar honosok peres és nemperes ügyei, összevéve, nem tesznek többet, mint a mennyi egy jó közepes nem is nagy járásbíróság elfoglaltatásának megfelel. Ha tehát a consularatusok legnagyobb részét, akár mindegyikét vesszük: egyetlenegy consularatus sincs, melynél a magyar honosok feletti perek — a hol jurisdictiont kellett gyakorolni, mert az administrativ teendőkről nem szólok — egy embernek, egy hónapnál több dolgot adnának.”¹³⁸

Az elsőfokú bírói hatáskör konzulokhoz telepítése a törvény előterjesztőit igazolta. A konzuli bíraskodást engedélyező megállapodások és a nemzetközi gyakorlat egyik oldalról, a praktikusságot és a ténylegességet előtérbe helyező nézőpont a másik oldalról is igazolta és alátámasztotta azokat az érveket, amelyeket a törvénytervezet védelmezői adtak elő. Az ellenzék azon kritikájára – pl. Polónyi által képviselve – amely szerint a magyar igazságügyi szuverenitás részeként lehet csak az első fokon eljáró konzuli bírásokra tekinteni, Bokross fejtette ki azt, hogy az igazságügyi szuverenitás alapvetően területi szuverenitáshoz kapcsolódik.¹³⁹ A Monarchia mindkét állama et a felségjogát külföldön kizárólag nemzetközi szerződésben meghatározottak szerint gyakorolhatta. Nem nemzetközi jogalanyiságából és nem az abszolút szuverenitásából következett a konzuli bírói

¹³⁸ KN 1887. XII. 457. 197. A három főtörvényszék a trieszti, lemergi és zárai volt a törvénytervezet tárgyalásakor hatályban volt rendeletek alapján

¹³⁹ KN 1887. XII. 462. 251.

hatalom, hanem az a számára, egy másik állam általi, kölcsönös megegyezés útján biztosított jogosítványa. Pontosan ebből az elméleti levezetésből és az ez alapján kialakult gyakorlatból következik, hogy a konzuli bíraskodást engedő államok nem az idegen állam önálló – nem a külügyi szervezet részeként funkcionáló – bírái részére, hanem kizárólag a konzuljai részére ismerik el a bíraskodáshoz való jogot. A törvény az elsőfokú konzuli bíróságok hatáskörre vonatkozóan azt a szabályt állapította meg, hogy a már kinevezett és a törvény hatálybalépésekor is bírói jogkört gyakorló konzuli hatóságok tovább gyakorolhatták a már meglévő hatásköreiket. A törvény hatálybalépését követően kinevezésre kerülő konzulok hatáskörét a külügyminiszterrel egyeztetést követően mind Ausztria, mind Magyarország minisztériumának egyetértésével állapították meg. Ennek indokát a törvény a következőképpen határozta meg: *„A külügyminiszterrel való értekezést az indokolja, hogy a consuli hivatalok törvényeink szerint neki vannak alárendelve és a bíraskodáson kívül egyéb teendőt is végeznek s így a hatáskörükön való változtatás általános ügykörökre visszahat.”*¹⁴⁰

A törvény első paragrafusa határozta meg a személyi és területi hatályát a jogszabálynak. A konzuli bíró joghatóság kiterjedt a magyar és osztrák állampolgárokra, valamint a (fentebb már meghatározott) ún. védencekre (állampolgársággal nem rendelkező, de konzuli védelemre jogosult személyekre). A területi hatály vonatkozásában a törvény úgy fogalmazott, hogy a konzuli bírói hatalom gyakorlására külföldön kerülhet sor. A törvényjavaslat indoklásában az előterjesztő már az első mondatban jelzi, hogy természetesen nem a Monarchián kívüli teljes „külföldön” lehet alkalmazni a törvényt, hanem csak „a külföldi államok némelyikében”. Az utalás ezt követően is egyértelmű és a tényleges helyzethez igazítva jelzi, hogy az „ozman birodalom e tekintetben a legjelentékenyebb.” Az indoklás szóhasználata a személyi hatály vonatkozásában is megszorítóbb és csak annyit fűz a törvényjavaslathoz, hogy a „consuli bíraskodás a magyar állampolgárok felett” gyakorolható. A konzuli bírói joghatóság gyakorlásának nemzetközi jogi környezetére is tesz megállapítást. Szilágyi a javaslat indoklásában kifejti, hogy az fennálló „szerződések és a kifejlett szokások alapján gyakoroltatik”. A magyar állampolgárok mellett a védencek is a törvény személyi hatálya alá tartoztak. A védenci kör azokat a nem magyar illetve osztrák állampolgárokat takarja, akik Szilágyi szerint „akik anélkül, hogy akár magyar, akár osztrák állampolgárok

¹⁴⁰ KI 1887. XXV. 973. 283.

lennének államszerződések vagy gyakorlat alapján a császári és királyi consuli hatóságok védelmét és képviselét élvezik.”

A kortárs kiadású Magyar Jogi Lexikon „Consuli bíraskodás” szócikke az alábbiak szerint határozza meg a védenci kört:

„A consuli bíraskodás kiterjedt még a védenczekre is, vagyis azokra a személyekre, akik ugyan nem a consuli hatóság államának honosai, de ettől a tartózkodásuk helye szerinti külföldi állammal szemben védelemben részesülnek (1891: XXXI. t. cz. 11. §). Ez a védelmi jog részben a capitulatiókon, részben a szokásjogokon alapszik és kiterjed:

1. valamely barátságos viszonyban álló állam alattvalóira olyan helyen, ahol az illető államnak képviselése nincsen. Ezek a consuli védelemben vagy szerződések alapján részesülnek, vagy abba kérelmükre vétetnek fel (1857 decz. 2. osztr. külügymin. rend. 39. §., RGBl 234.).

2. Az un. n. de facto alattvalókra; ezek a Levanteban élő oly alattvalók, akik a belföld községek kötelékébe nem tartoznak (id. rend. 1. §). Ez a kategória magában foglalja a régi német birodalomból bevándoroltak leszármazóit és Törökországban élő keresztény családok tagjait, akik a consuli védelemben régi kiváltságok alapján részesülnek. Ilyen védenczek újabb felvétele tilos.

3. A consul védelem végre kiterjed oly török alattvalókra is, akik a consulatesok vagy követségek szolgálatában állanak. Az utóbbi védelmi jog a porta és a követek által 1866-ban megállapított szabályzaton alapul, mely minden consulates számára megszabja az ily védenczek számát és azt, hogy a védelem csupán ezek saját személyére és alkalmazásuk tartamára terjed ki. Az osztr. 1855. jan. 29-iki rend. (RGBl. 23.) 2. §.-a C.-t polg. ügyekben az ilyen védenczekre, akik török alattvalók, nem terjeszti ki.”¹⁴¹

A védenczekre vonatkozóan a törvény 11.§. nyilvánvalóvá tette, hogy ha valaki a fenti személyek közül ugyan nem tekinthető magyar állampolgárnak, de védelembe vételét kérte valamelyik konzuli hatóságnál, ezzel magára nézve elfogadta a magyar joghatóságot és ezzel ránézve a „budapesti illetőségű” magyar állampolgárokra érvényes jogszabályi rendelkezések lesznek alkalmazandók.

¹⁴¹ Marschalkó Lajos: Consuli bíraskodás In MAGYAR JOGI LEXIKON, 1898, 656.

V.2. A törvény területi hatályának vizsgálata

A törvény megalkotásakor a fentebb már jelzettek szerint annak területi hatálya nem globálisan, hanem csak egy bizonyos „politikai és jogi térben” volt alkalmazandó. A konzuli bírói joghatóságot a Monarchia abban az időben Európában *de iure* már csak a Balkán félsziget néhány államában gyakorolta. Az 1878-as berlini szerződés 8. és 37. cikke¹⁴² mind Bulgária, mind Szerbia vonatkozásában fenntartotta a korábbi Oszmán Birodalommal kötött kapitulációkon alapuló – az azokat biztosító megállapodásokban történő előírt jogutódlás révén – konzuli bíráskodáshoz való jogát a nagyhatalmak számára mindaddig, amíg külön megállapodásban ezzel ellentétesen nem döntenek.

Szerbia vonatkozásában 1881. május 6-án Bécsben kötött és az 1882. évi XXXV. törvénnyel kihirdetett konzuli egyezmény XIII. cikke rendelkezik arról, hogy a Monarchia általánosságban lemondott a konzuli bíráskodás jogáról, de továbbra is fenntartja a konzuli bíráskodást azon ügyekben, amelyek magyar és osztrák állampolgárok és más, konzuli bíráskodás jogáról még le nem mondott állam polgárai közötti bírósági ügyekre vonatkoznak. Egy kivétele volt ezen általános szabály alóli kivételnek: ha a bírósági ügy szerbiai ingatlanra vonatkozott.

Bulgária vonatkozásában 1891-ig nem született a szerbiaihoz hasonló szerződés. A bolgár kormány folyamatosan próbálta az országa szuverenitásának korlátozását jelentő konzuli bírói hatalmat megszüntettetni. Bár 1896. december 21-én aláírásra kerül egy kereskedelmi egyezmény Bulgáriával, de ez nem szünteti meg a Monarchia privilégiumát.¹⁴³ A magyar kormány 1899 során tárgyalásokat kezdeményezett, hogy a Bulgáriában hatályos kapitulációk csaknem teljes megszüntetésével járó egyezményi tervezetek kidolgozásra és elfogadásra kerüljenek. Ezt azonban azzal a fenntartással tette a kormány, hogy Bulgária javára gyakorolt joglemondás csak akkor léphetnek majd hatályba, ha hasonló engedményeket biztosít kétoldalú nemzetközi szerződésben a többi nagyhatalom is. A megindult tárgyalások eredményeként az 1902. évi március 8-án három egyezmény került aláírásra Bulgáriával. Az első egyezmény a konzuli és ezzel kapcsolatos viszonyok rendezésére, a második egyezmény a polgári ügyekben kölcsönösen nyújtandó jogsegélyekre, a harmadik egyezmény pedig a közönséges büntetések kölcsönös

¹⁴² KI. - 1878. VII. kötet • 176-239. sz. - Irományszámok - 1878-181. szám 22. .

¹⁴³ Kihirdette 1897. évi XIX. törvénycikk

kiadására vonatkozott. Mindhárom egyezmény azonban tartalmazta azt a hatályba léptető záradékot, hogy az adott egyezmény „*csak akkor lép érvénybe, ha majd Bulgária a többi nagyhatalmakkal is hasonló egyezményeket kötött.*” Ez a feltétel nem teljesült, mert a bolgár kormánynak nem sikerült további nagyhatalmakkal nemzetközi szerződéseket kötni. Az 1902. évben aláírt három egyezmény ezért nem is került beterjesztésre az országgyűlés elé.¹⁴⁴ 1907-ben a közös külügyminiszter 35.323/1907. számú rendeletében¹⁴⁵ korlátozta a konzulátusok által gyakorolható bírói hatalmat.¹⁴⁶ A rendelet alapján polgári és kereskedelmi perekben, amelyek egyrészt magyar vagy osztrák állampolgárok, másrészt bolgár állampolgárok között folytak, a Bulgáriában lakó magyar vagy osztrák állampolgárok részére szóló idézéseket, valamint más bírósági ügyiratokat a bolgár bíróságok a konzuli hivatalok közreműködése nélkül is kézbesíthették. A bolgár bíróságokat ezt követően már nem terhelte az a kötelezettség, hogy értesítsék a konzuli hivatalokat az osztrák és magyar állampolgárok illetve bolgár állampolgárok pereinek tárgyalási vagy ítélethirdetési napjairól. Korábban a kapitulációk alapján ilyen esetben előzetes értesítési kötelezettség állt fenn, hogy a konzulátus képviselőt tudjon küldeni a bírósági tárgyalásra. Kikerült a Bulgáriában lakó magyar vagy osztrák állampolgárok kereskedelmi csődjének megnyitási és a csődeljárás lefolytatásának joga a császári és királyi konzuli hatóságok bírói hatásköréből. A miniszteri rendelet a Monarchia konzuli bíraskodási jogának korlátozását csak azzal a fenntartással állapította meg, hogy a magyar és az osztrák állampolgárok Bulgáriában nem részesülhetnek kedvezőtlenebb elbánásban, mint más államok polgárai. A Monarchia *de iure*¹⁴⁷ az 1911. május 31-i konzuli egyezmény a megkötéséig gyakorolta a konzuli bírói joghatóságot.

¹⁴⁴ 1912. évi XXVII. törvény indoklása – KI XII. 348-390., XXXVIII-XL. sz. - Irományszámok - 1910-389. oldal

¹⁴⁵ Kihirdette a Magyar Igazságügy Miniszter 20.687 rendelete 1907. május 14. MAGYAR RENDELETEK TÁRA 1907/ 70. 377.

¹⁴⁶ A rendelet kiadásának előzménye az volt, hogy Franciaország, Nagy-Britannia, Németország és Oroszország ezt megelőzően kötött szerződéseiben és jegyzékváltásaiban megegyezett a bolgár kormánnyal a konzuli bírói hatalmuk korlátozása tárgyában. KI XII. 348-390., XXXVIII-XL. sz. - Irományszámok - 1910-441. oldal

¹⁴⁷ A Bulgária területén gyakorolt konzuli bíraskodás kapcsán Marschalkó Lajos: „Consuli bíraskodás” In Magyar Jogi Lexikon szövekkében megjegyzi, hogy de facto a bolgár bíróságok a polgári ügyekben hozott ítéleteiket minden további nélkül végrehajtották. Ugyancsak gyakorolták a bolgár bíróságok a bolgár állam büntetőjogi joghatóságát. Kizárólag olyan ügyekben nem jártak el, amelyek a bolgár törvények szerint nem minősültek közbiztonsági vagy kihágási ügynek. MAGYAR JOGI LEXIKON 1898, II. kötet 657.

Az egyezmény kötelező hatályát megerősítő és elismerő 1912. évi XXVII. törvénycikk indoklása részletesen ismerteti az akkor fennálló gyakorlatot: „Az időközben Bulgáriába bekebelezett Kelet-Rumélia területén a magyar államot illetően főképen abban nyilvánult, hogy a teljes bírói hatáskörrel rendelkező konzuli hivatalaink:

1. magyar állampolgárokat terhelő büntettek és vétségek eseteiben — föltéve rendszerint, hogy nem Bulgária honosai vagy érdekei szenvedtek sérelmet vagy a terheltet a bulgár hatóságok tetten nem érték — az előnyomozást teljesítették s annak eredményét esetleg a terhelttel együtt az illetékes magyar (horvát-szlavonországi) bírósághoz juttatták, kihágások eseteiben pedig az ügy érdemében határoztak s az általuk kiszabott büntetések végrehajtása iránt intézkedtek;

2. polgári (kereskedelmi és váltó) peres ügyekben eljárak, ha mindkét fél vagy legalább az alperes magyar vagy osztrák állampolgár volt és ha egyik fél sem volt bulgáriai honosnak tekinthető és nem bulgáriai ingatlanokról volt szó;

3. magyar állampolgárok hagyatéki ügyeiben eljárak, kivéve a hagyatékhoz tartozó bulgáriai ingatlanokat;

4. gyámsági és gondnoksági ügyekben a magyar gyámoltak és gondnokoltak fölött gyámhatóságot gyakoroltak;

5. magyar állampolgárok mint végrehajtást szenvedők ellen akár bulgár, akár más bíróságok határozatainak végrehajtásánál eljárak, kivéve, ha a végrehajtás bulgáriai ingatlanokra irányúit; a végrehajtások terén azonban újabb időkben már akadályok merültek fel a konzuli bíraskodás érvényesítése ellen;

6. magyar állampolgárok csődügyeiben csődbírói feladatokat teljesítettek 1907-ig, amikor ez a jogkör Bulgáriában megszűnt;

7. magyar állampolgároknak a bulgár bíróságok előtt folyamatban levő különféle ügyeiben részint közreműködési, részint beavatkozási joggal rendelkeztek, amely jog azonban az utóbbi időkben egyre vesztett hatályosságából.”¹⁴⁸

Székely Ferenc akkori igazságügy miniszter a törvénytervezet előterjesztője, a jogszabály indoklásában kifejti, hogy a konzuli bíraskodás jogáról történő lemondást megerősítő záró jegyzőkönyvben fontos volt biztosítani, hogy „...*Minthogy a konzuli egyezmény a Bulgáriában eddig fennállott kapitulációs rendszer teljes megszüntetését tartalmazza, egyidejűleg gondoskodni kellett arról, hogy a Bulgáriában tartózkodó magyar állampolgárok letelepedési, foglalkozási és*

¹⁴⁸ Kihirdette KI. XII. 348-390., XXXVIII-XL. sz. - Irományszámok - 1910-389. szám – 441 o.

személyes szabadsága, továbbá birtokszerzési képessége és mentességük a katonai szolgálat alól továbbra is biztosításuk.” Az e részben a legkedvezőbb elbánás biztosításának kötelezettsége alapján megállapított rendelkezéseket, amelyeknek tartalma más szerződések hasonló tartalmú rendelkezéseivel megegyezik, az egyezményhez kapcsolódó jegyzőkönyv 1. és 2. pontjai tartalmazzák.”¹⁴⁹

A Balkán országai közül a függetlenné váló román fejedelemség vonatkozásában ugyancsak a berlini szerződés tartalmazott rendelkezést a konzuli bírói hatalom további gyakorlása tárgyában. A berlini szerződés 49. cikke nem tartalmazta olyan egyértelműséggel a konzuli bírászkodáshoz való jog további gyakorlásának lehetőségét. Azt állapította meg, hogy Románia egyezményeket köthet a jövőben a konzulok kiváltságainak és jogköreinek meghatározása érdekében. A szerződés hivatkozott cikke kimondta, hogy „a szerzett jogok érvényben maradnak mindaddig, amíg a fejedelemség és az érdekelt felek kölcsönös egyetértése mellett módosítva nem lesznek.”¹⁵⁰ A román királyság azonban nem kötött konzuli egyezményeket és a román állam a függetlenné válását követően *de facto* nem engedte meg a konzuli bírászkodást az országban.¹⁵¹ Így volt ez annak ellenére is, hogy Szilágyi a törvény indoklásában tényként közli, hogy a konzuli bírászkodási hatáskört a Monarchia konzuljai a berlini szerződés megkötését megelőző időszakhoz hasonlóan azóta is gyakorolják.

Fontos árnyalni a Szilágyi által elmondottakat azzal, hogy 1887-ben egy belügyminiszteri rendelet kerül kiadásra „*a Romániában lakó osztrák-magyar védencek, az úgynevezett de facto alattvalók és az osztrák-magyar monarchia közt fennálló államjogi viszony megszüntetése iránt Romániával kötött nemzetközi egyezmény végrehajtása tárgyában.*”¹⁵² A 35.714. számú rendelet alapján a Romániában lakó osztrák-magyar védencek és az Osztrák-Magyar Monarchia között fennálló államjogi viszony megszüntetésre került. Ennek jogalapját a Monarchia és Románia között 1887. május 14-én jegyzékváltás alakjában létrejött nemzetközi egyezmény képezte. Az egyezmény szerint az érintettek védenci viszonya 1888. évi január 01-én véglegesen megszűnik. Az ún. védencek feletti császári joghatóság megszűnésével a Romániában lakó korábbi osztrák-magyar védencek, amennyiben időközben más állampolgárságot nem szereztek a román állam joghatósága alá

¹⁴⁹ KI, XII. 348-390., XXXVIII-XL. sz. - Irományszámok - 1910-389. szám – 444 o.

¹⁵⁰ 1879. évi VIII. törvénycikk

¹⁵¹ LERS 1904, 129 o.

¹⁵² MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1887/124 – 1678.

kerültek. A rendelet részletes rendelkezései teremtették meg a lehetőséget a védenci körbe tartozók számára az osztrák vagy magyar állampolgárság megszerzésére. „*A Romániában lakó osztrák-magyar védenczek folyó évi december 31-éig az osztrák vagy magyar állampolgárságot megszerezhetik, és a Romániában székelő császári és királyi consuli hivatalok feladata a kérelmezőket azon feltételek iránt, melyektől akár az osztrák, akár a magyar állampolgárság megszerezhetése függ, felvilágosítani. Erről a törvényhatóságot tudomás és mihez tartás végett oly megjegyzéssel értesítem, hogy amennyiben Romániában lakó osztrák-magyar védenczek a magyar állampolgárságot még ez év folyamán megszerezni s e végből magokat mindenekelőtt valamely magyarországi község kötelékébe felvétetni kívannak, a községi kötelékbe felvétel iránt általuk beadott s annak igazolásával ellátott kérvények a védenczek matrikulájában vezettetnek, az 1886. évi XXII. t.-ez. 12 —14. §-ának szem előtt tartása s az egyes esetek sajátos természetének figyelembe vétele mellett lesznek elintézendők.*”¹⁵³

Lers Vilmos idézett könyvében ismerteti,¹⁵⁴ hogy a román és osztrák-magyar fél között 1881-ben elkezdődtek tárgyalások - igaz nem a konzuli bíraskodás, hanem a kiadatási kérdések kapcsán - azonban ellentétben a szerbekkel, a románokkal nem sikerült megállapodni még ebben a kérdésben sem. Romániával a kiadatási ügyekben a viszonyosság alapján kerültek elintézésre ezen ügyek. 1892-ben kezdődött meg egy közel 10 éves tárgyalási folyamat, amelynek eredményeképpen 1901. június 27-én került aláírásra a két ország között kiadatási egyezmény.¹⁵⁵ Szilágyihoz képest a kiadatási törvényhez fűzött miniszteri indoklásban Plósz Sándor igazságügyi miniszter már realisabban fogalmazta meg a Monarchia által a román királyság területén gyakorolt konzuli bírói hatalom ténylegességét. „...és így Romániában jog szerint minket is megillet a consuli bíraskodás. Ezt a consuli bíraskodást azonban teljes mértékben már régen nem gyakoroljuk, különösen nem bűnügyekben, úgy hogy mióta Románia Olaszországgal, Belgiummal és Németalfölddel mindjárt a berlini szerződés létrejötte után kiadatási szerződéseket kötött, a román kormány nehézségeket támaszt az ellen, hogy az oda menekült büntetteseket consuli hatóságaink saját hatáskörükben a román kormánytól nyert kiadatási engedély

¹⁵³ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1887/124 – 1679 .

¹⁵⁴ Az 1902. évi XI. törvény miniszteri indoklásának részbeni szövegszerző átvételével KI II – 1901-53. 137.

¹⁵⁵ KI II - 1901. 29-101. sz. - Irományszámok - 1901-53. szám 137 o

*nélkül haza szállíttathassák.*¹⁵⁶ Az igazságügyi miniszter a konzuli bírói hatáskör korlátozásának kérdésében így fejtette ki véleményét: „*A szerződés megkötésével lemondunk arról a capitulatiós jogunkról, hogy a Romániába menekült bűntetteseket saját consuli hatóságaink tartóztassák le, és hogy azoknak hazaszállíttatását a román kormány engedélyének kikérése nélkül saját hatósági közegeinkkel eszközöljük. Miután azonban ezt a jogot tényleg már eddig sem gyakoroltuk, és miután annak újra gyakorlatba vétele úgyis nagy nehézségekbe ütköznék, e jogról való lemondás most nem egyéb, mint formai szentesítése a tényleges helyzetnek.*”¹⁵⁷

Megállapítható tehát, hogy bár Románia vonatkozásában a berlini szerződés értelmében *de iure* fennállt a jogalap a konzuli bíraskodás gyakorlására, ténylegesen erre csak igen szűk körben került sor. Ezek osztrák-magyar állampolgárok egymás közötti, illetve osztrák-magyar állampolgárok és harmadik ország állampolgárai közötti polgári – öröklési jogi, családjogi, gyámsági – ügyek voltak. A konzuli bíraskodásról szóló törvény indoklásában az 1889. évi ügyforgalmi statisztika szerint „a rumén királyság” területén konzuli bírói hatalmat gyakorló 6 konzulátuson az éves ügyforgalom igen csekély volt, még akkor is, ha a többi, az oszmán birodalom területén működő konzulátusok ügyforgalma még ennél is jelentéktelenebbnek volt mondható.¹⁵⁸ Összesen 2.946 darab beadvány érkezett, amelyek alapján 38 per került tárgyalásra. Összehasonlításként a Törökországban, az észak-afrikai államokban működő 22 konzuli bírósághoz 8.410 beadvány érkezett és 285 per került tárgyalásra.

159

A konzuli bíraskodásról szóló törvény területi hatálya a Balkánon függetlenedő országok mellett Törökország területére is kiterjedt. Az oszmán birodalomban mind az európai, mind az ázsiai és afrikai területeken számos császári és királyi konzulátus került felállításra. A törökországi konzulátusok felállításának jogtörténeti előzményeit a dolgozat korábbi fejezetében már ismertettem, azt nem megismételve azonban megállapítom, hogy a szultán hatalmának egyre nagyobb mértékű gyengülése és az Oszmán Birodalom politikai stabilitásának megrendülése („betegsége”) miatt folyamatos hatalmi átrendeződés megy végbe a térségben a

¹⁵⁶ KI II, 1901. 29-101. sz., Irományszámok - 1901-53. szám 137.

¹⁵⁷ KI II, 1901. 29-101. sz., Irományszámok - 1901-53. szám 138.

¹⁵⁸ Fajlagosan a romániai konzulátusokra 491 db beadvány illetve 6 per, míg a török és észak-afrikai területen található 22 konzulátusra 382 db beadvány és 13 db per jutott. Hozzáteszem, hogy ez fajlagos mutató, a ténylegesség kapcsán Szilágyi is megjegyzi az indoklásában, hogy van számos olyan konzuli bíróság, amely előtt évente egy-két ügy kerül elindításra, eldöntésre.

¹⁵⁹ KI XXV., 1887. 939-991. sz. - Irományszámok - 1887-973. szám 282 o.

vizsgált korszakban. A korábban konzuli bírói hatáskört is gyakorló osztrák-magyar konzulátusok ezen tevékenységének alapjai az adott területek felett gyakorolt fennhatóságban bekövetkezett változások miatt lehetetlenülnek el. Például Ciprus 1878. június 4-i angol-oszmán szerződés alapján brit ellenőrzés (közigazgatási koncesszió formájában) alá került.¹⁶⁰ A ciprusi hatalmi átrendeződés mellett Besszarábia déli területének 1878-as, a berlini szerződést követő Oroszországhoz csatolásával a Monarchia izmailiai konzulátus bírósági hatásköre is megszűnt.

A törvény szövegezése a konzulátusok által gyakorolt bírói hatáskör szempontjából nem tesz különbséget. Azonban a korszakban gyakorolt hatáskörök között volt különbség. Voltak olyan diplomáciai képviselők és főkonzulátusok, amelyek teljes hatáskörrel rendelkeztek és volt több olyan alkonzulátus, amely csak korlátozott hatáskörrel bírt. A korlátozott hatáskörrel rendelkező bíróságok – a váltóperek kivételével – az 500 forintot meg nem haladó pénzösszeg iránti perekben, illetve azon – eredetileg nem pénzkövetelés iránti – perekben voltak jogosultak eljárni, amelyekben a felperes az eredeti követelésének tárgya helyett 500 forintot nem meghaladó pénzösszeget is hajlandó volt elfogadni. Az ítélezés mellett a korlátozott hatáskörű bíróságok kötelesek voltak a teljes hatáskörű bíróságok számára, azok megbízása alapján eljárási cselekményeket elvégezni. A törvény elfogadásakor teljes hatáskörű konzuli elsőfokú bíróságok működtek az Oszmán Birodalom területén Isztambulban, Szkutariban, Aleppóban, Bagdadban, Bejrútban, Janinában, Thesszalonikiben, Durrësiben, Caneában, Jeruzsálemben, Monasztirban, Skopjében (Üszkü), Prizrenben, Valonában, Tripoliszban, Damszkuszban, Bulgáriában Szófiában, Russzéban, Viddinben, Plovdivban, Egyiptomban Alexandriában, Kairóban, Port Saidban, Kínában Sanghajban, Marokkóban Tangerben, Perzsiában Teheránban, Zanzibárban, illetve további 7 helyen Romániában.¹⁶¹ Korlátozott hatáskörű konzuli bíróság összesen 70 helyen működött. Marokkóban 8, Török Birodalomban 40, Egyiptomban 11, Bulgáriában 1, Kelet-Ruméliában 1 és Romániában 9.¹⁶²

A törvény konkrét rendelkezéseit elemezve érdemes visszatérni a 2.§ bekezdés második mondatára, amely úgy fogalmaz, hogy *„[...] mindaddig, a míg a bíraskodásuk ugyanilyen módon ki nem terjesztetik, nem korlátoztatik, vagy meg nem*

¹⁶⁰ Article I, Convention of Defensive Alliance Between Great Britain and Turkey with Respect of the Asiatic Provinces of Turkey. Signed at Constantinople, 4th June 1878

¹⁶¹ LERS 1904, 181.

¹⁶² MAGYAR JOGI 1898, 659. „Consuli bíraskodás” szócikk –Marschalkó

szüntették.” A rendelkezésben szabályozott bírói hatáskör kiterjesztése és korlátozása a hatályos rendszerben működő, korábban említett teljes és korlátozott hatáskörű konzuli bíróságokra értelmezhető. A konzuli bírászkodásról szóló 1891: XXXI. törvénycikk 2. §-a értelmében ezen törvény életbe léptetése után újonnan felállított konzulátusok a konzuli bírászkodást csak abban az esetben gyakorolhatták, ha a konzuli bírászkodásról szólótörvény értelmében konzuli bírói hatáskörrel felruházták.

A korlátozott konzuli bíróságok hatáskörének kiterjesztésére példaként említhető az 4791/1902 ME rendelet, amely a teljes konzuli bírói hatáskörökkel ruházta fel az 1902-ben – a sanghaji főkonzulátus mellett – felállított tientsini konzulátust. Az 1903. március 2-i miniszterelnöki jelentésben foglaltak szerint „[...] A m. kir. ministerium 1902. évi december hó 31. napján 4.791/1902. M. E. sz. a. rendeletet bocsátott ki, a melyben az osztrák cs. kir. ministeriummal egyetértve és a közös külügyministerrel tartott értekezés után, a konzuli bírászkodás szabályozásáról szóló 1891. évi XXXI. t.-cz. 2., 10. és 12. §-ai alapján felruházta a tientsini cs. és kir. konzulátust azzal a teljes konzuli bírói hatáskörrel, a melylyel a törökországi cs. és kir. főkonzulátusok és konzulátusok birnak; továbbá megállapította, hogy az utóbbiaknál hatályban levő jogszabályok nyernek alkalmazást a tientsini cs. és kir. konzuli bíróságnál is; végül kijelentette, hogy a sanghai-i cs. és kir. főkonzulátus saját kerületében ugyancsak az említett jogszabályok szerint gyakorolja továbbra is teljes bírói hatáskörrel a konzuli bírászkodást.” A Képviselőház elé bemutatásra beterjesztett rendelet „[...] A m. kir. ministerium által 1902. december hó 31-én 4.791/902. M. E. sz. a. kibocsátott rendeletet van szerencsém mellékelten oly megjegyzéssel bemutatni, hogy azt az 1891 : XXXI. t.-cz. 18. §-ának első bekezdése értelmében az igazságügyi minister, Horvát-Szlavonországokban a bán, a konzuli bíróságoknál pedig a közös külügyminister kihirdette.”¹⁶³

A rendelet bevezető rendelkezései hivatkoznak a konzuli bírászkodásról szóló törvény 2.§-ára: „A m. kir. ministerium a cs. kir. ministeriummal egyetértve és a közös külügyministerrel tartott értekezés után 1902. évi november hó 28. napján tartott tanácsában hozott határozatához képest az 1891. évi XXXI. t.-cz. 2., 10. és 12. §-ai alapján a következőket rendeli:[...]” Az igazságügyi bizottság jelentésének előadója Neumann Ármin a Képviselőház 1904 október 12-i ülésén kifejtette, hogy

¹⁶³ A miniszterelnöki jelentés a 271. ülésen, 1903. március 2-án került beterjesztésre Széll Kálmán miniszterelnök által.

„Az 1891. évi; XXXI. törvénycikk második szakasza értelmében azok a konzulátusok, melyek ezen törvény alkotása után keletkeznek, a bírói hatáskört csak akkor gyakorolhatják, ha ez a jog nekik egy külön rendelettel megadatik. Miután 1902-ben a tiencsini konzulátus megalakított, amely bírói hatáskörrel nem birt, ezen bírói hatáskör neki rendelet útján megadott. Ezen rendeleteket a két államnak minisztériuma a közös külügyminiszterrel való értekezlet után meghozza és köteles a kormány ugyanezen törvény értelmében a rendeletet a háznak tudomásulvétel végett bejelenteni.[...]”¹⁶⁴

A törvény 7. §-ában kapott felhatalmazás alapján, a császári és királyi közös külügyminiszternek a konzuli bíróságok szervezési és ügyviteli szabályai tárgyában 1897. július 30-án kiadott és a magyar igazságügy miniszter által 43.504/1897. számon kihirdetett rendeletének (továbbiakban: IM rendelet) 1. § pedig meghatározta, hogy a konzuli hivataloknak, mint elsőfokú konzuli bíróságoknak jelenlegi szervezete és ügyvitele, amennyiben az 1891: XXXI. törvénycikk, illetve az osztrák 1891. évi aug. 30-i törvény és a rendelet eltérő rendelkezést nem tartalmaznak, további intézkedésig változatlanul érvényben maradtak. Ez teljes egészében egybevágott a tényleges helyzettel. Az elsőfokú konzuli hatóságok bíraskodási tevékenysége a XIX. század végére – látva a fentebb idézett kimutatásokat – nem igényelte a legalsóbb szinten a szervezeti és ügyviteli szabályok módosítását. A változások szűk körét a rendelet 2. és 3.§-ai tartalmazták. A konzuli hivatalok, mint elsőfokú konzuli bíróságok, azokat az ügykezelési főkimutatásokat és azokat a különös kimutatásokat, amelyeket a rendelet hatálybalépést megelőzően az illetékes felettes főtörvényszékükhöz¹⁶⁵ voltak kötelesek fölterjeszteni 1898. január 01-től a konstantinápolyi konzuli főtörvényszékhez kellett felterjeszteni. Az 1898. január 1-ét megelőzően előterjesztett jogorvoslati kérelmek „*felfolyamodásokat és felébb viteleket amelyek az első fokon eljáró konzuli bíróságok döntéseivel szemben kerültek benyújtásra és bírói határozathozatallal jártak a konzulátusoknak a rendelet hatályba lépése előtt felettük hatáskörrel rendelkező főtörvényszékhez kellett felterjeszteni továbbra is. A kihágási ügyekre vonatkozó jogorvoslati kérelmeket*

¹⁶⁴ KN 1887. XII. kötet 491 ülés 37.

¹⁶⁵ Korábban ilyenek voltak másodfokon a lemergi, zárai, trieszti és bécsi tartományi főtörvényszékek, harmadfokon pedig a bécsi Legfelső törvényszék és semmítőszék

*pedig „a második és utolsó fokban eddigelé illetékes cs. és kir. követséghez terjesztik fel „,*¹⁶⁶

V.3 A Konstantinápolyi Főtörvényszék szervezetére vonatkozó szabályozás

A főtörvényszéket a törvény 3.§-a hozta létre és mondta ki, hogy a törvényszék az a bírói fórum a első fokon eljáró konzuli bíróságok valamennyi döntése vonatkozásában másodfokon, jogerősen jogosult dönteni. A főtörvényszék helyének kiválasztása során több, egymásból következő szempontot vettek figyelembe. Az egyik, hogy a konzuli bíraskodást ténylegesen gyakorló konzulátusokhoz földrajzilag a leghelyesebb közelségben legyen. A következő szempont az elsőhöz kapcsolódott, hiszen a földrajzilag közelebb lévő felsőbb bírói fórum nemcsak közlekedési szempontok miatt volt fontos, hanem azért is, mert az eljáró főbírók a török birodalom központjában sokkal jobban át tudták érezni és látni azokat a jogviszonyokat, amelyekben az első fokon döntések születtek. A földrajzi elhelyezkedés mellett az igazságügyi miniszteri rendelet 4.§ utolsó mondata meghatározta, hogy a főtörvényszék a konstantinápolyi császári és királyi nagykövetség által kijelölt helyiségekben kap tárgyalóhelyet, illetve helyet a munkaszervezet irodái részére is.

A Konstantinápolyi főtörvényszék felállítása kapcsán a törvény indoklásában a miniszter kifejtette: *„A consuli bíróságok által mind a magyar és osztrák honosok, mind a védenczek ügyeiben hozott határozatok felülvizsgálatával sem az egyik, sem a másik állam felsőbb bíróságai nem lévén megbízhatók, a felelősség kettéválasztása pedig sem igazságosan, sem következetesen, sem pedig úgy, hogy a felek érdekei érzékenyen ne szenvedjenek, keresztülvihető nem lévén: olyan felsőbb bíróságról kellett gondoskodni, a melynek sem tisztán magyar, sem tisztán osztrák jellege ne legyen, hanem a paritás elve szerint legyen olyan erőkből összeállítva, a melyek együtt képesítvék a különböző törvények alkalmazása mellett a judicatura egyöntetűségét a felek érdekében biztosítani.”*¹⁶⁷

¹⁶⁶ 43.504/1897 I.M. rendelet 3.§. – IGAZSÁGÜGYI KÖZLÖNY VI. évfolyam 7. szám, MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1897 54 o.

¹⁶⁷ KI XXV. 1887. 973 szám 283. illetve szó szerinti formában átvette a Magyar Jogi Lexikon 665. Marschalkó Lajos - Consuli főtörvényszék szócikke.

Az igazságügyi bizottság jelentésében a keleti államokban jelenleg fennálló helyzet kezelésére leginkább alkalmas jogorvoslati fórumnak tartotta a Konstantinápolyba felállított főtörvényszéket. Nem véletlenül tartották ezt helyesnek, hiszen a fennálló jogorvoslati rend a magyar igazságügyi szuverenitás sérelmét konzerválta a kiegyezést követően. A másod- és harmadfokon ítélkező bírói fórumok, amelyek a magyar közjogi önállóság 1867-es helyreállítását követően is – a pragmatikusság és nem a magyar igazságügyi felségjog – eljárhattak magyar állampolgárok ügyeiben, osztrák bíróból álltak és osztrák eljárási és anyagi jog alapján ítélték. A bizottság ennek a helyzetnek a megváltoztatásának garanciáját látta a javaslatban, mert *„az orvoslásnak módját a törvényjavaslat egy vegyes főtörvényszéknek Konstantinápolyban leendő felállítása által tervezi, mely főtörvényszék a monarchia két államának teljes paritása alapján szerveztetnék. Ezen főtörvényszék egyrészt a legczélszerűbb módon felel meg a keleten létező érdekeinknek igazságügyi tekintetben, másrészt teljesen kifejezésre juttatja Magyarország igazságügyi souverainitását s így azt mint helyes alkotást készséggel elfogadjuk.”*¹⁶⁸

A miniszteri indoklásban, a bizottsági jelentésben és a bizottsági előadó felszólalásában e kérdéskörben kifejtettek azonban nem győzték meg az ellenzék tagjait és a törvénnyel szembeni közjogi kritikák legnagyobb része a főtörvényszékre vonatkozó szabályozást támadta. A kritikák sorában Apponyi gróf a vegyes és közös bírósági elnevezés kapcsán fejtette ki álláspontját vitatva a törvény indoklásának azon megállapítását, amely szerint az állam igazságszolgáltatási felségjoga vegyes bíróság felállításával nem sérül. Ezt a tételt az ellenzéki vezér nem fogadta el, mert véleménye szerint ezen az alapon minden közös szerv, mint a közös külügyminisztérium vagy a közös hadsereg, nem lehetett volna közös csak vegyes, hiszen mindkét esetben a magyar szuverenitásból fakadóan kerültek átadásra a felségjogok gyakorlásának módjai. Véleménye szerint a konzuli bírósági szervezet esetén is – kiváltképpen a főtörvényszék esetén – hasonlóan a magyar igazságügyi felségjog egy része került átadásra. Nem lehet azt állítani, hogy vegyes egy bíróság, ha ugyanazon állam polgárainak egymás közötti pereiben is jogosult döntést hozni. A törvény mindenképpen egy új a kiegyezési törvényben nem szereplő és ezért a magyar közjogi szabályokkal ellentétes módon elismert közös ügyet hozna létre. A bizottsági előadó által említett egyiptomi vegyes bírósági példát is azért idézte, hogy

¹⁶⁸ KI XXV. 1887. 988 szám 367.

ezen keresztül cáfolja a főtörvényszék vegyes minőségét. „[...] az intézmény nem foglalkozik azon peres ügyekkel, melyek egy és ugyanazon állam honosai közt forognak fenn; hanem csak azokat az eseteket contemplálja és csak azokra nézve látja szükségesnek az intézkedését, midőn két vagy több különböző állam honosai állanak egymással szemben.”¹⁶⁹

Apponyi érvelése alátámasztására sorban idézi az osztrák konzuli bíróságra vonatkozó törvénytervezet szövegéből a vonatkozó részeket. A főtörvényszék költségeinek viselésére vonatkozóan a törvény indoklása kifejtette, hogy „[...] a főbírák és az elnök járandóságai annak az államnak a költségvetésében fognak előirányoztatni, a melynek honosai. A főtörvényszék költségei ennél fogva nem közösek.” Az osztrák törvényben azonban – valóban – az szerepelt, hogy a konzuli bíróság személyi és dologi költségét a közös külügyminisztérium költségvetésében kell tervezni.¹⁷⁰

Az Apponyi által kifejtettekre cáfol rá – álláspontom szerint – az IM rendelet 5.§-ának igen rövid mondata, amely a főtörvényszék megnevezését adja meg. Ugyancsak az ellenzéki gróf szavainak cáfolatát erősíti az, hogy a rendelet 1. mellékletében a főtörvényszéki pecsét lenyomatának képe és szövegezése is különállóságot és nem a közös ügyet támasztja alá. A főtörvényszék megnevezése osztrák császári és magyar királyi konzuli főtörvényszék lett. A főtörvényszék hivatalos pecsétje is különállást és nem a vegyes bírósági felépítését támasztja alá. A pecséten külön az osztrák és külön a történelmi magyar címer található meg. Mind német mind magyar nyelven feltüntetésre került a pecséten a hivatalos megnevezés: Ausztriai császári és magyar királyi consuli főtörvényszék.¹⁷¹ A főtörvényszék saját feladatait valamint az elsőfokú konzuli bíróságok vonatkozásában gyakorolható hatásköreit részletesen tárgyalja a rendelet 13.-14.§-ainak rendelkezései.

A konzuli főtörvényszék másodfokon és utolsó fokban határozott mindazokban az ügyekben, amelyekben a konzulok, mint elsőfokú konzuli bíróságok határoztak, amennyiben a törvények értelmében a konzuli bíróságok határozatai ellen

¹⁶⁹ KN XII. 1887 457 ülés 147.

¹⁷⁰ KN XII. 1887.457 ülés 150 . „[...] Az osztrák javaslatnak 6, § a pedig azt mondja: „Der Aufwand für das Consular-Gericht wird in Voranschläge des Ministeriums des Aeussern eingestellt.“ És az indoklás azt mondja hozzá: „Es entspricht der den Consulargerichten gegebenen Stellung, wonach ihnen die Rechtssachen der österreichischen und der ungarischen Staatsangehörigen zugewiesen sind, dass der Aufwand dein Etät des Ministeriums des Aeusseren überwiesen wird.“

¹⁷¹ 1. számú minta – IGAZSÁGÜGYI KÖZLÖNY VI. évfolyam 7. szám 1897. 320 .

fellebbezésnek volt helye.¹⁷² A konzuli főtörvényszék határozott az alárendelt konzuli bíróságok közötti illetékességi összeütközések esetén. Abban az esetben is a főtörvényszék hozott döntést, ha valamelyik konzulátus az elsőfokú ügy elbírálásában akadályoztatva volt. A peres felek által az egyébként eljárásra jogosult, illetékes elsőfokú konzuli bíróság helyett más első fokon eljáró konzulátus kijelölése tárgyában előterjesztett kérelmek vonatkozásában is hatáskörrel ruházták fel a főtörvényszéket. A konzuli főtörvényszéknek jogában állt továbbá célszerűségi szempontok alapján az egyébként illetékes konzuli bíróság helyett egy másik kijelölése. A konzuli főtörvényszék hatáskörébe tartoztak még az alábbi ügyek:

„1. Az elsőfokú konzuli bíróságok ügymenetére felügyelni, a consuli bíraskodás gyakorlása körül észlelt fogyatkozásokat megróni, az e tekintetben szükséges útbaigazításokat megtenni, és a mennyiben az észlelt hiány megszüntetése saját hatáskörén túlmegy, a közös külügyminiszernek jelentést tenni;

2. a consuli bíraskodás intézményére, úgyszintén idevágó törvények és rendeletek kibocsátása vagy módosítása tárgyában a közös külügyminiszer kívánatára véleményt adni, és a külügyminiszernek önállóan is javaslatokat tenni ;

3. az elsőfokú consuli bíróságok által évenként készítendő ügykezelési főkimutatások és különös kimutatások fölterjesztését ellenőrizni; ezeket a kimutatásokat átvizsgálni, szükség esetén felvilágosításokat kívánni, és ott, a hol az ügymenetben hiányt vagy késedelmet észlel, a megfelelő intézkedéseket megtenni; az egyes bíróságok ügykezelési főkimutatásaiból az összes elsőfokú consuli bíróságok ügyeiről a 2. melléklet alatti minta szerint ügykezelési össz-kimutatást készíteni és azt a közös külügyminiszerhez fölterjeszteni, a mely alkalommal a már megtörtént intézkedéseket bejelenti, és az olyan intézkedések tekintetében,, a melyek saját hatáskörüket meghaladjak, javaslatot tesz;

4. azokról az ügyekről, melyek: a consuli fő törvényszéknél egy naptári éven belül előfordultak, a 3. melléklet alatti minta szerint, az elsőfokú consuli bíróságok ügykezelési összkimutatásával egyidejűleg a közös külügyminiszerhez ügykezelési főkimutatást fölterjeszteni, és a consuli jogszolgáltatás állapotáról és menetéről, úgyszintén a törvényhozás terén észlelt hiányokról véleményes jelentést tenni.”¹⁷³

¹⁷² A Magyar Királyi Kormány 1898. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv Athenaeum Kiadó Bp. 1899. 170.

¹⁷³ IGAZSÁGÜGYI KÖZLÖNY VI. évfolyam 7. szám 1897. 303 o.

A konzuli főtörvényszék teljes tanácsülésben hozta meg döntéseit és rendelt el egyéb intézkedéseket. A tanácsülés az elnökből, a magyar és osztrák főbírókból és a jegyzőből állt. A konzuli főtörvényszék ítéleteit „*Ő Felsége Ausztria császára és Magyarország apostoli királya*” nevében hozta meg a tanács.

A törvénycikk 3.-5.§-aihoz fűzött indoklás szerint a legcélszerűbb megoldás az a Monarchia határain kívül gyakorolt jogorvoslati fórum kialakításakor, hogy fele részben magyar, fele részben osztrák állampolgárságú bírókkal kerüljenek betöltésre a tisztségek. A konzuli főtörvényszék egy elnökből, az ügyforgalom által indokolt számú főbírókból és az adminisztráció és ügyvitel ellátásához szükséges segédszemélyzetből áll. A bíróság elnöki tisztségét magyar vagy osztrák állampolgárok töltötte be. Itt érvényesült a rotáció elve, a magyar honos bírót osztrák honos, az osztrák honost magyar honos követte. A főbírói státuszokat egyenlő számú magyar és osztrák honosokkal kellett betölteni. A főtörvényszéki elnöki és a főbírói állásaira a kinevezési jogkör a mindenkori császár és király hatáskörébe tartozott. Az elnöki állásra az előterjesztést és ellenjegyzést a másik állam minisztériumával és a közös külügyminiszterrel egyetértve annak az államnak a minisztériuma volt jogosult megtenni, amelynek állampolgára a rotációs elv szerint, a sorban következett.¹⁷⁴ A főbírói állásokra az előterjesztést és ellenjegyzést a közös külügyminiszterrel egyetértve annak az államnak a minisztériuma tehetette meg, amelynek állampolgárát a javaslat érintette. Az elnöki és a főbírói állások magyar vagy osztrák államhivatalnokoknak vagy a közös külügyminisztérium és az irányítása alá tartozó hivatalok tisztviselőinek beosztásával kerülhettek betöltésre. Ennek a rendelkezésnek az indoka az lehetett, hogy figyelemmel arra, hogy a vizsgált kérdéskör szabályozását az előterjesztő által kifejtettek szerint is csak ideiglenes jelleggel kívánták rendezni, nehezen lehetett volna olyan kvalifikált személyt találni, aki az ideiglenességre tekintettel, korábbi állását feladva vállalta volna a főbírói feladatokat. Az 5.§-ban foglalt ezen szabályozáshoz kapcsolódóan – értelmezési keretként – az igazságügyi bizottság jelentésében az alábbi megjegyzéseket tette:

„E szakasznak harmadik bekezdése szerint a Konstantinápolyban felállítandó consuli főtörvényszék elnöki és főbírói állásai kizárólag csak magyar vagy osztrák államhivatalnokoknak beosztása által fognak betöltetni. Ezen intézkedésnek helyességét a javaslat indokaiban kifejtett érvek alapján a bizottság is elismeri,

¹⁷⁴ Az első elnöki tisztségre Magyarország jelölhetett. Kvassay István személyében először magyar elnöke lett a főtörvényszéknek.

azonban úgy véli, hogy azon könnyen előfordulható esetben, ha a betöltendő elnöki vagy főbírói állásra valamely kiválóan alkalmas, de olyan egyén találkozna, ki addig még államszolgálatban nem állott, ez a szakasz nem fog akadályul szolgálni az ilyen egyén alkalmaztatásának, hanem csakis arra fog e szabály hatni, hogy az illető osztrák vagy magyar kormány e férfit előbb valamely állami hivatalra nevezze ki, annak megtörténte után hozza javaslatba a főtörvényszékhez leendő beosztását. Ily értelmezés mellett a szakaszt változatlanul elfogadásra ajánljuk.”¹⁷⁵

A főtörvényszék szervezetére vonatkozó rendeleti szabályozás 6.§-a kibontja a törvény 5.§-ában foglalt rendelkezést. A konzuli főtörvényszék az elnökön és a főbírókon kívül két magyar és két osztrák helyettes bíróból, egy titkárból, két irodatisztból és két szolgából állt. A helyettes bírói állások betöltésére ugyanazokat a szabályokat rendeli a miniszter, mint a főbírói állásokéra. Helyettes főbíróként a főtörvényszék titkárának megbízását is lehetővé tette a rendelet abban az esetben, ha az érintett személynek szabályszerű bírói végzettsége is volt. A főtörvényszékre kinevezettek – mind elnök, főbíró, helyettes bíró – megtartották korábbi címeiket és rangjukat. A kinevezés idejére az elnök „*az ausztriai cs. és magyar kir. consuli főtörvényszék elnöke*”, — az osztrák főbíró az „*ausztriai cs. kir. consuli főbíró*”, a magyar főbíró pedig a „*magyar királyi consuli főbíró*” címét viselhette.¹⁷⁶ Az elnök, a főbírók, a titkár, a segéd- és szolgaszemélyzet a konzuli főtörvényszékhez való beosztásának idejének tartama alatt állandóan Konstantinápolyban kellett tartózkodni. A helyettes főbírók vonatkozásában a rendelet csak a tényleges – a főtörvényszéki elnök által elrendelt – főbírói helyettesítés idejére írta elő a Konstantinápolyban történő tartózkodást. A szabályzat 8. §-a értelmében az osztrák főbírókat csak osztrák, a magyar főbírókat csak magyar helyettes bíró helyettesíthette. Az elnök, főbírók és a helyettes bírók a konstantinápolyi nagykövetség mellé kerültek szervezetileg beosztásra, de anélkül, hogy a nagykövetséggel bármilyen szolgálati jogviszonyba kerültek volna. Ez azt jelentette, hogy bár szervezeti, funkcionális vonatkozásban a nagykövetséghez tartoztak, szakágazati besorolásuk szerint nem beosztott diplomatakról volt szó. A főtörvényszék bírái semmilyen alá- vagy fölrendeltségben nem álltak a nagykövettel, illetve más diplomatákkal. Ez a szabályozás is azt támasztja alá, hogy nem a külügyi igazgatás részei, hanem a Monarchia két államának, vegyes bírósági szervezetrendszerben jogköröket és önálló

¹⁷⁵ KI XXV. 1887. 988. 368.

¹⁷⁶ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1897/197. 55.

bírói hatalmat gyakorló közegei voltak. Az elnöki és a főbírói állásokra csak olyan személyek voltak kinevezhetők, akik magyar, illetőleg osztrák honosok és vagy a tíz éves konzuli bírói gyakorlattal rendelkeztek, vagy akik - ha magyar honosok - a magyar korona országaiban érvényes szabályok szerint, ha - osztrák honosok - a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országokban érvényes szabályok szerint a bírói kinevezésre vonatkozó előírásoknak megfeleltek.

Az ellenzéki képviselők nem tartották elegendőnek ezt a szabályozást, mert álláspontjuk szerint egy osztrák bíró nem tudhatta és ezért nem is alkalmazhatta a magyar jogot. „[...] *Ha a törvényhozás komolyan kívánja, hogy a consul csakugyan azon törvények szerint szolgáltatson igazságot, melyekre utalva van: az első kellék az volna, hogy tudja is azokat a törvényeket. Ebből az következne, hogy ha a consuloknak az osztrák, a magyar és levantei jogot kell applicálni: akkor azoknak mind a három jogból képesítve kell lenniük.*”¹⁷⁷ A főtörvényszék ügyviteli személyzetét a közös külügyminiszter volt jogosult kinevezni. A törvény indoklása szerint a széleskörű egyeztetési folyamat és kölcsönösen biztosított egyetértési jogkörök azért voltak fontosak, mert „[...] *az elnöki állás betöltésénél czélszerűnek, sőt szükségesnek látszott a másik állam kormányának hozzájárulását is biztosítani, mert evvel az illető állam honosai a főtörvényszék bírói létszámában többségben lesznek s tekintettel az elnöki állás jogkörére és praeponderans súlyára, a másik állam nem nézheti azt közönynyel, hogy ezen állás milyen egyéniséggel töltetik be. Azon esetre, a midőn a felváltott sorrendben az elnöki állás osztrák honossal töltetik be, saját honosaink érdekében való tekintettel kívánatos, hogy a másik állam kormánya is a kinevezési jogot a magyar állam kormányával egyetértve gyakorolja.*”¹⁷⁸

Az indoklás kiemelte azt is, hogy a bírakat a konzuli szervezethez tartozóként kell kinevezni, hogy a konzulokat megillető nemzetközi jog által elismert kiváltságok és mentességek megillettek őket. A 6.§ rendelkezett arról, hogy a főtörvényszéki – törvényszéki elnöki illetve főbírói – kinevezés idejére az érintettet azon az álláshelyen, amelyből a kinevezés történt, fizetés nélküli szabadság illette meg. A főtörvényszéki kinevezés megszűnését követően pedig eredeti állásukban továbbfoglalkoztatásuk – korábbi fizetésük folyósítása mellett – biztosítva volt. A kinevezés ideje a nyugdíj megállapítása szempontjából is szolgálati időnek minősült. A törvény indoklása szerint „[...] *az elnöki és a főbírói állomások betöltésének*

¹⁷⁷ KN XII. 1887. 463 ülés 281. Polónyi Géza hozzászólásából.

¹⁷⁸ KI XXV. 1887. 973 szám 283 .

legcélszerűbb módjául az államhivatalnokok és a külügyminister alatt álló hivatalnokok beosztása fogadtatott el oly módon, hogy a beosztottaknak (a 6. §. intézkedése szerint) előbbi hivatalai s ez után járó ellátási igényei fentartattak; mert a főtörvényszék csak 10 évre van tervezve s ilyen rövid időre ez a módozat mutatkozott legmegfelelőbbnek a végből, hogy a kérdéses állomásokra alkalmas egyéneket lehessen megnyerni. A magyar vagy az osztrák birói képesítésen kívül meg kellett az átmenetre tekintettel azt is engedni, hogy az elnöki és a főbírói állásokra olyan egyének is alkalmazhatók legyenek, a kik a consuli bíraskodást már 10 évig gyakorolták.”¹⁷⁹

A szervezeti rendet szabályozó rendelet 9.§. – 12.§-ai rendelkeztek arra vonatkozóan, hogy a bírák milyen jogcímen és milyen mértékben részesülnek javadalmazásban. Az illetmények személyi illetményként kerültek megállapításra. A személyi illetményeket a rendelet a következőképpen állapította meg:

1. Az elnök részére évi 12 000 forint
2. A két főbíró részére egyénenként évi 8000 forint
3. A titkár részére évi 5000 forint
4. A két irodatiszt részére egyénenként évi 2000 forint
5. A két szolga részére egyénenként évi 720 forint aranyban.¹⁸⁰

A személyi illetmények azokat a rendszeresített szolgálati illetményeket (fizetés, működési pótlék, lakpénz) pótolták, amelyek a beosztottat a részére fenntartott tisztviselői állásban megillették. Az az összeg, amellyel a személyi illetmények a rendszeresített szolgálati illetményeket meghaladták, szolgálati pótlékot képeztek. Az elnökként vagy főbírónak kinevezett magyar állampolgárookra nézve az 1891. XXXI. tc. fentebb már tárgyalt 6. §-a volt irányadó. A személyi illetmények a konzuli főtörvényszéknél való szolgálat megkezdését követő hónap első napjától illették meg az érintettet, és annak a hónapnak végével szűnt meg a jogosultság, amelyben a konzuli főtörvényszéknél való beosztás bármily módon véget ért. Azokra nézve, akik a főtörvényszék felállításakor lettek kinevezve, a személyi illetményre való jogosultság azon a napon kezdődött, amelyen a konzuli főtörvényszékre történő kinevezésüket megkapták. A személyi illetményeket havonta előre utalványozták. Az illetmény mellett a helyettes főbírók, ha a Konstantinápolyban hivatali alkalmazásban levő tisztviselők köréből kerültek kinevezésre, a helyettesítés

¹⁷⁹ KI XXV. 1887. 973 szám 284.

¹⁸⁰ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1897./197. 55.

időtartamára napi jutalmat kaptak, amely napidíjuk felét jelentette. Azok a helyettes bírók, akik szolgálati alkalmazásuknál fogva nem tartózkodtak Konstantinápolyban a helyettesítés tartama alatt abban a napidíjban részesültek, amely a hivatalos utazásokért járt annak a szolgálati ágnak a szabályai szerint, amelyhez, mint tisztviselők tartoztak.

A konzuli főtörvényszékhez való beosztás és a beosztás alóli felmentéshez kapcsolódó költözéssel járó utazási költségeket és a hivatali feladatok ellátásával kapcsolatos hivatalos utazásokkal járó kiadásokat megtérítették számukra. A két jogcímen járó költségtérítés az osztrák vagy a magyar állami tisztviselők, vagy a közös külügyminisztérium tisztviselői és az ennek alárendelt hivatalok számára érvényes szabályok szerint történtek.

Az illetmény mellett a szabadidő kiadását és annak mértékét is szabályozta a rendelet. A konzuli főtörvényszék elnöke és főbírái évenként legalább nyolc hét szabadságra voltak jogosultak. A szabadság kivételének lehetőségét teremtette meg a közös külügyminiszter 1899. július 01. napján kelt 40.428. számú igazságügyi miniszteri rendelettel kihirdetett rendelete. A rendelet szerint a konzuli főtörvényszék minden évben július 01-től október hó 15-ig törvénykezési szünetet kellett, hogy tartson. „ *Ez idő alatt tanácsülések nem tartatnak. A személyzet szabadságidejének (szervezési és ügyviteli szabályok 31. §.) beosztása tekintetében az az elv irányadó, hogy a szabadságidő a törvénykezési szünetbe essék. A közös külügyminister a consuli főtörvényszék szervezési és ügyviteli szabályainak 44. és 45. §-ában felsorolt elnöki teendők ellátását a törvénykezési szünet alatt a titkár vagy ennek helyettesére (szervezeti és ügyviteli szabályok 33. §.) ruházhatja* ”.¹⁸¹

Az elnök a titkárnak, a kezelő tisztviselőknek és a szolgáltnak, méltánylást érdemlő okokból, és amennyiben az a főtörvényszéki feladatok ellátását nem veszélyeztette, egy naptári évben négy hét szabadságot engedélyezhetett. Az elnök és a főbírók szabadságának engedélyezése a közös külügyminiszter hatáskörébe tartozott. Ugyancsak a közös külügyminiszter engedélyezte a titkár és a segédszemélyzet részére az évi négyheti szabadságánál hosszabb szabadságot. A kinevezés ideje alatti betegségről vagy más elháríthatatlan akadályról az elnöknek, ha pedig az akadály az elnökre nézve állt fent, a közös külügyminiszternek kellett jelentést tenni. Szabadságolás, akadályoztatás, távollét vagy a szolgálati állás megüresedése esetén a szükséges helyettesítésről mindenekelőtt a bíróság saját

¹⁸¹ IGAZSÁGÜGYI KÖZLÖNY VIII. szám 1899. 200.

alkalmazottai köréből kellett gondoskodni. Külső, új munkaerőt csak abban az esetben lehetett alkalmazni, ha belülről ez a helyettesítés nem volt megoldható.

Az elnököt a két főbíró egyike helyettesítette. Ha az elnök osztrák állampolgár volt főszabály szerint az osztrák konzuli főbíró, ha pedig az elnök magyar állampolgár volt főszabály szerint a magyar konzuli főbíró helyettesítette. A konzuli főbírókat a helyettes főbírók helyettesítették. Abban az esetben, ha a titkár volt helyettes főbírónak kijelölve, az elnök elsősorban a titkárt, „... *egyébként, ha más oly helyettes áll rendelkezésre, a ki egyéb hivatali alkalmazása következtében Konstantinápolyban vagy Konstantinápolytól kis távolságra fekvő helyen tartózkodik, ezt a helyettest, és csak utolsó sorban a többi kinevezett helyettes főbírák egyikét...*”¹⁸² hívta be. Nagyon fontos alapelv volt azonban, hogy osztrák főbíró helyett csak osztrák helyettes főbíró, magyar főbíró helyett pedig csak magyar helyettes főbíró volt szabad behívni. A titkár helyettesítését a rendelet szerint konstantinápolyi konzulátus titkári feladatok ellátáshoz megfelelő tapasztalattal rendelkező fogalmazó rangú tisztviselője látta el, akit a konzulátus vezetőjének a főtörvényszék elnökének kívánságára rendelkezésre kellett bocsátani. A közös külügyminiszter felé értesítési kötelezettsége állt fent a főtörvényszéknek azokban az esetekben, ha nyolc napnál hosszabb tartamú helyettesítés volt szükséges, vagy ha olyan helyettes-főbíró volt berendelni helyettesítésre, aki nem tartózkodott Konstantinápolyban. Az elnöknek az év végén jelentéstételi kötelezettsége állt fent arra vonatkozóan, hogy az alárendelt tisztviselők közül kik voltak az év folyamán távol, vagy hivatali tennivalóik teljesítésében akadályozva.

A konzuli bíráskodásról szóló törvény 7. § második mondata szerint a rendes bírák mellé ülnökök közreműködése is elrendelhető volt. A törvénytervezet elkészítésekor az elsőfokú bíróságoknál fennálló tényleges gyakorlatot vették alapul. A konzulok mellett számos helyen működtek közre az adott konzuli kerület osztrák és magyar – sőt harmadik államok – ereskedői egy-egy ügy eldöntésénél.¹⁸³ A felhatalmazás oka itt is a változó helyi viszonyokhoz történt alkalmazkodás miatti jogalkotási praktikum. A törvény szövege azonban nem volt egyértelmű a felhatalmazás címzettjére vonatkozóan. Nem mondta ki pontosan ki az, aki dönthet ülnökök kirendeléséről. Nem véletlen ezért, hogy az ülnökök kirendelésének

¹⁸² MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1897./197. 66.

¹⁸³ Megjegyzem, hogy ez a gyakorlat szinte minden nyugati állam konzuli bírói szervezetrendszerében nyomon követhető. Példaként említem Oroszország Perzsiában kialakult gyakorlatát. LIPMANN 1898.

szabályozása az ellenzéki Polónyi Géza képviselő előbbi fejezetben idézett felszólalásában kiemelt szerepet kapott. A vitában szenvedélyesen érvelt az ülnökrendelési feladatkör külügyminiszteri hatáskörébe utalása ellen. „[...] *Hogy mit jelent ez: azt a consulságok történetéből tudjuk. Vannak consules missi, vannak consules electi és consules honorarii. A consules missi alatt értjük azokat, kik a diplomatai karba a külügyminister által, mint ilyenek kineveztetnek és hivataluknál fogva járnak el. A consules electi azok, kik ott választatnak, mint ülnökök. Már most ezen szakasz először is nem jelöli meg, hogy vájjon ki fogja ezeket az ülnököket kinevezni. Minthogy pedig ez nincs megjelölve és minthogy az organisatio és az ügyviteli szabályok megállapítása ezen szakasz szerint a közös külügyminister hatáskörébe tartozik, a ki rendeleti úton intézkedik: több mint világos és tiszta, hogy ezen ülnököket a közös külügyminister fogja kirendelni....[...]* Hiszen, ha ez így van, akkor a consuli bíróságoknál nemcsak az első fokon, hanem még a konstantinápolyi bíróságoknál is a második fokon, joga van a közös külügyministernek annyi ilyen consuli ülnököt kirendelni, a mennyi neki tetszik; joga van kirendelni olyan állam alattvalóját, a ki neki tetszik; joga van tehát nemcsak magyar, de esetleg nemcsak osztrák, hanem bármilyen külföldi alattvalót is kirendelni.”¹⁸⁴ A paritás elvének sérelmét látta a rendelkezésben és ellenezte a szabály beépítését a törvénybe. Aggályait fejezte ki azért is a képviselő, mert véleménye szerint így semmi nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy a külügyminister egyes konzuli bírók mellé akár több nem magyar ülnök is kinevezésre kerüljön. Ez mindenképpen a magyar állampolgárok számára járt volna hátránnyal.

A bizottsági előadó Bokross Elek viszontválaszában azzal érvelt, hogy az ülnökök gyakorlatilag, mint szakértők vehetnek részt az eljárásban, nem a bírói szervezet részeként járnak el. Bokross válaszában kitért arra, hogy az ülnökrendelési hatáskör nem a külügyministerhez lett telepítve, hanem a tényleges – a törvény tárgyalásakor is már működő – gyakorlat került rögzítésre.

¹⁸⁴ KN XII. 1887. 463 ülés 279 o.

V.4. A Főtörvényszék ügyvitelének szabályozása

A szervezeti keretek kijelölése mellett az IM rendelet részletes szabályokat tartalmazott a főtörvényszék ügyviteli rendjére vonatkozóan is. A rendelet II. cím I. fejezet a 23 – 34.§-aiban szabályozta „*a bírósági személyek hivatali kötelességeiről és tennivalóit.*” A konzuli főtörvényszékhez beosztott tisztviselők és szolgák a konzuli főtörvényszéknél történő alkalmazásuk tartama alatt is azokat a szabályokat voltak kötelesek megtartani, amelyek a hivatalon belüli és hivatalon kívüli magaviselet és a hivatali kötelességek tekintetében abban a szolgálati ágban vonatkoztak rájuk, amelyből az illető tisztviselő vagy szolga a konzuli főtörvényszékhez beosztásra került.

A bírák vonatkozásában részletes összeférhetetlenségi szabályokat állapított meg a rendelet 24. §-a. A bíró nem vehetett részt az eljárásban, különösen pedig nem vehetett részt a határozathozatalban:

„1. saját ügyében és minden ügyben, amelyben „közvetlenül kárt vagy hasznot várhat”;

2. házastársa, fel- és lemenőinek, testvérének gyermekei „és még közelebbi rokonainak vagy ugyanabban a fokban sógorainak ügyében;

3. örökbefogadó vagy nevelőszülőinek, örökbefogadott vagy nevelt gyermekeinek ügyében;

4. a gyámsága és gondnoksága alatt álló ügyében;

5. azokban az ügyekben, a melyekben korábban mint tanú, képviselő, tanácsadó, közvetítő vagy közbenjáró működött ;

6. nem vehet részt oly ügy eldöntésében sem, amelynek eldöntésében már az alsófokú bíróságnál része volt

7 végül ki van zárva az előadásból és az elnöklésből, ha az a bíró, a ki az első fokon határozott, vele a 2. pontban meghatározott rokonsági vagy sógorsági viszonyban áll.”¹⁸⁵

A szabályzat részletesen szabályozta a főtörvényszék elnökének hatásköreit. A konzuli főtörvényszék elnöke elnökölt a tanácsülésen. Az elnök döntési kompetenciáját képezte, hogy szakmai hozzáértés alapján határozza be az alárendelt tisztviselőket és szolgákat. A rendelet szóhasználata az „*alkalmazza*” szót használja, de a törvény 5.§. utolsó mondatát szem előtt tartva, amely szerint a „*többi*

¹⁸⁵ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1897./197. 64 .

személyzetet a közös külügyminiszter osztja be”, arra kell következtetni, hogy itt lényegében a munkáltatói jogok gyakorlásának rendeleti átengedése állapítható meg. Az elnök ugyancsak jogosult volt felügyeletet gyakorolni a főtörvényszék összes ügyeinek, azok ellátásának rendje és pontossága felett. Törvényesség öreként folyamatos feladata a törvények megtartatása a főtörvényszéki tisztviselők és egyéb alkalmazottakkal. Az elnök volt jogosult eljárni a tisztviselők és szolgák elleni panaszok kivizsgálása tárgyában. Amennyiben a panasszal érintett ügyben intézkedés megtételére volt szükség ugyancsak ő intézkedett. Ha az elnök fegyelmi eljárás lefolytatására alapos okot adó körülményt észlelt, akkor jelentéstételi kötelezettsége volt a közös külügyminiszter felé. Az elnök őrizte és nyilvántartotta a beosztott tisztviselők és szolgák személyi anyagait. A közös külügyminiszter által negyedévenként — számadási kötelezettséggel — részére utalványozott pénzből a konzuli főtörvényszék kiadásait kellett kiegyenlítenie. A pénzügyi tranzakciókról a közös külügyminiszternek negyedévenként kellett beszámolót küldenie. Az előadó bíró kijelölése az elnököt illette meg. Minden főbíró köteles volt — a törvényes akadályoztatás eseteit kivéve — a neki kiosztott feladatokat elvállalni. Az ügyek befejezése előtt a főtörvényszék elnöke az előadó személyét fontos ok nélkül nem változtathatta meg. Tárgyukat tekintve egymással összefüggő ügyeket ugyanannak az előadónak kellett kiosztani.

Az előadó főbíró minden hozzáérkezett beadványról írásban kellett, hogy előterjesztést készítenie. Egy adott ügyben érkezett beadványra az előadó csak abban az esetben írhatott kiadmányt, ha az adott ügyirat nem került kiadásra. Minden más esetben külön írásban külön íven kellett a kiadmányt elkészíteni. Azon kiadmányok vonatkozásában, amelyek kizárólag eljárási kérdésekben készültek el és az ügy érdemére, a felek jogaira és kötelezettségeire kihatással nem voltak, illetve amelyek csak más hatóságoknak adott felvilágosításként vagy az alárendelt hatóságok számára közölt válaszként készültek el nem kerültek tanácsülés elé. Ezekben az ügyekben az ügy előadójának elég volt - a kiadmányok tervezetével együtt - legkésőbb az egyik ülésnaptól a másikig terjedő időközben, a főtörvényszéki elnöknek jegyzék mellett bemutatnia a keletkezett ügyiratokat. Ha az elnök az indítvánnyal nem értett egyet, vagy ha úgy vélte, hogy a beadványt tanácskozás tárgyává kell tenni, az előadót utasíthatta, hogy az ügyet az ülésen adja elő. Minden más ügyet tanácsülésben kellett megtárgyalni.

A tanácsülések vezetése az elnök joga és egyben kötelezettsége volt. A döntéshozatal módja a tanácsülésen az volt, hogy szavazáskor elsőnek az előadó bíró, utolsónak az elnök szavazott. A határozathozatalhoz a szavazatok általános többségére volt szükség. Kicsit nehézkes szövegezésű, de praktikus eljárási rendet határozott meg a rendelet abban az esetben, ha nem született volna meg elsőre döntés. Az elnök kiemelt jogosítványként élhetett ezzel a lehetőséggel. Amint a szabályozásból is kitűnik, hogy az elnöknek nagy szerepe volt a határozathozatali eljárásban: *„Ha e részben nehézségek merülnek föl, a melyeket a kérdések megosztásával és a kérdés föltevésének ismétlésével nem lehet elosztatni, az elnök a kérdést, melyről határozni kell, egyes — a határozatra lényeges — pontokra feloldja és ezek tekintetében külön szavazások elrendelésével alkalmas módon eszközli, hogy a tanácskozás alatt levő tárgyban a szavazatok többségi határozattá egyesüljenek.”*¹⁸⁶ A szavazó bírónak csak az adott tanácsülésen volt joga a leadott szavazatától, illetve véleményétől eltérni és újabb véleményt nyilvánítani, vagy egy másik bíró véleményéhez csatlakozni. Az adott ülés berekesztése után a szavazatát már nem lehetett megváltoztatni. A tanácsülésen elfogadott esetleges módosításoknak vagy kiegészítéseknek megfelelően az előadó bírónak a határozatot utóbb korrigálnia kellett.

A 7.§ szerint a konzuli bírósági szervezet ügyviteli szabályainak kiadására – a Monarchia két államának igazságügyi minisztériumainak egyetértését követően - a közös külügyminiszter rendelettel volt jogosult. Az, hogy az ügyviteli szabályozás a törvény által kikerült az Országgyűlés hatásköréből, a praktikum és az életszerűség indokolta. A Monarchia bíraskodási hatáskörükben ítélező konzuljai mind Afrikában, mind Ázsiában láttak el feladatokat. A különböző országokban és országokon belül is nagyon sok egyedileg kezelhető és kezelendő probléma vetődhetett fel. A sokszínűség mellett a helyi viszonyok gyakori és gyors változása is azt indokolta, hogy alacsonyabb szintű jogszabályban, miniszteri rendeletben elegendő a szabályozás. A felhatalmazó rendelkezés alapján a 43.504/1897. számú igazságügyi miniszteri rendelet mellékleteként kihirdetett közös külügyminiszteri rendelet (amely 68.§-ből állt) nagyon aprólékos szabályokat állapított meg a bírósági – főként a főtörvényszék – szervezeti felépítésére és a főtörvényszéki ügyvitelre vonatkozóan.

¹⁸⁶ IGAZSÁGÜGYI KÖZLÖNY VI. évfolyam 7. szám 313 o.

Az igazságügyi miniszteri rendelet részletesen szabályozta a főtörvényszéki tanács ülésének dokumentálását, a jegyzőkönyv vezetését és annak tartalmát. Minden ülésről jegyzőkönyvet kellett vezetni. A jegyzőkönyv bevezetésében meg kellett nevezni az ülés napját és a jelenlevő bírókat. Ha egy döntést a tanács egyhangúlag hozott, akkor csak ennek tényét kellett felvezetni a jegyzőkönyvben, ha azonban nem egyhangú döntés született, akkor jegyzőkönyvnek tartalmaznia kellett a szavazati arányokat. A rendeletből kitűnik, hogy a szavazás nyíltan történt. A nem egyhangú szavazás esetén fel kellett tüntetni a szavazók véleményét. A bírói vélemények lehettek támogató vagy elutasítóak. A külön véleményeket indokolásukkal együtt kellett jegyzőkönyvezni. Rögzíteni volt szükséges a jegyzőkönyvben a kérdéseket és az esetleges megismételt szavazások tényét. A rendelet általánosságban is úgy fogalmaz, hogy jegyzőkönyvezni kellett *„...továbbá a tanácskozás-, szavazás- és határozathozatalnál követett egész eljárást általában pontosan elő kell adni. Hasonlóképpen fel kell tüntetni az ülésről fölvett jegyzőkönyvben azokat a fontosabb eseményeket, a melyek nem az előadott tárgyak fölötti tanácskozásra vonatkoznak.”*¹⁸⁷

Az ülésről fölvett jegyzőkönyvhöz semmit sem volt szabad mellékelni. Az ülés jegyzőkönyvét a jegyzőkönyvvezető és az elnök írta alá. Az ülésről készült jegyzőkönyveket zár alatt kellett őrizni és rendszeresen gondoskodni kellett bekötetésükről. A jegyzőkönyvvezető azokat az ügyeket, *„amelyek tekintetében az előadó az elintézésék tervezeteit már elkészítette és aláírta, az ülésről fölvett jegyzőkönyvvel együtt az elnöknek lehetőleg 24 órán belül bemutatja, a többiek pedig — a kiadmány tervezetének elkészítése céljából — az előadónak visszaadja, azonfelül azonnal az, ülés berekesztése után az elintézett ügydarabok jegyzékét a kiadóhivatalba küldi.”*¹⁸⁸ Az elnök feladata volt, hogy az ülések jegyzőkönyveit átvizsgálja és abban az esetben, ha hibát talál, a jegyzőkönyvet – szükség esetén a tanács tagjaival történő konzultációt követően – kijavíttassa. A határozatok tartalmára vonatkozóan a rendelet előírta, hogy a határozatok tervezeteit röviden és érthetően kell megszövegezni. Rövidítéseket, amelyek a kiadmányozásnál tévedést okozhattak, mellőzni kellett. Főszabályként írta elő a szabályozás, hogy a határozatokat indoklással együtt kell megszerkeszteni és közölni. A főtörvényszék ügyviteli rendszerének kiemelten fontos része volt a kiadóhivatal. Ez a hivatal volt

¹⁸⁷ IGAZSÁGÜGYI KÖZLÖNY VI. évfolyam 7. szám 314.

¹⁸⁸ IGAZSÁGÜGYI KÖZLÖNY VI. évfolyam 7. szám 316.

jogosult és köteles a jegyzőkönyvvezetőtől átvett ügyirat alapján elkészíteni a határozatok kiadmányait „*Az irodában tisztán, olvashatóan és pontosan kell mindent leírni. Nevek és szavak rövidítése tilos. Minden kiadmányra föl kell jegyezni annak a beadványnak ügy-számát, a melyre készül. Minden kiadmánynak az elintézése tervezetével egybehangzónak kell lennie, és ennek ellenőrzése végett a kiadmányt az elintézés tervezetével össze kell olvasni. A leíró és összeolvasok nevét a tervezeten föl kell jegyezni.*”¹⁸⁹ A kiadmányokat aláírás céljából az elnöknek kellett visszaadni, majd pecsételést követően kézbesíteni. A konzuli főtörvényszék összes kiadmányait az 1. számú minta szerinti hivatali pecséttel és az elnök vagy helyettesének aláírásával kellett ellátni. A határozatok és intézkedések az elsőfokú konzuli bíróságoknak kerültek megküldésre. A felekkel való közlést az elsőfokú konzuli bíróságok teljesítették. A konzuli főtörvényszék közvetlenül csak a Monarchia közös hatóságaival, a birodalmi tanácsban képviselt királyságokkal és országokkal, a magyar korona országaival, illetve Bosznia és Hercegovina hatóságaival levelezhetett. Az érintkezés formája a közös külügyminisztériummal a jelentés, a Monarchia konzuli hivatalokkal, mint elsőfokú konzuli bíróságokkal a rendelet, a többi hatóságokkal pedig az átirat volt. A Török Birodalom és az harmadik államok hatóságaival nem volt megengedett a közvetlen levelezés, érintkezés. Ha bármilyen jellegű kapcsolatfelvétel szükségessége vetődött fel, akkor a főtörvényszéknek a konstantinápolyi nagykövetséghez, egyébként pedig a közös külügyminisztériumhoz kellett fordulnia. A felek részére szóló kiadmányokat a konzuli főtörvényszék nem kézbesíthette közvetlenül, hanem köteles volt a kézbesítés érdekében az előbbieket szerint jogsegélyt igénybe venni. A kézbesítés az elsőfokú konzuli bíróságok részére főszabály szerint postai úton történt, de konstantinápolyi nagykövetség részére közvetlenül, „kézből-kézbe” át lehetett adni a nagykövetség iktatóhivatalán keresztül. Az ügyiratokat a főtörvényszék irattárában kellett elhelyezni elintézését követően. A főtörvényszék elnökének feladataihoz kapcsolódó iratokat külön irattárban kellett megőrizni.¹⁹⁰ Az irattárban a bírósági iratokat számokkal vagy betűkkel megjelölt több főcsoportban kellett elhelyezni. Az első főcsoportban a törvények és rendeletek, a másodikban a szolgálati ügyek, a harmadikban a peres ügyek, a negyedikben az örökösödési eljárási, nevelőszülői, gyámi és gondnoksági ügyek, az ötödikben a csődeljárások, hatodikban a büntető ügyek és a hetedikben az

¹⁸⁹ IGAZSÁGÜGYI KÖZLÖNY VI. évfolyam 7. szám 316.

¹⁹⁰ IGAZSÁGÜGYI KÖZLÖNY VI. évfolyam 7. szám 319.

előbbi hatba nem tartozó, úgynevezett vegyes ügyek iratai kerültek elhelyezésre. A rendelet felhatalmazta az elnököt, hogy a főcsoportok számát növelje – főleg ha kereskedelmi, váltó vagy házassági ügyek miatt - ha ez szükséges. Az iratbetekintéshez való jog kizárólag a főtörvényszéki bírókat és hivatalnokokat illette meg, de az is csak hivatali feladataik ellátásával kapcsolatosan. Ügyfél vagy más harmadik személy részére a betekintést az elnök engedélyezhette. Másolatot csak külön bírói engedéllyel lehetett készíteni.

A tételes szabályokon túl a miniszteri rendelet melléklete tartalmazott 13 darab mintát is. A minták közül az 1. számú tartalmazta a főtörvényszéki pecsét leírását. A többi minta közül a 2. számú az elsőfokú konzuli bíróságok polgári ügyeiről szóló éves statisztikai kimutatás iratmintája volt. A statisztikai kimutatásban szerepeltetni kellett a kiállító első fokú konzuli bíróság neve mellett a tárgyévet érintően érkezett, az előző évekből hátralékként áthozott ügyiratszámot. Fel kellett tüntetni, hogy tárgy év végéig mennyi ügy került elintézésre és mennyi maradt meg a következő évre hátralékként. Eljárás típusonként meg kellett adni a meghozott ítéletek számát. Külön az írásbeli eljárásban, szóbeli eljárásban, sommás eljárásban illetve „*makacsági eljárásban*” vagy beismerés alapján hozott ítéletek számának közlése mellett a végzéssel vagy más módon elintézett ügyeket is szerepeltetni kellett a kimutatásban. Ügytípusonként is fel kellett fektetni az ügyeket. Csődeljárás, örökösödési eljárás, gyámügyi eljárás, gondoksággal kapcsolatos eljárás és számadásokkal kapcsolatos eljárások voltak azok a nevesített eljárások, amelyekről az elsőfokú bíróságok adatokat szolgáltatottak. Ugyancsak részét képezték a statisztikának az érintett bíróság létszámára vonatkozó adatok. A 3. számú minta a rendelet 14.§-ához kapcsolódóan a főtörvényszék számára meghatározott adatszolgáltatásra vonatkozott. Ebben a beérkezett és elintézett ügyszámok mellett az ítéletek típusait kellett mind polgári mind büntető illetve kihágási ügyekben megadni. A 4. számú minta a 34.§-hoz kapcsolódó napjaink munkajogi terminológiájával élve szabadság nyilvántartás adatait határozta meg. Az 5-6. számú minták az iktató és mutató könyvekre vonatkozóan a 7-13. minták az előadói- kiadói – kézbesítői – illetve irattári könyvek adattartalmát határozták meg.¹⁹¹

¹⁹¹ KN XII. 1887. 463 ülés 284 .

V.5. A konzuli bírói szervezetre vonatkozó fegyelmi hatáskör és eljárás szabályozása

A konzuli bírói fegyelmi hatáskört a külügyminiszter hatáskörébe utalta a törvény. A törvény tervezet 8.§-a volt az egyetlen olyan pont, amelyhez kapcsolódóan az igazságügyi bizottság módosító javaslatot fogalmazott meg. Az eredeti javaslat szerint a közös külügyminiszter a fegyelmi hatalmat az első- és másodfokú konzuli bíróságok felett saját hatáskörében és az alája rendelt közegek által gyakorolta volna és a megfelelő szabályokat ő lett volna jogosult kibocsátani. A főtörvényszéki elnököt és a főbírókat szolgálatuktól, hacsak a főtörvényszék szervezetében változás nem következett volna be, akaratuk ellenére csak fegyelmi úton lehetett volna felmenteni. A fegyelmi úton történt felmentés esetében a felmentett elnöknek vagy főbírónak törvényes hazai fegyelmi hatósága határozta volna meg a felmentés további jogkövetkezményeit. Az igazságügyi miniszter a törvényjavaslat ezen paragrafushoz fűzött indoklásában kategorikusan kijelentette, hogy a fegyelmi hatalom gyakorlását a konzuli hatóságok felett kizárólag a külügyminiszterre lehet bízni. Az indoklásban kifejti, hogy ez a külügyminiszteri jogkör azonban csak az adott konzuli tisztviselő bírói szolgálat alóli felmentését jelentheti, mert a fegyelmi eljárás lefolytatásának és fegyelmi büntetés kiszabásának joga a tisztviselő állampolgársága szerinti állami hatóság hatásköre. Ez az indoklás és ez a szabályozási mód is a miniszter azon gondolatait és felfogását erősítette, amely szerint a konzuli bíráskodás szabályozásával egy vegyes bírói rendszer jött létre, amelyhez kapcsolódóan az állami szuverenitás nem sérül. A miniszteri indoklás példaként hozta fel, hogy „... *Ha tehát a consuli főtörvényszékhez beosztott magyar bíró fog az ottani szolgálattól fegyelmi úton felmenteni: az iránt, hogy előbbi állását a belföldön ismét elfoglalhatja-e vagy más állásra alkalmazható-e, hogy nyugdíjigényeit nem vesztí-e el, vagy hogy általában valamely fegyelmi büntetéssel büntethető-e, hazai törvényes fegyelmi hatósága fog határozni*”¹⁹²

A bizottság az elsőfokú konzuli bíróságok és a főtörvényszék segéd és ügykezelői személyzete feletti fegyelmi jogkör gyakorlása tekintetében a javaslatot elfogadta, azonban a főtörvényszéki bírák vonatkozásában csak módosításokkal tudta ezt megtenni. A módosítási javaslat a külügyminiszter hatáskörének szűkítését

¹⁹² KIXXV. 1887. 973. szám 286.

tartalmazta. Az elfogadott és szentesített törvény szövegébe az alábbi rendelkezések kerültek be:

„ 8.§. *A fegyelmi hatalmat az elsőfokú consuli bíróságok, valamint a consuli főtörvényszék segéd- és kezelő személyzete felett a közös külügyminiszter saját hatáskörében és az alája rendelt közegek által gyakorolja, s a megfelelő szabályokat kibocsátja. A főtörvényszéki elnököt és a főbírákat szolgálatuktól, — hacsak a főtörvényszék szervezetében változás nem történik, — akaratuk ellen csak fegyelmi eljárás alapján lehet felmenteni. A felmentő határozat hatályosságához Ő Felsége jóváhagyása szükséges, mely a közös külügyminiszternek és azon állam ministeriumának egyező előterjesztései alapján adható meg, a melyik állam ministeriumának előterjesztésére az illető elnök vagy főbíró beosztása történt (5. §.). A szolgálatától fegyelmi eljárás alapján történt felmentés esetében a felmentett elnöknek vagy főbírónak törvényes hazai fegyelmi hatósága határozza meg a további jogkövetkezményeket.*”¹⁹³

A törvényjavaslat ezen paragrafusának első mondata így kiegészült a segéd és kezelő személyzet feletti fegyelmi jogkör gyakorlásnak külügyminiszter által történő meghatározáshoz szükséges jogalapra utaló mondatrészszel. A szabályozás szerint a fegyelmi jogkör elsőfokú konzuli bíróságok és a segédszemélyzet feletti gyakorlásának meghatározására a közös külügyminiszter jövőben kibocsátandó rendelete lesz irányadó. Azonban ez a rendeleti szabályozás nem született meg. A fentebb már idézett 43.504/1897 Igazságügy miniszteri rendelet 21.§-a csak azt írta elő, hogy a konzuli főtörvényszék segéd- és kezelőszemélyzete feletti fegyelmi hatalom gyakorlására vonatkozó szabályok később fognak kibocsátásra kerülni. Szintén későbbre halasztotta a rendelettel a miniszter az elnök és a főbírókkal kapcsolatos fegyelmi eljárás megindítását szabályozó rendelkezéseket. Tehát a törvény hatályba lépésével nem lett egyértelműen és világosan meghatározva, hogy milyen eljárási és anyagi jogszabályok kerülhetnek alkalmazásra akár a főtörvényszék segéd személyzetét, akár a főbírók fegyelmi felelősségre vonásának lehetőségeit vizsgáljuk.

A fegyelmi hatáskör gyakorlásának tételes szabályait nem, de a külügyminiszter ellenőrzési jogának gyakorlását és ennek eljárási szabályait tartalmazta a miniszteri rendelet. A rendelet 20.§-a részletesen tárgyalta a főtörvényszék ellenőrzésére kiküldött miniszteri biztos feladatait és eljárását. A közös külügyminiszter felügyeleti

¹⁹³ KI XXIX. 1887. 1160. szám 214 .

jogköre a konzuli főtörvényszék ügyvitelére vonatkozóan mindkét állam igazságügy miniszterrel egyetértésben kerülhetett gyakorlásra. A konzuli főtörvényszék köteles volt a közös külügyminiszternek a felügyeleti jog gyakorlása körében kiadott utasításait végrehajtani és a miniszter felhívására az összes hivatali ügyről felvilágosítást és beszámolót készíteni.

A közös külügyminiszter — az osztrák és a magyar igazságügy miniszterrel egyetértve — a konzuli főtörvényszéket kiküldött biztos által meg vizsgálathatta. A kiküldött biztos feladata volt a főtörvényszék előtt lezajló minden típusú eljárás törvényességi vizsgálata. Az eljárások törvényessége mellett a biztos jogosult volt vizsgálni a tisztviselők hivatali kötelezettségeinek teljesítését. Ennek keretében a bírók és a tisztviselői kar „egyéni tulajdonságait és képességeit is vizsgálat tárgyává tehetette. Az ellenőrzés keretében jelen lehetett a biztos tárgyalásokon is. *„E végből jelen legyen a bíróságnak néhány ülésén, maga elé terjeszttesse és vizsgálja a peres-, csőd-, hagyatéki, gyámügyi és egyéb bírósági iratokat, az előadók dolgozatait, az iktató- és kiadókönyveket, úgyszintén a tanácsülések jegyzőkönyveit. A lehetőséghez képest és legalább néhány adatnak az illető iratokkal való egybevetése útján győződjék meg az utolsó években felterjesztett ügykimutatások helyességéről.*”¹⁹⁴ A biztosnak az eljárása során a főtörvényszék tekintélyének megőrzésre kiemelt hangsúlyt kellett fordítania. Nem okozhatott munkájával késedelmet az egyes ügyek elbírálásban. Önállóan csak akkor intézkedhetett, ha a feltárt törvénysértés orvoslása sürgős, azonnali beavatkozást igényelt.

A fegyelmi jogkör elemzését követően a vizsgálat fókuszába a törvény másik, a törvényjavaslat vitájában legtöbbet támadott rendelkezéseket a 10. és 12.§-t vonom. A 10.§ az eljáró konzuli bíróságok által alkalmazni rendelt anyagi jogot határozta meg. A törvény tételesen sorolja fel azokat a jogterületeket ahol magyar állampolgárokkal kapcsolatos eljárásokban magyar törvényeket kell alkalmazni. A törvény felsorolta és szabályozta ezt. De mi volt ebben a lehetetlen küldetés? Mi volt az amit Szilágyi is próbált magyarázni, de ha ezen érvelés során kifejtett logikus és rendszerszinten talán válaszokat is adó mondatai helyett a törvény elfogadott szövegét és az elfogadáskor illetve az azt követő évtizedekben fennálló tényleges helyzetet vizsgáljuk, egyértelműen furcsa helyzet tárul elénk. A miniszter indoklásában – és a korábbi fejezetben idézettek szerint a törvényjavaslat vitájában is - kifejtette, hogy a jogképeség, cselekvőképesség, a családi jog részeként az atyai

¹⁹⁴ IGAZSÁGÜGYI KÖZLÖNY VI. évfolyam 7. szám, 304.

hatalom, gyámság, gondokság és házassági vagyoni jog, öröklési jog, hagyatéki szabályozás és a büntető jog területe az a terület, amelyeken hatályban lévő magyar jogot a konzuli bírászkodásról szóló törvény hatálybalépésével magyar honosokra alkalmazni kell. Az indoklásában kiemelte, hogy ezen területek vonatkozásában a nemzeti jelleg az ami indokolja a magyar jog alkalmazásának szükségességét. De már ezt követő mondatában elismeri, hogy a szöveges szabály mögött tényleges tartalom igazán nincs, hiszen a 10.§-ban felsorolt jogi normák – kivéve a Csemegi által kodifikált büntetőjogot – nem voltak kodifikálva, így ennek megtörténteig alkalmazni ezeket ténylegesen nem lehet. Pontosan ezért jelenthette ki, hogy addig azonban a tényleges, a törvény hatálybalépésekor hatályban lévő – osztrák – jogot kell alkalmazni továbbra is. Szilágyi Dezső miniszter érvelésével egyetértve idézem az általa alkalmazott indoklást:

„...De különben is e részben két különböző jogrendszer keresztülvitele és érvényben tartása a consuli bíróságoknál nem lehető. Nemcsak a peres eljárás nem szabályozható célszerűen kétféleképpen, de nem szabályozható nagyobb bonyodalmak előidézése nélkül kétféleképpen az anyagi jognak az a része sem, a mely nemzeti jelleggel különben sem bír és a amelyre nézve az államterületi határok korlátait nem ismerő forgalomra való tekintettel a művelt államok törvényhozása ugy is lehetőleg egyöntetű szabályozást igyekszik érvényre emelni.”¹⁹⁵

A törvény indoklása és a bizottsági jelentés is adós maradt azzal, hogy az egyes ügyekben milyen törvények, illetve rendeletek kerülhetnek alkalmazásra. A törvény hatálybalépésekor a konzuli bíróságok és a főtörvényszéknél hatályban volt joganyagot az 1902. május 15. napján 1816/1902. számú a konzuli bíróságoknál polgári peres eljárásoknál követendő eljárás tárgyában kiadott igazságügyi miniszteri rendelettel kapcsolatosan készített igazságügyi bizottsági jelentés ismertette. A jelentés szerint a külföldi konzuli bírászkodásnál 1902-ben - is még - a legkülönbözőbb, nagyobb részben teljesen „*elavult peres eljárási törvények és törvényes szabályok*” voltak hatályban, „*melyek majd principális, majd subsidiarius módon*” kerültek alkalmazásra. Egy kortárs elemző ebben a témában született írása nem véletlenül tesz szellemes megállapítást a problémára vonatkozóan. „*Az eltörölt osztrák törvények a consulátusainknál kínlódnak, mint bűnös lelkek a purgatóriumban.*”¹⁹⁶ A rendelet kibocsátásakor hatályban volt még az 1781. évi

¹⁹⁵ KI XXV. 1887. 973. szám 287 .

¹⁹⁶ VÉCSEY, 1880, 362..

Allgemeine Josephinische Gerichtsordnung, a korábban a trieszti főhatóság, mint másodfokú bíróság alá tartozó konzulátusokra vonatkozóan pedig az 1796. évi Westgalizische Gerichtsordnung. A sommás eljárásokra vonatkozóan 1000 koronát meg nem haladó ügyekben hatályban volt az 1845. október 24-i udvari dekrétum. Hatályban volt még házassági ügyekben az 1819. évi udvari dekrétum, birtokháborítási perekben az 1849. október 27-én kibocsátott császári rendelet¹⁹⁷, váltó ügyekben az 1850. január 25-én kibocsátott váltórendszabály¹⁹⁸, bérleti és haszonbérleti perekre vonatkozóan az 1858. november 16-i, a fizetési meghagyásokra vonatkozóan az 1859. június 15-i osztrák igazságügyi és kereskedelemügyi miniszteri rendelet.¹⁹⁹

V.6 A konzuli bíróságok által alkalmazandó jog törvényi szabályozása

A törvény 10.§ 2 – 6. bekezdéseiben foglaltak adnak – nem aggálymentes – eligazodást az alkalmazni rendelt szabályok dzsungelében. A törvény megalkotásával is hatalmas bizonytalanság maradt abban a vonatkozásban, hogy az egyes eljárásokban a konzuli bíróságok a Monarchia melyik államának törvényeit, rendeleteit alkalmazzák. A magyar közjogi önállóság pár évtizedes visszaszerzése még 1891-ig nem adott elég időt ahhoz, hogy a polgári jog, a büntető jog, az egyes eljárásjogok vagy a családjog minden területére kodifikált, nemzeti és egységes szabályozások szülessenek meg. A törvény a nemzeti jelleggel markánsan bíró és a 10.§ első bekezdésében felsorolt jogágak, jogterületek vonatkozásában a lehetőséget teremtett elvi síkon a szuverén magyar jogalkotás által hozott normák alkalmazására. A hivatkozott paragrafus második bekezdése a miniszter hatáskörébe utalta azt a feladatot, hogy meghatározásra kerüljenek, melyek lesznek azok a – nemzetközi szokások alkalmazási gyakorlatát is figyelembe véve – törvények és rendeletek, amelyek a törvény hatálybalépésével egyidejűleg illetve melyek lesznek azok a törvény hatálybalépését követően fognak hatályba lépni. Tehát ezen rendelkezés szerint a magyar miniszternek a hatályba léptető rendeletben kellett volna meghatározni az alkalmazandó jogszabályok sorát. A törvény hatálybalépését kihirdető rendelet azonban nem tartalmazott ilyen jogszabály listát. Ezért is volt nagy

¹⁹⁷ 1849 R.G.Bl. No.12 – 14 o.

¹⁹⁸ 1850 R.G.Bl. No. 51 – 592 o.

¹⁹⁹ 1859 R.G.Bl. Stück XXIX. No. 108. – 256 -260 o.

jelentősége annak, hogy a hivatkozott paragrafus harmadik bekezdése a magyar állampolgárok a 10.§ első bekezdése szerinti ügyei vonatkozásában továbbra is hatályban tartotta és alkalmazni rendelte a törvényalkotó azon törvényeket és rendeleteket – szinte kizárólag osztrák jogszabályokról van szó – amelyeket a törvény megalkotásakor is alkalmaztak a konzuli bíróságok. Ugyancsak felhatalmazást adott a törvény a magyar miniszternek, hogy a magyar törvényhozás által alkotott jövőbeni törvényeket – amelyek az első bekezdés szerinti jogviszonyokra vonatkoznak – a konzuli bíróságok vonatkozásában hatályba léptesse. Ezen jogosítványát a horvátországi községi illetőségűekre vonatkozóan a horvát bánnal egyetértésben gyakorolhatta.

Az elemzett szabályok kapcsán érdemes megvizsgálni, hogy az egyes nemzeti jelleggel bíró jogterületekre vonatkozóan kerültek-e alkalmazásra magyar jogszabályok. A törvény hatályba lépéséig, 1898-ig nagyon kevés olyan törvény került elfogadásra, amely az első bekezdésben felsorolt területeket szabályozta volna illetve alapvető változást hozott volna a konzuli bíróságok által alkalmazott joganyaggal kapcsolatosan. Az egyik ilyen törvény a házassági jogról szóló 1894.évi XXXI. törvénycikk volt. A 4944/1902. számú M.E. rendelet hatályba léptette a magyar házassági anyagi jogot a konzuli bíróságoknál is. Így ezen a területen ténylegesen tartalommal került megtöltésre a szabályozási keret. Az eljáró konzuli hatóságok a magyar házassági anyagi jogi szabályok mellett azonban továbbra is az osztrák polgári peres eljárási törvényt kellett házassági perekben alkalmazni. A rendelet rendelkezései 1903. március 1. napján léptek hatályba.

A rendelet 1.§-a a teljes bírói hatáskörrel rendelkező konzulátusok részére megadja a felhatalmazást bírói hatáskör gyakorlására - a rendelet által teremtett kivételekre figyelemmel természetesen - minden házassági ügyben. Ide tartoztak a rendelet alapján a házasság érvénytelenségét, semmisségének kimondását, megtámadását, felbontását, vagy az ágytól és asztaltól való elválást tárgyaló perek.²⁰⁰ A magyar jog alkalmazásának feltétele az volt, hogy a férj magyar állampolgár legyen és Magyarországon vagy Horvátország területén rendelkezzen községi illetőséggel. Az eljáró konzuli bíróságnak hivatalból vizsgálnia kellett az alkalmazni kívánt joganyag szempontjából a felek státuszát abban az esetben, ha olyan házasság érvényessége felől kellett határozni, amelyet Magyarországon községi illetőséggel bíró magyar állampolgár férfi nem-magyar állampolgár nővel vagy Horvátország

²⁰⁰ HANDLER 1905.

területén községi illetőséggel bíró magyar állampolgárságú nővel kötött. Abban az esetben, ha az előbbieket szerinti tényállás állt fenn az ügyet érdemi tárgyalás nélkül, az illetékes magyar királyi bíróság részére kellett áttenni, és az az ügyiratokat a konzuli főtörvényszék útján a magyar királyi igazságügy miniszter elé kellett terjeszteni.

A horvátországi községi illetőségű magyar állampolgárságú férj, mint peres féllel kapcsolatos eljárásokban, ha a felek közül valamelyik fél római-katolikus, görög-katolikus vagy görög-keleti vallású volt, abban az esetben, ha a megkötött házasság az osztrák „1852. évi november hó 29-én (B. T. L. 246. sz.) kelt nyiltparancs III-ik cikke, továbbá az 1853. évi február hó 16-án (B. T. L. 30. sz.) kelt nyiltparancs II. cikke, valamint az 1856. évi október hó 8-án (B. T. L. 185. sz.) kelt nyiltparancs és az ahhoz tartozó két melléklet értelmében”²⁰¹ egyházi bíróságnak volt hatásköre, a konzuli főtörvényszéken keresztül köteles volt a konzuli bíróságok áttenni az előtte indított ügyet.

Ha a férj Magyarországon községi illetőséggel bíró magyar állampolgár volt, a konzuli bíróságok a házassági perekben a következő jogszabályokat alkalmazhatták:

„1. a házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvénycikket, valamint a magyar kir. igazságügyminiszternek 1895. évi június hó 29-én 27.243. I. M. sz. a. (Igazs. Közi. IV. évf. 8. számának 1. melléklete) kelt utasítását a házasság kihirdetésénél, megkötésénél és anyakönyvezésénél követendő eljárás tárgyában;

2. az alábbi jogforrásokat — a mennyiben házassági jogi rendelkezéseket tartalmaznak — még pedig:

a) az állami anyakönyvekről szóló 1894: XXXIII. törvénycikket;

b) a magyar kir. ministeriumnak 1895. évi szeptember 26-án 3163. M. E. sz. a. (Igazs. Közl. IV. évf. 281. 1.) kelt rendeletét azon eltérések megállapításáról, melyeket akkor kell szem előtt tartani, ha az osztrák-magyar monarchia diplomáciai képviselői, konzulai és ezek helyettesei járnak el, mint magyar állami anyakönyvvezetők.

Fiume városára és kerületére nézve az 1894: XXXI. és XXXIII. törvény-cikkeket a konzuli bíróságok is a magyar kir. ministeriumnak a magyar kir. miniszerelnök által 1895. évi június hó 29-én 2022 M. E. sz. alatt (Igazs. Közi. IV. évf. 194. 1.) kibocsátott rendeletéhez képest alkalmazzák.”²⁰²

²⁰¹ K XXVIII. • 402-412. sz. - Irományszámok - 1901-408 205 o.

²⁰² KI XXVIII. kötet • 402-412. sz. - Irományszámok - 1901-408 206 o.

Ha a férj Horvát-Szlavonországok területén községi illetőséggel bíró magyar állampolgár volt, a konzuli bíróságok a házassági perekben a következő jogszabályokat alkalmazhatták:

„1. az osztrák polgári törvénykönyv kihirdetése tárgyában 1852. évi november hó 29-én (B. T. L. 246. sz.) kelt nyílt parancsnak házassági jogszabályait;

2. az osztrák polgári törvénykönyv első részének II. fejezetét;

3. az ezen törvénykönyv kihirdetése tárgyában 1852. évi november hó 29-én (B. T. L. 246. sz.) kelt nyílt parancs I. cikkében említett függeléknek házassági jogszabályait;

4. az 1853. évi június hó 26-án (B. T. L. 122. sz.) kelt igazságügy ministeri rendeletet, a házasság érvénytelenségét vagy felbontását és az ágytól és asztaltól való elválást tárgyzó és a főkérdésre nézve az egyházi bíróságok döntése elé utalt perekben előforduló ama mellékponatok elintézéséről, melyek a polgári bíróságok elé tartoznak;

5. az 1853. évi augusztus hó 8-án (B. T. L. 160. sz.) kelt igazságügy ministeri rendeletet, az izraelita felek közt létrejött házasságok megítéléséről, ha mind a két fél a keresztény vallásra tért át;

6. az 1854. évi július hó 14-én (B. T. L. 193. sz.) kelt igazságügy ministeri rendeletet, az evangélikus vallású felek házassági pereinek elintézése körül felmerült némely kétségek eldöntéséről;

7. az 1856. évi október hó 8-án (B. T. L. 185. sz.) kelt nyílt parancsban és a hozzátartozó két függelékben foglalt jogszabályok közül azokat, melyeket Horvát-Szlavonországok területén a világi bíróságok alkalmaznak;

8. az 1859. évi november hó 29-én (B. T. L. 217. sz.) kelt legfelsőbb rendeletet, az osztrák polgári törvénykönyv 124. §-ának hatályon kívül helyezéséről.”²⁰³

A házassági jogról szóló törvény 1895. október 01. napján lépetett hatályba. A hatálybalépését követően több, mint hét és fél évvel került kihirdetésre a rendelet. Ezért is került a rendelet 7.§-ában szabályozásra, hogy azokban az esetekben, ha „*a házasság érvényességét és felbonthatóságát, amelyet oly magyar honos, ki nem Horvát-Szlavonországok területén bir községi illetőséggel, a jelen rendelet hatályba lépte előtt, de az 1894: XXXI. törvenyczikknek a belföldön való életbelépte (1895. évi október 1.) után kötött, a konzuli bíróságoknak úgy kell megítélniük, mintha e*

²⁰³ KI XXVIII. kötet • 402-412. sz. - Irományszámok - 1901-408 207.

házasságot a felek a jelen rendelet hatályba lépte után kötötték volna”.²⁰⁴ A folyamatban lévő ügyekben az eljáró konzuli bíróságoknak már a rendelet rendelkezései szerint kellett eljárni.

Az egyes anyagi jogok területén a korszakban a következő kiegészítő jellegű rendeleti szabályozásra 1906-ban került sor a konzuli bíróságoknál alkalmazott hagyatéki eljárási szabályok kiegészítésével. A rendelet a konzuli bíróságoknál érvényben lévő hagyatéki eljárási szabályokat azzal egészítette ki, hogy a konzuli bíróságoknak az örökösök hátrahagyása nélkül elhalt magyar honosok vagy az 1891. évi XXXI. törvénycikk 11. §-ának második bekezdése értelmében magyar állampolgároknak tekintendő védencek hagyatékait az örökösök jelentkezésére rendelt határidő eredménytelen letelte után a magyar királyi államkincstárnak kellett átadni. Az ilyen hagyatékot a konstantinápolyi osztrák császári és magyar királyi konzuli főtörvényszék útján a magyar királyi pénzügyminiszterhez kellett felterjeszteni. A szabályozás megalkotásának oka az volt, hogy az elsőfokú konzuli bíróságok örökös nélkül elhunyt osztrák illetve magyar állampolgárok és a védencek esetében egymástól eltérő jogalkalmazói gyakorlatot folytattak. A miniszterelnöki jelentés szerint a konzuli bíróságoknál hatályos hagyatéki eljárási szabályoknak a magyar honosokra és a magyar védencekre vonatkozó kiegészítéséhez, *„amely kiegészítés anyagi tartalma teljesen megfelel a magyar magánjog álláspontjának, módot nyújt az 1891. évi XXXI. törvénycikk 10. §-ának 5. pontja, a melyre támaszkodva a m. kir. ministerium az említett cél elérése végett kibocsátotta a fent említett rendeletet.*”²⁰⁵

Az Igazságügyi Bizottság 1906. november 21-i ülésén elfogadott 279. számú jelentésével a Képviselőháznak egyszerű tudomásulvételre ajánlotta a miniszterelnöki előterjesztést és a rendeletet.²⁰⁶

A rendelet megalkotására a konzuli bíraskodásról szóló törvény előbbiekben tárgyalt 10.§ 5. és 6. pontjaiban foglaltak szerint került sor. Az 5. pont adott felhatalmazást a magyar igazságügy miniszternek, hogy szükség esetén a törvény elfogadásakor a nemzeti jelleggel bíró és az ugyanezen fejezet 1. pontjában meghatározott jogágakhoz, jogterületekhez kapcsolódó törvényeket és rendeleteket kiegészíthesse. A rendelet egyértelművé tette azt, hogy a konzuli bíróságoknál a

²⁰⁴ KI XXVIII. kötet • 402-412. sz. - Irományszámok - 1901-408 207.

²⁰⁵ KI VIII. 101-182. sz. - Irományszámok - 1906-149 szám 429.

²⁰⁶ KI X. 216-330. sz. - Irományszámok - 1906-279. szám 478.

megalkotásakor „*érvényben lévő hagyatéki eljárási szabályok azzal egészítettnek ki, hogy a konzuli bíróságok az örökösök hátrahagyása nélkül elhalt magyar honosok vagy az 1891: XXXI. t.-cikk 11. §-ának második bekezdésében említett védenczek hagyatékait (szállományait) az örökösök jelentkezésére rendelt határidő eredménytelen letelte után a magy. kir. államkincstárnak adják át és e célból a konzuli főtörvényszék útján a magy. kir. pénzügyministerhez terjesztik fel.*” A rendelet 1906. szeptember 15. napi kiadását megelőzően 1906. július 12-én került sor előzetes egyeztetésre a közös külügyminiszterrel és a horvát bánnal.

Az osztrák-magyar konzulok peren kívüli eljárása – és ezen belül a hagyatéki ügyekkel kapcsolatos eljárások – a jogalapját az 1854. augusztus 9-i császári pátensből nyerte.²⁰⁷ A hagyatéki ügyekkel kapcsolatos eljárást csak a teljes bírói joghatósággal felruházott konzulátusok voltak jogosultak lefolytatni. A konzul hatásköre a hagyatéki eljárásban nem terjedt ki az örökhagyónak a konzuli kerületen kívül, belföldön lévő ingatlanaira vonatkozóan, kivéve, ha a külföldi hitelező követelésének kielégítéséhez volt erre szükség. Ugyancsak nem volt hatásköre a konzuloknak abban az esetben, ha belföldi illetőségű örökös maradt az örökhagyó után. Ilyen esetekben a hazai hatóságok voltak jogosultak eljárni. A konzuli bíraskodással érintett országokban az a konzuli hatóság volt jogosult eljárni és a hagyatéki tárgyalást lefolytatni, amelynek konzuli kerületében az elhunyt lakott vagy tartózkodott. Ha nem folyamatos és állandó jelleggel tartózkodott az elhunyt a haláleset helye szerint illetékes konzuli hatóság kerületében, akkor a konzuli bíróság csak a hagyaték biztosítása iránt volt jogosult intézkedni, de a hagyatéki tárgyalást már belföldi hatóságnak kellett megtartania.²⁰⁸ Az Oszmán Birodalommal kötött kapitulációs szerződések mellett a törvény elfogadását megelőzően megkötött egyes konzuli egyezmények tartalmaztak rendelkezéseket a hagyatékkal kapcsolatos eljárási kérdésekre vonatkozóan. Volt olyan egyezmény, mint például a Kínával kötött, amelyben a legnagyobb kedvezményes elbánás elve volt csak deklarálva – külön a konzuli bíraskodásra vonatkozó tételes szabályok nem voltak rögzítve - és ez alapján jártak el a konzulátusok, volt amelyben tételes szabályozásra került sor. Utóbbira példa a Sziámmal kötött kereskedelmi szerződés XV. cikke, amely szerint a halálesetet követően, ha az örökhagyó után maradt végrendelet és volt végrendeleti

²⁰⁷ Az osztrák igazságügyi miniszter 1854. november 29-i rendeletével hirdette ki - 1854 R.G.Bl. Stück XCIX No 303 – 1158-1161 .

²⁰⁸ LERS 278 . MALFATTI 1904, 453.

végrehajtó, akkor végrehajtó számára, ha nem volt végrendelet vagy nem volt megjelölve végrendeleti végrehajtó, akkor az elhunyt ismert családtagjainak vagy – mennyire szokatlan és idegen napjaink öröklési és hagyatéki jogától – üzlettársainak kellett a hagyatékot átadni. Abban az esetben, ha az örökhagyónak sem családtagjai sem üzlettársai nem voltak az országban, akkor a hagyatékot az osztrák-magyar konzuli tisztviselőnek kellett átadni.²⁰⁹

Büntető ügyekben a részletes szabályozás teljesen hiányzott. Az osztrák-magyar konzuli bíróságok által büntető ügyekben követett alapelvek a következők voltak. A büntettek és vétségek esetén a konzuli hatóságok csak a vizsgálati cselekményeket teljesítették, amelyek befejeztével a vádlottat – őrizet mellett – valamint az ügyben keletkezett iratokat a belföldi magyar vagy osztrák bírósághoz küldték meg. Kihágások esetén a konzuli bíróságok nemcsak a vizsgálatot voltak jogosultak lefolytatni, hanem teljes hatáskörrel bírtak ezen ügyekben. Azon a konzuli hatóságoknak, amelyek csak konzuli ügynökségek voltak és nem rendelkeztek sem teljes sem részleges bírói jogkörrel, csak jelentéstételi kötelezettségük volt a felettes konzuli szerv felé, ha a konzuli kerületükben osztrák-magyar állampolgár vagy védenc bűncselekményt követett el. A további eljárásukat a felettes konzuli hatóság utasításainak megfelelően kellett végezniük.

A teljes jogú bírói jogkört gyakorló konzulátusok büntettek és vétségek esetén az előzetes letartóztatás iránt is intézkedhettek. A konzuli bíróságok az 1852. évben átdolgozott 1803-as osztrák büntetőtörvényt alkalmazták. A Csemegi-kódex 1878-as elfogadását és hatálybalépését követően a magyar állampolgárookra vonatkozóan a közös külügyminiszter a két állam igazságügyi minisztereivel egyetértésben adta ki 1885. január 14-i rendeletét. A rendelet a büntető törvénykönyvet az Oszmán Birodalom, Bulgária és a Román Királyság területén működő konzulátusok előtt folyamatban lévő ügyekre vonatkozóan léptette hatályba. A rendelet kibocsátásának oka az volt, hogy a büntetőeljárásokban korábban, a konzuli bíróságok a vizsgálatot az 1873. évi osztrák büntető perrendtartási törvény szerint végezték el.²¹⁰ Kihágások esetén az osztrák belügyminiszter 1858. március 5-i rendelete²¹¹ volt az irányadó egészen a közös külügyminiszter 1865. március 15-i rendeletének kiadásáig. Az utóbbi rendelet már a kihágásokra vonatkozóan is az osztrák büntetőeljárás törvényt

²⁰⁹ KI V. 451-530. sz. - Irományszámok - 1869-493. sz. 223.

²¹⁰ 1873 R.G.Bl. Stück LVII No. 152 – 611 – 686.

²¹¹ 1858 R.G.Bl. Stück X No. 34 – 218 – 221.

rendelte alkalmazni. A magyar igazságügyi miniszter a rendeletben kifejtette, hogy a kiegyezést követően a kormány a közös külügyminisztériummal abban állapodott meg, hogy a magyar korona országait az Oszmán Birodalom a Monarchiát megillető konzuli bíraskodás végleges szabályozásáig a fennálló állapot szerint fognak eljárni. Ez azt jelentette a gyakorlatban, hogy Magyarország közjogi értelemben a függetlenségét visszanyerte, de egyes jogalkalmazási kérdésekben továbbra is fennmaradt az osztrák joghatóság a magyar állampolgárok felett. A magyar állampolgárok feletti konzuli bírói hatalmat a császári és királyi konzuli hatóságok gyakorolták azon törvények és rendeletek alapján, amelyek az eljárásukkal érintett területekre vonatkozóan már hatályban voltak. És ezek a jogszabályok kivétel nélkül osztrák büntetőjogi szabályok voltak. Az osztrák jogszabályok szerint a konzuli bíróságok bűnügyekben, ha bűntett vagy vétség gyanúja állt fent csak az előnyomozatot lehetett teljesíteni. A lefolytatott vizsgálattal kapcsolatos iratokat és – ha az ügyből következett – őrizet mellett magát a vádlottat is az illetékes belföldi bírósághoz kellett elszállíttatni. A magyar büntető törvénykönyv hatályba lépését követően gyakran előfordult az a helyzet, hogy a hatályos osztrák büntető perrendtartás alapján lefolytatott előzetes eljárást követően az ügy áttétele után eljáró magyar bíróság a magyar jog alapján döntött és hozta meg ítéletét. A miniszteri rendelet ezt az állapotot számolta fel azzal, hogy a konzuli hatóság által lefolytatott bűnügyi vizsgálatoknál mindazon esetekben, amikor olyan magyar állampolgárral – akinek utolsó rendes belföldi lakása nem Horvátország területén volt – eljárást indítanak, akkor – ha az eljárás tárgyát képező cselekmény vétség vagy bűntett – a magyar büntető törvény alapján kerüljön sor ennek lefolytatására. Mármint az adott cselekmény minősítésére és az ehhez rendelt büntető eljárás lefolytatására. A rendelet kihirdetését követően sem kerültek vissza a magyar állam büntető joghatósága alá azok a magyar állampolgárok, akik osztrák vagy horvát községi illetőségűek voltak. Az ő vonatkozásukban továbbra is az 1852. évi május 27-i nyíltparancssal közzétett osztrák büntető törvénykönyvet kellett alkalmazni. Ez azt jelentette, hogy a büntetendő cselekmények minősítése az osztrák törvénykönyv alapján történt. Tehát az osztrák büntetőjogi tényállás döntötte el, hogy az adott cselekmény miként (bűntett, vétség vagy kihágás) minősült. Nem véletlenül háborodnak fel a korszak magyar szakértői, Lers Vilmos vagy Doleschall Alfréd. Mindkét szakember kifejtette, hogy előállhatnak ezen törvényi rendelkezések alapján olyan esetek, hogy osztrák jog szerint kihágásnak minősülő cselekményt bírálhattak

el érdemben a konzuli hatóságok olyan esetben is, ha a magyar büntető törvénykönyv alapján vétség vagy büntett tényállása valósult volna meg. Ebben az esetben pedig a konzuli bíróság nem hozhatta volna meg a döntését, hanem a korábban kifejtettek szerint csak a nyomozati cselekményeket folytathatta volna le és az ügy magyar bíróság elé történő áttétele tartozott volna a hatáskörébe. Lers Vilmos ismerteti idézett művében, hogy *„utóbbi esetben – a konstantinápolyi főtörvényszék nézete szerint is – a vádlott magyar állampolgár ellen az eljárást egyszerűen be kell szüntetni. De előfordulhat az is – van reá akárhány eset – hogy az osztrák büntető törvénykönyv valamely cselekményt büntettnak vagy vétségnek minősít, a magyar pedig csak kihágásnak. Íme, a magyar (anyaországbeli) polgárnak ugyanazon cselekményei, ha külföldön van, szigorúbb minősítés alá kerülnek, mint itthon. De sőt az osztrák törvénykönyv átlag a kihágásokat is jóval szigorúbban bünteti, mint a magyar kihágási törvény.”*²¹²

A büntetőjogi szabályok kapcsán valóban teljes spektrumában látható az a közjogi alapokon nyugvó problémakör, amely nagy vitákat gerjesztett a konzuli bíraskodásról szóló törvény képviselőházi vitája során. Joggal és okkal róhatták fel a kormány álláspontját előterjesztő Szilágyi Dezső igazságügyi miniszternek a felszólaló ellenzéki képviselők, hogy a magyar állampolgárok feletti magyar állami, szuverén büntetőhatalom gyakorlása csorbát szenved. A korszak kiváló elemzéseivel egyetértve emelem ki, hogy két vonatkozásban jelentett igazán komoly korlátozást.

Az egyik esetkör a magyarországi községi illetőségű magyar állampolgárokkal kapcsolatos. Ha valamely magyar állampolgár az Oszmán Birodalom területén követett el valamilyen cselekményt, akkor a cselekménynek az eljáró konzuli bíróság általi minősítése minden esetben az osztrák büntető törvénykönyv vagy az osztrák kihágási rendelet alapján történt. Ebből következően egy ilyen esetben a magyar állam büntetőjogi hatalma nem érvényesülhetett, hiszen hiába volt a cselekmény a Csemegi-kódex szerint büntett vagy vétség, ha az osztrák büntető jog szerint az kihágás – vagy akár még csak az sem – volt, akkor az adott személy mentesült a magyar büntető jogi következmények alól, hiába vonatkozott volna rá a magyar büntetőtörvény hatálya.

A másik esetkör a nem magyarországi községi illetőségű magyar állampolgárokkal kapcsolatos anomália. Ilyen esetben tekintettel arra, hogy az 1885. évi 3503. számú igazságügyi miniszteri rendelet egyértelműen kiveszi a rendelet

²¹² LERS 1904, 260.

személyi hatálya alól ezen személyeket, az osztrák büntető jogszabályok hatálya megkérdőjelezhetetlen a magyar állampolgárok felett. Hiszen ha horvátországi községi illetőségű személy követett el bűncselekményt, a cselekménye kizárólag az osztrák büntetőtörvénykönyv vagy a kihágási joganyag szerint került elbírálásra.

Mindkét esetkor jól példázza, hogy milyen bonyolult és összetett kérdéskörre kellett volna minden vonatkozásban kielégítő jogszabályi válaszokat adni. Ez a kérdéskör természetéből fakadóan csak részben sikerülhetett. A korábban és jelen témarészlet kapcsán kifejtettek is megmutatják, hogy a közjogi elméleti kérdéseket, valamint a jogbiztonságot és kiszámíthatóságot eredményező stabil jogalkalmazás kérdéseit nem lehetett ugyanazokkal a válaszokkal rendezni.

A törvény tételes rendelkezéseinek elemzését folytatva a 12.§ kapcsán megállapítható, hogy a nemzeti jelleggel nem bíró jogágak, jogterületek vonatkozásában a törvényhozó nem tudott más, a napi jogalkalmazást segítő szabályt beépíteni csak azt, hogy a hatályban lévő joganyag egy az egyben továbbra is hatályban maradt. Ennek okai, hogy a keleti országokban állandóan letelepedett vagy hosszabb ideig tartózkodó magyar állampolgárok, az ott élő osztrák állampolgárokkal és a „védencekkel” együtt az osztrák és magyar konzuli hatóság területi beosztásának megfelelő konzuli körzeteken belül gyakorolható hatáskör személyi hatálya alá tartozó külföldi népességet alkották. A konzuli kerületben élők vonatkozásában nemcsak az osztrák törvények és rendeletek, hanem a helyileg, sokszor térségenként eltérő szokásjogok is nagy jelentőséggel bírtak egy-egy jogvita eldöntése során. A Monarchia Keleten élő polgárai a kor utazási lehetőségei és az információ áramlás korlátai miatt is elszigetelten a konzuli kerületükben élő helyiekkel szimbiózisban, állandó kapcsolatban éltek mindennapjaikat. A kereskedelmi, üzleti és egyéb forgalmi viszonyaikat nagyban alakították és befolyásolták a tényleges, napi gazdasági kapcsolatok. A Monarchia egyes államainak jogi szabályozását előbbiekből következően nem ismerték és gyakran nem is ismerhették. Nem léteztek a gyors információcsere eszközei. Pontosan előbbieik miatt került sor a törvény ezen szakaszának megalkotására. A törvény indoklásában a miniszter kifejtette, hogy *„...ezen tényleges jogállapotnak azonnali felbontása és annak az illető honosok nemzeti jogával való helyettesítése, míg egyrészt oly rázkodtatással járna, a mely a két állam honosai és azok védenczei közti jogi érintkezést megoldásában a teljes bizonytalanság állapotába juttatná; másrészt az elsőfokúlag eljáró consuli bíróságokra, oly teendőt ruházna, a melynek azok*

*kiképeztetésük és eddigi foglalkozásuk folytán megfelelni képesek nem volnának. De a szokásjogi fejlődés alapján érvényre jutott elvek, a melyek ép a keleten a jogi életnek oly fontos és nélkülözhetetlen tényező elemét képezik, két nemzeti alapon nyugvó jogrendszer mellett is mint szükségesek, eltörölhetők nem volnának, a míg azok helyébe a keleten uralkodó felfogásoknak és forgalmi viszonyoknak megfelelő tételes szabályok nem léptetnének.*²¹³ Nem lett volna szerencsés több állam jogrendszerét alkalmazni egy ilyen kevert jogi szabályozással terhelt területen. Megjegyzem, hogy a magyar törvényhozás, még ha akarta volna sem tudta érvényre juttatni a legtöbb területen a magyar joghatóságot, hiszen addigra még nem kerültek megalkotásra minden jogági területen a korszerű nemzeti szabályozást biztosító saját magyar törvényeink.

A törvény indoklása szerint a jogalkotó a magyar jog uralmát kívánta biztosítani a magyar állampolgárok felett a konzuli bíráskodás során is, azonban figyelemmel kellett lennie a ténylegesen kialakult állapotokra és jogviszonyokra. A kérdéskör megoldásánál Szilágyi Dezső igazságügyi miniszter nem a magyar állam joghatóságának mindenek felettiségét tette meg elsődleges szempontnak, hanem a konzuli bíráskodással érintett magyar állampolgárok érdekeit. Főszabályként azt állapította meg, hogy azokban az esetekben, amikor a magyar állampolgárokra vonatkozóan Magyarországon, a magyar igazságszolgáltatás előtt a nemzeti jogrendszertől eltérő jog alkalmazása kizárt, mert csak nemzeti jogot lehet alkalmazni, akkor ugyanez igaz legyen a konzul bíróságok előtti eljárásban is. Tehát ha van nemzeti jog akkor csak az kerüljön alkalmazásra. *„Mindazon jogi kérdésekben és intézményekben, a melyekben vagy a jogrendszernek különleges nemzeti elemei, túlsúlylyal bírnak vagy a melyek kihatásukban az állami és társadalmi rendre belföldön a magyar jog alkalmazását szükségessé teszik; a consularis bíráskodásban is annak érvényt kellett szerezni.*²¹⁴

A főszabály mellett megmarad Szilágyi szerint az a másik szabály is, hogy a magyar nemzeti jogtól eltérő jogot csak és kizárólag akkor lehet alkalmazni a konzuli bíróságnak, ha ennek lehetőségét a nemzetközi magánjog elvei belföldön is lehető teszik. Szilágyi a ténylegesen fennálló helyzet fenntartása mellett fejti ki álláspontját. *„A tényleges jog helyébe a monarchia két államában fennálló jognak egész terjedelmében való érvényre jutása és a nemzetközi magánjog elvei alkalmazása*

²¹³ KI XXV. 939-991. sz. - Irományszámok - 1887-973. szám 287.

²¹⁴ KI XXV. 939-991. sz. - Irományszámok - 1887-973. szám 288.

*mindazon esetekben, a hol ily statútumok collisiója forog fenn, az elsőfokú consularis bíróság személyzetétől, a majdnem minden egyes perben felmerülő oly controversiák megoldását kívánná, a melyek tekintetében a legnagyobb elméleti és gyakorlati képzettséget kellene kívánni. A forgalom biztonsága keleten veszélyeztetve volna, ha minden egyes jogügyletnél, annak érvénye, vagy hatásai tekintetében, a két állam honosai és a védenczeik, a másik szerződő fél nemzeti jogának kipuhatolására volnának utalva.*²¹⁵

A monarchiát megillető konzuli bíraskodással kapcsolatosan kifejtésre kerül az indoklásban, hogy tekintettel arra, hogy az mind az osztrák mind a magyar állampolgárokra egyaránt kiterjedt minden tekintetben, „*a nemzetközi jogi értelemben vett vegyes bíraskodás jellegével bir*”.²¹⁶ Az igazságügyi miniszter is elismerte, hogy a vegyes jelleg csak a másodfokú bíróságnál, a konzuli főtörvényszéknél jelent vegyes jelleget, az elsőfokú konzuli bíróság klasszikusan és közjogi értelemben is közös bírói fórum. Azonban ezekből is következően egy ilyen bíróság csak egységes eljárási szabályok szerint járhat el. Nem lehet bizonyos eljárások vonatkozásban hol az egyik, hol a másik eljárási szabályrendszert alkalmazni. Nem lehet egyes eljárási cselekményeket más-más jogrendszer alapján lefolytatni és végül ezek alapján döntést, ítéletet hozni. Ezzel együtt is megállapítható, hogy a konzuli jogalkalmazás során a szokásjog mellett, az osztrák, a magyar, sőt a horvát törvényeket is adott esetben alkalmazni kellett az eljáró hatóságnak. Ezen – az elsőfokú eljárásban előforduló – sokszínűségből következik egy jogorvoslati eljárás során a főtörvényszéknek is ismernie kellett a különböző jogrendszerek szabálya anyagát. Az alkalmazott joggal kapcsolatos közjogi és állami igazságügyi szuverenitást feszegető kérdésekre azonban a miniszter sem tudott egyértelmű és végleges választ adni: „*Összhangzásba hozva az alkalmazandó anyagi jogot a bírói szervezettel, mindkét téren a javaslat oly megoldást tartalmaz, a mely az állam igazságügyi fenhatósági jogát teljesen úgy megóvja, a mennyire az két államra nézve ily nemzetközi jogi természetű kérdésnek megoldásánál lehetséges.*”²¹⁷

²¹⁵ KI XXV. 939-991. sz. - Irományszámok - 1887-973. szám 288.

²¹⁶ KI XXV. 939-991. sz. - Irományszámok - 1887-973. szám 288.

²¹⁷ KI XXV. 939-991. sz. - Irományszámok - 1887-973 szám 289.

V.7. A törvény felhatalmazása alapján kiadásra került miniszteri rendeletek vizsgálata és hatásuk a konzuli bírósági eljárásokra

A büntető jog mellett a polgári eljárásjog területére vonatkozóan a törvény elemzett 12.§-ában kapott felhatalmazás alapján 1902-ben kerül sor igazságügyi miniszteri rendelet kibocsátására. A rendelet a konzuli bíróságok előtti polgári peres eljárásokban követendő szabályokat állapította meg. A kiadott szabályozás kizárólag a polgári peres eljárásra vonatkozó szabályokat határozta meg, a polgári anyagi jog nem került szabályozásra. A rendelet kapcsán az igazságügyi bizottság 1902. december 5-i jelentése – fentebb már idézettek szerint – részletesen tárgyalta azt, hogy mely jogszabályok voltak hatályban a jogszabály megalkotásakor. A miniszteri rendelet kiadására azért volt szükség, mert a hatályban lévő eljárási szabályok többsége a XVIII. századi viszonyok között került megalkotásra. A miniszterelnök 1902. október 27-i előterjesztése szerint „*A konstantinápolyi cs. és kir. konzuli főtörvényszék jelentéseiből kiderült, hogy az említett XVIII. századbéli merev, alakszerűségekhez kötött eljárás elavult szabályai mennyire akadályul szolgálnak az anyagi igazság kiderítésénél. E körülményből a jogkereső közönségre származó hátrány halasztást nem tűrő orvoslást igényelt; miért is oly szabályozásról kellett gondoskodni, a mely alkalmas arra, hogy az égető bajokon segítsen s e mellett előkészítése és hatálybaléptetése gyorsan keresztülvihető legyen.*”²¹⁸ Az ipari forradalom és a világkereskedelem kiteljesedése után eltelt több, mint 100 éve alapozta meg a felülvizsgálatot. A jelentés is kitér erre az alábbiak szerint: „*Nem lehet szem elől téveszteni, hogy ott, a hol a passorevitzi és belgrádi békekötés óta, tehát 1718 és 1739 óta, tarka vegyülekben számos törvény és szabály meghonosított és gyökeret vert, hogy ott ezen sajátlagos viszonyoknál fogva csak a legnagyobb óvatossággal és csak lépésről-lépésre lehet a reform terére lépni. E mellett nagy nehézségeket képez azon fontos körülmény is, hogy az alkotandó intézkedések mindkét állam polgárait és védenczeire, továbbá Románia és Hercegovina honosaira is egyaránt és egyöntetűen alkalmazandók.*”²¹⁹

A rendelet legfontosabb szabályozási célja az volt, hogy új eljárási rend kerüljön kialakításra a konzuli bíróságok előtti polgári peres eljárásokban. Az új eljárási rend mellett azonban a régebbi rendelkezések szubszidiárius jogforrásként továbbra is

²¹⁸ KI VII. 178-273. sz. - Irományszámok - 1901-193 sz. 245.

²¹⁹ KI XX. 238-284. sz. - Irományszámok - 1901-262. szám 70.

hatályban maradtak. A jogszabály megszüntette a polgári eljárás merev formalizmusát, bevezette a bizonyítékok szabad mérlegelésének elvét és a keleti viszonyoknak megfelelően szabályozta az ügyvédi képviselőt is. Az első paragrafus meghatározta a peres eljárásban főszabály szerint alkalmazni rendelt joganyagot. A konzuli bíróságoknak polgári peres ügyekben, a per tárgyának értékére való tekintet nélkül, az 1854. október 24-i a sommás eljárás tárgyában kiadott osztrák igazságügyi miniszteri rendeletet lettek kötelesek alkalmazni.

A második paragrafus a főszabály alóli kivételként határozott meg számos peres eljárást. A rendelet szerint azokat a külön szabályokat, amelyeket a házassági perekben (figyelemmel a korábban a házassági jog konzuli bíróságoknál történő alkalmazása kapcsán kifejtettekre is), birtokháborítási perekben, a bérleti és haszonbérleti ügyekben, váltó perekben és a váltóbiztosítási jog keresztülvitelére irányuló ügyekben, a közjegyzői okiratokon alapuló meghagyásos eljárásokban, közokiratokon, valamint a hitelesített és telekkönyvileg bejegyzett magánokiratokon alapuló meghagyásos eljárásokban, valamint az intő eljárásokban a rendelet hatálybalépésekor hatályban voltak és alkalmaztak, azokat továbbra is alkalmazni kellett az eljáró bírónak. A törvény az 1845-ös jogforrás 7. §-ára visszautalva elvi szinten kimondta, hogy azokban az esetekben, amelyekre vonatkozóan az (előzők szerinti 1845-ös) sommás eljárásról szóló osztrák rendelet rendelkezést nem tartalmaz, szubszidiárius jogforrásként a korábban trieszti tengerészeti hatóságnak alávetett területeken, mint általános eljárásokban alkalmazásban volt eljárási szabályokat kell alkalmazni. Ez az eljárási szabály az 1796. december 19-i nyugat-galíciai polgári perrendtartás volt. Ezzel a szabállyal a legrégebbi, a rendelet hatálybalépése előtt még alkalmazott 1781-es eljárási törvény az Allgemeine Josephinische Gerichtsordnung.

*„Azon általános szabályok gyanánt, melyeket a sommás perben a sommás eljárásról szóló szabályzat 7. §-ához képest — a mennyiben az utóbb említett szabályzat közelebbi rendelkezéseket nem tartalmaz — követni kell, valamennyi consuli bíróság azokat a szabályokat alkalmazza, a melyek az 1898. évi január hó 1. napja előtt a trieszti főtörvényszéknek mint másodfokú bíróságnak alárendelve volt consuli bíróságoknál hatályban vannak.”*²²⁰ Azokban a perekben, amelyeknek pertárgya pénzben vagy pénzürtékben 1000 korona összeget meghaladta a felek számára kötelező volt az ügyvédi képviselő igénybevétele. Ennek a kötelezettségnek

²²⁰ KI VII. 178-273. sz. - Irományszámok - 1901-193 szám 247.

előfeltétele volt, hogy a per bíróságának székhelyén a bíróság előtt való képviseletre jogosított legalább két ügyvéd lakjon. Egyéb esetekben és mindazokban a perekben, amelyek pertárgyának értéke 1000 korona összeget nem érte el, a felek a sommás eljárásról szóló rendelet 9. §-a értelmében olyan meghatalmazottakká] is képviseltethették magukat, akik nem voltak ügyvédek. Ügyvédi kényszer alá eső perekben a feleknek joguk volt arra, hogy perbeszédeiket és perrel kapcsolatos más nyilatkozataikat írásban a tárgyalási jegyzőkönyvhöz becsatolják. A bíró köteles volt a benyújtott iratokat átvizsgálni és szükség szerint tartalmuk kiegészítését vagy alaki hibáik kijavítását a sommás eljárásról szóló rendelet 25. §-a értelmében hivatalból elrendelni. Az a szabály, hogy mindegyik félnek határozottan és világosan nyilatkoznia kell ellenfelének tényállításaira, nem kívánta meg minden egyes tényállításnak külön-külön kifejezett beismerését vagy tagadását, hanem csak azt, hogy a fél nyilatkozatából világosan kitűnjön miért és mennyiben akarja az ellenfélnek tényállításait elismerni vagy tagadni. A bíró nem volt kötve semmilyen, a bizonyítékok *„megengedhetőségére és méltatására vonatkozó törvényes bizonyítási szabályokhoz; hanem a szolgáltatott bizonyítékok szorgos megvizsgálása alapján alkotott szabad meggyőződése szerint kell határozni.”*²²¹ A kötelező ügyvédi képviselettel érintett perekben fellebbezési ellenkérelmet is elő lehetett terjeszteni. A konzuli bíróságok határozatai ellen irányuló jogorvoslatok előterjesztésének határideje főszabály szerint 14 napban került meghatározásra. Azonban váltó-, a birtokháborítási, valamint a bérleti és haszonbérleti eljárásnak a jogorvoslatok határidejére vonatkozó – nyugat-galíciai polgári perrendtartás szerinti – külön szabályai érvényben maradtak. Szabályozta a rendelet, hogy a határidőkbe milyen eljárási cselekmények, illetve egyéb tevékenységek nem számítanak bele. A postai szállításra szükséges idő sem a törvényes, sem a bírósági határidőkbe nem számított bele. Végezetül a rendelet utolsó előtti, 10.§-a a folyamatban lévő ügyekre vonatkozóan határozta meg, hogy azokat a megindításukkor hatályban volt szabályok szerint kell elbírálni. A törvény elemzés alá vont 12.§-a alapján került sor több, később kiadott miniszteri rendelet megalkotására.

A Képviselőházi Irományokban minden olyan rendelet szerepel, amely a konzuli bíraskodás szabályozásáról szóló 1891. évi XXXI. törvénycikk 18. §-a értelmében tudomásulvétel miatti bemutatás hatálya alá esett. Ilyen volt az igazságügyi miniszter

²²¹ KI VII. 178-273. sz. - Irományszámok - 1901-193 szám 248 .

1901. évi április 15. napján 1384/1901. M. E. számon kiadott rendelete. Ez – a törvényi rendelkezéseket betartva – az osztrák miniszterrel egyetértésben, előzetes egyeztetést követően és a közös külügyminiszterrel tartott értekezés után került megalkotásra. A rendelet a konzuli törvény 2., 10. és 12. §-ai alapján a valonai, prizreni és bagdadi császári és királyi konzuli hivatalokat teljes konzuli bírói hatáskörrel ruházta fel és elrendelte, hogy ezeknél az új konzulátusoknál (mint elsőfokú konzuli bíróságoknál) ugyanazok a jogszabályokat alkalmazzák, mint az a konzuli bírászkodásról szóló törvény hatálybalépését (1898. I. 1.) megelőzően a trieszti főtörvényszék (mint másodfokú bírói hatósághoz) tartozó első fokon eljáró törökországi császári és királyi főkonzulátusoknál és konzulátusoknál.

A rendelet megalkotására azért került sor, mert a valonai és prizreni konzuli hivatalok 1898. január hó 1. napjától kezdve alkonzulátusból konzulátussá, a bagdadi konzuli hivatal pedig 1900. január 1-étől kezdve konzuli ügyvivőségéből hivatásos konzulátussá alakult át. Ezek a konzuli hivatalok a konzuli bírászkodás szabályozásáról szóló törvény hatályba léptetése után váltak csak alkonzulátusokból, illetőleg konzuli ügyvivőségéből konzulátusokká, tehát nem nyerték el automatikusan az elsőfokú bírói jogkört. A bírói jogkörrel történő felruházásra a konzuli törvény 2.§-a alapján pedig *„...a jövőben kirendelendő consuli hatóságok pedig a közös külügyminiszterrel tartott értekezés után a monarchia mindkét államának ministeriuma által egyetértve megállapított hatáskörben gyakorolják mindaddig, a míg bírászkodásuk ugyanilyen módon ki nem terjesztetik, nem korlátoztatik, vagy meg nem szüntetik.”* Miniszteri jelentés szerint *„...a törökországi viszonyok kívánatossá teszik, hogy az ott székelő valamennyi cs. és kir. consulates teljes bírói hatáskörrel bírjon: a valonai, prizreni és bagdadi cs. és kir. új consulatesoknak teljes bírói hatáskörrel való felruházása iránt a consuli bírászkodás szabályozásáról szóló 1891 : XXXI. t.-cz. alapján intézkedni kellett.”*²²²

Az 1901. április 15-én kiadott rendelet első szakasza alapján *„... Az 1898. évi január hó 1. napjától kezdve a alconsulatesból consulatesa vált valonai és prizreni cs. és kir. consuli hivatalok, valamint az 1900. évi január hó 1. napjától kezdve consuli ügyvivőségéből hivatásos consulatesa alakított bagdadi cs. és kir. consuli hivatal, még pedig az utóbb nevezett prizreni és bagdadi cs. és kir. consulatesok, eddigi korlátolt consuli bírói hatáskörük kiterjesztése mellett, felruháztatnak mind a*

²²² KI XXXVII. 1057-1077., CCCLXXXIV-CCCXCIX. sz. - Irományszámok - 1896-1070 szám 78 .

*hárman azzal a teljes consuli birói hatáskörrel, a melylyel a többi törökországi cs. és kir. főconsulatusok és consulatusok birnák.*²²³

Az új konzulátusoknak szükséges volt a teljes és korlátlan bírói hatáskör biztosítása mellett az eljárásuk során alkalmazni rendelt jogszabályok meghatározása is, amelyre vonatkozóan a rendelet második szakasza írta elő, hogy *„...ezeknél az új consulatusoknál mint bíróságoknál ugyanazok a jogszabályok nyernek alkalmazást, mint az 1898. évi január hó 1. napja előtt a trieszti főtörvényszéknek másodfokú bírói hatósága alatt állott törökországi cs. és kir. főconsulatusoknál és consulatusoknál.*²²⁴ Erre került sor az idézett rendelettel, amelyet az 1891. évi XXXI. törvény 18. §-ának első bekezdése értelmében az igazságügy miniszter, Horvátországban a bán, a konzuli bíróságoknál pedig a közös külügyminiszter hirdettet ki. A konzuli törvény rendelkezéseinek a rendelet kihirdetésével kapcsolatos betartását erősítette meg a Szilágyi Dezső (ekkor már nem miniszter) által vezetett igazságügyi bizottság 1076. számú jelentése, amely megállapította, hogy *„... A m. kir. miniszerelnök által bemutatott és a m. kir. ministerium által 1901. április 15-én kibocsátott 1384/1901. szám alatti rendelet mindenekben megfelel a consuli biráskodásról szóló 1891: XXXI. t.-cz. követelményeinek.*²²⁵

Hasonló tartalommal, de más okok miatt került sor a Román Királyság területén 1895. január 1-től már (a korábban tiszteletbeli alkonzulátus) alkonzulátusként működő crajovai külképviseletre vonatkozó szabályozás kiadására. A magyar királyi minisztérium 1901. évi október hó 1. napján 3438/1901. M. E. szám alatt kibocsátott rendelete, amelyet az osztrák császári és királyi minisztériummal egyetértésben és a közös külügyminiszterrel tartott egyeztetést követően, a konzuli törvény 2. §-a alapján adtak ki, a crajovai császári és királyi alkonzulátust teljes bírói hatáskörrel ruházta fel. A teljes bírói hatáskör gyakorlásával történő felruházásra azért is került sor, mert az alkonzulátus tisztviselői bírói hatáskörbe tartozó olyan intézkedéseket, amelyek *„...szüksége különösen peren kívüli ügyekben merült fel, csak úgy tehetett, ha e célból esetről-esetre felhatalmazást nyert a bukaresti cs. és kir. consulátustól. Minthogy a haláleset-felvételek és hagyaték-tárgyalások tekintetében, valamint a gyámsági ügyekben szükséges intézkedések száma a crajovai cs. és királyi alconsulátusnál igen jelentékeny: az említett felhatalmazások kikérése és megadása*

²²³ KI XXXVII. 1057-1077., CCCLXXXIV-CCCXCIX. sz. - Irományszámok - 1896-1070. szám 79.

²²⁴ KI XXXVII. 1057-1077., CCCLXXXIV-CCCXCIX. sz. - Irományszámok - 1896-1070. szám 79.

²²⁵ KI XXXVII. 1057-1077., CCCLXXXIV-CCCXCIX. sz. - Irományszámok - 1896-1076 szám 287.

ügy a crajovai cs. és kir. alconsulátusnál, mint a bukaresti cs. és kir. consulátusnál nem csekély munkatöbbletet okozott, de ezenfelül az egyes ügyek lebonyolítását is késleltette s így az érdekelt felekre hátránnyal járt.”²²⁶

A kifejtett problémák jövőbeni elkerülésének célja vezetett a rendelet megalkotására. A rendelet csupán egy szakaszból állt és nem adott iránymutatást az eljárás során alkalmazandó jog kérdésében. „A m. kir. ministerium, a cs. kir. ministeriummal egyetértve és a közös külügyministerrel tartott értekezés után, 1901. évi szeptember hó 2-ik napján tartott tanácsában hozott határozatához képest az 1891. évi XXXI t.-cz. 2-ik §-a alapján a crajovai cs. és kir. alconsulátust teljes bírói hatáskörrel ruházza fel.”²²⁷ Ezzel együtt is az igazságügyi bizottság 1902. január 27-i jelentésében Fabiny Teofil bizottsági elnök²²⁸ és dr. Rabár Endre előadó megállapítják, hogy „a m. kir. ministerelnök által bemutatott és a m. kir. ministerium által 1901. évi október hó 1. napján kibocsátott 3438/901. szám alatti rendelet mindenekben megfelel a consuli bíraskodásról szóló 1891. XXXI. t.-cz. követelményeinek.”²²⁹

A következő konzulátus, amely bírói hatáskört kapott és az erről szóló szabályozó felhatalmazó rendelet bemutatásra került az Országgyűlés felé, a tientsini volt. Kínával már évtizedekkel korábban 1869-ben megkötésre került olyan kereskedelmi szerződés, amely alapján a Monarchia is gyakorolta a konzuli bíraskodást. A szerződés megkötését követően Sanghajban nyílt meg a főkonzulátus, 1897-ben pedig Pekingben követséget hozott létre a Monarchia. 1902-ben a Kínai Császárság állandó követet küldött Bécsbe.²³⁰ A Kínával való kapcsolatok felértékelődése és nem utolsósorban az 1900-as boxer lázadás leverését követően Tientsin egy részére vonatkozóan 1901. szeptember 7-én közigazgatási koncessziót kapott az Osztrák-Magyar Monarchia, amelynek területén saját közhatalmát gyakorolhatta. Ez azt jelentette, hogy Tientsin érintett kerületében a Monarchia lakónegyedet és kereskedelmi telepet létesíthetett osztrák-magyar közigazgatás és joghatóság alá illesztve. Az itt élő kínaiak megkapták az osztrák állampolgárságot. A területen a Monarchia a konzulátus mellett rendőrörsöket, börtönt és temetőt alakított ki. Nemcsak közrendi, hanem a társadalmi élet különböző területein is létrehoztak a

²²⁶ KI I. 1-28. sz. - Irományszámok - 1901-26. szám 285.

²²⁷ KI I. 1-28. sz. - Irományszámok - 1901-26. szám 287.

²²⁸ Szilágyi Dezső 1901. július 30-án elhunyt

²²⁹ KI II. 29-101. sz. - Irományszámok - 1901-101 szám 467.

²³⁰ SALÁT 2009.

szükséges közintézményeket. Így külön kórház, színház és iskola állt rendelkezésre. A koncessziós területet a kínai csapatok az első világháború utolsó előtti évében szállták meg. 1917. augusztus 14-én az osztrák-magyar koncessziós megállapodást a Kínai Császárság egyoldalúan felmondta. Ausztria az osztrák igényekről 1919. szeptember 10-i saint-germaini békeszerződésben lemondott, Magyarország koncessziós joga pedig *de iure* 1920-ban, a trianoni békeszerződés vonatkozó rendelkezése szerint szűnt meg.²³¹

A kifejtettek okán tehát nem véletlen, hogy a bírói joghatóság teljes körű gyakorlásához szükséges felhatalmazást kapja meg a tientsini konzulátus. Az igazságügyi bizottság 1903. március 10-i jelentésében fogalmazta meg azokat az érveket, amelyek indokolják a rendelet megalkotását. A konzuli bíraskodásról szóló 1891: XXXI. t.-cz. 2. §-a értelmében a törvény hatályba lépését követően felállításra kerülő konzulátusok a konzuli bíraskodást csak abban az esetben gyakorolhatták, ha a konzuli törvény értelmében konzuli bírói hatáskörrel felruházták őket. A törvény 15. §-a pedig megállapította, hogy a konzuli bíraskodást a két állam minisztériuma a közös külügyminiszterrel tartott egyeztetést követően a törvényi felhatalmazás alapján kiadott – osztrák illetve magyar miniszteri – rendeletekkel szabályozhatja a Monarchia két állama. A bizottság kifejtette, hogy „...*Tientsinben 1902-től kezdve hivatásos konzulátus áll fenn és a chinai viszonyok kívánatossá teszik, hogy az ott szökelő összes konzulátusok konzuli bírói hatáskörrel, még pedig teljes konzuli bírói hatáskörrel bírjanak. Felemlítendő ugyanis, hogy a bírói hatáskörrel felruházott konzulátusok ez idő szerint a bíraskodást vagy teljes terjedelemben, vagy pedig csak kisebb jelentőségű ügyekre vonatkozó megszorítással gyakorolják. Némely konzulátusoknál pedig a bírói functió épen csak jogsegélyekre (megkeresések végrehajtására stb.) szorítkozik.*”²³²

A Képviselőházhoz 1903. március 2-án benyújtott miniszterelnöki jelentésben Széll Kálmán miniszterelnök kifejtette, hogy „...*A m. kir. ministerium 1902. évi deczember hó 31. napján 4.791/1902. M. E. sz. a. rendeletet bocsátott ki, a melyben az osztrák cs. kir. ministeriummal egyetértve és a közös külügyminiszterrel tartott értekezés után, a konzuli bíraskodás szabályozásáról szóló 1891. évi XXXI. t.-cz. 2.,*

²³¹ BUDISCHOWSKY - <http://www.schumpeter.info/Familie%20Schumpeter.pdf> - Jens Budischowsky - Die Familie des Wirtschaftswissenschafters Joseph Alois Schumpeters der 19. und 20. Jahrhundert - Hugo Schumpeter tientsieni főkonzul (1912-1917) családtörténeti anyaga, <http://www.bristol.ac.uk/tianjin-project/tianjinnineflags/austrohungarian/>

²³² KI XXVI. 334-386. sz. - Irományszámok - 1901-342 szám 29.

10. és 12. §-ai alapján felruházta a tientsini cs. és kir. konzulátust azzal a teljes konzuli birói hatáskörrel, a melylyel a törökországi cs. és kir. főkonzulátusok és konzulátusok birnak; továbbá megállapította, hogy az utóbbiaknál hatályban levő jogszabályok nyernek alkalmazást a tientsini cs. és kir. konzuli bíróságnál is; végül kijelentette, hogy a sanghai-i cs. és kir. főkonzulátus saját kerületében ugyancsak az említett jogszabályok szerint gyakorolja továbbra is teljes birói hatáskörrel a konzuli bíraskodást.”²³³

Az új konzulátus számára biztosított teljes körű birói hatáskör mellett a konzulátus elsőfokú birói eljárásaiban alkalmazásra kerülő jogszabályok meghatározása is szükséges volt. Az egységes jogalkalmazás elősegítése miatt a miniszterelnöki jelentés indokoltnak tartotta a rendelet szabályozását, amely szerint a tientsini konzuli bíróságnál ugyanazok a jogszabályok kerültek hatályba helyezésre, amelyek a törökországi konzulátusoknál és konzulátusoknál. A tientsini konzulátus felállításával és birói jogkörrel történt felruházásával sem veszítette el konzuli birói hatáskörét a sanghaji főkonzulátus. A jelentés erre vonatkozó megjegyzése szerint „...végül a Khina területén működő másik hivatásos cs. és kir. konzuli hivatalnál, jelesül a sanghai-i cs. és kir. főkonzulátusnál, mely a konzuli bíraskodást eddig is gyakorolta, felmerülhetõ kétely eloszlatása végett czélszerûnek mutatkozott a kibocsátott rendelet utolsó bekezdésébe azt a kijelentést felvenni, hogy a sanghai-i cs. és kir. főkonzulátus saját kerületében ugyancsak az említett jogszabályok szerint gyakorolja továbbra is teljes birói hatáskörrel a konzuli bíraskodást. A m. kir. ministerium által 1902. december hó 31-én 4.791/902. M. E. sz. a. kibocsátott rendeletet van szerencsém mellékelten oly megjegyzéssel bemutatni, hogy azt az 1891 : XXXI. t.-cz. 18. §-ának első bekezdése értelmében az igazságügyminister, Horvát-Szlavonországokban a bán, a konzuli bíróságoknál pedig a közös külügyminister kihirdette.”²³⁴

Az 1902. december 31. napján megalkotott rendelet hasonlóan a crajovai konzulátust szabályozó rendelethez, három mondatból áll. Az első mondat a rendelet megalkotására felhatalmazást adó rendelkezéseket jelölte meg, a második pedig a teljes birói hatáskörrel történõ felhatalmazást és az alkalmazandó jogszabályokat határozta meg, a harmadik pedig a sanghaji főkonzulátus által továbbra is gyakorolható konzuli bíraskodáshoz való jogot erősítette meg. „Az 1902. évi

²³³ KI XXVI. 334-386. sz. - Irományszámok - 1901-339 szám 10.

²³⁴ KI XXVI. 334-386. sz. - Irományszámok - 1901-339 szám 11.

felállított tientsini cs. és kir. konzulátus azzal a teljes konzuli birói hatáskörrel ruháztatik fel, a melylyel a törökországi cs. és kir. főkonzulátusok és konzulátusok birnak, s az utóbbiaknál hatályban levő jogszabályok nyernek alkalmazást a tientsini cs. és kir. konzuli bíróságnál is. A sanghai-i cs. és kir. főkonzulátus saját kerületében ugyancsak az említett jogszabályok szerint gyakorolja továbbra is teljes birói hatáskörrel a konzuli bíraskodást.”²³⁵

Miniszteri rendelettel került hatályba léptetésre – egyedülként – a tangeri konzulátus előtti eljárásokban a védjegyek oltalmáról szóló 1890. évi II. törvénycikk. Az igazságügyi bizottság elnökeként Szilágyi Dezső és Engelmayer József a bizottság előadójaként 1900. június 15-én terjesztették elő igen rövid és szűkszavú jelentésüket a miniszterelnöki jelentésre vonatkozóan. A bizottság a kiadott miniszteri rendeletet tudomásul vette és elfogadásra ajánlotta a Képviselőház számára. A miniszterelnök 1899. évi december hó 20-án 16.080. szám alatt adta ki a rendeletet, amely az osztrák minisztériummal egyetértésben és a közös külügyminiszterrel tartott értekezést követően a konzuli bíraskodás szabályozásáról szóló 1891. évi XXXI. törvénycikk 10. és 12. §-ai alapján a védjegyek oltalmáról szóló 1890. évi II. törvénycikket valamint az annak módosításáról és kiegészítéséről szóló 1895. évi XLI. törvénycikket a magyar állampolgárokra vonatkozóan Marokkóban, a tangeri konzuli bíróságnál, 1900. évi január hó 1-napjával hatályba léptette. Az intézkedés okait a jelentés részletesen kifejtette. A magyar törvény hatálybaléptetésének előzménye Franciaország megkeresése volt. A közös külügyminiszter felé történt 1897-es megkeresés arra irányult, hogy viszonyossági alapon kerüljön szabályozásra, hogyha magyar vagy osztrák állampolgár francia védjegy vonatkozásában védjegybitorlást követ el Marokkóban, akkor ez a cselekmény mind polgári, mind büntetőjogi eljárási szempontból Marokkóban a konzuli birói hatáskörébe tartozzon. Franciaország a Monarchia külügyi vezetése felé megküldött megkeresését megelőzően már korábban hasonló megállapodásokat kötött az Egyesült Királysággal, Németországgal, Belgiummal és Hollandiával. Magyarország Franciaországgal a védjegyek oltalma tekintetében az 1884. évi VI. törvénycikkkel beiktatott kereskedelmi egyezmény II. cikke értelmében szerződéses viszonyban állt. Pontosan ezért a magyar kormány is egyetértett a francia megkeresésben foglaltakkal és támogatta, hogy Franciaországgal a Marokkóba nyújtandó védjegyoltalom tekintetében a viszonyosság alapján kérsnek megfelelően

²³⁵ KI XXVI. 334-386. sz. - Irományszámok - 1901-340 szám 12.

kerüljön a jövőben elintézésre a védjegybitorlásokkal kapcsolatos eljárás. A viszonyosság gyakorlásának előfeltétele volt viszont az, hogy a magyar ágazati törvényt, a védjegyek oltalmára vonatkozó 1890. évi II. törvénycikket és az azt módosító 1895. évi XLI. törvénycikket a tangeri konzulátusnál hatályba léptessék. Ezt az előfeltételt kívánta teljesíteni a miniszterelnök tárgyalt rendeletének megalkotásával. A rendeletalkotó kiemelte, hogy a védjegy törvény hatálya alá tartozó esetek büntető jogi vonatkozásai esetében a konzuli bírászkodásról szóló törvény 10. §-a kerülhet alkalmazásra, hiszen a büntető jog területe, mint nemzeti jelleggel bíró terület ezen szakasz hatálya alá tartozott. Ezzel szemben a védjegy törvény alkalmazására okot adó egyéb körülmények és tények esetén a konzuli bírászkodásról szóló törvény 12. §-a kerülhetett alkalmazásra. *„A mennyiben a védjegy-törvények büntető határozmányokat tartalmaznak, annyiban rajok az 1891: XXXI. t.-cz. 10. §-a vonatkozik, a védjegy-törvények többi határozmányai pedig az 1891: XXXI. t.-cz. 12. §-a alá esnek. Ennélfogva a magyar védjegy-törvények hatályba léptetésénél úgy a 10. §-ra, mint a 12. §-nak rendelkezéseire figyelemmel kellett lenni, és nemcsak a közös külügyminiszterrel kellett értekezést tartani a 10. §. 7. pontja értelmében, hanem a monarchia másik állama ministeriumával is egyetértve kellett eljárni, a 12. §. második bekezdése értelmében.”*²³⁶ A jelentés kitért arra is, hogy a minisztérium által 1899. évi december hó 20-án 16.080. M. E. szám alatt kiadott rendeletet az 1891. évi XXXI. törvénycikk 18. §-ának első bekezdése értelmében belföldön az igazságügy miniszter, illetve Horvátországokban a horvát bán, a konzuli bíróságoknál pedig a közös külügyminiszter kihirdette. A rendelet konkrét szövege ebben az esetben sem került túl hosszan megszövegezésre: *„A m. kir. ministerium, a cs. kir. ministeriummal egyetértve és a közös külügyminister-rel tartott értekezés után 1899. évi december hó 20. napján tartott tanácsában hozott határozatához képest, a consuli bírászkodás szabályozásáról alkotott 1891: XXXI. t.-cz. 10. és 12. §-ai alapján a védjegyek oltalmáról szóló 1890: II. törvénycikket, valamint az ennek módosításáról és kiegészítéséről szóló 1895: XLI. törvénycikket a magyar honosokra Marokkóban a tengeri consuli bíróságnál 1900. évi január hó 1. napjától kezdve hatályba lépteti.”*²³⁷

A Monarchia a Balkán térségében folyamatosan jelen kívánt lenni és kiemelt gazdasági érdekszféraként tekintett a félsziget országaira. A gazdasági és

²³⁶ KI XXIX. 827-854., CCXCVII-CCCXVIII. sz. - Irományszámok - 1896-853. szám 222.

²³⁷ KI XXIX. 827-854., CCXCVII-CCCXVIII. sz. - Irományszámok - 1896-853. szám 223.

kereskedelmi kapcsolatok erősítése érdekében, ha szükségesnek érezte, akkor új konzuli képviselőket is létrehozott, ezzel is segítve a konzuli érdekvédelmet – és persze nem utolsó sorban a saját állami bevételeinek növelését – és a konzuli jogszolgáltatás elérését. Így történt ez a koszovói Mitrovica esetében is. 1904-ben került hivatásos konzulátus felállításra a városban. Ennek előzménye, hogy a térség egyik legrégebbi városa és Szkopje között 1878-ra kiépítésre kerül a vasút, amely így egészen Thesszalonikiig biztosított közlekedési összeköttetést.²³⁸ Ez nagyban segíti, hogy a település melletti ólombányászathoz kapcsolódó nehézipari központ mellett a térség kereskedelemi központjává váljon.

*„Mitroviczán az 1904. évben hivatásos cs. és kir. konzulátus állíttatott fel, a melynek hatósági körébe utalt területek az üszkübi és prizrendi cs. és kir. konzulátusok kerületéből hasítottak ki. Minthogy az üszkübi és prizreni cs. és kir. konzulátusok teljes birói hatáskörrel vannak felruházva, s így azon a területen, a melyre kiterjedő hatósági körrel a mitroviczai cs. és kir. konzulátus felállíttatott, eddig is teljes konzuli bíraskodást gyakoroltunk: ennél fogva a mitroviczai cs. és kir. konzulátust is fel kellett ruházni teljes birói hatáskörrel.”*²³⁹

Még Tisza István miniszterelnök által 1905. évi június 8-án 2.392/1905. M. E. kiadott rendeletet Wekerle Sándor miniszterelnök terjesztette a Képviselőház elé 1906. július 16-án. Wekerle a rendeletet az ezt követően tárgyalásra és elemzésre kerülő 1646/1906 M.E. és a 4064/1904 M.E. rendeletekkel együtt terjesztette elő bemutatásra a konzuli bíraskodásról szóló törvény 18.§-a alapján.²⁴⁰ A rendelet ebben az esetben sem túl hosszú, igen lényegretörően fogalmazza meg, hogy *„a magyar királyi ministerium a cs. kir. ministeriummal egyetértve és a közös külügyministerrel tartott értekezés után 1905. évi május hó 18. napján tartott tanácsában hozott határozatához képest az 1891. évi XXXI. t.-ez. 2 §-a alapján a mitroviczai cs. és királyi konzulátust teljes birói hatáskörrel ruházza fel. Jelen rendelet a mai napon lép hatályba.”*²⁴¹

²³⁸ KI VIII. 101-182.sz. – Irományszámok – 1906 – 148 szám 427

²³⁹ KI VIII. 101-182. sz. - Irományszámok - 1906-148 szám 427 .

²⁴⁰ Az előbbieken tárgyalt két rendelet mellett Wekerle Sándor miniszterelnök harmadikként a konzuli bíróságoknál hatályos hagyatéki eljárási szabályok kiegészítéséről szóló 4064/1904 M.E. rendeletet terjesztette be bemutatásra a Képviselőház felé. Az 1904. évi szeptember 15. napján 4.064. M. E. szám alatt kiadott rendelet horvát bánnal egyetértésben és a közös külügy miniszterrel – *„az 1891. évi XXXI. törvénycikk 10. §-ának 7. pontjára, a közös külügyministerrel a fenforgó nemzetközi és sajátserű helyi viszonyokról felvilágosítás céljából értekezést tartott”* – tartott egyeztetést követően került megalkotásra az 1891. évi XXXI. törvénycikk 10. §. -ának 5. és 6. pontja alapján. A rendelet elemzésére a korábbiakban már sor került.

²⁴¹ KI VIII. 101-182. sz. - Irományszámok - 1906-148 szám 428 .

A konzuli bírói hatáskör rendeleti biztosítása mellett a korszakban az egyes országokban bekövetkezett társadalmi és gazdasági változásokat is próbálta a közös külügyminisztérium követni és saját tevékenységében is tükrözni. Példa erre a viddini konzuli bírói jogkör megszüntetése. A bolgár vasúti hálózat kiépítése és a Fekete-tenger kikötőiből a nyugat-európai kikötők felé irányuló hajójáratok kialakítása miatt Viddin elvesztette azt a jelentőséget, amelyet korábban a dunai hajózás és a Dunán zajló élénk kereskedelembe töltött be dunai kikötőhelyként. A miniszterelnöki jelentés tényként állapította meg, hogy a bevittel és kivitellel kapcsolatos kereskedelmi forgalom Rustcsuk és Szomovit dunamelléki városok felé terelődött, amelyeket Bulgária belsejével a kiépült vasúti vonal kötötte össze. A kereskedelmi útvonalak és a bulgáriai gazdasági gócpontok változása miatt a viddini konzulátushoz tartozó konzuli kerületben folyamatosan csökkent a magyar és az osztrák állampolgárok száma. Sokan bolgár állampolgárságot szereztek, mások pedig Bulgária fejlődésnek indult, más földrajzi területein telepedtek le. Voltak, akik felhagyva a kereskedelemmel visszatértek a Monarchiába. Ennek következtében a viddini konzulátus ügyforgalma is jelentősen csökkent. Különösen a bírói hatáskörbe tartozó ügyekben. A jelentés kifejtette, hogy a viddini konzuli bíróság előtt a rendelet kiadását megelőző három évben egyetlen egy – az elsőfokú konzuli bíróság hatáskörébe tartozó – per sem volt folyamatban illetve jelentősebb értékű hagyatéokra vonatkozó eljárás ugyancsak évek óta nem került tárgyalásra. Megállapítja az előterjesztés, hogy csődügy *„az utolsó tizenkét év alatt csak egy fordult elő és az is 1894-ben.”*²⁴²

A fentiek miatt nem véletlen, hogy a közös külügyminisztérium nem tartotta indokoltnak a viddini császári és királyi konzulátus bírói hatáskörének fenntartását. A konzuli bírói hatáskör megszüntetésével párhuzamosan azonban gondoskodni kellett, hogy bár csekély számban ugyan, de lehetnek elsőfokú bírói hatáskört igénylő ügyek, amelyekben a Monarchia alattvalóit jogszolgáltatásban kell részesíteni a jövőben. Ezért a külügyi vezetés megvizsgálta, hogy melyik császári és királyi konzulátus lehetne az, amelynek illetékességébe tudná utalni a konzuli bíraskodást a viddini konzuli kerületben felmerült ügyekben. A döntés végül Rustcsukra esett. Ennek igen egyszerű oka volt, mint az a vizsgált idézett forrásból kiderül. Viddinnel két konzuli kerület volt szomszédos. A rustcsuki és a szófiai.

²⁴² KI VIII. 101-182. sz. - Irományszámok - 1906-147 szám 424.

Szófia és Viddin között a postajárat 48 óránként, Viddin és Rustcsuk között 24 óránként közlekedett. Pontosan ezért esett a rustcsuki konzulátusra a választás.

A rendelet további fontos rendelkezése volt, hogy a korábbi várnai alkonzulátus rangját konzulátusra emelte fel és egyben felhatalmazta az új konzulátust, hogy teljes körű bírói hatáskört gyakoroljon. A rendelkezések okai hasonlóak, mint a viddini esetben csak fordított előjellel. Várna a XIX. század második felétől egyre nagyobb jelentőségre tett szert, mint tengeri kikötő. A kikötői forgalmának és kereskedelmi jelentőségének növekedése együtt járt azzal, hogy egyre több monarchiabeli állampolgár, kereskedő telepedett le állandó vagy ideiglenes jelleggel és folytatta vállalkozását a kikötővárosban. *„Az 1905. évi szeptember 1. napjától kezdve alkonzulátusból konzulátussá vált várnai cs. és kir. konzuli hivatal területén a magyar és az osztrák állampolgárok száma folyton növekszik s ezzel együtt a nevezett cs. és kir. konzulátus ügyforgalma is állandó emelkedést mutat”.*²⁴³ A várnai alkonzulátus a szófiai konzuli bírósághoz tartozott. A nagy távolság és az ügyek számának emelkedése a térségben élők ügyeinek gyors elbírálását nagy mértékben akadályozta. *„A bírói hatáskörbe tartozó ügyeknek ellátása a szófiai cs. és kir. konzuli bíróságnál, — a melyhez a várnai cs. és kir. konzulátus területe eddig tartozott, — mindinkább nagyobb munkaterhét okozott és a két hely között levő távolság felette hátráltatta a sürgős természetű ügyeknek gyors lebonyolítását.”*²⁴⁴ A kifejtettek alapján született meg – Fejérváry Géza miniszterelnöksége idején – 1906. március 30-án a 1646/1906 M.E. rendelet, amelynek tételes rendelkezései szerint: *„A magyar kir. minisztérium, a cs. és kir. minisztériummal egyetértve és a közös külügyministerrel tartott értekezés után, 1906. évi február hó 21. napján tartott tanácsában hozott határozatához képest, az 1891. évi XXXI. t.-c. 2. §-a alapján a következőképen rendelkezik:*

- 1. a viddini cs. és kir. konzulátus bírói hatáskörét megszünteti;*
- 2. a ruszcsuki cs. és kir. konzulátusnak bírói hatáskörét kiterjeszti a viddini cs. és kir. konzulátus területére ;*
- 3. az 1905. évi szeptember hó 1-ső napjától kezdve alkonzulátusból konzulátussá vált várnai cs. és kir. konzuli hivatalt teljes bírói hatáskörrel ruházza fel.”*²⁴⁵

²⁴³ KI VIII. 101-182. sz. - Irományszámok - 1906-147 szám 425.

²⁴⁴ KI VIII. 101-182. sz. - Irományszámok - 1906-147 szám 425.

²⁴⁵ KI VIII. 101-182. sz. - Irományszámok - 1906-147 szám 426.

A rendelkezések azonban nem sokáig maradtak hatályban a magyar igazságügy miniszter 20687/1907. számú rendeletével kihirdette a császári és királyi közös külügyminiszter 1907. évi május 7. napján 35.323/7. szám alatt kiadott rendeletét. A közös miniszteri rendelet a Bulgáriában gyakorolt konzuli bíraskodás részleges korlátozásáról szólt. A rendelet konzuli bíraskodásról szóló törvény 17.§-a alapján rendelte el a korlátozást, amely lehetővé tette, hogy a közös külügyminiszter (a monarchia mindkét állama illetékes minisztériumának egyetértésével) hozott határozataival a konzuli bíraskodás gyakorlását valamely idegen államban rendeleti úton korlátozhatta, időlegesen felfüggeszthette vagy véglegesen megszüntethette. Ezen rendeletben a konzuli bíraskodásról szóló törvény 17.§ első fordulat alapján bírói hatáskör korlátozására került sor. A polgári és kereskedelmi perekben, amelyekben egyik részről magyar vagy osztrák állampolgárok, másrésztől bolgár állampolgárok között folytak, a Bulgáriában lakó magyar vagy osztrák állampolgárok részére szóló idézések valamint más bírósági ügyiratok a császári és királyi konzuli hivatalok közreműködése nélkül kerülhettek a rendelet kihirdetését követően kézbesítésre. Megszűnt a bolgár bíróságok a Monarchia konzuli hivatalai felé fennálló értesítési kötelezettsége a magyar vagy osztrák állampolgárok valamint bolgárok közötti perekben kitűzött határnapokról. A Bulgáriában lakó magyar vagy osztrák állampolgárok kereskedelmi csődjének megnyitása és a csődeljárás lefolytatása ezt követően már nem tartozott a konzuli hatóságok által első fokon gyakorolt bírói hatáskörébe.

A rendelet harmadik szakasza előbbiekkal együtt is fenntartotta a Monarchia alattvalói részére a kedvezményes elbánás elvét. Ez alapján a későbbiekben a magyar és az osztrák állampolgárok Bulgáriában nem részesülhettek kedvezőtlenebb elbánásban, mint más államok polgárai. A közös külügyminiszteri rendelet 1907. május 18-án lépett hatályba.

A konzuli bíraskodásról szóló törvény 17.§-a szerinti konzuli bírósági hatáskör megszüntetésére vonatkozó példaként egy esetet lehet elemezni. Ez a Zanzibárban gyakorolt konzuli bíraskodás megszüntetéséről szóló 36554/7. számú közös külügyminiszteri rendelet. Az 1907. május 11. napján kelt rendeletet a 21519/1907 magyar királyi igazságügy miniszteri rendelet hirdette ki. A rendelet szerint a Zanzibár területén gyakorolt konzuli bíraskodás a rendelet kiadásának napján a *„Zanzibárban az osztrák-magyar konzuloknak eddig fennállott bíraskodása az 1891.*

évi XXXI. törvénycikk 17. §-a, illetőleg az 1891. évi augusztus hó 30-án kelt osztrák törvény (R. Gf. Bl. 136. szám) 17. §-a értelmében véglegesen megszüntettetik.”²⁴⁶

Az előbbieken elemzésre került rendeletek megalkotása kapcsán úgy gondolom fontos idéznem a törvény 17.§ és 18.§-aihoz fűzött miniszteri indoklást. *„A consuli bírászkodásnak olyan államokba való behozatala, a melyekben eddig nem gyakoroltatott, továbbá ennek valamely barátságos államra ruházása, korlátozása, felfüggesztése, megszüntetése, csak a két állam beleegyezésével történhetik. E részben a dolog természete indokolja, hogy a változó viszonyokhoz és a felmerülő szükséghez képest gyakran igen sürgősen is teendő intézkedésre a törvényhozás a kormánynak felhatalmazást adjon. A consuli bírászkodás formaszzerű átruházását a külügyminister eszközli, mint aki a külügyi érintkezésben a monarchia két államának közös orgánuma. Így történt ez Tunisban, ahol a consuli bírászkodás a francia bíróságokra ruháztatott.*”²⁴⁷

A konzuli bírászkodás kapcsán megalkotott rendeleteket Magyarországon a magyar igazságügy miniszter, Horvátországban a horvát bán hirdethette ki. A konzuli bírászkodásra vonatkozó szabályozást tartalmazó rendeleteket a konzuli bíróságoknál a közös külügyminiszternek kellett kihirdetni. *„Szükséges tehát, hogy a consuli bíróságoknál a magyar kormány által kiadott rendeletek is kihirdetessenek. Ezt a kihirdetést a külügyminiszternek kell teljesíteni, miután a consuli bíróságok az ő felügyelete alatt állanak. De a külügyminister rendeleteinek a belföldön való kihirdetése is szükséges, s erre mint bírósági ügyre vonatkozó teendőre a belföldön az igazságügy minister, illetőleg Horvát-Szlavonországokban a bán van hivatva.*”²⁴⁸

A magyar miniszter által kiadott rendeleteket az Országgyűlésben be kellett mutatni, mint ahogy ez a korszakban minden esetben megtörtént. Ennek oka az volt, hogy a rendeletalkotási jogkör a törvényhozás által átruházott hatáskörben történt. A törvény 13-14.§-ai a konzuli bíróságok egymás közötti illetve nemzeti bíróságokkal történő illetékességi összeütközésének feloldására vonatkozóan tartalmazott szabályozást. A vonatkozó rendelkezések szerint, ha valamelyik konzuli bíróság és a monarchia valamelyik államának bírósága vagy hatósága között merült fel illetékességi – helyesebben hatásköri – összeütközés, akkor ebben az esetben mindkét állam minisztériuma közös egyetértéssel, a közös külügyminiszterrel tartott

²⁴⁶ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1907/ 71. 379.

²⁴⁷ KI XXV. 939-991. sz. - Irományszámok - 1887-973 szám 289.

²⁴⁸ KI XXV. 939-991. sz. - Irományszámok - 1887-973 szám 289.

egyeztetést követően határozott. Hasonló eljárást lehetett alkalmazni a bíróküldés illetve más hatóság kiküldésének kérdésében. Ha a hatásköri összeütközés vagy a bíróküldés kérdése valamely konzuli bíróság és egy horvátországi bíróság vagy hatóság között merült fel, a magyar királyi minisztérium a horvát bánnal egyeztetve volt köteles dönteni az adott ügyben. A magyar korona országainak bíróságai és a konzuli bíróságok közötti jogsegélyekre vonatkozóan a törvény úgy rendelkezett, hogy ugyanazon szabályok szerint kötelesek egymás között teljesíteni az érintett bíróságok, mintha ugyanazon országon belül működnének. A törvény 22.§-a tartalmazta azon rendelkezést, hogy a törvény tárgyi hatályába nem tartoztak bele azok az ügyek sem az első fokon folyamatban lévők sem jogorvoslati eljárással érintett, amelyek a törvény hatálybalépése előtt kerültek megindításra.

V.8 A vegyes bírósági rendszer és a törvényi szabályozás egymáshoz való viszonya: az egyiptomi vegyes bíróság felállításának indoka, létrejötte, szervezete és működése

A törvény 19.§-ának elemzése kapcsán – figyelemmel az egyiptomi vegyes bírósági rendszer újszerűségére és egyediségére – hosszabban értekezem a XVIII-XIX. századi Egyiptom jogszolgáltatási viszonyainak bemutatásával kapcsolatosan. A XVIII. század Egyiptomában a hatalom a mamelukok (a testőrrabszolgák, harácsszedő török-cserkesz elitje) kezében volt. Ezek a legfelsőbb oszmán államhatalomtól vásárolták meg azt a jogot, hogy behajtsák az adót a földműves parasztoktól. A földművesek terhei az időszakban fokozódtak a katonáskodó harácsszedők közti hatalomért és anyagi eszközökért folyó versengés következményeként. Az országban 1803-ban változnak meg a politikai és gazdasági erőviszonyok, amikor Mohamed Ali, Albánia egyik oszmán alkormányzójának unokaöccse hatalomra jutásával. Ali egy albán alakulat élén fontos szerepet játszott a franciáknak Egyiptomból való kiűzése során folytatott harcokban. Egyiptom török főkormányzójaként a mamelukok hatalmának megtörése mellett biztosította az ország autonómiáját az Oszmán Birodalom névleges fennhatósága mellett.²⁴⁹ 1811-ben végül a kairói citadellában megöleti a mamelukok vezetőit. Egyiptom teljes függetlenségét az Oszmán Birodalomtól 1831-ben nyeri el, Ali megtagadja az

²⁴⁹ WOLF, 1995, 315.

engedelmességet II. Mahmud szultánnak és még Szíriát is megszállja kihasználva a görög szabadságharc adta lehetőséget és a török hatalom külpolitikai nehézségeit. 1839-ben a török csapatok teljes vereséget szenvednek, azonban mivel Anglia, Oroszország, Poroszország és Ausztria a szultánt támogatta, ami Franciaország érdekszférája felé tolta Alit.²⁵⁰ A franciák az Egyiptom feletti protektorátus megszerzésére törekedve széleskörű diplomáciai és gazdasági kapcsolatokat építenek ki Egyiptomban. Ali utódja Szaid pasa, Egyiptom alkirálya 1854. november 30.-án, 99 évre szóló koncessziót ad Marie de Lesseps volt egyiptomi francia alkonzulnak a Szuezi csatorna megépítésére. A Szuezi csatorna felavatására 1869. november 17. napján kerül sor, amellyel Egyiptom a világkereskedelmi kapcsolatok alakulásának egyik legjelentősebb tényezőjévé lép elő.

A Mohamed Ali által megkezdett és utódai által folytatott nemzetközi nyitás a fejlett európai államok és az Egyesült Államok felé, valamint az területen egyre nagyobb mértékű kereskedelmi jellegű ügyletek hatására megfogalmazódik az igény arra, hogy Egyiptomban a XVI. század óta érvényben lévő kapitulációk felülvizsgálatra kerüljenek. Kiemelten jelentkezik ez az igény a konzuli bíraskodás szabályozásának felülvizsgálatára. Előbbiek oka, hogy a XIX. században a konzulok bírói tevékenysége már nemcsak egy adott külföldi állam saját állampolgárainak, gazdasági társaságainak Egyiptom területén folyamatban lévő egymás közötti peres és nem peres ügyeire terjedt ki, hanem fokozatosan kiterjed a különböző külföldi államok honosai egymás-közötti peres ügyeire, illetve az *actor sequitur forum rei* elve alapján külföldi alperes és egyiptomi felperes peres ügyeire is. Tovább bonyolította az egyébként is kusza helyzetet, hogy a konzuli bíróságok a XIX. század második felétől közel húsz éven át az összes peres ügyben eljárak.²⁵¹

Idegenek és belföldiek közti perekben az *actor sequitur forum rei* elvének érvényesülése mellett a konzuli bíróság – a kapitulációkkal ellentétben – egyre szélesebb hatáskört élvezett szokásjogi alapon. Előfordult, hogy idegen és belföldi közti vegyes polgári perek is, ha az idegen felperes volt, a konzuli bíróságnál folytak le, sőt megesett, hogy még maguk az egyiptomi alkirályok is olykor idegenekkel való saját perüket is a konzuli bíróság elé vitték.

Az 1860-as évek végére Egyiptomban 17 konzuli bírósági fórum létezett. Előbbiekből következően komoly jogbiztonsági és Egyiptom számára szuverenitási

²⁵⁰ LERS 1904, 202

²⁵¹ LERS 1904, 202.

kérdéseket vetett fel a helyzet. Több szempontból is megfogalmazhatóak a legjelentősebb problémák. A konzuli bíróságok által elsőfokon eldöntött ügyekre vonatkozóan a jogorvoslatokról való döntés minden esetben földrajzilag jelentős távolságban lévő, az elsőfokú döntést hozó konzulátus államának bírósági szervezetéhez tartozó másodfokú bíróságok hatáskörébe tartozott. Probléma volt az is, hogy a konzulok sok esetben anyagi ráhatások ellenében gyakran hoztak finoman szólva is vitatható döntéseket. Ugyancsak problémát vetett fel, hogy az egyiptomi kormány és az alkirályi kincstár, valamint az alkirály családja elleni esetleges peres ügyekre vonatkozóan nem volt olyan fórum, amelyek előtt jogszerű és elfogulatlan eljárást lehetett volna kezdeményezni. Ilyen előzményeket követően került sor először az első reformra 1861-ben. Ekkor kairói és alexandriai székhellyel alakul vegyes bíróság, amely külföldiek és egyiptomiak közötti kereskedelmi ügyekben döntött. Első fokon a tanács egyiptomi elnökből és 4 bíróból (2 külföldiből és 2 egyiptomiból) állt.²⁵² 1867-ben egy nemzetközi konferencia összehívására került sor Kairóban az akkori egyiptomi külügyminiszter, Nubar pasa által, aki írásos reformjavaslatot dolgozott ki az igazságszolgáltatási rendszer átalakítására. A konferencia résztvevői között Nagy-Britannia, Franciaország, Egyesült Államok, Oroszország, Németország, Olaszország és az Osztrák-Magyar Monarchia főkonzuljai és konzuli hivatalnokai, jogászai voltak. Az 1869. október 28. – 1870. január 5.-ig tartó 9 ülésből álló értekezlet a reformjavaslatot elfogadta. A kairói konferencia egyhangúlag támogatta azt, hogy a külföldiek egymás közötti, valamint külföldieknek egyiptomiak elleni peres eljárásaiban egy nemzetközi vegyes bírósági szervezet alakuljon. Azonban az, hogy ki minősült külföldinek és ki nem, az elkövetkező évtizedekben gyakran vetett fel kérdéseket.²⁵³ A konferencia résztvevői elfogadták azt is, hogy a polgári peres ügyeken túl a büntető ügyek egy részére is terjedjen ki a hatásköre a felállításra kerülő bíróságnak, amely a határozatainak végrehajtására is önálló hatáskört kap.

Franciaország kezdeményezésére 1870-ben elkezdődött egy újabb konferencia előkészítése a vegyes bíróság hatáskörébe tartozó büntető ügyek pontos meghatározására. Végül 1873. január 11.-február 15-ig tartó tanácskozásra az előbb jelzett államok képviselői részéről Konstantinápolyban került sor, ahol elfogadásra

²⁵² LERS 1904,110. Marschalkó Lajos: Egyiptomi nemzetközi vegyes bíróság In MAGYAR JOGI LEXIKON, 1898, 212. DOLESCHALL 1901,76.

²⁵³ Például Szudánra nem terjedt ki a bíróság hatásköre. „Who was a „foreigner” and who was a „native”?” merült fel a kérdés többször is a vegyes bíróság működése során. – BRINTON 1968, 6.

kerültek a javaslat végeleges büntetőjogi része. Végül 1874. november 10-én került aláírásra a „Reglement d’organisation judiciaire pour les proces mixtes en Egypte”,²⁵⁴ a vegyes bíróság szervezeti és működési szabályzata. Az új bírói fórumot az alkirály 1875. június 28. napján nyitotta meg ünnepélyes keretek között. A nemzetközi vegyes bíróság működését 1876. február 1. napjától kezdte meg. A bírói szervezetben érintett, aláíró államok Németország, Osztrák-Magyar Monarchia, Belgium, Dánia, Spanyolország, az Egyesült Államok, Franciaország, Nagy-britannia, Görögország, Olaszország, Svédország, Hollandia, Portugália és Oroszország voltak.²⁵⁵

A rendelet három elsőfokú bíróságot állított fel, amelyek székhelye Kairó, Alexandria és Zagazig volt. Másodfokú fórum Alexandriában került felállításra. A polgári és kereskedelmi ügyekben első fokon eljáró bíróság 5 tagú tanácsában – 3 külföldi és 2 egyiptomi bíró – járt el, a tiszteletbeli elnöki tisztelet egyiptomi viselte, de tényleges tanács elnöki jogkörben valamelyik külföldi bíró, mint alelnök járt el, akit a tanács tagjai abszolút többséggel választottak. Az elsőfokú bíróságok két kamarában üléseztek, a kereskedelmi ügyekben az öttagú tanács két, szavazati joggal is felruházott ülnökkel - 2 kereskedővel, akik közül az egyik ülnök egyiptomi, a másik külföldi volt - egészült ki. A másodfokú bíróság²⁵⁶ tagjainak száma eredetileg 11 volt (7 külföldi és 4 egyiptomi), de létszámuk később 14-re bővült. A másodfokon eljáró tanácsnak 8 tagból (5 külföldi bíró és 3 egyiptomi bíró) kellett állnia. Polgári ügyekben 10 000 piaszter értékhatárig a döntést a bíróság által kiküldött bíró, mint egyes bíró hozta meg.²⁵⁷ A külföldiek által elkövetett bűncselekmények alapján indult büntetőeljárásban az eljáró bíró a vegyes bíróság törvényszékének egyik külföldi tagja. A büntetőtanács vétség és büntett esetén 7 tagból állt, akik közül 1 egyiptomi, 2 külföldi állampolgárságú bíró, 4 ülnöke pedig külföldi állampolgárságú. Az esküdtszék három bíróból állt (1 egyiptomiból és 2 külföldiből). A tizenkét esküdt külföldi állampolgár. Ha a vádlott kérte, akkor az ülnökök és az esküdtek fele a vádlottal azonos nemzetiségűnek kellett lennie. Abban az esetben, ha az esküdtek és ülnökök listája nem tartalmazott elégséges, a vádlottal

²⁵⁴ Magyarul: A bírói szervezet szabályozása a vegyes eljárásokban Egyiptomban – saját fordítás

²⁵⁵ BRINTON 1968, 25.

²⁵⁶ A Monarchia állampolgárai közül dr. Aloyse Lapenna 1875-1881, Antoine de Korizmics 1902-1909 között töltötte be az elnöki posztot a másodfokú bíróságon. A Monarchia összesen a másodfokú bíróságba 4, míg az elsőfokú bíróságba 11 bírót tudott delegálni. BRINTON – 1968, 228. és 231.

²⁵⁷ Marschalkó Lajos: Egyiptomi nemzetközi vegyes bíróság In MAGYAR JOGI LEXIKON, 1898, 212. LERS 1904, 203. HERICH 1879,

azonos nemzetiségű személyt, akkor a vádlott megnevezhette azt a nemzetiséget, amely nemzethez tartozókkal kiegészült a testület az előírt számra. Ha több vádlott volt, akkor mindegyiknek joga volt kérni a saját nemzetiségéhez tartozó ülnököket és esküdteket azonos számban, anélkül, hogy az ülnökök vagy esküdtek számát megnövelték volna. Ilyen esetben sorshúzással döntötték el, hogy melyik vádlott gyakorolja jogait. A külföldi nemzetiségű esküdtek listáját a konzuli testület évenként állította össze. A büntetőszéki ülnököket a konzuli testület választotta az esküdtek listájáról.²⁵⁸ A bírósági szervezetre vonatkozóan rendelet I. 5. cikke tartalmazott rendelkezéseket. Ezek szerint a bírák kinevezése és választása az egyiptomi kormány joga volt. Azonban a megválasztandó személyekről, hivatalosan a külföldi érintett Igazságügyi Minisztériumok véleményét ki kellett kérni és csak azon személyeket nevezhette ki az egyiptomi kormány, akik megkapták saját kormányuk felhatalmazását. A bírákat 5 évre választották. Ugyancsak az egyiptomi kormány nevezte ki a bíróságok segéd és kezelő személyzetét. A bírósági eljárások, a panaszok és a jogügyletek valamint az ítélet nyelve az arab, az olasz és a francia volt. A bíróság előtt igazolt ügyvédi képesítéssel rendelkező személy képviselhette a feleket és járhatott el védőként. Ha a vádlottnak nem volt védője, akkor hivatalból jelölt ki/rendelt ki részére a bíróság. Ennek elmaradása az eljárás semmisségét vonta maga után.

A vegyes bíróság hatásköre az alábbi ügyekre terjedt ki:

- 1./ egyiptomiak és külföldiek valamint külföldiek egymás közötti polgári és kereskedelmi peres ügyeire
- 2./ azon polgári perekre, amelyeket Egyiptomban fekvő ingatlan vagy ingatlanra vonatkozó igény vonatkozásában indítottak.
- 3./ Az egyiptomi kormánynak, az egyiptomi alkirálynak, az alkirályi kincstárnak és az alkirály családtagjainak külföldivel folyó peres ügyeire.
- 4./ A bírák, esküdtek vagy az igazságszolgáltatás tisztségviselői ellen feladatai gyakorlása közben közvetlenül elkövetett büntetésekre és vétségekre illetve a hivatali feladataik gyakorlásának megakadályozása érdekében elkövetett büntetésekre és vétségekre.
- 5./ Az ítéletek végrehajtásának megakadályozására irányuló cselekményekre.

²⁵⁸ DOLESCHALL 1901,77. , Marschalkó Lajos: Egyiptomi nemzetközi vegyes bíróság In MAGYAR JOGI LEXIKON, 1898, 212.

6./ A hivatali feladatok ellátása során és a hivatali funkcióval való visszaéléssel kapcsolatosan a bírók, esküdtek, és az igazságszolgáltatás tisztségviselői által elkövetett vétségekre és büntetésekre.

7./ A bíróság előtti tanúvallomás tételi kötelezettséget vagy a tanúvallomásnak esküvel történő megerősítését törvényes ok nélkül megtagadók, valamint az esküdti és ülnöki tisztségükből fakadó kötelezettségeiket nem teljesítőkkal kapcsolatos büntető ügyekre, valamint

8./ szabálysértésekre/kihágásokra.

A külföldiek által elkövetett szabálysértések/kihágások elbírálása egy külföldi egyes bíró hatáskörébe tartozott. Az alkalmazni rendelt joganyagként a nemzetközi vegyes bíróság az eljárása során a polgári és kereskedelmi eljárásokban, illetve a hatáskörébe tartozó büntető ügyekben az Egyiptom által az európai államok felé megnevezett törvénykönyveit alkalmazta, „többnyire a Code Napoleont”.²⁵⁹ Abban az esetben, ha írott jogszabály nem állt rendelkezésre vagy nem írt elő követendő szabályt, illetve ha nem volt egyértelmű a szabály, bíró a szokásjogot vagy a méltányosság elvét alkalmazta.

A vegyes bíróság ítéleteinek végrehajtására vonatkozóan a rendelet kimondta, hogy az a bíróság határozata alapján, a konzuli vagy más közigazgatási eljáráson kívül történik. A vegyes bíróság és a konzuli bíróságok közötti hatásköri összeütközés esetén az alexandriai fellebbviteli bíróság elnöke által kirendelt két tanácsos vagy bíró illetve az érintett konzul által kijelölt két másik konzulból álló választott bíróság döntött. A választott bíróság határozata jogorvoslással nem volt támadható. A vegyes bíróság működésének megkezdésekor valamelyik konzuli bíróság előtt folyamatban volt ügyek esetén az eljárással érintett konzul hatásköre megmaradt. A vegyes bíróság joghatóságát polgári ügyekben a felek közös akarattal azon ügyekre is megválaszthatták, amelyek egyébként a konzuli bírói hatóság hatáskörébe tartoztak.²⁶⁰

Felmerül a kérdés: milyen ügyekben maradtak meg a honosság szerinti konzuli bírósági hatáskörök? Az azonos állampolgárságú külföldiek egymás közötti polgári ügyeiben továbbra is fennmaradt a honosság szerinti konzuli bíróság joghatósága, kivéve az ingatlanokra vonatkozó perek. Kizárólagos joghatósága volt a konzuli bíróságoknak a státusz perekre vonatkozóan. Az erre vonatkozó tételes jogi

²⁵⁹ A rendelet 34. cikke HERICH cikkében eredetben – saját fordítás

²⁶⁰ A rendelet szövege eredetiben HERICH cikkében – saját fordítás

szabályokat az 1876. január 5-i magyar igazságügy miniszter 491. számú rendelete – egyezően a nemzetközi vegyes bíróságot létrehozó rendelettel – tartalmazta. A rendelet első cikke általános szabályként határozta meg, hogy a második és harmadik cikkeiben felsorolt jogviszonyokkal kapcsolatos döntési jogkör kikerült a Monarchia egyiptomi elsőfokú konzuli bíróságainak hatásköréből és az azokban történő első és másodfokú döntés joga a felállított egyiptomi nemzetközi vegyes bírósághoz került. A rendelet második cikke a hatásköri változással érintett polgári, harmadik cikke pedig a büntetőügyek körét határozza meg. A polgári ügyek közül a nemzetközi bírósághoz kerültek az Egyiptomban lefolytatásra kerülő, magyar és egyiptomi honosok, vagy magyar és harmadik állam honosai közti polgári perek. A rendelet egy kivételt határozott meg. E szerint, ha a per *„magyar honos polgári állására (statut personnel). Ez utóbbi esetben az osztrák-magyar consulságok bírói hatósága alá tartozik az ügy még akkor is, ha a polgári állás fölötti határozatnak szüksége, az egyiptomi új bíróság előtt már folyamatban levő per alatt merülne fel.”*²⁶¹ Státuszperek tárgyának megítélése nem volt nagyon határozottan elhatárolva. Ide tartoztak adott esetben – a nemzetközi bíróságok részére készült egyiptomi polgári törvénykönyv negyedik paragrafusa szerint – a jog- és cselekvőképességgel kapcsolatos perek, házassági és öröklési joggal kapcsolatos ügyek valamint a gyámsággal kapcsolatos ügyek.²⁶² Ugyancsak nem kerültek át a nemzetközi vegyes bírósághoz azok a perek, amelyekben az alperesi és felperesi pozícióban is „magyar honosok, vagy a magyar állam, s az osztrák-magyar monarchia másik államának honosai” voltak.²⁶³ Átkerültek viszont azok polgári perek, amelyeknek a tárgyát Egyiptomban fekvő ingatlan vagy ingatlanra vonatkozó dologi jog képezte. A jelzálog tekintetében a jelzálogjog alapításával az ingatlan tulajdonosára vagy birtokosára – mármint állampolgárságára – tekintet nélkül az új bíróság hatásköre került kikötésre. *„...megállapíttatik, mind a jelzálog érvényét, mind pedig az ebből származó folyományok fölötti határozatot illetőleg; ideértve a kényszereladást, s a vételár felosztását is.”*²⁶⁴

Büntetőügyek közül az alábbiak kerültek át a vegyes bíróságok hatáskörébe:

„1. a rendőri kihágások;

²⁶¹ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1876/ 1. szám, 4.

²⁶² LERS 1904, 207.

²⁶³ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1876/ 1. szám 5.

²⁶⁴ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1876/ 1. szám 5.

2. oly bűntettek vagy vétségek, melyek az új bíróságok bírái, esküdtei, vagy más bírósági hivatalnokai ellen, hivatásuk gyakorlatában, vagy ennek alkalmával követtetnek el; nevezetesen:

a) a megtámadások, akár szóval, akár taglejtés, akár fenyegetés által követtessenek el;

b) a rágalmozások és sértések, ha az illető bíró, esküdt vagy bírósági hivatalnok jelenlétében, vagy a bírósági helyiség területén belül követtetnek el; vagy ha nyilvános falragaszok, iratok, nyomtatványok, képek vagy képes ábrázolatok által tétetnek közzé;

c) a 2. pontban megjelölt személyek elleni tettleges bántalmazások; nevezetesen: ütés, sebesítés, szándékos emberölés, akár előre megfontolt szándékkal követtetett légyen el, akár nem;

d) oly célból elkövetett bántalmazások vagy fenyegetések, hogy az illetők jog- vagy törvényellenes cselekményt kövessenek el; vagy a jogos és törvényes cselekménytől tartózkodjanak;

e) közhivatalnokok által a fentebbi pontban meghatározott célból a 2. pontban meghatározott személyek ellen elkövetett visszaélés a hivatali hatalommal;

f) a megvesztegetési kísérlet, ha az egyenesen a 2. pontban meghatározott személyek ellen követtetik el;

g) a bírónak valamely peres fél érdekében ajánlás általi befolyásolása, közszolgálatban álló személy részéről;

3. oly bűntettek és vétségek, melyek az egyiptomi új bíróságok ítéletei vagy határozatai végrehajtása ellen irányozzák; nevezetesen

a) a hivatala gyakorlásában eljáró bírónak, vagy az Ítéletek, vagy a bírói határozatok végrehajtásánál működő bírósági hivatalnokoknak, vagy a végrehajtásnál való segélynyújtásra hivatott közhatósági tisztviselőnek, vagy legénységnek tettleges bántalmazása, vagy az azok elleni erőszakos ellenszegülés;

b) hivatalos hatalommal való visszaélés közszolgálatban álló személy részéről, a végrehajtás megakadályozása végett;

c) bírósági iratoknak elidegenítése ugyanazon célból;

d) bírói pecsétek megsértése, Ítéletek vagy bírói határozatok alapján lefoglalt tárgyaknak szándékos eltávolítása;

e) ítélet vagy bírói határozat alapján letartóztatott^ illetőleg fogságban tartott egyéneknek megszöktetése és azon cselekménynek, melyek közvetlenül a szökés eszközzésére irányozzák;

/) megszökött foglyok elrejtése;”²⁶⁵

A nemzetközi vegyes bíróság bírái – bírósági ülnökei, esküdtjei vagy bírósági alkalmazottai – jegyzőkönyvvezetők, segédek, tolmácsok és bírósági végrehajtók – által hivatali munkájukkal összefüggésben elkövetett büntettek és vétségek is kikerültek a konzuli bíróságok hatásköréből.

„A közönséges büntetteken kívül, melyekkel a nevezett személyek ily körülmények között vádoltathatnak, ide tartoznak még következő büntettek és vétségek:

a) igazságtalan ítélethozatal, kedvezésből vagy ellenségeskedésből ;

b) megvesztegetés;

c) vesztegetési kísérlet feljelentésének elmulasztása;

d) a bíraskodásnak megtagadása;

e) hatalmaskodás magán személyek ellen;

f) mások lakásába behatolás a törvényes szabályok megtartása nélkül;

g) zsarolás;

h) hivatalos pénzek elsikkasztása ;

i) törvénytelen elfogatás;

k) ítéletek és bírósági iratok meghamisítása.

Bírák neve alatt értetnek az ülnökök is.”

A rendelet meghagyta a konzuli bíróság hatáskörét azokban az esetekben, amikor a rendelet III. cikk 2. és 3. pontjaiban felsorolt büntetteket és vétségeket a bíró vagy bírósági alkalmazottal szemben követték el és a sértett a konzuli bíróságnál tett feljelentést.

A vegyes bíróság hatáskörébe tartozott előbbiken túl azokban az ügyekben az ítélezés, amelyekben a bíróságok előtti tanúskodást vagy a vallomás esküvel való megerősítését valamely tanú törvényes ok nélkül megtagadta. Ugyancsak a vegyes bíróság járt el azokban az ügyekben, amelyekben ezen bíróságok esküdtjeivel vagy ülnökeivel szemben, akik nem tettek eleget hivatali kötelezettségüknek. A konzulok, mint a felek védői, konzuli minőségükben a vegyes bíróságok előtt nem járhatnak el. A rendelet alapján a polgári peres eljárásokban hozott ítéletek végrehajtása is a

²⁶⁵ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1876/1. szám - 6.

nemzetközi vegyes bíróság hatáskörébe került azzal, hogy az osztrák-magyar konzuloknak joguk volt a végrehajtási cselekményeknél jelen lenni. A vegyes bíróság hatáskörébe tartozó azon büntető ügyekben, amelyekben a személyes szabadság korlátozásával járó intézkedések végrehajtása volt szükséges – tekintettel arra, hogy az új vegyes bíróság megfelelő őrzésre alkalmas helyiségekkel a rendelet megalkotásakor még nem rendelkezett – a vizsgálat alatt a foglyokat az előzetes letartóztatás végrehajtására az osztrák-magyar konzuloknak kellett átadni. Kivéve, ha az előzetes végrehajtással kapcsolatos jogokról az érintett konzul lemondott. A szabadságvesztés büntetésre ítélték a konzul kérésére, a végrehajtás foganatosítása céljából átadásra kerültek.

A Monarchia egyiptomi főkonzuljai, konzuljai, alkonzuljai és ezek családtagjai és az ezek szolgálatában álló alkalmazottak nem álltak az új bíróságok joghatósága alatt. A vegyes bíróság és a konzuli bíróságok közötti büntetőjogi vonatkozású hatásköri összeütközés esetén egy választott bíróságot kellett alakítani. Ezek közül két tagot – harmadik állambeli konzulokat – az érintett osztrák-magyar konzul, két – két tanácsost vagy bírót – tagot pedig az alexandriai másodfokú törvényszék elnöke jelölhetett ki. A választott bíróság döntése jogerős és jogorvoslattel nem volt támadható. Az egyiptomi kormány ellen folyamatban volt magánjogi követelések iránti „felszólamlásokkal” kapcsolatos döntések ugyancsak kikerültek az osztrák-magyar konzulátusok bírói hatásköréből. A nemzetközi vegyes bíróságnak ezen ügyeket az osztrák-magyar és az egyiptomi kormány között létrejött külön megállapodás alapján kellett eldöntenie. Ezen ügykörök vonatkozásában a magyar igazságügy miniszter 9753. számon adott ki körrendeletet a hazai törvényszékek és járásbíróságok számára *„az egyiptomi alkirályságban a szervezett bíróság működésének f. é. februárius 1-én megkezdéséről és az egyiptomi kormány ellen függőben levő magánjogi követelések iránti felszólamlások elintézésének tényleg megtörténtéről.”*²⁶⁶ A körrendelet tájékoztatja a bíróságokat, hogy az egyiptomi kormány ellen folyamatban lévő magánjogi követelések iránti felszólamlásoknak elintézése tekintetében, *„az említett rendelet IX. cikkében kilátásba helyezett megállapodás, az osztrák-magyar és az egyiptomi kormány között tényleg létrejött”*.

A megállapodás alapján a magyar állampolgároknak jogukban állt az egyiptomi kormány elleni kereseteiket egy három főből álló bizottság elé terjeszteni. A bizottság a nemzetközi vegyes bíróság alexandriai fellebbviteli törvényszékének

²⁶⁶ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1876/39. szám 84.

tagjai közül kerülhetett megválasztásra. A választásra az osztrák-magyar kormány és az egyiptomi kormány közötti megegyezés útján kerülhetett sor. A bizottság egyfokú eljárásban, jogerősen döntötte el az adott ügyet. Az ügy érdemében a bizottság a két fél közötti jogvita alapjául szolgáló cselekmény vagy mulasztás idején hatályban volt törvények és szokások alapján hozta meg ítéletét. Az eljárási szabályait a bizottság saját maga állapíthatta meg és ezen szabályoknak mind a magyar állampolgár, mind az egyiptomi kormány köteles volt magát alávetni.

Azon polgári peres és büntető ügyekben, amelyek a rendelet hatálybalépésekor már folyamatban voltak, az eljáró konzuli bíróság volt jogosult az ügyet befejezni, kivéve, ha a peres felek – polgári peres ügyben – abban egyeztek meg, hogy kéri az áttételét az ügynek a nemzetközi vegyes bíróság elé.²⁶⁷ A rendelet időbeli hatálya 1881. január 5-ig szólt. Az öt éves időbeli hatályt először az 1881. február 28-án kiadott 6021/1881. igazságügy miniszteri körrendelet hosszabbította meg 1882. február 1-ig. Az 1882. január 10-én kelt 873. számú igazságügy miniszteri rendelet²⁶⁸ további egy évvel, az 1883. évi január 27-i²⁶⁹ pedig még egy évvel hosszabbította meg az alaprendelet időbeli hatályát. Az 1884. január 26-án kelt 2566. számú igazságügy miniszteri rendelet újra hosszabbított, „*Ő császári és Apostoli királyi Felségének f. évi január hó 13-án kelt legf. elhatározása folytán rendelem amint következik:*

Az egyiptomi alkirályságban létező osztrák-magyar consulságok birói hatóságának, a magyar állam honosaira vonatkozó korlátozása tárgyában 1876. évi január hó 5-én 491. sz. kiadott igazságügyministeri rendelet hatálya 1884. évi február hó 1-től számított öt évre meghosszabbítatik.”²⁷⁰

A rendelet – a konzuli bíraskodásról szóló 1891. évi XXXI. törvény elfogadása előtti – további hosszabbítására a 4870. számú 1889. február 1. napján kelt igazságügyi miniszteri rendelet újabb 5 évvel meghosszabbította az időbeli hatályát. A hatályosságra vonatkozó rendelkezés mellett volt azonban egy érdemi rendelkezése is, amely szerint az egyiptomi kormány rendőrségi határozatainak megtámadhatósága a nemzetközi vegyes bíróság hatáskörébe került.

²⁶⁷ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1876/ 1. szám 8.

²⁶⁸ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1882/ 12. szám , 36.

²⁶⁹ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1883/17 – 191.

²⁷⁰ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1876, 1. szám 5. 1884/17 - 100.

1894. január 31-én a 4641. számú igazságügy miniszteri rendelet²⁷¹ az alaprendelet időbeli hatályát további 5 évvel 1899. február 1-ig tolt ki. A következő 5 éves időbeli hatály hosszabbításáról szóló – a magyar igazságügy miniszter által 7425. szám alatt 1900. január 31-én kihirdetett²⁷² – közös külügyminiszteri rendelet azonban az időbeli hatály mellett a tárgyi hatályát is érintette az alaprendeletnek. A külügyminiszter 1900. január 31-én kiadott 5648/7. számú rendelete szerint az Egyiptomban fennálló vegyes bíróságokra átruházott bírói hatáskörökről szóló rendelet további öt éven át, 1905. évi február 01-ig hatályban marad. A külügyminiszter határozott arról is, hogy 1900. február 1-től kezdve Egyiptomban szervezett vegyes bíróságokra ruházzák át a magyar és az osztrák állampolgárok vétségekre, csalárd és vétkező bukásokra, valamint más csőddel kapcsolatos bűncselekményekre vonatkozó a büntető bíraskodási jogot. A folyamatban lévő ügyekre a császári és királyi konzuli bíró hatásköre megmaradt. A következő külügyminiszteri rendelet 1905. január 29-én került kiadásra. Ezt a magyar igazságügy miniszter 3857. számú rendeletével 1905. január 31-én hirdetett ki. A külügyminiszter további öt évvel, 1910. február 1-ig hosszabbította meg a hatályos rendelkezések alkalmazásának hatályát.

Összegzésként megállapítható, hogy az egyiptomi nemzetközi vegyes bíróság felállításával a konzuli bíraskodás szabályai alapvetően nem változtak, de a bevezető részében vázolt jogbizonytalanságot a bíróság felállításával sikerült felszámolni. A korszak európai nagyhatalmai és az Egyesült Államok isnem elsősorban jogi, annál inkább gazdasági és politikai indokoktól vezérelve teremtették meg állampolgáraik és honos gazdasági társaságaik számára azt a kiszámítható és egyértelmű igazságszolgáltatási rendet, amely kellő biztonságot adott a világkereskedelem szereplőinek a térségben. Zárószóként azonban mindenképpen meg kell említenünk, hogy szuverén Egyiptom 1882-től gyakorlatilag megszűnt, hiszen Nagy-Britannia 1882. szeptember 13.-án At Tall Al Kabirnál legyőzi az egyiptomi hadügyminiszter Arabi pasa által vezetett egyiptomi hadsereget. Az ország *de facto* brit felügyelet (protektorátus) alá kerül. Az egyiptomi nemzetközi vegyes bíróság azonban nem szűnt meg és egészen 1949. október 14-éig működött.²⁷³

²⁷¹ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1876, 1. szám 5. 1894 / 19 – 53.

²⁷² MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1876, 1. szám 5. 1900/13 -40.

²⁷³ BRITON 1968, 208.

V.9 A törvény időbeli hatálya és hatályának meghosszabbításai – az osztrák-magyar konzuli bírói joghatóság megszűnése

A konzuli bíraskodásról szóló törvény 20.§-a határozta meg a törvény időbeli hatályát. Ezek szerint a törvény a hatálybalépését követő 10 évig marad hatályban. A hatálybalépésétől számított 10 éven belül csak abban az esetben lett volna lehetőség a törvény hatályon kívül helyezésére vagy módosítására, ha az osztrák állam is ugyanezen tárgyban hatályon kívül helyezte volna vagy módosította volna. A hatályba léptetés feltételeként szabta meg a 21.§, hogy az Ausztriában is a magyar törvényben foglalt elvekkel egyezően szülessen meg törvény. A 21.§ adta meg a felhatalmazást a magyar igazságügy miniszternek a hatálybaléptetésről szóló rendelet megalkotására. Ennek egy feltétele volt, hogy Ausztriában is törvény kerüljön megalkotásra hasonló szabályozás elfogadásával. Bár Ausztria megalkotta saját konzuli bíraskodásáról szóló törvényét 1891. augusztus 31-én,²⁷⁴ azonban a Monarchia két alkotó államának tárgyalásai egészen 1897-ig elhúzódtak. A magyar igazságügy miniszter 12790. számú rendeletével 1898. január 1. napján lépteti hatályba a törvényt.

A 10. év letelte előtt kezdőnek meg a tárgyalások a törvény időbeli hatályának meghosszabbításáról. Az előkészítést követően Günther Antal igazságügy miniszter 1907. december 12-én terjeszti be a konzuli bíraskodás szabályozásáról szóló 1891. évi XXXI. törvénycikk hatályának meghosszabbítását tárgyaló törvényjavaslatot. Az időbeli hatály meghosszabbítására első ízben 1908-ban kerül sor. A meghosszabbításra 1909. december 31-ig tett javaslatot az előterjesztő. A meghosszabbításról rendelkező törvényhez fűzött miniszteri indoklás részletes elemzést adott arról, hogy az 1891-es törvény elfogadása és hatálybalépése óta milyen rendeletek és szabályozások kerültek elfogadásra. Áttekintést adott az indoklás arról is, hogy mi vezetett a törvény időbeli hatályának további két évvel – 1908. január 1-től 1909. december 31-ig – történő meghosszabbításához. Az előterjesztő igazságügyi miniszter ismertette, hogy álláspontja szerint a konzuli bíraskodás szabályozásáról szóló törvény nem megfelelő szabályozási keret. Azonban elismerte azt is, hogy egyelőre csak a törvény módosítása iránti tárgyalások és egyeztetések kezdődtek meg, de tekintettel arra, hogy ezek eredményre az időbeli

²⁷⁴ R.G.Bl Stück XLI No.136 – 342-345 .

hatály lejártához közeledve nem vezettek, szükséges a praktikum és a jogbiztonság fenntartása okából a törvény hatályát kitolni. A miniszter az indoklásban bontotta ki álláspontját, amely szerint „... a konzuli bírászkodásnak az 1891: XXXI. törvénycikkben történt rendezéseit nem tekintem kielégítő megoldásnak s annak törvényhozási megváltoztatása céljából a szükséges intézkedéseket megtenni szándékozom. Az újabb szabályozásnak előkészítése azonban, melyre nézve az igazságügyi minisztériumban a munkálatok már a múlt évben megkezdettek és folyamatban vannak, tekintettel a felmerülő kérdések nagy számára és a kielégítő megoldás nem csekély nehézségeire, a többi érdekelt kormányzati tényezők között hosszabb tárgyalásokat igényel. E tárgyalások mindezideig, — minthogy e közben egyéb sürgős intézkedést igénylő kérdések tárgyalása és megoldása is teljesen lekötötte e tényezők munkásságát, — nem jutottak oly stádiumba, hogy a végleges rendezés iránt előterjesztést tehetnék. Ily körülmények között legalább ideiglenesen kellett gondoskodni arról, hogy a konzuli bírászkodás zavartalan menete az 1908. évi január hó 1. napjától kezdve továbbra is törvényszerűleg biztosíttassék oly időpontig, amikorra a konzuli bírászkodás újabb szabályozásának lebonyolítása minden valószínűség szerint várható.

Ez okból készült — a közös külügyminiszterrel és az osztrák cs. kir. kormánnyal folytatott tárgyalások eredményeként — a jelen törvényjavaslat.”²⁷⁵ A Bizony Ákos által vezetett igazságügyi bizottság 673. számú, az előterjesztéshez fűzött jelentésében – hasonlóan a miniszteri gondolatmenethez – kifejtette: „Addig is azonban, míg a magyar állam souverénitásának megfelelő s Magyarország állami önállóságát és függetlenségét kellőképen kidomborító új törvény meghozatala válik lehetségessé, — a mi tekintettel a felmerülő kérdések nagy számára és a kielégítő megoldás nem csekély nehézségeire, a többi érdekelt kormányzati tényezők között hosszabb tárgyalásokat igényel — a konzuli bírászkodás zavartalan menetének biztosítása céljából nem térhetünk ki annak szüksége elől, hogy a törvény hatályának meghosszabbítása iránt idejében intézkedjünk.”²⁷⁶

Az igazságügyi bizottság jelentése a törvény hatályának időbeli meghosszabbításának okaként azt jelölte meg, hogy a megelőző 10 év során megfogalmazódott az igény egy új, a konzuli bírászkodásra vonatkozó szabályozás megalkotására, azonban az eredeti törvény időbeli hatályának leteltekor még került

²⁷⁵ KI XIX. 621-683., LXXXVI-XCVII. sz. - Irományszámok - 1906-661 szám 237.

²⁷⁶ KI XIX 621-683., LXXXVI-XCVII. sz. - Irományszámok - 1906-673 szám 254.

beterjesztésre elfogadásra alkalmas javaslat. Ebből következően: „A konzuli bíraskodásról szóló 1891: XXXI. törvénycikkben történt rendezését a jelen törvényjavaslat indokolásából kitűnőleg az igazságügyi kormány maga sem tekinti kielégítő megoldásnak s annak törvényhozási utón leendő megváltoztatása céljából a szükséges intézkedéseket megtenni szándékozik.”²⁷⁷

A konzuli bíraskodás szabályozásáról szóló törvény időbeli hatályának meghosszabbításáról szóló 1907. évi LVII. törvénycikkhez fűzött miniszteri indoklás kifejtette, hogy az Osztrák Császárságban „létre is jött az 1891. évi augusztus hó 30-án kelt törvény a konzuli bíraskodás gyakorlására vonatkozó határozatokról (1891. évi Osztrák Birodalmi Törvénylap 136. sz.), amely ausztriai törvénynek rendelkezései összhangban vannak az 1891: XXXI. t.-cikkben foglalt határozatokkal.”²⁷⁸ A paragrafus második mondata szerint a törvényt a magyar királyi miniszter fogja majd hatályba léptetni.²⁷⁹ A törvény utolsó rendelkezése szerint a törvény végrehajtásával a magyar királyi minisztérium került megbízására.

Ezen törvény az eredeti törvény 19-21.§-aiban foglaltakat nem tartotta hatályban, a törvény első paragrafusának első mondata kizárólag a törvény 1-18, 22. és 23.§-ainak hatályát hosszabbította meg. A fenti három szakasz rendelkezéseire azért nem terjedt ki a törvény hatálya, mert az azokban foglalt rendelkezések az eredeti törvény szempontjából értelmezhető rendelkezéseket tartalmaztak csak, illetve célszerűségi szempontból a törvény későbbi szakaszaiban kerültek szabályozásra az eredetileg szabályozott viszonyok. „A Tuniszban régebben gyakorolt konzuli bíraskodás az 1891: XXXI. t.-c 17. §-a alapján 1900. évi augusztus hó 19-én kibocsátott közös külügyminiszteri rendelet (1900. évi R. T. II. kötet 292. lap) értelmében egészen megszűnt. Ily körülmények között az 1891: XXXI. t.-c. 19. §-a, mint túlhaladott, nem mutatkozik meghosszabbíthatónak, hanem tárgyaról célszerűbb a törvényjavaslat 1. §-ának második bekezdésében külön rendelkezni.”²⁸⁰

A célszerűségi szempontok alapján az első paragrafus második és harmadik mondata szabályozta az Egyiptomban működő nemzetközi vegyes bírósággal kapcsolatos viszonyokat. „Az Egyiptomban levő konzuli hivatalok bíraskodásának korlátozása és e bíraskodás egy részének az ott fennálló vegyes bíróságokra való

²⁷⁷ KI XIX., 1906. 621-683., LXXXVI-XCVII. sz. - Irományszámok - 1906-673. szám 254 .

²⁷⁸ KI XIX. 621-683., LXXXVI-XCVII. sz. - Irományszámok - 1906-661 szám 236.

²⁷⁹ A hatályba léptető rendelet részletes elemzése korábbi fejezetben

²⁸⁰ KI XIX. 621-683., LXXXVI-XCVII. sz. - Irományszámok - 1906-661 szám 238.

átruházása, valamint a Tuniszban régebben gyakorolt konzuli bíraskodás megszűnte tárgyában fennálló rendelkezések érvényben maradnak.”²⁸¹

A nemzetközi vegyes bíróságoknál alkalmazott magyar bírókra a törvény kiterjeszti az 1891. évi XXXI. törvénycikk 6.§-ának hatályát. A rendelkezés szerint, ezen bírók is eredeti álláshelyükön fizetés nélküli szabadságban részesülhettek és a vegyes bírósági kinevezési idő lejártát követően – eredeti munkakörükben, eredeti fizetésükkel, szolgálati idejük beszámításával – alkalmazták őket tovább. *„A most említett rendelkezést az a körülmény tette szükségessé, hogy egyiptomi vegyes bíraskodásnál alkalmazott magyar államhivatalnokok szolgálati viszonyai eddigelé rendezetlenek voltak s ezért adott esetben kétségekre és nehézségekre szolgáltatathatnának okot. ... Az egyiptomi vegyes bíraskodás körében alkalmazott külföldi (nem egyiptomi) honosságú tisztviselők az egyiptomi kormánytól évi fizetést húznak és azonkívül ottani minden egyes szolgálati évük után fix összegben meghatározott, jelenleg évenként előre kiszolgáltatott s ezért inkább drágasági pótlóknak tekinthető végkielégítésben részesülnek. Nyugdíjigényük az egyiptomi kormánnyal szemben nincsen.*”²⁸² Nem véletlen a szabályozás, hiszen ténylegesen a törvény előterjesztésekor is dolgozott két magyar tisztviselő a vegyes bíróságnál. Mindketten az alexandriai bíróságon végezték munkájukat. Egyikük első fokon volt a törvényszék bírója, másik bíró pedig a főtörvényszék alelnökeként töltött be nagyon fontos szerepet a vegyes bírósági rendszerben.

A törvény második paragrafusa a konzuli illetékekről szóló 1901.évi XXVI. törvénycikk hatályát is meghosszabbította. A konzuli illetékekről szóló törvény szabályozási módszere alapján a 9.§-ában mondta ki a törvényhozó, hogy a törvény időbeli hatálya a konzuli bíraskodás szabályozásáról szóló 1891. évi XXXI. törvénycikk időbeli hatályához igazodik. Ha a konzuli bíraskodásról szóló törvény hatályát veszíti, hatálytalanná válik az illetékekre vonatkozó szabályozás is. A törvény harmadik, negyedik és ötödik paragrafusai a hatálybalépéssel és végrehajtással kapcsolatos rendelkezéseket tartalmazták. A szabályozás hasonló volt 1891-hez. A törvényt hatályon kívül helyezni és módosítani csak az osztrák törvényhozással együtt volt lehetséges. A végrehajtással ebben az esetben is a magyar igazságügy minisztérium került megbízására.

²⁸¹ KI XIX. 621-683., LXXXVI-XCVII. sz. - Irományszámok - 1906-661 szám 234.

²⁸² KI XIX. 621-683., LXXXVI-XCVII. sz. - Irományszámok - 1906-661 szám 239.

Az 1907. évi LVII. törvénycikk 1.§-át az 1910. évi VII. törvénycikk módosította és a konzuli bíraskodás szabályozásáról szóló törvény időbeli hatályát 1911. december 31-ig hosszabbította meg. Székely Ferenc igazságügy miniszter a törvényhez fűzött indoklásában kifejtette: *„Időközben azonban oly körülmények állottak be, amelyek a konzuli bíraskodás végleges rendezését ez idő szerint akadályozzák. A török alkotmány változása s Bosznia és Hercegovina annexiója kapcsán az ottomán kormánnyal néhány függő kérdés tekintetében létrejött megállapodásokról az 1909. évi február hó 26-án jegyzőkönyv íratott alá, amely jegyzőkönyv — az úgynevezett entente-jegyzőkönyv — VIII. cikkében az Ő Felsége uralkodása alatt álló két állam elismerte a török kormány ama szándékának jogosságát, hogy európai konferencia útján vagy más módon tárgyalásokat indítson abban, az irányban, hogy a Török Birodalomban a kapitulációk rendszere, amely a konzuli bíraskodásnak jogalapja, megszűnjék ; ugyanezen VIII. cikkben kijelentettük azt is, hogy az említett cél érdekében a török kormányt teljes és őszinte támogatásban fogjuk részesíteni. Minthogy pedig konzuli bíraskodásunknak — bár azt nem kizárólag a Török Birodalom területén gyakoroljuk — ez idő szerint a most jelzett területen van túlnyomó jelentősége, indokolt, hogy a konzuli bíraskodásnak magyar törvényhozási újabb szabályozása előtt egyelőre a kapitulációs rendszer tervezett törökországi reformjának további alakulását várjuk be.”*²⁸³ Erre tekintettel, azoszmán birodalmi végleges rendezés lezárásának kitolódása miatt hozta meg a törvényhozás a döntést a meghosszabbításról.

Az elkövetkező két év azonban újra nem hozott semmilyen változást. A törvény hatályosságának végéhez közeledett, így az Országgyűlés újra törvényt kellett, hogy alkosson. Az 1912. évi VI. törvénycikk 1913. december 31-ig hosszabbította meg a törvény időbeli hatályát. a miniszteri indoklásában²⁸⁴ Székely Ferenc szinte szóról-szóra megismétli a két évvel korábbiakat. A törvényi alap további biztosítása céljából került elfogadásra a törvénycikk. A következő, 1913. évi LIV. törvénycikk négy évre, 1917. december 31-ig tolta ki az időbeli hatályt. Balogh Jenő igazságügy miniszter a törvény indoklásában nem sokat tesz hozzá a két évvel azelőtti indokláshoz. Szinte egy az egyben megismétli a Székely által 1911. november 25-én leírtakat.²⁸⁵

²⁸³ KI V. 74-132., I-XVI. sz. – Irományszámok: 1910-75 szám 3.

²⁸⁴ KI XIV. 404-448., XLI-LVIII. sz. – Irományszámok: 1910-430. szám 222.

²⁸⁵ KI XXXIV. 887-903. sz. – Irományszámok: 1910-889 szám 78.

A konzuli bíraskodásról szóló törvény hatályának utolsó törvényi meghosszabbítására 1917-ben került sor. Grescsák Károly igazságügy miniszter 1917. november 20-án terjeszti be a magyar Országgyűlésnek a konzuli bíraskodás szabályozásáról szóló 1891. évi XXXI. törvénycikk hatályának újabb meghosszabbítását és egyes rendelkezéseinek módosítását tárgyaló törvényjavaslatot. A miniszter indoklásában utalt az okokra, amelyet természetesen egyértelműen az első világháborúval megváltozott nemzetközi helyzet alapozott meg. Az Oszmán Birodalom szövetségese volt a Monarchiának. Erre tekintettel tudta elérni a török vezetés, hogy a kapitulációkban biztosított bírói joghatóság felülvizsgálata tárgyában 1914 őszén kezdődjenek meg a tárgyalások. Egyértelmű volt, hogy a háború lezárását követően az oszmán állam nem fogja engedni, hogy területén más államok szuverén igazságszolgáltatói hatalmat gyakoroljanak. *„Az ilyképpen gyökeresen megváltozott viszonyok között nem volna tehát célszerű az ausztriai cs. kir. és magyar kir. konzuli főtörvényszéket továbbra is a Török Birodalom területén hagyni.”*²⁸⁶ Springer Károly a törvény igazságügyi bizottsági előadója az Országgyűlésben a törvény vitája kapcsán 1917. december 1-i ülésén az alábbiakkal erősítette meg a kifejtetteket: *„...a török kormány a kapitulációk megszüntetése iránt régen táplált törekvését 1914-ben valóra váltotta és annak az évnek az őszén olyan intézkedéseket tett, amelyek folytán a Török Birodalomban a konzuli bíraskodás a polgári peres és büntető ügyekben szünetel, de egyúttal folyamatba tette a tárgyalásokat, hogy ez a mostani tényleges helyzet nemzetközi egyezmények alapján jogi alapra fektetessék. Ilyen körülmények között természetesen, miután ezek a tárgyalások a közel jövőben valószínűleg be fognak fejeződni és ezeknek a tárgyalásoknak az eredménye az lesz, hogy a konzuli bíraskodás a Török birodalomban meg fog szűnni, gondoskodni kell a törvényben a székhely megváltoztatásáról és az ezzel kapcsolatos módosításokról.”*²⁸⁷

Az igazságügyi bizottság 1917. november 26-án kelt jelentésében a törvénymódosítás okait két csoportba osztotta. Az első csoportba azokat a módosításokat sorolta, amelyek a konzuli főtörvényszék székhelyének megváltoztatásával függtek össze. Ezeket a módosításokat a törvény 3 - 6. §-ai tartalmazták. A módosítások második csoportjába a bizottság a törvényjavaslat 7 - 9. §-okba foglalt rendelkezéseket sorolta. A törvény ezekkel a rendelkezéseivel a

²⁸⁶ KI LVII. 1375-1412. sz. – Irományszámok: 1910-1394 szám 334.

²⁸⁷ KN XXXVII. 1917. szeptember 12–december 1. - Ülésnapok - 1910-757 szám 487.

konzuli bíraskodás és a konzuli illetéktarifa alkalmazásának körében néhány gyakorlati jelentőségű hiányt pótol. A törvény, mint látható az elsőfokú konzuli bíróságok hatáskörén, működési szabályain és eljárási rendjén nem kívánt változtatni.

A miniszteri indoklás szerint nem lett volna célszerű a konzuli főtörvényszék székhelyét – ha már az nem az Oszmán Birodalom területén található – éMagyarországon és Ausztrián kívül eső más helyen létrehozni. Erre tekintettel javasolta az előterjesztő, hogy az *„új körülmények között az új székhely megállapításánál Magyarország és Ausztria paritására való tekintettel is az a megoldás mutatkozik a legajánlatosabbnak és legigazságosabbnak, hogy a két állam nemzetközi jellegű konzuli főtörvényszéke ezentúl felváltva hol az egyik, hol a másik állam területén tartsa székhelyét.”*²⁸⁸ Ezt a megoldási módot indokolta a miniszter szerint, hogy a főtörvényszék személyi állományának létszáma nem volt magas és az irattár elhelyezése sem igényelt nagyobb nagy épületeket. Emellett a paritás megvalósításával kapcsolatos költözés sem jelenthetett nagyobb költségeket és a folyamatban lévő ügyek intézése sem szenvedhetett volna így csorbát. *„A konzuli főtörvényszék váltakozó székhelyeként Budapest és Bécs fővároson mutatkoztak legalkalmasabbnak, mert ezekben a városokban található fel a legtöbb feltétel arra, hogy a konzuli főtörvényszék a keleti környezet előnyei nélkül is mennél sikeresebben felelhessen meg feladatának.”*²⁸⁹

A törvény 3. §-a rögzítette normatív módon a kifejtetteket: *„Második és utolsó fokban a konzuli bíraskodást mind polgári, mind büntető ügyekben, ideértve a rendőri büntető ügyeket, továbbra is az ausztriai császári királyi és magyar királyi konzuli főtörvényszék gyakorolja, de székhelye ezentúl nem Konstantinápolyban, hanem öt évenként váltakozva, Budapesten és Bécsben lesz.”*²⁹⁰

Grecksák Károly igazságügyi miniszter a következőt jelentette be: *„a törvényjavaslat ezen rendelkezésére egy kijelentést akarok tenni, azt t. i., hogy az osztrák kormányval és a külügyminister úrral az előzetes tárgyalások során azon megállapodás jött létre, miszerint az első öt esztendőben a konzulig főtörvényszék székhelye Budapesten lesz.”*²⁹¹

²⁸⁸ KI LVII. 1375-1412. sz. - Irományszámok - 1910-1394 szám 335.

²⁸⁹ KI LVII. 1375-1412. sz. - Irományszámok - 1910-1394 szám 335.

²⁹⁰ 1917. évi XIX. törvénycikk 3.§., CORPUS IURIS HUNGARICI

²⁹¹ KN XXXVII. 1917. szeptember 12–december 1. - Ülésnapok - 1910-757 szám 489.

A törvény ezen szakasza nemcsak a főtörvényszék helyét jelölte ki, hanem a konzuli főtörvényszék hatáskörét erősítette meg és konkretizálta azzal, hogy egyértelműen hatáskörébe utalta a rendőri büntetőügyekben történő ítélezést. A törvény második paragrafusa tartalmazta a konzuli bíraskodást alapvető és általános jelleggel rendező törvény módosításra kerülő szakaszainak meghatározását. A törvény főtörvényszékre vonatkozó rendelkezései voltak ezek. Az 1891. évi XXXI. törvénycikk 3-6.§-ai kerültek módosításra a módosító jogszabály ugyancsak 3-6.§-aival. A törvény 4-5. §-ai a konzuli főtörvényszék személyzetére, elnökére, bíróira vonatkozóan terjedelmes szabályozást tartalmazott. Az eredeti törvényi rendelkezések helyett kimondta, hogy a főtörvényszék elnöke, ha az 5 évenkénti székhelyszabály alapján Budapest, akkor ezen idő alatt csak magyar állampolgárságú elnököt lehet megbízni. Ugyanez volt a szabály a bécsi székhely esetén azzal, hogy akkor pedig csak osztrák lehetett az elnök. Az illetékes parlamenti bizottsági témafelelős előadó által a Képviselőház előtt ismertetett álláspontja foglalta össze a főtörvényszék közszolgálati státuszára vonatkozó változásokat. Öt pontba sorolta az előadó a módosításokat: *„A törvényjavaslat 5. §-a, szembeállítva az alaptörvény 5. §-ával, ötrendbeli módosítást tartalmaz. Először megszünteti a konzuli bíróságoknál alkalmazottaknak beosztását és a beosztás helyébe a kinevezést teszi. Másodszor az elnöknek és a főbírónak kinevezését csakis hivatali alkalmazásuk tartamára korlátozza. Harmadszor a kinevezés idejét fix öt évben állapítja meg. Negyedszer a konzuli bírói minősítésre az eddigi tíz évi konzuli bírói működéssel szemben, elegendőnek tart öt évi konzuli működést, És ötödször előírja, hogy a kinevezési okmányban egyúttal rendelkezésnek kell foglaltatnia abban a tekintetben is, vajjon a kinevezéssel kapcsolatban az eddigi szolgálati teendők alól felmentetik-e, igen vagy sem.”*²⁹²

A törvény 7.§-a a magyar miniszternek adott felhatalmazást arra, hogy a konzuli bíraskodási joggal érintett államok területén hatályba léptetett ottani nemzeti rendészeti szabályokat az adott konzuli kerületben élő magyar állampolgárokra történő alkalmazását rendelettel bevezesse. A 8.§-a „bosnyák-hercegovinai tartományi illetőséggel” bíró személyekre is kiterjesztette a konzuli bírói hatalom gyakorlásának jogát. A törvény – az osztrák hasonló tárgyú törvény elfogadásának hatálybalépése estén – 1918. január 1-vel lépett hatályba. Az időbeli hatályát 1927. december 31-ig határozta meg a jogalkotó.

²⁹² KN XXXVII. 1917. szeptember 12–december 1. Ülésnapok - 1910-757 szám 488.

A kifejtettek kapcsán joggal vetődhet fel a kérdés, hogy – ha a legnagyobb ügyforgalmat lebonyolító törökországi területeken működő konzulátusok bíraskodási jogának várható megszűnésének fényében – miért volt szükséges a törvény megalkotására. Erre Springer Károly, az illetékes parlamenti bizottsági előadóként a következő választ kínálta a törvényjavaslat tárgyalásának lezárásakor: *„Egy kérdést kell még tisztáznom, és ez az, hogy ha a konzuli bíraskodás joghatálya területileg tényleg annyira csökkent, miért kívánjuk mégis annyira biztosítani jövőre is a konzuli bíraskodást. Azért, t. ház, mert ennek dacára is a konzuli bíraskodás a Kelet több országában, így Egyiptomban, Khinábah, Perzsiában, Siamban és Romániában is továbbra is fennmarad.”*²⁹³

A törvény elfogadása *de iure* fontos szabályokat tartalmazott, de ténylegesen már nem tudta alakítani a Monarchia konzuli bírói szervezetének működését és gyakorlatát. A központi hatalmak pár hónappal a törvény hatályba lépését követően aláírják a fegyverszüneti megállapodásokat, majd később a külkapcsolataikat alapvetően érintő békeszerződéseket is. Az Oszmán Birodalom a háború végére összeomlik, a szultán hatalma megszűnik és az ifjútörök mozgalom alapjaiból kinőtt török katonai és politikai vezetés az 1922 novemberében Lausanneban kezdődő, a sèvres-i békeszerződés felülvizsgálata okán összehívott nemzetközi tárgyalásokon eléri, hogy a korábban a szultánok által kötött kapitulációs szerződéseket az 1923. július 24-én aláírt lausannei békeszerződéssel hatályon kívül helyezzék, eltöröljék.²⁹⁴

VI. fejezet A konzulok képzése : a Konzuli Akadémia

Az osztrák császári tolmácsszolgálat volt az az intézmény, amely a XVIII. századtól szervezte, hogy a birodalom minden igényét kielégítő, kiváló nyelvtudással rendelkező, jól képzett, a császári házhoz mindenkor lojális hivatalnokokból álló utánpótlás biztosítva legyen a konstantinápolyi osztrák követség, valamint a konzuli

²⁹³ KN XXXVII. 1917. szeptember 12–december 1. Ülésnapok - 1910-757 szám 488.

²⁹⁴ A lausannei békeszerződés 27. cikke angolul elérhető: http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Lausanne JELAVICH 1996, 121.

Érdekesség, hogy Prinz György Róbert még 1934-es írásában is azt jegyzi meg: „Ugyanis az Osztrák-Magyar Monarchia korában, a nem keresztény államokban működő konzult megillette saját államának alattvalói feletti bíraskodási jog - a fellebbvitelt a konstantinápolyi konzuli főtörvényszék gyakorolta - természetesen a Monarchia megszűnésével részünkről ez a jog nyugszik, miután nincs nem keresztény államban kinevezett és ott elismert exequatúrált konzulunk.” PRINZ 1934, 10.

bíróságokként is működő levantei térségben lévő – osztrák felségjogú – konzuli hivatalok számára.²⁹⁵ Ezen szándék közvetlen előzménye az volt, hogy az Oszmán Birodalom létrejöttét követően Ausztria a többi európai államhoz hasonlóan a térségben élő kereskedői érdekvédelmére a török és arab nyelveket kiválóan beszélő a – levantei térségben élő – kereskedőket alkalmazott tolmácsként és gyakran konzulként is egy-egy kereskedelmi szempontból jelentős kikötőben vagy településen. Azonban a nyelvismerettel nem járt együtt az osztrák császár iránti feltétlen elkötelezettség és alattvalói hűség, főleg úgy, hogy ezen megbízott személyek általában nem is voltak alattvalói a császárnak.

A tolmácsképzés keretében a szolgálat tehetséges fiatalokat készített fel, majd küldött ki Konstantinápolyba azért, hogy ott a keleti nyelveket elsajátítsák. Azonban rá kellett jönnie a birodalmi hatóságnak, hogy önmagában a nyelvtudás nem elég az elvégeztetni kívánt feladatok ellátáshoz. Ezért 1753 tavaszán Mária Terézia császárnő Kaunitz kancellárt megbízta azzal, hogy Bécsben – korábban a Isztambulban tolmácsként dolgozó - nyolc fiatalember részére a levantei konzuli szolgálat ellátásához szükséges tanulmányok támogatására hozzon létre egy alapítványt.²⁹⁶ A Mária Terézia által létrehozott 8 alapítványi hely számát 1850-ben emelik fel 10-re. Az intézmény végül 1754 elején Keleti Akadémia néven/névvel jött létre. Első igazgatójává a császárnő fia nevelőjét, a jezsuita rendi Ferenc atyát nevezte ki. A tudományos alapoknál később szilárdult meg az akadémia anyagi helyzete.²⁹⁷ 1785-re kerül közel száz évre a volt Jakobita rend kolostorába az Akadémia, ahonnan majd 1883-ban költözik el és kap helyet a Teréziánumban.

Az Akadémia számára központi feladatként az szabják meg, hogy az itt végzett hallgatók a későbbiekben a Monarchia politikai és kereskedelmi érdekeit képviseljék az Oszmán Birodalomban. A képzéssel a végzettek képesekké váltak arra, hogy mint tolmácsok a követségeken, tolmácsok a konzuli bíróságok mellett, illetve levantei konzulokként kerüljenek alkalmazásra. 1839-ben az akadémiai kurzus a jogi és diplomáciai tanulmányok mellett a következő nyelvek oktatását foglalta magában: török, arab, perzsa, újjörög, továbbá francia és olasz. A képzés ekkor még 6 éves

²⁹⁵ A tolmácsképzés a XVII. század közepétől a konstantinápolyi internunciaturán belül felállított nyelvi intézetben folyt. (Sprachknaben-Institut) Az újonnan Mária Terézia által létrehozott pontos, megnevezéssel Keleti Nyelvek Császári-Királyi Akadémiája (K.K. Akademie der Orientalischen Sprachen), majd 1898-ban Császári és Konzuli Akadémiára (K. u. K. Konsularakademie) átkeresztelt oktatási intézményben került sora képzésre. DIÓSZEGI 2001,

²⁹⁶ MALFATTI 1904, 18.

²⁹⁷ MALFATTI 1904, 19.

volt.²⁹⁸ Ez a képzési tartalom és szerkezet egészen a XIX. század végéig változatlanul fennmaradt. Azonban tekintettel arra, hogy a XIX. század végére átalakult, sűrűbbé és gyorsabbá váló nemzetközi kereskedelmi, pénzügyi és egyéb magánjogi ügyletek viszonyai között már a Monarchiának is más külpolitikai és külkereskedelmi törekvései és igényei voltak, mint az Akadémia alapításakor, ezért napirendre került az egyes területein elavult akadémiai tanmenet részben átalakítása és a megváltozott érdekekhez és szükségletekhez történő igazítása.

A reform előkészítésével a királyi és császári külügyminisztériumot bízták meg. Ennek keretében 1898-ban összeállítottak egy szakértő bizottságot, amely a szükségessé és esedékessé vált intézkedésekre vonatkozóan megfogalmazta elképzeléseit. A reform alap gondolataiként a következőket rögzítették:

a) Az Akadémia karakterének elsődleges hangsúlyozása, mint a gyakorlati külügyi szolgálatra előkészítő intézet kialakítása, megőrizve a hagyományos (tudományos spec. szakképzés ellátására hozták létre!) képzés szakmai színvonalát.

b) Az államtudományi és külgazdasági tárgyak előtérbe helyezése, a kereskedelempolitikai ismeretekre vonatkozó képzés bővítése a jogi, történelemi és politikai tudományágak megtartásával, azonban a nyelvi oktatás háttérbe szorításával.

c) Szemináriumi képzés erősítésével a hallgatók gyakorlatias, kreatív szemléletű oktatása, a hallgatói kezdeményezések és munkakedv támogatása, valamint az aktuális konzuli munkához kapcsolódó problémák feldolgozása, jogesetek megvitatásán keresztül (speciális kurzusok és kapcsolat a kereskedelmi akadémiával).

d) Egyensúly kialakítása a tantervben, amely segít a hallgatók egyenletes leterheltségének megteremtését.

A reformbizottság határozatai alapján a Külügyminisztérium a tantervi és strukturális változásokat előterjesztette az uralkodónak, aki 1898. július 7-én jóváhagyta a Keleti Akadémia reformját. Ennek eredményeként többek között létrejött egy keleti és egy nyugati szekció, és bővült az oktatott tárgyak köre is 1898-99-es tanévtől. A Keleti Akadémia új elnevezése „Császári és Királyi Konzuli Akadémia” lett. Az Akadémia felügyeleti szerve a közös, császári és királyi Külügyminisztérium volt. Az Akadémia igazgatójának kinevezési joga az uralkodó jogkörébe tartozott, míg a prefektusok, professzorok és tanárok kinevezése a közös

²⁹⁸ MALFATTI 1904, 20.

külügyminiszter által történt. Az intézménynek az átszervezést követő években 1 igazgatója, 2 prefektusa, 29 professzora és tanára volt.

Az Akadémia reformjával egyidejűleg megnőtt az eddigi államilag támogatott hallgatói helyek száma a tanintézetben. Az Akadémián tízen 2600, tizenöten pedig 2000 korona értékben éves ösztöndíjat kaptak az osztrák államtól. Emellett a magyar állam is finanszírozott 2 ösztöndíjas helyet, évente 2600 korona összeggel, valamint két magán-alapítványi hely is volt 2-2 ezer korona támogatással. Azon hallgató, aki állami ösztöndíjban nem részesült köteles volt két részletben a 2600 korona képzési költséget október, illetve március 1-én az akadémia pénztárában befizetni. A költségtérítés nem teljesítése a hallgató kizárását vonta magával.²⁹⁹

Az Akadémiára történő felvétel személyi feltételei az alábbiak voltak:

- a./ az osztrák vagy magyar állampolgárság vagy bosznia-hercegovinai illetőség
- b./ egy osztrák vagy magyar gimnáziumban megszerzett érettségi bizonyítvány
- c./ a német és a francia nyelv ismerete

A Magyar Korona országaiból származó jelentkezőnek bizonyítaniuk kellett a magyar nyelv ismeretét.

Valamennyi pályázónak az alábbi igazolásokat kellett csatolnia a felvételi kéreleméhez:

1. életkorának igazolását
2. állampolgárságát illetve illetőségét igazoló okiratot
3. védőoltásokról szóló igazolásokat (4. egészségügyi okiratokat?)³⁰⁰
5. az összes megszerzett bizonyítvány a gimnáziumi tanulmányok során, beleértve az érettségi bizonyítvány is
6. a nyelvismeretre vonatkozó bizonyítványok
7. a képzéshez kapcsolódó állami ösztöndíj igénylése esetén csatolniuk kell a jelentkezőknek a vagyoni állapotukra vonatkozó igazolások
8. a jelentkező szüleinek vagy gyámjának nyilatkozatát arra vonatkozóan, hogy képzés költségeit - illetve a 7. pont szerint támogatásban részesülő hallgatók azon költségeit, amit az állami támogatás nem fedez - teljesíteni tudják

A felvételi vizsgákra minden év október elején került sor a Konzuli Akadémia épületében. A felvételi vizsga egy szóbeli és egy írásbeli részből állt.

I. szóbeli vizsga tárgyai:

²⁹⁹ MALFATTI 1904, 26.

³⁰⁰ MALFATTI 1904, 24.

a./ általános történelem a westfáliai békétől az 1878-as berlini konferenciáig (speciálisan az Osztrák-Magyar Monarchia történelmével kapcsolatos vonatkozásokra fókuszáltn)

b./ francia nyelvismeret

c./ magyar állampolgároknak a magyar nyelv

d./ a kérelemben megjelölt nyelv ismerete

II. írásbeli vizsga

a./ német fogalmazás egy megadott témában,

b./ egy fordítás németről franciára

c./ egy fordítás franciáról németre

A jelölt felvételéről a külügyminiszter döntött. A felvettekről az értesítés a külügy hivatalos lapjában jelent meg minden év júniusában. A felvett hallgatók általában az akadémia egyforma képzésben részesültek. Az éves költségtérítés befizetése mellett minden hallgató az akadémiára történő beiratkozáskor egy egyszeri belépési hozzájárulást volt köteles fizetni 240 korona összegben. Az intézmény előbbi költségek megtérítése fejében teljes ellátást biztosított, amelynek részeként a hallgatók szállást, kosztot, fűtést, világítást, egyéb szolgáltatásokat és orvosi ellátást kaptak. Továbbá, az intézmény szállította nekik az összes ruhájukat (cipőket, fehérneműt), valamint az összes tankönyvet és taneszközt, íróeszközöket, a szükséges háztartási eszközöket, valamint fedezi továbbá a mosás és tisztálkodás költségeit. Az intézmény által beszerzett tárgyak az intézmény tulajdonát képezik, a növendékeknek csak a használatát engedi át. A fegyelmi, kártérítési és egyéb magatartási szabályokat az akadémiai házirend szabályozta, amely igen részletes és napjainkban szigorúnak ható szabályokat írt elő. A hivatalos házirend mellett a diákok között ugyancsak szigorú formaságokhoz kötött viselkedési rend volt érvényben.³⁰¹ A tanulmányok időtartama az intézet minden hallgatója esetében – a korábbi 6 évvel szemben – 5 évre változott. Nyelvi szempontból annyiban volt különbség, hogy az akadémia kettéoszlott egy keleti és egy nyugati szekcióra. A keleti szekcióban - amely szűkebb értelemben Keleten konzuli szolgálatot ellátó jelölteknek szólt - az általános tanterv szerinti tantárgyak mellett török nyelvet – emellett segédnyelvként arabot és perzsát - tanítottak. A kelet-ázsiai konzuli szolgálathoz a hallgatóknak egy speciális képzést is kínált az intézmény, amelynek keretében kínai nyelvet tanulhattak a képzés utolsó két tanévében. A hallgatók

³⁰¹ MALFATTI 1904, 27. KÁPOSZTA, 1999, 371-373.

besorolása a keleti vagy a nyugati szekcióba kérésre, illetve rátermettségre tekintettel történt, de nem ugyancsak számítottak a Monarchia külügyminisztériumának hivatalos igényei.

Az Akadémián oktatott tárgyak köre:

„1. Jogi tárgyak:

A jogi és államtudományok enciklopédiája,
Polgári jog,
Polgári perrendtartás,
Kereskedelmi- és Váltójog,
Büntetőjog,
Büntetőjogi perrendtartás,
Államjog,
Közigazgatási jog,
Osztrák és magyar közjog (utóbbi magyarul).

2. Történelmi, politikai és katonai tárgyak:

Magyar történelem (magyarul),
Diplomáciai államtörténet,
Konzuli ismeretek,
Hadügyi ismeretek,
Katonai földrajz.

3. Gazdasági tárgyak:

Népgazdasági ismeretek,
Népgazdaságpolitika,
Pénzügyi ismeretek,
Kereskedelmi politika,
Vámtarifa ismeretek.

4. Kereskedelmi tárgyak:

Gazdasági földrajz,
Áruismeret,
Kereskedelmi üzletmenet (Handelsbetriebslehre),
Nemzetközi áruismeret.

5. Nyelvek:

Német (nem anyanyelvűeknek),

*Magyar (ua.),
Francia,
Angol,
Olasz,
Török,
Arab,
Perzsa,
Orosz,
Szerbhorvát (utóbbi 1913-tól a nyugati szekcióban is).*

6. Testgyakorlatok:

*Testnevelés,
Tánc,
Vívás,
Lovaglás,
Úszás;
ezenkívül rendelkezésre állt egy jégpálya és tér a labdajátékoz.”³⁰²*

Az 5 éves akadémiai tanulmányok befejezése záróvizsgával történt. A záróvizsgák feladatait a közös külügyminisztérium határozta meg minden évben. A záróvizsgára bocsátás feltétele volt, hogy a hallgató előtt írásbeli gazdaságpolitikai témájú diplomamunkát készítsen német nyelven, valamint ugyancsak egy dolgozatot nemzetközi jog aktuális vonatkozásairól francia nyelven. A keleti szekció diákjai egy írásbeli fordítást kellett, hogy készítsenek németről olaszra, a nyugati szekció diákjai és azok a hallgatók, akik kínai nyelvű tanulmányokat is vállaltak, egy németről angolra történő fordítást kellett, hogy elkészítsenek.

A képzést követően a külügyi szolgálatoknál kinevezésre került akadémistákból konzuli attasék lettek, akik általában egy évig jogi tudásuk gyakorlati kiegészítése céljából polgári, illetve büntetőbíróshoz kerültek beosztásra, majd ezt követően a gyakorlati kereskedelmi ismereteik bővítése érdekében hat hónap és egy év közötti időtartamra osztrák vagy magyar kereskedelmi kamaráknál szerezhettek tapasztalatot a későbbi konzuli munkához. Utóbbi munka során az érintettek részére a napi munkavégzéshez kapcsolódó jogok – nevezhetjük mai szóhasználattal egyéb munkáltatói jogoknak – a kamarát illették meg, de a konzuli attasék feletti

³⁰² KÁPOSZTA 1999, 369-370.

munkáltatói jogokat továbbra is a külügyminiszter gyakorolta. A kereskedelmi gyakorlat nem titkolt feladata volt a résztvevők részére, hogy személyes és szoros kapcsolatokat építsenek ki olyan osztrák és magyar cégekkel, amelyek a későbbiekben a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokba is be tudnak kapcsolódni.³⁰³

Az Akadémián végzett hallgatók a korszak során meghatározó egyéniségeivé váltak a Monarchia külügyi szolgálatának. A Monarchia felbomlásával az Akadémia helyzete is megváltozott. Nem szűnt meg de „zavaros évek” következtek. Az intézmény talpon maradt, bár már nem egy nagyhatalom külügyeinek irányítására alapvető befolyással bíró szakember gárda alma matereként.

VII. fejezet

Az általános konzuli szolgálati *pragmatica* a konzuli bírászkodásról szóló törvény elfogadását követően

VII.1 Konzuli feladatok

A Monarchia konzuljai a fogadó államban, tekintettel arra, hogy nem az állam képviselőit, hanem gazdasági illetve kereskedelmi kapcsolatok fejlesztése céljából voltak jelen diplomáciai mentességben és kiváltságokban nem részesültek. A konzulokat kizárólag hivatali megbízatásának akadálytalan teljesítéséhez szükséges mértékben illették meg a mentességek és kiváltságok. A fogadó állam jogszolgáltatása alól büntető ügyekben csak vétségek és kihágások esetén volt védelemben, polgári ügyek esetén csak kizárólag hivatali feladataikkal kapcsolatos polgári ügyekben kerültek ki a fogadó állam joghatósága alól. Az egyes országokban a Monarchia konzuljait megillető kiváltságokat és mentességeket a kétoldalú konzuli szerződések határozták meg. A konzulok feladatai az Osztrák-Magyar Monarchia külügyi tevékenységében az alábbiak szerint foglalhatóak össze:³⁰⁴

I. Konzuli jelentések készítése és megküldése a közös külügyminiszter részére. A külügyminiszter a megküldött jelentéseket mind az osztrák, mind a magyar kereskedelmi és földművelésügyi miniszterekkel köteles volt közölni. A

³⁰³ CZAKÓ 1933, 237. Czákó két cikkben is részletesen elemzi a két világháború közötti Magyarországon zajló külügyi képzést, ennek keretében tér ki idézett tanulmányában a Monarchia időszakának bemutatására.

³⁰⁴MAGYARY/2 1942, 396-397. BECKETT 1944, 34-50.

konzulátusokkal joguk volt az előbbi minisztereknek közvetlen levelezést folytatni és a konzulátusok kötelesek részükre a kért jelentéseket megtenni. Ugyancsak jogában állt a szakminiszternek a külügyminiszterrel egyetértésben, mai szóval élve szakdiplomatak küldésére, akik a diplomáciai képviselő (illetve ennek hiányában a konzulátus) védelme alatt álltak. Amint azt a Monarchia közös uralkodójának uralma alatt álló területekkel folytatott kölcsönös kereskedelmi kapcsolatokról szóló szabályozás kimondta: *„A konzulátusok időszaki kereskedelmi jelentéseit a közös külügyminister tartozik mind a két kereskedelemügyi és földművelésügyi miniszterrel egyidejűleg közölni. A szakminisztereknek jogukban áll, hogy a közös külügyministerrel egyetértőleg kereskedelmi, mezőgazdasági vagy műszaki kérdések tanulmányozása céljából költségükön a külföldre szaktudósítókat küldjenek, a kik a cs. és kir. követségek vagy konzulátusok oltalmában és támogatásában részesülnek és azoknak közvetítésével az illető külföldi hatóságoknál a feladatuk teljesítése végett szükséges értesülések megszerzése céljából be lesznek vezetendők.”*³⁰⁵

II. A Monarchia külföldön tartózkodó alattvalói részére jogi segítségnyújtás, tanácsadás, illetve segélyezés, vagyis konzuli védelem és segítségnyújtás biztosítása. A segélyezés a mai konzuli kölcsönnyújtáshoz hasonlóan a külföldön rendkívüli helyzetbe került, megfelelő anyagiakkal nem rendelkező személy részére nyújtott pénzügyi gyorssegély, hitelnyújtást jelentett. A konzul kórházi ápolás költségekre, hazautazási költségekre, hazaszállítás költségeire, illetve esetleges temetkezési költségekre nyújtott segélyt.³⁰⁶ A konzuli feladatok közé tartozott az alattvalók érdekeinek érvényesítése céljából külföldi hatóságok előtt történő „felszólalás”, amely magába foglalta a Monarchia alattvalóinak képviselőt is. Amint azt az olasz áállammal kötött konzuli megállapodás rendelkezései is szemléltetik: „A főconsulok, consulok, alconsulok vagy consuli ügynökök az őket illető tisztteljesítése alkalmával a kerületükbeli hatóságokhoz szabadon fordulhatnak a végből, hogy felszólaljanak a magas szerződő felek közt fennálló szerződéseken vagy egyezményeken ejtett sérelmek vagy bármely visszaélés ellen, mely a nemzetükbelieknek panaszra ad okot. Ha felszólamlásaik a kerületükbeli hatóságok részéről meg nem hallgattatnak, vagy ha az ez utóbbiak által hozott határozatok előttük kielégítőeknek nem látszanának, szabadságukban álland - saját áállamuk diplomatiai képviselőjének hiányában - azon

³⁰⁵ - 1908. évi XII. törvénycikk XI. cikke

³⁰⁶ RÉNYI 1912, 47.

állam kormányához főlebbezéssel fordulni, melyben székelnek.”³⁰⁷ A konzuli védelem nyújtásának feltételeként szabták egyes országokban (pl. Oszmán Birodalom, Egyiptom, Sziám, Kína, Zanzibár, Marokkó), hogy a Monarchia alattvalója ottani tartózkodása idejére bejegyzésre kerüljön a konzuli anyakönyvbe. Korabeli szerzők megjegyzik azonban, hogy a bejegyeztetés a konzuli anyakönyvekbe ezen országokban kötelező erővel csak az osztrák állampolgárokra, valamint a védencekre terjedt ki, magyar állampolgárnak nem volt feltétlenül bejegyeztetési kötelezettsége a konzuli anyakönyvbe.³⁰⁸ A kialakult gyakorlat szerint a konzulok az állandóan letelepedett osztrák és magyar honosoknak „anyakönyvi bizonylatot” (Consular-Matrikel-Scheine) az ideiglenesen ott tartózkodóknak pedig ún. „tartózkodási bárcákat” (Aufenthaltskarten) adhattak ki.³⁰⁹

III. A konzulok hatósági hatásköre, amely kiterjedt a konzulátushoz tartozó személyekre, valamint a külföldi államban tartózkodó alattvalókra. A hatósági feladatkör a következő vonatkozásokban határozható meg.

a.) A klasszikus közjegyzői hatáskör³¹⁰, amely alapján a konzulok eljárása kiterjed külföldi törvények érvényességének, külföldön kelt okiratok valódiságának igazolására vonatkozó okiratok kiállítására, valamint hivatali eljárásukról és hivataluk gyakorlása során észlelt tényekről és körülményekről konzuli bizonyítványok kiadására. Ugyancsak ezen minőségükben a konzulok közhitelességi feladatai kiterjedtek az államuk alattvalóinak, a Monarchia lobogója alatt hajózó hajók parancsnokainak, legénységének, utasainak, kereskedőinek nyilatkozatainak felvételére, aláírások, másolatok, fordítások hitelesítésére. Azon országokban ahol konzuli bíraskodást gyakorolhattak, a váltóóvások felvételének joga is megillette őket. Közokirati formában volt lehetőség előttük végrendeletet tenni. Feladatuk volt, szegénységi bizonyítvány kiállítása, illetve hitelesítése is.

A konzulokat széleskörű jogosítványok illették meg a Monarchia külföldön elhunyt alattvalóinak hagyatéki ügyeiben is. A hagyaték megóvása, biztosítása iránti intézkedések megtétele joga és kötelezettsége volt a konzulnak.

³⁰⁷ Az Olaszországgal kötött konzuli egyezmény kihirdetéséről szóló 1875. évi XIII. törvénycikk X. cikke

³⁰⁸ RÉNYI 1912, 48.

³⁰⁹ MAGYAR JOGI LEXIKON 1898, 650. – „Consuli anyakönyvek” szócikk, szerző Marschalkó Lajos

³¹⁰ Részletes feladatok a konzuli illetékekről szóló 1901. évi XXVI. Törvénycikk II. melléklet C./ pontja alatt. Többek között C./ pont 18. végrendelet felvétele, 19. szerződések szerkesztése, 22. váltókra vonatkozó óvás felvétele, 24. Aláírás hitelesítése

A konzul hatáskörébe tartozott a gyám és gondnoksági ügyekben történő eljárás, kiskorúak részére gyám rendelése, gondokság alá helyezés, gyámi és gondnoki számadás megvizsgálása.³¹¹ A polgári jogsegély ügyekben feladataik közé tartozott polgári és kereskedelmi ügyekben a külföldön tartózkodó alattvalók részére ügyiratok kézbesítése, magyar és osztrák bíróságoktól külföldi hatósághoz intézett megkeresések továbbítása.

b.) A konzulok joga és feladata volt a külföldön tartózkodó magyar állampolgárok részére útlevelek kiállítása, illetve lejárt érvényességű útlevelek érvényességének meghosszabbítása. Amint az útlevelekre vonatkozó korabeli jogszabály rendelkezett, a konzulok jogosultak voltak „a külföldön tartózkodó magyar állampolgárok részére - aggálytalan esetekben - útlevelet kiállítani, illetve a lejárt útlevél érvényét meghosszabbítani.”³¹² Magyar állampolgárság fenn-, illetve megtartása szempontjából is meghatározó jelentőséggel bírhatott az útlevél érvényességének meghosszabbítása vagy útlevél megszerzése.³¹³

A konzulok feladatai közé tartozott még a vízumkiadás. Az útlevélügyi hatáskörbe tartozott a tengerészek szolgálati könyvei vonatkozásában végzett ellenőrzési tevékenység.³¹⁴

c.) Rendészeti hatáskör gyakorlása is megillette a konzulokat. Ebben a feladatkörükben eljárva a Monarchia „csavargásban talált” alattvalóit a konzuli kerületből kiutasíthatta, hazatoloncolhatta, illetve bűncselekmények elkövetőit bíróság elé állítás végett hazaszállíthatták. A Monarchia tengeri kereskedelmi lobogóját viselő hajók vonatkozásában megillette a konzulokat az a jog, hogy a nyílt tengeren a hajóparancsnok által, bűncselekmény elkövetése miatt őrizetbe vett személyeket letartóztathatták és hazai bíróság elé küldhették. Ugyancsak megillette a

³¹¹ RÉNYI 1912, 51.

³¹² Az útlevélügyről szóló 1903. évi VI. törvénycikk 8.§

³¹³ „Azon magyar állampolgár, ki a magyar kormány vagy az osztr.-magy. közös ministerek megbízása nélkül 10 évig megszakítás nélkül a magyar korona területének határain kívül tartózkodik, elveszti magyar állampolgárságát. A távollét ideje azon naptól számítandó, a melyen az illető a magyar korona területének határát elhagyva távozott a nélkül, hogy magyar állampolgárságának fentartását a 9-ik §-ban megnevezett illetékes hatóságnak bejelentette volna; vagy ha útlevéllel távozott, a mely napon utlevele lejárt. A távollét folytonossága megszakittatik az által, ha az eltávozott magyar állampolgárságának fentartását a fentebb nevezett illetékes hatóságnak bejelenti, vagy újabb utlevelet szerez, vagy valamely osztrák-magyar konzuli hivataltól tartózkodási jegyet nyer, avagy valamely osztrák-magyar konzuli község anyakönyvébe beiratik.” A magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879. évi L. törvénycikk 31.§.

³¹⁴ „A szolgálati könyvek a hivatásos tengerészek vonatkozásában útlevélként szolgáltak.” RÉNYI 1912, 53.

konzulokat azon jog, hogy az előbbi körbe tartozó hajókon külföldi kikötőkben bűncselekményt elkövető alattvalókat elfogatathatott.

d.) A vonatkozó hazai anyakönyvezési szabályozást tartalmazó törvény rendelkezései szerint a konzulok konzuli kerületükben, mint magyar királyi anyakönyvezetők is eljárak.³¹⁵ Kiállították a hivatali területükön magyar állampolgár születésére, elhalálozására, valamint házasságára vonatkozó anyakönyveket. A tengeri utazás során előforduló születésekről, halálesetokről a hajó kapitánya által felvett jegyzőkönyveket azon kikötő szerint illetékes konzul, ahol a hajó legelső alkalommal kiköt, a fiumei királyi tengerészeti hatósághoz továbbítja.

e.) Egészségügyi hatósági feladatok körében jelentéstételi kötelezettség terhelte a konzulokat a konzuli kerületükben tapasztalt emberi és állati egészségügyi viszonyokról. Az egyes nemzetközi egészségügyi megelőző, illetve védintézkedésekről szóló egyezmények is tartalmaztak olyan állami kötelezettségeket, amelyek teljesítését a konzul – mint a küldő állam eljáró hatósági közege – biztosította.³¹⁶

f.) A konzulokat széleskörű jogosítványok illeték meg a nemzetközi tengeri és folyami hajózási forgalom vonatkozásában is. A hazai hajók parancsnokai a külföldi kikötőkben a konzulok döntései szerint voltak kötelesek eljárni. A magyar tengeri kereskedelmi hajók külföldi kikötőkben nemcsak a területi állam szerinti kikötői hajózási rendszabályokat voltak kötelesek betartani, hanem az adott kikötőben működő osztrák-magyar konzulok határozatait is be kellett tartaniuk.³¹⁷

A hajó parancsnokának jelentéstételi kötelezettsége volt a konzul felé megérkezéskor és indulás előtt is. Az időszakai hajójáratoknál csak évente az első megérkezéskor kellett jelentést tenni. A konzul feladata volt magyar állampolgárnak külföldi hajó, külföldi kikötőben történő megvétele esetén ideiglenes útlevelet

³¹⁵ „A magyar kormány felhatalmazást adhat az osztrák-magyar monarchia diplomáciai képviselőjének, consulának és ezek helyettesének: hogy saját kerületében magyar állampolgár születésére és halálesetére, nemkülönben a házassági jogról szóló törvény 29. §-ának e) pontja értelmében előtte kötött házasságokra nézve anyakönyvvezető gyanánt járjon el. Az eljárásnál szükséges eltéréseket a ministerium állapítja meg. Az ily felhatalmazással ellátott anyakönyvvezető az anyakönyvek másodpéldányát minden év végével megküldi a belügyministernek. Anyakönyvi kivonatokat e másodpéldányok alapján is adatnak ki a belügyministeriumban.” - Az állami anyakönyvekről szóló 1894. évi XXXIII. Törvénycikk 79.§.

³¹⁶ A cholera-járvány idején a nemzetközi érintkezésben alkalmazandó közös védelmi intézkedésekről szóló 1894. évi IX. törvénycikk I. melléklet I. cím, illetve 1898. évi XXXI. törvénycikk a mekkai zarándoklásnál való övintézkedések és a persa öbölben szervezendő egészségügyi felügyelet tekintetében követendő eljárás szabályozása iránt 1894. évi április 3-án Párisban kötött nemzetközi egyezmény, valamint az ennek függelékét képező és 1897. évi október 30-án kelt „nyilatkozat” becikkelyezéséről VI. cikke, IV. számú melléklete

³¹⁷ RÉNYI 1912, 56.

kiállítani, mely alapján a hajóra ki lehetett tűzni a tengeri kereskedelmi zászlót, amelyre így a konzuli védelem is kiterjeszthetővé vált, hiszen így a Monarchia felségjoga alatt hajózónak minősült a jármű.³¹⁸

A konzul hatáskörébe tartozik a magyar hajókon kitűzött zászló ellenőrzése, valamint más hajó által magyar vagy osztrák lobogó jogtalan használata esetén az illetékes idegen állam konzulátusának értesítése intézkedés megtétele végett. A hajószemélyzeti jegyzék, a hajószemélyzet szolgálati okmányainak ellenőrzése is feladata. A hajó parancsnokának betegsége, súlyos kötelezettségszegése, halála esetén ideiglenes jelleggel új parancsnokot is a konzul volt jogosult kinevezni. Széleskörű jogosítványa volt a hajóparancsnokok ellenőrzése terén is.³¹⁹

Számos jogosítvánnyal ruházzák fel a korszakban kötött egyezmények a konzulokat a Monarchia hajóival és azok személyzetével kapcsolatos ügyekben. A konzulnak joga volt a küldő állam hajóin megjelenni, a kapitányt és legénységet kihallgatni, a hajó okmányait megvizsgálni, a hajó útjáról, a szállított rakományról és utasairól jelentést átvenni. Joga és kötelezettsége volt a konzulnak, hogy a hajó kapitányának és a legénységének a fogadó állam hatóságainál tolmácsként és segítőként közreműködjön. Igazgatási és rendészeti jogköre kiterjedt a kapitány és legénység közötti munkaviszonyból eredő vitáinak elrendezésére és arra, hogy a hajón történt bűncselekmények és kihágások miatt megkeresse a fogadó állam hatóságait, az elkövető elfogása, ideiglenes letartóztatása, és a hajóra való visszaszolgáltatása eljárásból.

g.) Hadügyi igazgatás terén gyakorolt feladatok voltak, a külföldön letelepedett alattvalók sorozása, a külföldön tartózkodó – mai fogalomhasználatunk szerint – tartalékos állományú hadkötelesek nyilvántartása. A konzulok voltak jogosítva arra, hogy mozgósítás esetén a konzuli kerületben tartózkodó hadköteleseket hazautazásra felhívják, és nemzetközi egyezmény esetén hazautazásra kényszerítsék őket. A hajótörést szenvedett küldő állambeli hajók rakományainak mentésével kapcsolatos irányítási feladatok is a konzulokat illetik meg. A Monarchia hadihajóinak konzuli kikötőbe érkezése esetén jelentéstételi kötelezettség áll fenn a Monarchia követsége részére.

³¹⁸ A tengeri kereskedelmi hajók lajstromozásáról szóló 1879. évi XVI. törvénycikk

³¹⁹ A vízi jármű hajózásra alkalmas állapotát, a hajózási rendszabályok betartását ellenőrizhette. RÉNYI 1912, 58-59.

VII.2 Konzuli szervezet, rangok és tisztviselői illetmények

A konzuloknak két osztályát különböztették meg: a hivatásos konzulokat, akik a Monarchia köztisztviselői voltak,³²⁰ valamint a tiszteletbeli konzulokat. A hivatásos konzulok államhivatalnokok voltak, megfelelő szakmai végzettséggel, a konzuli pálya élethivatásukat képezte és fix fizetésben részesültek. A tiszteletbeli konzulok a kinevezési székhelyük kereskedői voltak, konzuli működésükért nem kaptak rendes díjazást, hanem csak a konzuli illetékeket szedhették be, illetve – kinevezésük szerint – költség átalányban részesültek. A hivatalos pecsét és címer beszerzésének költségeit számukra megtérítette a küldő állam. A levelek bérmentesítésére, a konzuli segélyezésére átalányt kaptak elszámolási kötelezettséggel. Székhelyük elhagyásához – ellentétben a hivatásos konzulokkal – *„szabadságidőre szükségük nincs”*, de távozásukat a Monarchia követségének be kellett jelenteni és hosszabb távollét esetére ügygondnokot kellett megnevezniük.³²¹ A tiszteletbeli konzulok hatáskörébe a szolgálati szabályok azon feladatokat adták, amelyek a működés helyszínén elvégezhetőek voltak és felettes konzuli alkalmazott beavatkozását nem tették szükségessé.

A konzulokat egy meghatározott földrajzi területre, a konzuli kerület élére nevezték ki. Ezen rend alapján, amely napjainkhoz hasonló,³²² külföldön tartózkodó, konzuli kerületükben élő a magyar állampolgárok és védencek ügyében láthattak el konzuli védelmet. Az osztrák-magyar konzulátusok korszakbeli konzuli kerületi beosztásával foglalkozva megállapítható, hogy a beosztásnál az irányadó elv az volt, hogy egyrészt a konzuli kerületek a kereskedelmi és politikai szempontból egységesnek tartott területekkel egybeessenek, másrészt pedig, hogy az államok területei oly módon kerüljenek felosztásra, hogy minden gazdaságilag jelentős pontja, városa, kikötője vagy körzete beletartozzon egy-egy konzuli kerületbe. Saját kerületükben gyakorolt hatáskör mellett a hivatásos konzulátusok rendszerint több tiszteletbeli konzulátus felett is felügyeletet gyakoroltak, és így még egy, szélesebb

³²⁰ „Ezek küldött Consuloknak (Consules missi) is nevezetnek, mert mintegy az államhatalom által küldötteknek tekintetnek ; ami meg is felel a valóságnak, minthogy a valóságos C-ok nem vétetnek az azokat elfogadó állam alattvaló közül...” Az angol konzulok közül csak a valóságos államhivatalnokok nevezetnek az angol felség Consulainak (her Majesty's C.-s), az ezek által alkalmazott Consulok egyszerűen angol Consulok (british C.-s, ill. vice-C.-s) nevezetnek. Marschalkó Lajos: Consul In MAGYAR JOGI LEXIKON 1898, 638.

³²¹ Marschalkó Lajos: Consul In MAGYAR JOGI LEXIKON 1898, 638.

MALFATTI 1904, 178.

³²² „konzuli kerület az a terület, ahol egy konzuli képviselő konzuli feladatok végzésére jogosult” A konzuli kapcsolatokról Bécsben 1963. április 24. én elfogadott Egyezmény 1. Cikk 1.b.

értelemben vett kerületük is volt. A konzuli kerületek beosztását minden év elején a hivatalos lap közölte.

A konzulok működésüket a fogadó állam részéről kiadott működési engedély, az *exequatur* átvétele után kezdhették meg. Az *exequatur* megadásával egyidejűleg, a fogadó állam kormánya rendeletet intézett a konzuli kerület hatóságaihoz, hogy azok a konzult ezen minőségében elismerjék és megkereséseit teljesítsék. Az *exequatur* kiadása iránt a küldő állam külügyminisztere a konzuli pátenst – amely a küldő állam belső joga szerinti kinevezési okirat – megküldte azon fogadó államban létező diplomáciai képviselőnek, amelynek területére a konzuli kinevezés szólt. Ezt követően a nagykövet/követ intézett kérelmet a fogadó állam külügyminiszteréhez az *exequatur* megadása iránt. Hasonló módon kaptak a tiszteletbeli konzulok működési engedélyt a küldő állam részéről nekik felajánlott konzuli hivatal elfogadásához. Ezek számára az engedélyt rendszerint azzal a kikötéssel adták, hogy állampolgári kötelezettségük és a törvényeknek való alárendeltségük tekintetében konzuli minőségük folytán változás nem áll be. Az *exequatur*t és többi működési engedély rendszerint illetékmentesen kerültek kiadásra és a hivatalos lapban tették ezt közzé. Az *exequatur* kiadása vonatkozásában az államok a viszonzosság elvét követték. Az *exequatur* később visszavonható, ha a fogadó állam azt tapasztalta, hogy a konzul megsértette a belső vagy nemzetközi jogi előírásokat. A szerződésekben néha kifejezetten fenntartották az államok a maguk részére ezt a jogot.

A konzulok, akik többnyire diplomáciai rangban is voltak, még megbízó levelet is kaptak a végrehajtó hatalom fejéhez vagy a külügyminiszterhez. Ennek átvételével a konzul diplomáciai minőségében is el lett ismerve. A konzuli megbízás megszűnt: -

- ha a küldő vagy az elfogadó állam elvesztette szuverenitását,
- ha a konzult visszahívták vagy az *exequatur*t megvonták,
- a konzul halála esetén; valamint
- ha a küldő és elfogadó állam között háború tört ki. (Utóbbi esetben az állampolgárok érdekvédelmével egy másik, a konfliktusban nem részes állam konzulja került megbízásra.)

A konzulokra a korszakban vonatkozó szabályozás az 1833. nov. 8. francia királyi rendelet szerint megállapított szabályok szerint történt szinte egész Európában, az európai államok átvették a francia szabályozást. Ezen szabályzatban a

hivatásos konzulok hierarchiája a következő volt: 1. I. osztályú főkonzul, 2. II. osztályú főkonzul, 3. konzul, 4. alkonzul, 5. konzuli attaché.³²³

A Monarchia konzulait és alkonzulait az uralkodó nevezte ki, a konzuli attasék kinevezésének jogköre a közös külügyminisztert, konzuli ügynök megbízásának joga a főkonzulokat, konzulokat illette meg. A főkonzul egy állam területére, vagy annak valamely (a kijelölt konzuli kerület által meghatározott) részére került kinevezésre. A főkonzulnak alárendelten és felügyeleti jogkörében működtek ezen konzuli kerületben kinevezett konzulok, alkonzulok és konzuli ügynökök. A főkonzul és a konzulok a Monarchia fogadó államban működő diplomáciai képviselőinek voltak alárendelve. A diplomáciai képviselő felügyeleti jogkört gyakorolt felettük. A konzulok hatásköre a főkonzulokénál kisebb területre, terjedt csak ki. A főkonzul mellé kinevezett konzulok a főkonzult segítették feladatai ellátásában és helyettesítésében. Az alkonzul általában a főkonzul vagy konzul mellett működött, mint beosztott hivatalnok. A konzuli ügynököket rendszerint a konzulok alkalmazták konzuli feladataik ellátásánál. A konzuli ügynököknek önálló működési körük nem volt.

A tiszteletbeli konzuli tisztviselők nem állami tisztviselők voltak, ezért rendszeres illetményt nem kaptak, csak a konzuli illetékekre való igénnyel bírtak ugyancsak négy rangosztályba voltak sorolva fenti besorolással egyezően. A kinevezés első sorban osztrák vagy magyar kereskedők közül történt, akik azon a helyen, ahol feladatukat elláthatták állandóan tartózkodtak. Ha ilyen magyar vagy osztrák állampolgár a betöltendő állásra nem volt, arra idegen állam polgára is kinevezhető volt. A tiszteletbeli konzuli tisztviselő hasonlóan a valóságos konzuli tisztviselőkhöz, a kinevezési okiraton kívül konzuli pátenst, kinevezési okmányt kapott, amelyre az illető idegen állam exequaturját kellett megszerezni. A tiszteletbeli konzuli tisztviselők kinevezésük alkalmával fogadalmat tettek. Állásuktól saját kérelmükre vagy meg nem felelő magatartásuk esetén hivatalból is felmenthetők voltak, ideiglenesen vagy véglegesen, az előbbiről a külügyminiszter határozott, az utóbbi esetben azonban az uralkodó döntött.

A konzuli ügynökök valamely vezető konzuli hivatal kiküldött közegei és ezen hivatal által kerültek kinevezésre. Konzuli ügynökség létesítése iránt a konzuli hivatal tett indokolt javaslatot az illetékes hivatásos konzuli képviselőnél, amely

³²³ MAGYAR JOGI LEXIKON 1898, 639. „Consul” szócikk szerző: Marschalkó Lajos, MALFATTI 1904, 179.

képviselőt azt véleményével a külügyminiszterhez terjesztette, aki a két állam kereskedelmi minisztereinek meghallgatása után döntött az ügyben. A külügyminiszter engedélye alapján a konzuli hivatal által kinevezett ügynök a kinevezés folytán jogot nyert a konzuli illetékek szedésére. A konzuli hivatalnak egyébként intézkednie kell, hogy az illető ügynök a működése területén levő idegen hatóságok által elismerésre kerüljön. Ha a konzuli ügynök valamely kikötővárosba került kinevezésre, erről a trieszti és fiumei tengerészeit hatóságokat is értesíteni kellett.

Az ügynök hatáskörében rendszerint csak azon cselekmények tartoznak, amelyeket a helyszínen kellett teljesíteni, illetve amelyek természetüknél fogva nem igényelték valamely magasabb konzuli közeg közreműködését. Eljárásuk során a felettes szervek utasításaihoz szigorúan kötve voltak. A konzuli ügynök felmentése kérelmére vagy hivatalból történt, amely döntésről a felettes konzuli hivatalnak jelentést kellett tennie a közös külügyminiszternek.

Minden tiszteletbeli konzuli hivatal vezetőjének joga volt magántitkárt alkalmazni, erről azonban az illető minősítési adatainak közlése mellett a miniszter jóváhagyásának megadásáért a felettes konzuli képviselőt értesítenie kellett. A magántitkár és az egyéb segédszemélyzet a konzul privát alkalmazottja volt. Ezen személyek nem tartoztak a hivatásos konzuli szolgálat állami finanszírozásban részesülő hivatalnokai közé. A hivatal vezetője a magántitkár hivatali működéséért felelős volt. Többéves kimagasló szakmai szolgálat után és az illetékes császári és királyi diplomáciai képviselő támogatásával a magántitkár kérelmére megkaphatta a címzetes konzul-helyettesi címet.³²⁴

Magántitkárt egyébként saját költségére a hivatásos konzuli hivatal vezetője is alkalmazhatott.

A konzuli illetmények besorolás alapján rangosztályok és ezen belül fizetési fokozatok szerint történtek az alábbiak szerint:

1. I. oszt. Főkonzul (V. rangosztály): 1. fizetési fokozat 6000, 2. fizetési fokozat 5000 forint fizetés és megfelelő pótlék. A pótlék összege az alkalmazás helyéhez képest különböző volt; így a pótlék Kairóban 9000, Szófiában 12.000, Tangerben 3000, Párisban 3000, Bombayban 7400, New-Yorkban 17.000 forint. 2. II. oszt. Főkonzul (VI. rangosztály): 1. fizetési fokozat 4000, 2. fizetési fokozat 3000 forint. fizetés és megfelelő pótlék.

³²⁴ MALFATTI 1904,104.

3. Konzul (VII. rangosztály): 1. fiz. fok. 2600, 2. fiz. fok. 2200 forint. fizetés és megfelelő pótlék. 4. Alkonzul (VIII. rangosztály): 1. fiz. fok 1600, 2. fiz. fok 1400 forint fizetés és megfelelő pótlék. 5. Konzuli attaché 1100 forint. fizetés és megfelelő pótlék.

A konzuli – konzuli ranggal nem rendelkező - irodai tisztviselő illetményei az alábbiak szerint alakultak:

1. I. oszt. irodaitkár (VIII. rangosztály): 1. fiz. fok. 1600, 2. fiz. fok 1400 forint és megfelelő pótlék 2. II. oszt irodatiszt (IX. rangosztály): 1. fiz fokozat 1200, 2. fizetési fokozat 1100 forint és megfelelő pótlék, 3. irodatiszt: 1. fizetési fokozat 1000, 2. fizetési fokozat 900, 3. fizetési fokozat 800 forint és megfelelő pótlék.

A konzuli alkalmazottak illetményeinek folyósítását az 1895. június. 8.-i 21.267/3. sz. külügyminiszteri körrendelet szabályozta. A konzuli alkalmazottak napidíjainak mértékei I. osztályú főkonzul esetén 10 forint. 50 korona. II. osztályú főkonzul esetén 8 forint, konzulok esetén 6 forint 50 korona, az alkonzul. és I. osztályú irodaitkár esetén 5 forint, konzuli irodatiszt esetén 3 forint 50 korona volt.³²⁵

VIII. fejezet

A Monarchia konzuli bíraskodási gyakorlata Európán és az Oszmán Birodalmon kívüli térségekben a vonatkozó magyar törvény hatálybalépése után

VIII.1 Az egyenlőtlen szerződések jogdogmatikai elemzése

Az egyenlőtlen szerződések a XIX. századi európai (nagy)hatalmak illetve az Egyesület Államok, mint Európán kívüli nagyhatalom által kialakított gyakorlat eszközei voltak, amelyek egyezményes megállapodások formájában rögzítették az adaott nagyhatalmi státuszban lévő állam által megszerzett – fenyegetéssel, kényszerrel vagy erőfölényükből adódó más módon – egyoldalú engedmények, kedvezmények és jogosultságok körét és terjedelmét.

Az európai államközi kapcsolatok gyakorlatában szokásjogi normaként rögzült, hogy nemzetközi egyezmények a részes államok közötti megállapodást tükröznek kölcsönös és általában (vagy legalább is ideális esetben) viszonyossági alapon történő

³²⁵ 1850 RGBI. No. 359 - Jahrbuch. d. k. u. k. ausw. Deinstes, 1899, 85-110I, 316-318. o.

jogosultságok és kötelezettségek megállapításával. Ez azonban nem jelentette azt, hogy valamennyi államközi megállapodás lényegében mindig ugyanazon jogosultságokat és kötelezettségeket állapít meg mindkét, illetve valamennyi szerződő állam számára. Nemzetközi egyezmények a korábbi, történeti és mai, kortárs gyakorlat szerint sem feltétlenül és előírászerűen tartalmaznak *szimmetrikus*, egymás „tükörképét” jelentő előírásokat és vállalásokat az aláíró államok számára. A felek közötti megegyezést nem tette a klasszikus nemzetközi jogi normák szerint elfogadhatatlanná vagy jogellenessé a vállalt kötelezettségek és szerzett jogosultságok közötti eltérés, még akkor sem, ha azok lényeges különbséget mutattak. A kiegyensúlyozott és viszonyosságra épülő, illetve azt tükröző államközi megállapodások a szerződő felek közötti ideális viszonyt, státuszbeli egyenlőséget és egyetértést fejezik ki, amely indokolja és igazolja is a szerződő felek által rögzített engedményeket (a másik fél/felek számára) és önkorlátozást (saját állami döntési/cselekvési szabadságukkal szemben). Azonban a viszonyosság tekintetében tökéletlen és kiegyensúlyozatlan nemzetközi megállapodások nem jelentettek önmagukban rendellenes vagy hibás egyezményeket, hiszen a szerződés rendeltetése, célja és/vagy tárgya indokolhatta annak aszimmetrikus természetét.

Az aszimmetrikus nemzetközi szerződések különösen fontos és leggyakoribb példáit a különböző fegyveres konfliktusokat lezáró szerződések, békemegállapodások képviselték. Lényegében valamennyi háború, amely valamelyik fél (adott állam vagy szövetség) döntő vereségével és a szemben álló ország (vagy hatalmak) kétségtelen katonai győzelmével zárult, lényegében összetett és részletes rendelkezésekbe foglalt egyoldalú engedményeket (leggyakrabban területi), lemondásokat és korlátozásokat tartalmazó egyezménnyel vagy – a kiterjedtebb európai háborúk esetében a XVII. századtól kezdődően – átfogó békerendezéssel zárult.³²⁶ Az európai államok közösségének középkori és újkori gyakorlatában az államok közötti fegyveres erővel biztosított eredmények és megszerzett előnyök legitim és jogszerű számbavételét, összegzését és lefektetését szolgálták a felek közötti egyenlőtlen állapotot – vagyis egyenlőtlen képességet és helyzetet, de nem egyenlőtlen státuszt, amennyiben európai keresztény közösség országait érintette – kifejező békeszerződések. Az előnyöket és hátrányokat a felek között egyenlőtlenül – akár teljesen egyoldalú engedmények és veszteségek formájában is – elosztó és

³²⁶ Philip Bobbitt: *The Shields of Achilles – War, peace and the course of history*, Penguin Books, 2002, 486-537. o.

kirovó rendelkezések konfliktusokat lezáró – és ideális esetben azokat rendező – egyezményekben történő rögzítése bevett európai nemzetközi jogi gyakorlatot jelentett annak korai korszaka óta.

Az európai államok tengerentúli befolyásszerzési, kereskedelmi terjeszkedési, illetve területszerzési igényeinek érvényesítése során a fegyveres erővel történő fenyegetés vagy annak tényleges alkalmazásával megszerzett engedmények, kiváltságok és előnyök biztosítása érdekében ezt a kontinentális gyakorlatot terjesztették ki a különböző Európán kívüli államokkal szemben – katonai és technológiai erőfölényüket kihasználva – kikényszerített megállapodásaikban. Az európai hatalmak és az USA számára biztosított engedményeket – jellemzően és általában kereskedelmi, hajózási és tartózkodási jogosultságok és helyi joghatóságon kívüli státusz – tartalmazó egyezmények gyakran fegyveres államközi összeütközéseket (pl. az ún. ópium háborúk Kínával 1840-41) vagy külföldiek (képviseltek és állampolgárok) elleni erőszakot (pl. Boxer lázadás 1901) lezáró, valamint azok következményeit megállapító megállapodásokként jöttek létre. A fegyveres fenyegetés vagy a lefolytatott konfliktusok kiváltó okai és céljai természetesen indokolhatóak és igazolhatóak voltak a tengerentúli stratégiai, politikai és kereskedelmi érdekeiket ilyen eszközökkel is érvényesíteni kívánó európai és/vagy észak-amerikai nagyhatalmak számára. Az azok eszközeit és kereteit biztosító egyezményekben foglalt rendkívül aránytalan vagy akár teljesen egyoldalú kötelezettségeket és engedményeket természetesen igazságtalannak vagy méltánytalannak tekintették az azokat fenyegetés hatására vagy katonai vereség eredményeként elfogadni kénytelen államok.

Az ilyen kényszerrel létrehozott és a viszonyosságot akár teljesen nélkülöző aszimmetrikus államközi szerződések jelentették azokat az ún. „egyenlőtlen szerződéseket”, amelyek különböző Európán kívüli – észak-afrikai (Marokkó), dél-kelet ázsiai (Sziám) és távol-keleti (Japán, Kína) – országokban biztosítottak európai államok képviselői, valamint alattvalóik/állampolgáraik és hivatalos vagy kereskedelmi ügyleti tevékenységeik számára különleges státuszt és elbánást az adott államok területén, de lényegében azok joghatóságán kívül.

Az elfogadtatott egyezmények lehettek az adott országban külső hatalmak általi fokozatos térnyerés eszközei, amelyek sorozatos kiegészítése egyre bővítette a külföldi behatolást és végül akár a teljes ellenőrzés megszerzéséhez (pl. Indokína) is elvezethetett. Az egyenlőtlen szerződésekkel bevezetett kiváltságok gyakorlatának

legfontosabb és legkiterjedtebb változatát a XIX. század során és XX. század elején a kínai császársággal szemben elfogadtatott engedmények sorozata szemlélteti, ahol a legtöbb európai hatalomnak – köztük az Osztrák-Magyar Monarchiának is – sikerült azokat magának biztosítani.

A tengerentúlon alkalmazott egyenlőtlen szerződések sajátosságát jelentette, hogy olyan engedményeket és saját fennhatóságuk olyan jellegű korlátozásait is elfogadtattak az Európán kívüli államokkal, amelyet az európai nagyhatalmak egymással szemben nem kívántak vagy nem tudtak alkalmazni. A területi állam joghatóságának külföldiekkel szembeni korlátozott vagy kizárt gyakorolhatósága az európai gyakorlatban csupán külállamok hivatalos – diplomáciai vagy konzuli – minőségükben jelenlévő képviselői esetében volt igazolható és alkalmazható. A joghatóság alóli mentesség személyi hatályát és a külföldön tevékenykedő hivatalos képviselők funkcióit az európai országok egymás közötti kapcsolataikban kialakított gyakorlatnál sokkal kiterjedtebb módon kívánták meghatározni és biztosítani Európán kívüli államok esetén.

Ennek alapján tipikusan a helyi joghatóság alóli mentességet nemcsak a külföldi hivatalos képviselőire, hanem annak valamennyi az adott államban tartózkodó állampolgárára is kiterjesztették az egyenlőtlen szerződések. A kizárt helyi joghatóság helyett a külföldi állampolgárokat érintő jogvitákban, de akár büntető ügyekben is a jelen lévő külföldi állami képviselő (konzul) gyakorolta az adott külállam hatósági és bírósági funkcióit. Az egyenlőtlen szerződésekbe foglalt kiváltságok és mentességek biztosították a külföldi állampolgárok lehető legteljesebb és zavartalan tevékenységét az elfogadtatott egyezményes keretek között anélkül, hogy a területi állam idegenekkel szemben gyakran ellenséges (pl. Kína) jogi, hatósági és hivatali környezetének lettek volna kiszolgáltatva.

A dolgozat szempontjából lényeges konzuli bíraskodási hatáskör gyakorolhatóságának biztosítása szerves és elengedhetetlen részét képezte valamennyi Európán kívüli „egyenlőtlen szerződésnek” az azok megkötését elfogadtató/kikényszerítő államok polgárai számára – a legtöbb esetben teljesen idegen jogrendszerrel rendelkező – külállamokban is elérhető ügyleti és személyi jogbiztonság szavatolásának.³²⁷

³²⁷ Francis Piggott: *Exterritoriality - The law relating to consular jurisdiction and to residence in oriental countries*, Butterworth and Co., 1907

VIII.2 Kelet-ázsiai konzuli bíraskodás – Sziám, Kína, Japán és Korea

Az olasz és a német egységesülési folyamatokban kudarcot valló Ausztria nemcsak politikai, hanem gazdasági pozíciókat is veszít a közép-európai térségben. Ennek hatására az osztrák – és főként trieszti³²⁸ – kereskedői körökben felerősödnek azok az igények, amelyek egy távol-keleti kereskedelmi nyitást szorgalmaznak a bécsi udvarnál. Az időpont megfelelő nemzetközi szempontból is, hiszen a XIX. század derekától Kína az ún. ópiumháborúk hatására, Japán az Egyesült Államok ágyúnaszád diplomáciájának eredményeképpen meg kellett nyitnia egyes kikötői és piacát az USA és az európai nagyhatalmakkal számára is.

Afrika országai mellett Ázsia Oszmán Birodalmon túli egyes szuverén, illetve korlátozott szuverénitással rendelkező országait érintette a Monarchia konzuli bíraskodással kapcsolatos jogának gyakorlása. Perzsia, Kína, az akkor Sziám (mai Thaiföld), Korea és Japán azon országok, amelyekkel kereskedelmi szerződésekben kerül rögzítésre a császári és királyi konzulok által gyakorolt konzuli bírói hatalom. Az Osztrák-Magyar Monarchia ázsiai gazdasági és kereskedelmi kapcsolatainak kiépítése céljából 1868-ban indított kelet-ázsiai expedíciója során kerültek megkötésre Sziámmal, Kínával, illetve Japánnal azok a kereskedelmi megállapodások, amelyek tartalmazzák majd a konzuli bíraskodást engedélyező rendelkezéseket.

1868-ra készítik elő azt a közel 3 évig tartó tengerentúli expedíciót, amely Anton von Petz ellentengernagy vezetésével két – a Donau fregatt és az Erzherzog Friedrich korvett – osztrák-magyar hadihajóval indul el. Az indulásra 1868. október 18. napján kerül sor Triesztből. Az fedélzeten a diplomaták mellett publicistát, geográfust és természettudóst is találunk.³²⁹

Sziám

A két hajó még nem a Szuezi csatornán keresztül, hanem Afrika körbehajózásával érkezik meg az első helyszínre Sziámba 1869 májusában.³³⁰ Abba

³²⁸ Nem véletlen a trieszti kereskedők aktivitása ezen a téren, hiszen a Monarchia kikötői közül legnagyobb áruforgalmat ez a város tudta lebonyolítani., ZSIGMOND/1 , 2007 59. o., ZSIGMOND/2, 2010

³²⁹ NAGY M. 2001

³³⁰ Osztrák-Magyar Monarchia és Sziám XIX.-XX. századi kapcsolatairól BENNA 117-130. o.

a Sziámba, amely a XIX. század közepéig – hasonlóan más ázsiai országokhoz – az elzárkózás politikáját követte. 1851-ben azonban mind a sziámi belpolitikában és a buddhista vallási gyakorlatban, mind a sziámi külpolitikában reformok bevezetésére kész uralkodó IV. Ráma került a királyság trónjára. Az uralkodó miniszterelnökének közreműködésével sikeresen építette ki kapcsolatait a nyugati hatalmakkal és nyitotta meg Sziámot a nyugati kereskedelem előtt.³³¹ 1855-re készítik elő és írják alá³³² Sziám és az Egyesült Királyság közötti Bowring szerződést. A hong-kongi brit kormányzó Sir John Bowring által angol részről aláírt új szerződés előbbi tilalmak feloldása, illetve enyhítése mellett új rendelkezéseket is a megállapodás részévé tett:

- engedélyezték a szabad kereskedelmet az angol kereskedők részére Bangkokban és több másik sziámi kikötőben valamint a sziámi szárazföld bizonyos részein
- az angol alattvalók kikerültek a sziámi bíróságok joghatósága alól, Sziám engedélyezte a konzuli bíraskodást
- engedélyezte külön engedély nélkül a sziámi alattvalókkal történő kereskedelmet
- konzuli útlevelemmel a királyság teljes területén utazhattak az angol alattvalók
- engedélyezték az angol alattvalók Bangkokban történő letelepedését és sziámi ingatlan vásárlásához való jogát
- 3 %-ra csökkentették az importvámot
- arany-ezüst és az ópium vámmentességet élvezett mind az export mind az import esetén
- a korábbi rizsexport tilalom feloldásra került, csak rizshiány esetén korlátozhatta a kivitelt a sziámi uralkodó.

A Bowring-féle szerződés meghatározó mintát adott az ezt követően más államok által a sziámi királysággal megkötésre kerülő kereskedelmi szerződések számára, így a Monarchiával kötött kereskedelmi megállapodásra is. Anton von Petz ellentengernagy, mint az Osztrák-Magyar Monarchia „teljhatalmú minisztere és rendkívüli követe” 1869. május 17. napján írja alá kereskedelmi szerződést. A szerződés 12 éves határozott időre került megkötésre azzal, hogy a határozott idő lejártát megelőzően bármelyik fél kérelmére további 12 hónappal hosszabbodik meg

³³¹ A nyitásra való szándékot „erősítette”, hogy az ágyúnaszád diplomácia és a 1840-42. évi I. ún. ópiumháború hatása.

³³² 1855. április 18.

az időbeli hatálya. A szerződés megengedi, hogy mindkét fél konzuli képviselőt létesítsen a fogadó államban. A konzulok részére biztosítja az egyezmény mindazon „előjogokat, szabadalmakat, kedvezményeket és kiváltságokat”, amelyeket a „*legkedvezményezettebb nemzet illető tisztviselői élvezik és a jövőben élvezendik.*”³³³ A konzulok működésének megkezdéséhez a fogadó állam kormányának engedélyére, exequatorára volt szükség. A két állam közötti jövőben esetleg felmerülő vitákat diplomáciai tárgyalásos úton, ha ez nem vezetne eredményre, akkor egy harmadik állam mint választott bíró eljárását és döntését elfogadva rendezik. A megállapodás XXIV. cikke szerint minden olyan kiváltság megilleti az osztrák-magyar alattvalókat, amelyek a legnagyobb kedvezményben részesülő nemzet polgárait megilletik. Sziámba érkezést követően az osztrák-magyar alattvalóknak a konzuli anyakönyvbe be kell jegyeztetni magukat. Sziámi hatósághoz beadványt vagy kérelmet előterjeszteni csak a Monarchia konzulján keresztül lehet. Minden ilyen iratot a konzul megvizsgál, mielőtt megküldi az illetékes sziámi hatóság felé. Jogában áll a konzulnak a beadványt akár módosítani is. Az osztrák-magyar alattvalók részére a megállapodás mind a szabad vallásgyakorláshoz való jogot, mind – sziámi hatósági engedély alapján – a templomépítéshez való jogot. A szerződés biztosítja a Bangkokban történő szabad letelepedéshez való jogot, valamint Bangkokon kívül korlátozásokkal. A szerződés V. cikke határolja körül ezt a földrajzi térséget. Ezen területen a konzul által kiállított útlevél birtokában lehet szabadon mozogni, amely a sziámi hatóság láttamozásával érvényes. Külön sziámi hatósági engedéllyel – amelyet a konzulon keresztül lehet igényelni – a királyság egész területén biztosított a zavartalan és szabad mozgás. Az osztrák-magyar alattvalók földet, ültetvényt vehetnek, bérbe adhatnak, bérelhetnek, házat bérelhetnek, építhetnek, aminek egy feltétele volt: Bangkokban és annak falától számított 4 angol mérföldön belül csak annak adja meg ezt a jogot, aki 10 éve már Sziámban él. Az ingatlan vásárlás a konzuli tisztviselőn keresztül történhet. Erre vonatkozóan részletes eljárást ír elő a szerződés. (A sziámi hatóság egy tagja a konzullal megvizsgálja, hogy „becsületes” szándékú-e a kérelmező osztrák-magyar alattvaló. Ezt követően a két eljáró tisztviselő közösen meghatározza a vételárat és a telekhatárokat kijelöli pontosan. Az ingatlan átadását követően a helyi kormányzó feladatkörébe fog tartozni az ingatlannal kapcsolatos minden ügy. Ezen hatóság határozatait végre kell hajtani. Ha az ingatlant az osztrák-magyar alattvaló hanyagságból 3 éven belül nem kezdi meg

³³³ CORPUS IURIS HUNGARICI 1871. évi XXVIII. törvénycikk II. cikke

művelni vagy nem épít rá – a vételár visszafizetése mellett a sziámi állam magához váltja azt. A szerződés bányaalapításra és hajóépítésre is lehetőséget adott. Konzul a sziámi hatóságokkal együtt állapítja meg a bányaművelésre vonatkozó előírásokat. Tartalmaz még a megállapodás csödre, hagyatékra, vámfizetésre³³⁴ és vámeljárássra vonatkozó rendelkezéseket.

A konzuli büntető bíraskodásra vonatkozó előírását a X. cikk tartalmazza. Ez alapján kerültek ki a sziámi királyság büntető joghatósága alól a Monarchia alattvalói. Büntett vagy vétség elkövetése esetén velük szemben a konzul fog eljárni és adott esetben marasztaló vagy felmentő döntést hozni. A polgári ügyekben az állandóan vagy ideiglenesen Sziámban tartózkodó osztrák-magyar alattvalónak, ha sziámival szemben van panasza vagy követelése, a Monarchia konzulja elé kell terjeszteni ezt, aki megpróbálja békés úton, peren kívül rendezni az ügyet. Ha ez nem vezet eredményre, akkor a konzul a sziámi hatósághoz fordul. Fontos rendelkezése a megállapodásnak, hogy a Monarchia polgárát letartóztatni csak törvényes okból lehet, egyébként nem lehet az országból történő kilépését megakadályozni. A szerződéshez kapcsolódóan elfogadásra került a kereskedelmi tevékenység igazgatási szabályait tartalmazó melléklet, valamint egy vámtarifa megállapodás, amelyben részletesen meghatározták a vámmentes áruk körét. A megállapodást a magyar Országgyűlés az 1871. évi XXXVIII. törvénycikkben szentesítette.

Kína

Bangkokból továbbindulva Sanghajban köt ki az expedíció, majd innen Pekingbe szárazföldi úton jutnak el. Az 1869. szeptember 2-án a Kínai Császársággal megkötött kereskedelmi szerződés a Kína és a nyugati nagyhatalmak – ideértve az Egyesült Államokat is – közötti szerződések sorában az utolsó. A Monarchia lemaradt és – mint ahogy az összegzésben elemezni fogom – nem is lesz meghatározó nagyhatalmi és kereskedelmi tényező az országban. A megkötésre kerülő egyezménynek az előzményei az 1840-42. évi I. ópiumháborúra nyúlnak vissza. Az I. ópiumháborút lezáró Nankingi szerződés volt az első a nyugati nagyhatalmak által kötött egyenlőtlenségek sorában. Anglia 1842. augusztus

³³⁴ A Bowring szerződés szerinti 3 %-os importvám valamint a rizs, hal és só kivitelére vonatkozó rendelkezések.

29-én írja alá Kínával az egyezményt, amelynek legfontosabb rendelkezései az alábbiak voltak:

- a szerződés kötelezte Kínát öt kikötőjének megnyitására³³⁵,
- Anglia megkapja Hong Kngot „örök birtokát”,
- konzulátusok létesítéséhez való jogot kap
- szabad letelepedési jog a nyitott kikötőkben az angol alattvalók részére
- megszűnik a Kohong nevű kínai kereskedelmi monopolszervezet
- 5 %-os vámtarifa az angol áruk behozatalára
- szabad ópiumkereskedelem
- 21 millió dollár kártérítés Anglia részére.³³⁶

Az egyezményben még nem került rögzítésre a konzuli bíraskodáshoz való jog, sem a legkedvezőbb elbánás elve. Ezért angol nyomásra 1843. október 8-án a humeni szerződés aláírására kerül sor, amelyben az előbbi jogok valamint a kínai joghatóság alól kivett kereskedelmi telepek szervezéséhez való jog került deklarálásra. A Monarchiával kötött megállapodást megelőzően 1844-ben az Egyesült Államokkal és Franciaországgal ír alá egyenlőtlen szerződést Kína.³³⁷

A Monarchia Kínával 1869. szeptember 2.-án megkötött kereskedelmi szerződése a gazdasági kapcsolatok fejlesztése mellett a diplomáciai kapcsolatok kialakítására vonatkozóan is számos rendelkezést tartalmazott. A szerződés II. cikke kölcsönösen biztosítja a diplomáciai képviselők kinevezésének, állandó diplomáciai képviselet kialakításának jogát mindkét állam számára. A nemzetközi jog alapján biztosított mentességeket és kiváltságokat a III. – V. cikkek tartalmazzák. Ezek alapján a diplomatakat megilleti a fővárosban az állandó tartózkodás joga mellett, a szabad mozgáshoz való jog. Emellett személyük, családjuk, házuk és levelezéseik sérthetetlen. A diplomata személyi sérthetetlenségét is biztosítja a szerződés, kiemelve azt, hogy azt vagy azokat, akik ezt megsértik, szigorúan fogják megbüntetni mindkét országban. A felsorolt kiváltságokon kívül az egyezmény

³³⁵ Ezek: Kanton, Sanghaj, Xiamen, Fucsou, Ningpo. Korábban – 1757-től – egyedül Kanton volt nyitott kikötő.

³³⁶ A szerződés angol nyelvű szövegéből saját fordítás. A szerződés a <https://archive.org/stream/cu31924023464278#page/n21/mode/2up> Letöltés:201909015

³³⁷ A II. ópiumháború lezárását követően – az 1858-1859 évi tientsini egyezmények kiegészítéseként - 1860-ban aláírt pekingi egyezményben – területi kiváltságaik mellett – további vámengedményeket erőltetnek Kínára az angolok, oroszok, franciák és amerikaiak.

biztosítja mindazon jogokat, amelyeket a nemzetközi jog, illetve „más nyugati nemzetek”³³⁸ szokásjoga biztosít.

A diplomáciai képviselők mellett a megállapodás alapján a Monarchiának megnyílt a lehetősége főkonzul és – a már megnyitott kikötőkbe – konzulok, alkonzulok, valamint konzuli ügynökök kinevezésére. A Monarchiának jogában áll harmadik nyugati állam konzulját megbízni saját konzuli feladatainak ellátásával. A konzulok számára széles feladat és hatáskört határoz meg a szerződés. A XXXIX. - XL cikkek biztosították a konzuli bíraskodás jogát Monarchia számára. Osztrák-magyar alattvaló által kínai sérelmére elkövetett bűncselekmény esetén a Monarchia konzulja által tartóztathatók és – az osztrák-magyar törvények szerint – a konzul által ítéltetők el. Tulajdonjogi és személyi jogot érintő peres eljárásban is a Monarchia konzulja dönt. A Monarchia alattvalójának harmadik állambeli féllel való peres eljárására a közöttük fennálló szerződés szerint kerül sor a kínai hatóságok bevonása nélkül. Az osztrák-magyar konzulhoz fordulhatnak a saját alattvalók bármilyen panaszuk esetén, amely kínai alattvalóval kapcsolatos. A kereskedelmi szerződés széleskörűen szabályozza Kína területén az osztrák-magyar honosokat megillető jogokat és kötelezettségeket. Ennek keretében az egyezmény előírja, hogy a kereskedelem előtt megnyitott kikötőket és városokat szabadon használhatják, de egyéb kikötőkbe tilos a belépés. A kereskedők Kína belső területein nem nyithatnak áruházaat, de szabadon kereskedhetnek. Raktárt bérelhetnek, föld haszonbérletet szerezhetnek, házaat, raktárt építhetnek. Templomok, kórházak, szegényházak, iskolák és temetők létesítését a kínai hatóság közreműködésével a konzul jelöli ki. A szabad mozgáshoz való jog gyakorlásához a konzultól útlevelet kell kérni, amely a kínai hatóság láttamozásával érvényes. Megengedi a kínai fél a megállapodásban kínai intézők, tolmácsok, munkások, csónakvezetők, tengerészek és szolgák alkalmazását, valamint kínai tanítótól kínai nyelv tanulását. Garantálja továbbá a szerződés a Monarchia állampolgáraihoz tartozó magántulajdon tárgyainak mentességét az államosítás alól.

Az egyezmény vámszabályozása – a sziámihoz hasonlóan - részletes, ellentétben a rendészeti és hajózási eljárás szabályozásával. A szerződéshez három kereskedelmi határozatot csatoltak, amelyek hasonlóan sziámi határozatokhoz a vámmentes áruk körét sorolja fel részletesen. A kereskedelmi szerződés felülvizsgálatát tíz év

³³⁸ CORPUS IURIS HUNGARICI 1871. évi. XXXV. Törvénycikk IV. cikke

elteltével bármelyik fél kérheti, ha erre a tíz év lejártát követő hat hónapon belül nem kerül sor a szerződés időbeli hatálya újabb tíz évvel meghosszabbodik.

Japán

Japánban az első – előbbiekhöz hasonló egyenlőtlen – nemzetközi szerződés 1854. március 31-én az Egyesület Államokkal került aláírásra.³³⁹ A Kanagawa szerződés több olyan rendelkezést tartalmazott, amely Japánt „kinyitotta” – előbb csak az amerikai, utóbb a többi nyugati nagyhatalom előtt – a világ más országai számára. A több évszázados elzárkózás³⁴⁰ után Matthew C. Perry kapitány „fekete hajóinak” megjelenése és az ezzel kapcsolatos japán döbbenet vezet oda, hogy aláírják a szerződést. A Kanagawa szerződés alapján nyílt ezt követően lehetőség diplomáciai képviselők akkreditálására Japánba. A letelepedés és a kereskedéshez való jogot és Edo, Kobe, Nagaszaki, Niigata és Yokohama kikötőinek az amerikai kereskedők előtti megnyitásának elérése mellett az amerikaiak elérték, hogy számukra is biztosítsa Japán a jövőben más államok számára biztosított minden kedvezményt és kiváltságot. Az első szerződést követte számos másik az európai hatalmakkal. Még 1854-ben az Egyesület Királysággal, 1855-ben Oroszországgal kötött Japán szerződéseket. A konzuli bíraskodáshoz való jogot először a Japán és Hollandia között 1856. január 30-án aláírt szerződés második cikke biztosította.³⁴¹

Az osztrák-magyar expedíció során a Monarchia és Japán közötti egyezmény 1869. október 18-i aláírásának napjáig már megkötötte ilyen tartalmú szerződéseit Franciaország (1858. október 9.), Portugália (1860. augusztus 3-án), Poroszország (1861. január 24.), Svájc (1864. február 6.), Belgium 1866. augusztus 1.), Olaszország 1866. augusztus 25.), Dánia (1867. január 12.), Svéd-norvég Királyság (1868. november 1.), Spanyolország (1868. november 12.) és az Észak-német Szövetség (1869. február 20.).

A Monarchia által aláírt egyezmény 2. cikke adta meg a jogot főkonzulátus létesítésére és konzulok kinevezésére Japánban. A szerződés 5. és 6. cikke tartalmazta azokat a rendelkezéseket, amelyek a konzuli bíraskodáshoz való jogot és annak terjedelmét határozták meg. Az 5. cikk szerint a minden személyi és dologi

³³⁹ SENGÁ 1897 3 o.

³⁴⁰ Nem felejtve a – XVII. századtól létező - portugál és holland jelenlétet Nagaszaki kikötőben található mesterséges szigeten Dejimán.

³⁴¹ SENGÁ 1897, 3.

jogi tárgyú perre, amely osztrák-magyar állampolgárok között Japánban zajlanak a Monarchia konzuli bírói hatalmába tartoztak. A japáni hatóságok joghatósága emellett nem terjedt ki a Monarchia alattvalói és harmadik állam polgárai közötti polgári perekre sem. Az *actor sequitor forum rei* elve szerint, ha egy osztrák-magyar alattvalónak japán állampolgár ellen volt panasza vagy japánnal szemben nyújtott be keresetet, a japán bíróság, hatóság határozott az ügyben. Fordított helyzetben, ha az alperes osztrák-magyar állampolgársággal bírt, a császári és királyi konzul döntött első fokon. A szerződés 6. cikke a büntető ügyekre vonatkozó rendelkezéseket tárgyalta. Az osztrák-magyar állampolgárok által japán vagy harmadik állambeli személy ellen elkövetett bűncselekménye estén az elkövető állampolgársága szerinti büntetőjogi szabályok alapján a császári és királyi konzulátus ítélkezett a vádlott felett. „*Japáni alattvalók, kik bűnös cselekményt visznek véghez osztrák-magyar alattvalók ellen, a japáni hatóságok elé állítandók és japáni törvények szerint büntetendők.*”³⁴²

A három kelet-ázsiai állam kötött kereskedelmi megállapodások kihirdetésével kapcsolatos törvények egyszerre kerültek beterjesztésre az Országgyűlés felé. Az illetékes bizottság előadója Harkányi Frigyes 1870. október 31-i előterjesztése szerint „*Ajánlja ezen szerződések elfogadását főleg azért, mert hazánk ezek útján, a többi főleg kereskedés és ipar tekintetében előrehaladt nemzetek által kivívott előnyökben részesül, ő is mintegy tényező hozzájárni a civilizáció azon törekvéséhez, mely ezen, eddig elszigetelt nemzeteknél az általános műveltségnek tért hódít ; az Európai termelésnek új vásárt szerez, és az ottani terményekkel hazai vásárainkat egyenes, és azért olcsóbb úton ellátatja. ... Ajánlja végre a központi bizottság nevezett szerződéseket azért is, mert ezek egy oldalnak; nekünk jogokat szereznek, és oly kiváltságokat biztosítanak, melyeket más, nem szerződő nemzetek nem élveznek; mérsékelt vám tariffát állapítanak meg és a hajózásra nézve szükséges szabályokat meghatározzák.*”³⁴³ Az Országgyűlés 1870. november 17-i ülésén kezdte meg a három szerződés tárgyalását. A törvényjavaslatok vitája kapcsán Simonyi Lajos – a nemzetközi szerződések megkötésének elvi támogatása mellett – a magyar külügyi igazgatással kapcsolatosan osztotta meg kritikáját a képviselőházzal. Az 1867. évi XII. törvénycikk 8.§-ában foglaltak érvényesülésére kérdezett rá és kért tájékoztatást.

³⁴² 1871. évi XXIX. törvénycikk 6. cikk második mondata – CORPUS IURIS HUNGARICI

³⁴³ KI VII. 637-772. sz. - Irományszámok - 1869-650 szám 15-16.

Meglátásai szerint a Monarchia konzuli szolgálatában a magyar állampolgárságú konzulok és tisztviselők aránytalanul kevesen vannak.³⁴⁴ Ezt azért sérelmezte, mert így szerinte a külföldön konzuli érdekvédelemre szoruló magyar állampolgárok nem kapják meg ugyanazt a védelmet, mint az osztrákok. Ghyczy Kálmán képviselő azt kifogásolta, hogy a szerződések kizárólag német nyelven kerültek megszövegezésre.³⁴⁵ Javasolta, hogy a jövőben – a korszak diplomáciai gyakorlatával megegyezően – francia és angol nyelven is kerüljenek megszövegezésre a nemzetközi szerződések. Szlavy József kereskedelmi miniszter reagált a felvetett kérdésekre. Válaszának első részében, a külügyekkel kapcsolatos közjogi kérdésre és felvetésre vonatkozóan kifejtette, hogy *„...ha valamely kereskedelmi, vagy egyéb szerződés kilátásba van véve, vagy ha a külügyminiszter, a kinek tisztéhez tartozik az ily kereskedelmi vagy egyéb szerződések megkötése, azt tenni akarja, mindenekelőtt érintkezésbe teszi magát a birodalom mindkét felének mindenik minisztériumával. Ekkor, kölcsönös értekezletek útján, megállapíttatnak a pontozatok, elkészül a tervezet és csak akkor, midőn a birodalom mindkét felének minisztériumai ebben egyetértést eszközöltek, történik meg az, hogy az illető fölhatalmazott útnak indíttatik s a megállapított pontozatok alapján megköti a szerződést. Ha az alkudozások közben egyes nehézségek merülnek föl, ha t. i. a másik állam bizonyos pontozatokba nem egyezik bele, vagy más föltételeket kíván szabni: akkor az említett fölhatalmazott mindannyiszor jelentést tesz a külügyminiszternek, ez pedig közli a dolgot mindkét fél minisztériumával, és mindkét fél minisztériuma nyilatkozik; midőn pedig egyetértés jön létre, akkor ismét új utasítással láttatik el a meghatalmazott.”*³⁴⁶

Felidézte, hogy a kelet-ázsiai expedíció elindulását megelőzően a két minisztérium a közös külügyminiszterrel többször egyeztetett a megkötni kívánt szerződésekkel kapcsolatban. Közösén határozták meg annak tartalmát és az expedíció vezetésével, valamint a szerződések aláírásával megbízott admirális számára ezek alapján határozták meg az eljárási hatáskört. A szövegek nyelvének kérdésében röviden válaszolta meg Ghyczy képviselő észrevételét: *„A mi Ghyczy Kálmán barátom észrevételét illeti, arra bátor vagyok megjegyezni, hogy a két szerződés eredeti nyelve az angol, a harmadiké a chinai. A német nyelvre vonatkozó*

³⁴⁴ KN XI. kötet • 1870. augusztus 4–december 30. - Ülésnapok - 1869-238 szám 121.

³⁴⁵ KN XI. 1870. augusztus 4–december 30. - Ülésnapok - 1869-238 szám 122.

³⁴⁶ KN XI. 1870. augusztus 4–december 30. - Ülésnapok - 1869-238 szám 122.

észrevétel tehát talán nem egészen áll. A chinainál egy úttal a német is eredetinek vétetik, de kétség esetében a chinai határoz. Hogy miért nem a francia, ez ismét oly dolog, hogy nem igen lehet a chinaiakat kényszeríteni, miszerint ez, vagy ama nyelven készítsék a szerződést. A japáni és siami szerződésnek eredetije az angol szöveg: úgy hiszem tehát, hogy e tekintetben az aggodalmak el vannak oszlatva.”³⁴⁷

Az általános vitát követő részletes vita még az általános vitához képest is rövidebb volt. Az Országgyűlés által elfogadott szerződések közül a Sziámmal kötött az 1871. évi XXVIII. törvénycikkkel, a Japánnal kötött 1871. évi XXIX. törvénycikkkel és a Kínával kötött az 1871. évi XXXV. törvénycikkkel került be a magyar törvények sorába. A megkötött szerződéseknek inkább politikai, mint gazdasági szempontból kimutatható hatásai voltak az Osztrák-Magyar Monarchia és a kelet-ázsiai térség közötti kapcsolatokban. A legfontosabb eredménye a szerződéseknek, hogy mind a sziámi királlyal, mind a kínai császársággal megtörténik az első hivatalos, állami szintű kapcsolatfelvétel és ennek eredményeképpen kiépül az állandó diplomáciai kapcsolat. Ferenc József 1871-ben Henrich von Calice bárót³⁴⁸ nevezi ki követi rangban a térség három államába, Sanghaj központtal.³⁴⁹ Calice báró követi akkreditációja mind Kínára, mind Sziámra mind Japánra kiterjedt. A követség székhelye 1871-1883 között Sanghajban volt, majd ezt követően – Japán nagyhatalmi pozícióba erősödésének eredményeként – került át Tokióba. Sanghajban főkonzulátus, Tiensinben konzulátus – illetve utóbbinak alárendelten működő alkonzulátus Chefooiban – működött a korszakban. A sziámi királyságban Bangkokba létesít a Monarchia konzulátust.

Azonban sajnálatos módon a diplomáciai és konzuli kapcsolatok felvétele mellett a kereskedelmi kapcsolatok remélt fellendülése nem következett be. A három állam közül Japán lett egyedül olyan erős külpolitikailag – amelyet a gazdasági és katonai fejlődése alapozott meg – hogy elérje a nyugati hatalmaknál az 1850-60-as években ráerőltetett egyenlőtlen kereskedelmi szerződéseinek felülvizsgálatát.³⁵⁰ A Monarchiával új megállapodás aláírására 1897. december 5-én került sor. Az új szerződés megkötésének – a Japán számára hátrányos kereskedelmi rendelkezések mellett – fő oka a Japánban gyakorolt konzuli bíraskodás megszüntetése. Japán

³⁴⁷ KN XI. 1870. augusztus 4–december 30. - Ülésnapok - 1869-238 szám 122.

³⁴⁸ MATSCH 1980, 111.

³⁴⁹ Az érintett államok Kína, Sziám és Japán.

³⁵⁰ Ustor Endre nem véletlenül fejt ki az első Japánnal kötött kereskedelmi szerződés kapcsán, hogy bár az kétoldalúan rendelkezett a konzulátusok létesítésének jogáról, de mégis – a szerződés II. cikk – kétoldalú, de egyenlőtlen szerződésként lehet értelmezni. – USTOR/2, 1978,

állami szuverenitására vonatkozó korlátozásként tekintett – teljes joggal – ezen jogintézményre.³⁵¹ A szerződést elfogadó törvényjavaslathoz fűzött miniszteri indoklás is ezzel magyarázta a szerződés létrehozását, mert „...nem álltak többé összhangban a Japánban utóbb bekövetkezett közgazdasági és culturalis haladással.”³⁵² Ezért is törekedett a japán kormány már évekkal a szerződés megkötése előtt, hogy a külföldi államokkal fennállott kereskedelmi szerződéseit revízió alá kerüljenek. A tárgyalások a japán kormány és a nyugati hatalmak képviselői közt már évek óta tartottak.

A konzuli bírói hatalom megszüntetésére először a Nagy-Britannia és Japán közt 1894. évi július hó 16-án kötött kereskedelmi szerződésben került sor. A szerződés rendelkezett arról, hogy a korábbi angol konzuli kerületek igazságszolgáltatási szempontból beolvadtak a Japán igazságszolgáltatási rendszerbe. A brit-japán szerződés azonban nem azonnal, hanem 1899-ben lépett csak hatályba.

A közgazdasági bizottság a Japánnal 1897. december 5-én kötött kereskedelmi és hajózási szerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslathoz fűzött jelentése részletezte a köztes időszakra vonatkozó szabályokat. Ezek szerint „...mindkét állam biztosította egymásnak a legnagyobb kedvezmény jogát. Ezen szerződés legkorábban 1899. július 16-án lép életbe; 1898. július 16-ától kezdve Japán részéről bármely napon történhet előzetes jelentés után egy év múlva azonban érvénybe lép. A szerződés kiegészítő részét képező jegyzőkönyvben Japán kötelezte magát, hogy a consuli bíraskodás megszűnte előtt csatlakozik a szerzői tulajdonjogra vonatkozó berni és az ipari tulajdonjogra vonatkozó párisi egyezményhez, továbbá külön jegyzékben elvállalta azon kötelezettséget, hogy a szerződés életbeléptetésére vonatkozó, imént említett előzetes jelentését nem teszi meg korábban, mint a mikor a már közzétett japáni törvénykönyvek, melyek érvénye fel van függesztve, életbe lépnek.”³⁵³ Ezt követően Japán megkötötte – az angol-japán szerződést mintának tekintve – hasonló tárgyú szerződéseit az Egyesült Államokkal, Olaszországgal, Oroszországgal, Németországgal és Franciaországgal. Ezek a megállapodások: „hozzájárultak ahhoz, hogy az alattvalóik felett az igazságszolgáltatás az eddig gyakorolt consularis jurisdictio és az ezzel járó kiváltságok és mentességek megszüntetése mellett a japán hatóságokra bizassék és miután a külföldi államok

³⁵¹ MUNCH – 764 o.

³⁵² KI XIII. 361-387. CXVIII-CXXVII. sz. - Irományszámok - 1896-375 szám 196.

³⁵³ KI XIII. 361-387. CXVIII-CXXVII. sz. - Irományszámok - 1896-383 szám 385.

lemondása után a consuli jogszolgáltatás további fenntartásához eredménynyel való kilátással többé mi sem ragaszkodhattunk, szükségessé vált, hogy az angol-japán szerződésben érvényesített módozatok mellett mi is hozzájáruljunk ahhoz, hogy a Japánban tartózkodó alattvalóink — kiknek csekély számánál fogva ezen kérdésben úgylis sokkal csekélyebb mérvben vagyunk érdekelve, mint a Japánnal szerződésre lépett más államok — a japán bíróságok hatásköre alá helyeztessenek”.³⁵⁴

A báró Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszter által 1898. április 10-én beterjesztett törvényjavaslat komoly ellenzéki ellenérzéseket generált. Az ellenzéknek a Japánnal kötött szerződés tényleges tartalmával volt problémája, hanem a szerződés, mint nemzetközi szerződés megkötésével. Újra fellángolt a konzuli bíraskodásról szóló törvény tárgyalása körüli közjogi vita. Apponyi Albert közjogi szempontból elfogadhatatlannak tartotta a törvényt, az Ausztria és Magyarország közötti vámunió álláspontja szerint 1897. december 31-ével megszűnt, tekintettel arra, hogy nem került elfogadásra és aláírásra új kereskedelmi és vámszerződés a birodalom két része között. Kifejtette, hogy Magyarország így visszanyerte közjogi értelemben vett önállóságát ezen a téren. A külügyminiszter szerinti a szerződést még az akkor hatályos vámpolitikai rendelkezések alapján törvényesen írta alá, *„de a szerződés véglegesen nincs megkötve, véglegesen érvénybe nem lépett és nem is léphet előbb, mint a törvény által nyert becikkelyezés alapján. Ez egy függőben levő jogügylet, a melyiknél az egyik jogalany: az osztrák és a magyar államnak vámpolitikai egysége megszűnt létezni, ez a függőben álló jogügylet tehát nem véglegesíthető az egyik jogalany hiányában.”*³⁵⁵

Az előadottakra tekintettel az ellenzék javasolta, hogy a kormány *„gondolkodjék annak olyan átalakításáról, mely a monarchia két állama közt jelenleg fennálló közgazdasági jogviszonynak, nevezetesen Magyarország vámterületi önállóságának közjogilag megfelel és így a becikkelyezést lehetővé teszi.”*³⁵⁶ Apponyi Albert gróf mellett az ellenzék részéről közjogi aggályainak adott hangot Thaly Kálmán, Horánszky Nándor és Kossuth Ferenc is.³⁵⁷

Bánffy Dezső miniszterelnök válaszában próbálta cáfolni az Apponyi által előadottakat: *„Az egyik indok, melyért ezt feltétlenül helyes és jogosnak tartom, az, hogy a szerződés 1897. december 5-én kötött, tehát megkötése szempontjából a*

³⁵⁴ KI XIII. 361-387. CXVIII-CXXVII. sz. - Irományszámok - 1896-375 szám 197.

³⁵⁵ KN XV. 1898. április 13-május 3. - Ülésnapok - 1896-290 szám 285.

³⁵⁶ KN XV. 1898. április 13-május 3. - Ülésnapok - 1896-290 szám 285.

³⁵⁷ KN XV. 1898. április 13-május 3. - Ülésnapok - 1896-290 szám 288 -291.

magyar kormány előzetes hozzájárulási természetesen megnyeretvén, már perfektté vált. Itt tehát egy ilyen létrejött szerződésnek a törvény kétségtelen rendelkezése szemmel tartásával való törvénybe iktatásáról van szó.”³⁵⁸

A kereskedelmi miniszter is hosszan érvelt a törvényjavaslat mellett képviselve, hogy a közjogi rendelkezések maximális betartásával került sor a szerződés megkötésére és az országgyűlés elé terjesztésére is. Az ellenzék határozati javaslatának elutasítását követően a parázs vitákat lezárva végül ugyanazon tárgyalási napon a képviselők többsége elfogadta az 1898. évi XXXII. törvénnyel becikkelyezésre került szerződést.

A Monarchia időszakának utolsó, konzuli bíraskodáshoz jogot adó megállapodást Koreával kötik meg 1892. június 23-án. A szerződést az 1893. évi XXVII. törvénycikk hirdeti ki. Jól érzékelteti Japán befolyását Koreára, hogy a szerződés aláírásának helyszíne Tokió volt. A szerződés aláírására nem a Monarchia térségben fennálló gazdasági érdekeinek érvényesítése céljából írják alá elsősorban, hanem a dualista állam nagyhatalmi szerepének hangsúlyozása okán. *„Miután ekként Korea már csaknem valamennyi európai nagyhatalommal szerződéses viszonyba lépett, habár a Koreával kötendő kereskedelmi szerződésnek kereskedelmi és forgalmi érdekeink szempontjából ez idő szerint nem is tulajdonítható nagyobb jelentőség, mégis csakis előnyösnek tarthattuk a koreai kormánylyal hasonló alapon a tárgyalást részünkről is megindítani, hogy ily utón ugyanazon jogokat és előnyöket biztosítsuk forgalmunknak, a melyeket Koreában a fent említett szerződések alapján a többi európai nagyhatalmak és azoknak alattvalói élveznek.*”³⁵⁹ A törvény indoklásából kiderül, hogy az osztrák-magyar állam a nagyhatalmak sorában utolsóként lépett szerződéses kapcsolatra a szuverenitását időközben fokozatosan elvesztő félszigeti állammal, hiszen az Egyesült Államok 1882-ben, Nagy-Britannia és Németország 1883-ban, Olaszország 1884-ben, Oroszország 1885-ben és Franciaország 1886-ban kötöttek Koreával kereskedelmi szerződéseket.

A közgazdasági bizottság előadója Miklós Ödön is kiemelte jelentésében: *„a koreai félsziget-királyság rohamosan fejlődő közgazdasági viszonyai néhány év alatt olyan kereskedelmi és gazdasági önállóságra emelték ezen rendkívül tevékeny és életképes ázsiai királyságot, — hogy 10 év lefolyása alatt immár ez a 7-ik nemzetközi szerződés, melyet Korea idegen és kizárólag nagy államokkal, — ezek között 5*

³⁵⁸ KN XV. 1898. április 13–május 3. - Ülésnapok - 1896-290 szám 286.

³⁵⁹ KI IX. 298-348. sz. - Irományszámok - 1892-299. szám 51..

európai nagyhatalommal kötött.”³⁶⁰ A törvény III. cikke részletes szabályokat adott a konzuli bírói hatáskör és az eljárási szabályokra vonatkozóan. A III. cikk első pontja szerint az osztrák és magyar alattvalók és azok vagyonával kapcsolatos perek eldöntése Koreában kizárólag a Monarchia hatóságait illeték meg. A Monarchia konzuli bíróságai elé tartoztak az osztrák és a magyar állampolgárok egymás közötti polgári peres ügyei, illetve azok az ügyek, amelyek harmadik ország állampolgára mint felperes és osztrák vagy magyar állampolgár alperes között kerülnek megindításra. Ugyancsak a konzuli bíróság hatáskörébe tartoztak azon keresetek, amelyeket koreai állampolgár indított osztrák vagy magyar állampolgárral szemben. Az *actor sequitur forum rei* elve szerint koreai elleni kereset elbírálására a koreai hatóságok voltak jogosultak. A büntető ügyekben, amelyben osztrák vagy magyar állampolgár az elkövető, a Monarchia konzuli bírósága ítél az érintettre vonatkozó büntetőtörvénykönyv alapján.

A konzuli bíraskodáshoz való jogot azonban Japán gyarmatosító és Korea függetlenségét megszüntető politikája miatt már nem lehetett sokáig gyakorolni. Japán – a japán-orosz háború megnyerését és térségi nagyhatalmi szerepének megerősödését követően – 1905. november 17-én először egy protektorátusi szerződést kényszerített Koreára, majd 1910. augusztus 29-én pedig aláírják Korea Japán általi annektálásról szóló szerződést. Miután Korea teljes mértékben Japán joghatóság és ellenőrzés alá került, ezt követően a fentebb említett korábbi konzuli bíraskodásra vonatkozó engedményeket megszüntető magyar-japán egyezmény hatálya kiterjedt rá és Korea területén is megszüntette a Monarchia konzuli bíraskodásának lehetőségét.

VIII.3 Konzuli bíraskodás - Marokkó, Perzsia, Zanzibár és Tunisz

Marokkó

Az észak-afrikai arab államalakulatok közül Marokkó volt még terepe a nyugati államok által gyakorolt konzuli bíróságoknak. Az első európai állam, amely megkapta a saját állampolgárai feletti igazságszolgáltatási joghatóságot Nagy-Britannia volt. Britek egymás közötti pereiben 1856-tól az angol konzul gyakorolta a jogszolgáltatást. Büntető ügyekben, ha a vádlott arab volt, a marokkói bíró ítél,

³⁶⁰ KI IX. 298-348. sz. - Irományszámok - 1892-342. szám 330.

azzal, hogy a brit konzul vagy képviselője jelen lehetett a tárgyaláson.³⁶¹ A franciák 1863-ban kötöttek meg egy részletes, a konzuli kapcsolatokat és ennek részeként a konzuli jogszolgáltatást is tárgyaló egyezményt a marokkói szultánnal. Ennek az egyezménynek a megkötése ösztönözte a többi európai országot, hogy végül 1880. július 3-án Marokkóval aláírják a madridi egyezményt.³⁶² Az egyezménynek a Monarchián kívül részese állama volt még Németország, Belgium, Spanyolország, Dánia, Svéd-Norvég királyság, Portugália, Hollandia és az Egyesült Államok. Az egyezmény első cikke utal arra, hogy „... a védelem engedélyezésének feltételei ugyanazok, a melyek a britanniai és spanyol szerződésekben a marokkói kormánnyal megállapítottak és a melyek az egyrészt ezen kormány, másrésztől Franciaország és a többi hatalmasságok közt 1863-ban létrejött egyezményben foglaltatnak, azon módosításokkal, melyek a jelen egyezmény által azokhoz adatnak.”³⁶³ Pauler Tivadar igazságügy miniszter nem véletlenül jegyzi meg, hogy „ezen egyezmény az egyes szerződő felek s ezek közt az osztrák-magyar Monarchia részére oly nevezetes előjogokat biztosít, a melyek külön szerződések által alig lettek volna megszerezhetők, s miután szorosabb értelemben vett kötelezettséget, a Marokkóval szerződő hatalmasságok nem vállaltak magukra: igen előnyösnek találtatott...”³⁶⁴

Az Országgyűlés igazságügyi bizottságának 1882. március 23-án tartott ülésén tárgyalta a törvényjavaslatot és megállapította, hogy a „beczikkelyezendő egyezményben, mint az annak alapját képező és a) I. és X-ik czikkeiben hivatkozott, a marokkói kormány és Franciaország között, 1863-ban létrejött egyezménynek fentartott pontjaiban, a védjog gyakorlata kellőleg biztosítva van”, ezért elfogadásra ajánlotta a képviselőháznak. A bizottsági jelentés is kiemelte a miniszter által a törvényjavaslat indoklásában kifejtetteket és megállapította, hogy az egyezmény az Osztrák-Magyar Monarchia alattvalói részére csak jogokat biztosít, kötelezettségeket nem állapít meg számukra. Kiemelte a bizottsági jelentés azt is, hogy „... az európai hatalmak közös megállapodása folytán azonnal tényleg hatályba lépend”.³⁶⁵ A Monarchia konzuli bírói joggyakorlásának alapját a madridi egyezmény mellett még egy korábbi, 1830. március 30-án kötött kétoldalú megállapodás is biztosította. Ez az

³⁶¹ LERS 1904,135. , Corpus Iuris Hungarici 1882. évi XIX. törvénycikk

³⁶² KI V. 40-116. sz. - Irományszámok - 1881-79. szám 202.

³⁶³ KI V. 40-116. sz. - Irományszámok - 1881-79. szám 193.

³⁶⁴ KI V. 40-116. sz. - Irományszámok - 1881-79. szám 202.

³⁶⁵ KI VIII. 240-302. sz. - Irományszámok - 1881-250. szám 80.

egyezmény ugyan egy kereskedelmi szerződés volt, de a két állam közötti kereskedelmi kapcsolatokon túl a konzuli kapcsolatokra vonatkozóan is tartalmazott rendelkezéseket. A szerződésben került lefektetésre a Monarchia konzuljai által polgári és büntető ügyekben gyakorolt konzuli bírói hatalom jogalapja.³⁶⁶ A két egyezmény rendelkezései alapján a Monarchia konzuljai mind polgári, mind büntető ügyekben jogosultak voltak eljárni. Polgári ügyekben az alkalmazott elv az alperes államának bírói hatóságának az eljárási joga. Ha marokkói az alperes, akkor a Monarchia konzulja a konzul a tárgyaláson csak, mint megfigyelő volt jogosult jelen lenni. Az ingatlanokkal kapcsolatos jogviták esetén az elv megtört marokkó esetében is. Ilyen esetben kizárólag marokkói bíróság járhatott el. Hagyatéki ügyekben a konzul jogosult volt, ha az örökhagyó a Habsburg Birodalom állampolgára volt, a hagyaték biztosításához szükséges lépéseket megtenni, a leltár felvételéről gondoskodni és a hagyatéki tárgyalást lefolytatni. Megillette a tengerészeti, hajózási ügyekben a bíraskodás joga. Büntető ügyekben a vádlott nemzetisége határozta meg az eljáró bírói hatóságot. A szerződések meghatározták a védenci kört is. Azon marokkói állampolgárok voltak jogosultak a konzuli érdekvédelmi és bírói eljárásra, akik

1. a Monarchia diplomáciai képviselteinél vagy konzuli képvisleténél – vagy maguknál a diplomatáknál vagy konzuloknál – szolgálati alkalmazásban álltak;
2. osztrák vagy magyar kereskedőknél álltak alkalmazásban vagy
3. a Monarchia kormányának alkalmazottai voltak.³⁶⁷

Marokkóban a Monarchia részére biztosított konzuli bíraskodáshoz való jog a 1912. március 30-án Franciaország és a marokkói szultán által aláírt fezi szerződés alapján szűnt meg. A szerződés – a második marokkói válság lezárásával – gyakorlatilag francia protektorátussá változtatta Marokkót, amelyből következően az országban a francia jog és a francia bírói rendszer került bevezetésre.

Perzsia

Perzsiával a Habsburg Birodalom 1857. május 17-én kötött kereskedelmi és hajózási szerződést.³⁶⁸ A szerződés a császár és a perzsa sah államai közötti

³⁶⁶ Marokkó és a Monarchia közötti kapcsolatokkal foglalkozik KOMÁR, 2004.

³⁶⁷ MALFATTI 1904,500 -502.

³⁶⁸ 1858 R.G.Bl. Stück - XX. No. 74 – 327 – 342.

kapcsolatokat szabályozta 14 cikkben. A szerződő felek kötelezettséget vállaltak arra, hogy a két ország állampolgárainak valamennyi szerződését és más, kereskedelmi ügyletekre vonatkozó jogait meg fogják óvni és biztosítják egymás kereskedői számára a szabad kereskedéshez való jogot. Perzsiában az osztrák és magyar állampolgárok jogbiztonsága és a bizonyítási eljárás eredményességének elősegítése céljából az adósságleveleket, váltókat és kezességi okiratokat valamint valamennyi kereskedelmi ügyletre vonatkozó, a két ország állampolgárai között létrejött szerződést a perzsa dívannak, vagy a perzsa helyi hatóságnak alá kellett írnia. Azon területeken, ahol volt kinevezett osztrák-magyar konzul, ez utóbbinak is alá kellett írnia az okiratokat. A rendelkezés szerint perzsa állampolgár előbbi hitelesítés nélküli okirat alapján nem volt jogosult pert indítani egy osztrák vagy magyar állampolgár ellen.³⁶⁹ Osztrák-magyar alattvalók egymás közötti polgári peres ügyekben a teheráni követség osztrák-magyar diplomáciai képviselője vagy a felek lakhelyeszerinti konzuli kerületben működő osztrák-magyar konzulja volt jogosult a bizonyítást lefolytatni és az ügyet az osztrák, illetve adott esetben magyar törvények és rendeletek eldönteni. Perzsa hatóság az eljárásba nem avatkozhatott bele. Azokat a pereket, amelyek Perzsiában osztrák vagy magyar állampolgárok és más idegen államok állampolgárai között keletkeztek, kizárólag az érintett államok konzuljaik dönthették el, perzsa hatóság ebben az esetben sem avatkozhatott be. A Perzsiában az osztrák vagy magyar állampolgárok és perzsa állampolgárok között keletkezett polgári peres ügyeket a perzsa bíróságok dönthették el, a császári és királyi diplomáciai képviselő vagy konzul jelenlétében. A jogerősen elbírált ügyek esetében perújításra csak akkor kerülhetett sor, ha az osztrák-magyar diplomáciai képviselő vagy konzul tudott erről és az eljárásban vagy személyesen vagy nevében eljárva az osztrák-magyar tolmács jelen volt. Ilyen esetben kizárólag Legfelső Ellenőrző- és Semmitőszékek egyike járhatott el. Ezek székhelye Teheránban, Tabrizban és Iszfahánban volt. A konzuli bíráskodásról szóló megállapodás – a kialakult gyakorlattal összhangban – aszimmetrikus szerződést jelentett, mivel nem adta meg a jogot a perzsa jog alkalmazására a Monarchia területén. A Monarchia államaiban tartózkodó perzsa állampolgárok peres ügyeiben az osztrák vagy magyar törvényeket kellett alkalmazni és bírói joghatóság az osztrák vagy magyar bíróságokat illetve meg kizárólag.³⁷⁰ A megállapodás 10.§-a rendelkezett a fizetéseképtelen és csődbe jutott

³⁶⁹ 1858 R.G.Bl. 74. – 8.§.

³⁷⁰ 1858 R.G.Bl 74. – 9.§.

osztrák, illetve magyar kereskedők, állampolgárok vagyonával kapcsolatos eljárásról illetve a hitelezők védelméről. A csődeljárás Perzsiában osztrák vagy magyar állampolgár vonatkozásában csak Ausztria-Magyarország diplomáciai képviselőjének vagy konzuljának tudtával történhetett meg. A konzul volt jogosult eljárni a hitelezők kielégítése érdekében és minél hamarabb intézkedni a csődbe jutott személy vagyonának hazai feltérképezésben. Ha egy osztrák vagy magyar állampolgár Perzsiában elhalálozott, akkor a hagyatékát teljes egészében át kellett adni az osztrák-magyar diplomáciai képviselőnek vagy konzulnak, hogy az a hazai törvényeknek és szokásoknak megfelelően rendelkezzen felette.³⁷¹ Büntetőügyekben a Monarchia és annak állampolgárai számára Perzsia a legkedvezőbb elbánás elvének megadásával biztosított minden olyan jogot, kedvezményt és kiváltságot, amellyel harmadik államok rendelkeztek.

Zanzibár

Az afrikai államokban gyakorolt konzuli bíraskodás nemcsak Észak-Afrikában valósult meg, hanem Afrika keleti partjainál található, a térség legjelentősebb arab kereskedelmi pontjának a zanzibári szultánságban is. A konzuli bíraskodásról szóló törvény elfogadásakor még létező és ténylegesen gyakorolt konzuli hatáskörrel beszélhetünk. A Monarchia 1887. augusztus 11-én köti meg kereskedelmi és hajózási egyezményét a szigetországgal. Gróf Széchenyi Pál földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter 1888. március 14-én terjeszti be a képviselőházhoz elfogadásra.³⁷² A törvényjavaslat indoklásában a miniszter kifejtette, hogy Zanzibár irányában a szerződés megkötését megelőző időszakban az európai kereskedelemi és hajózási kapcsolatok egyre jobban növekedtek. Több európai állam nemcsak konzulátust létesített, hanem kereskedelmi egyezmények megkötésével is igyekezett kereskedelmi érdekeit Zanzibárban megerősíteni. Nagy-Britannia, Franciaország, Portugália, Németország, Olaszország és Belgium is megkötötték Zanzibárral a kereskedelmi és hajózási szerződésüket.

³⁷¹ 1858 R.G.Bl. 74. – 11.§.

³⁷² KN IV. 1888. február 13–május 5. Ülésnapok, 1887-80. szám 141.

Az Osztrák-Magyar Monarchiának a szerződés megkötését megelőzően nem volt hivatalos kapcsolata a szultánsággal³⁷³, korábban nem került sor még kétoldalú megállapodás megkötésére. A szultán kormánya már 1876-ban ajánlatot tett egy kereskedelmi egyezmény megkötésére, de a tárgyalások megkezdésére nem került sor, mert akkor még a közös külügyminisztérium úgy ítélte meg, hogy a minimális kereskedelmi kapcsolatok miatt erre nincs szükség. A szerződés megkötését gyorsította az a körülmény is, hogy a zanzibári osztrák-magyar konzuli állás megüresedett és a szultán az újonnan kinevezett konzul részére az exequatur megadását egy a Monarchia és Zanzibár közötti kereskedelmi szerződés megkötésétől tette függővé. Ez a Monarchia számára is egyértelmű ösztönző erőt jelentett, hiszen az exequatur hiányában a konzul nem működhet egy adott országban. Ahogy a miniszter megjegyzi: „...Ezen körülmény figyelembevétele mellett az egyezmény megkötésének kérdése nem volt többé elodázható, és pedig annál kevésbbé, mivel az utóbbi években kereskedelmi összeköttetéseink Zanzibárral élénkebbé váltak, és habár jelentékenyeknek ma sem mondhatók, mindazáltal czikkeink közül a sör, szesz, liszt, fa és szőtt árúk Zanzibárban már most is kelendősegre számíthatnak. Figyelembe véve továbbá kikötőink kedvező földrajzi fekvését Afrika keleti partjához, oda irányuló kiviteli emelkedését a jövőben remélhetjük.”³⁷⁴ A benyújtott javaslatban foglalt szerződés kölcsönösen biztosította a kereskedelem és hajózás tekintetében a legkedvezőbb elbánásban részesülő nemzet irányában alkalmazott bánásmódot és feljogosította a szerződő feleket arra, hogy a másik fél államába konzulokat kinevezhessenek. A szerződés megkötésével Heinze Hermán hajóparancsnokot bízta meg a parancsnoksága alatt hajózó „Saida” nevű korvett tengerentúli útja alkalmából.³⁷⁵ A szerződés a zanzibári szokásnak megfelelően a francia szövegen kívül még arab nyelvű változatban is elkészült. Emich Gusztáv a közgazdasági bizottság előadója a bizottság jelentésében úgy fogalmazott: „...célirányosnak tartja a közgazdasági bizottság ezen, a kölcsönös legnagyobb kedvezés-ben való elbánást biztosító kereskedelmi és hajózási egyezménynek megkötését már azért is, mert tagadhatlan, hogy a zanzibári Szultán államai és különösen ennek hasonnevű fővárosa, már jelenleg is a közép-afrikai

³⁷³ Richard Benner a német császárság alattvalója 1870-ben svájci valamint trieszti cégek megbízásából egy kereskedelmi expedíciót vezetett többek között Zanzibár területére, de ez még hivatalos kapcsolatfelvételt nem hozott létre az államok között. AGSTNER 2012, 12.

³⁷⁴ KI VI. 171-226. sz. - Irományszámok - 1887-182. szám 51.

³⁷⁵ KÖFLET-TROCKNER, 1999

*kereskedelem számára a fő lerakodó helyet képezik és kikötője a fejlődésben levő kelet-afrikai német és portugál gyarmatok szomszédossága folytán, emelkedő fontosságot nyer.*³⁷⁶ A kereskedelmi és hajózási szerződés elfogadásáról szóló törvény végül 1889. évi III. törvénycikként kerül be a magyar jogrendszerbe.

Zanzibár helyzetét az 1890. július 1-i német-brit Helgoland-Zanzibár Egyezmény³⁷⁷ határozta meg a XIX. század következő pár évében. A németek (többek között a Német Dél-Nyugat Afrika számára fontos Caprivi-sáv megszerzése és a későbbi Német-kelet Afrika megteremtése, valamint a stratégiai fontosságú Helgoland megszerzése érdekében lemondanak a Zanzibárral kapcsolatos érdekeikről. Ez hamar a zanzibári szultanátus brit protektorátussá tételéhez vezet. 1896. augusztus 27-én zajlott le a világtörténelem legrövidebb háborúja néven elhíresült angol-zanzibári háború, amelynek során a brit hadihajók ágyúzásának megkezdését követően, 40 perccel a zanzibári szultán kapitulált és megadta magát.³⁷⁸ Zanzibár területe ezt követően a brit védnökség alá kerül és ezt követően kétoldalú egyezményekben rendezve megszűnne a harmadik államok által gyakorolható konzuli bíraskodási jogok.

A magyar királyi igazságügy miniszter „*A Zanzibárban gyakorolt konzuli bíraskodás megszüntetéséről szóló közös külügyministeri rendelet kihirdetése tárgyában*” 1907. május 18-án kelt 21.519. számú rendeletével hirdette ki a közös külügyminiszter 1907. május 11. napján kelt 36554/7. számú rendeletét. A közös külügyministeri rendelet szerint „*a Monarchia mindkét állama ministe-riumának egyetértve hozott határozatai alapján, Zanzibárban az osztrák-magyar konzuloknak eddig fennállott bíraskodása az 1891. évi XXXI. törvénycikk 17. §-a, illetőleg az 1891. évi augusztus hó 30-án kelt osztrák törvény (R. Gf. Bl. 136. szám) 17. §-a értelmében véglegesen megszüntettetik.*”³⁷⁹ Mind Lippmann, mind Lers idézett műveiben ugyan tárgyalja a Madagaszkár területén gyakorolt konzuli bíraskodást, de a Monarchiának Madagaszkáron konzulátusa nem volt. (A többi európai állam egészen 1885. december 17-i francia protektorátus alá kerülésig gyakorolták teljes

³⁷⁶ KI VI. 171-226. sz. - Irományszámok - 1887-196. szám 228.

³⁷⁷ Szövege angol nyelven http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/606_Anglo-German%20Treaty_110.pdf

³⁷⁸ BUNTING 2019

³⁷⁹ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA1907/71 – 379.

körűen a konzuli bírói hatalmat. A sziget 1895-ös végleges francia gyarmatosítást követően az európai államok ezen jogosítványai megszűntek.³⁸⁰⁾

Tunisz

A konzuli bírászkodásról szóló törvény 19.§-ában foglaltak nemcsak az egyiptomi vegyes bírósági rendszerrel kapcsolatos a törvény elfogadásakor hatályban volt rendeleteket erősítették meg, hanem a Tuniszban – 1884 előtt – folytatott a konzuli bírászkodás megszüntetéséről, illetve francia hatóságok számára történő átadásáról szóló miniszteri rendeletet is. A tuniszi bej legyőzését követően, Tunisz francia protektorátus lett 1881-től. Azt követően Franciaország 1883-ban alakítja át a terület igazságszolgáltatási rendszerét. Ennek keretében hat békebírói széket és egy elsőfokú bíróságot állított fel. A jogorvoslati rendben a bíróságoktól érkező fellebbezések elbírálása az algíri főtörvényszék hatáskörébe került.³⁸¹

A Monarchia reagál a helyzetre és 1884. február 14-én az uralkodó rendeletet ad ki, amelyet a magyar igazságügy miniszter Pauler Tivadar 24044. számú rendeletében hirdet ki.³⁸² A rendelet címe „*a tunisi kormányzóságban működő cs. és kir. consulságok birói hatóságának az ott felállított franczia bíróságokra átruházása tárgyában*”³⁸³ lett. A tuniszi osztrák-magyar konzulátusok konzuli bírók által büntető ügyekben, polgári és kereskedelmi ügyekben, a végrehajtási eljárásokban gyakorolt joghatóságot megszüntette és az 1883. évi március 27-i francia törvény alapján Tuniszban szervezett francia bíróságoknak átengedte. Egy esetben maradt meg továbbra is az osztrák-magyar konzuli bírói jogkör. Ez az esetkör arra vonatkozott ha „*ezen bíróságok hatásköre az említett birói hatalom gyakorlására*” nem terjedt ki. Nem vonatkozott ez a rendelkezés a folyamatban levő büntető ügyekre. Ezeket még az osztrák-magyar konzuloknak kellett befejezniük. Ugyanez vonatkozott a polgári és kereskedelmi peres ügyekre nézve is. Kivételt csak az az esetkör jelentett, ha mindkét fél közös megegyezéssel a francia bíróságot választotta további eljáró bíróságként. Mivel a rendelet csak a konzuli bírászkodás gyakorlására vonatkozott, az nem érintette konzulok státuszát, előjogait, mentességeit és képviseleti jogait. A konzulok és a Tuniszban élő magyar állampolgárok és az osztrák-magyar monarchia

³⁸⁰ LERS 1904, 138., LIPMANN1898, 138.

³⁸¹ LERS 1904, 134., CSARADA/1 , 1910, 279.

³⁸² MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1884/130- 730.

³⁸³ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1884/130- 730.

védenceinek nemzetközi szerződés vagy szokásjog alapján megszerzett jogait továbbra is fenntartja. A rendelet a konzuli bíráskodásról szóló törvény elfogadásával lépett hatályba.

A konzuli bíráskodás végleges megszüntetése tárgyában a közös külügyminiszter 1900. augusztus 10-én kelt rendeletét a magyar igazságügy miniszter 50021. számú rendeletével hirdette ki. A rendelet szerint a Monarchia mindkét állama minisztériumainak egyetértésével a közös külügyminiszter a Tuniszban az osztrák-magyar konzulok bírói hatásköre „...a mennyiben az az 1884. évi június hó 12-én 24.044. szám alatt (R. T. 130. szám) kelt királyi igazságügyministeri rendelethez, illetőleg az 1884. évi május hó 30-án (R. G. Bl. 83. sz.) kiadott császári rendelethez képest még fennmaradt, az 1891. évi XXXI. törvénycikk 17. §-a, illetőleg az 1891. évi augusztus hó 30-án (R. G. Bl. 136. sz.) kelt osztrák törvény 17. §-a értelmében most már véglegesen megszüntették.”³⁸⁴

IX. fejezet

A magyar konzuli bíráskodás értékelése: magyar érdekvédelem, joghatóság és vitarendezés gyakorlatának, eredményeinek bemutatása, korlátai és jelentősége

A Habsburg Birodalom a konzuli szervezetrendszerének kiépítésével kapcsolatosan hosszú utat járt be. A XVIII. század közepén csak a jelentősebb török kikötőkben találhatóak osztrák konzulok, sokszor nem is osztrák, hanem olasz városok kereskedőiként. 1763-ra a levantei térségben engedélyezett 27 konzuli hivatalból csak tízet töltött be osztrák konzul. A konzuli szervezet fejlődése azonban vitathatatlanul elindult. 1789-re már 17 főkonzulátus, 32 konzulátus, 26 alkonzulátus és egy konzuli ügynökség létezett.³⁸⁵ A XX. század elejére 44 főkonzulátus (amelyből 10 volt tiszteletbeli), 169 konzulátus (amelyből 125 tiszteletbeli), 117 alkonzulátus (amelyből 103 volt tiszteletbeli), valamint 157 konzuli ügynökség (amelyből 154 tiszteletbeli) működött világszerte.³⁸⁶

³⁸⁴ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1900/212, 292.

³⁸⁵ MALFATTI, 1904, 5.o.

³⁸⁶ MATSCH, 1980, 128-131 o.

A Habsburg Birodalom, mint az a dolgozatban bemutatásra került folyamatosan alakította ki a konzuli szervezetrendszerrel kapcsolatos szabályozását. A Mária Terézia uralkodása alatt létrejött Konzuli Akadémia professzionális külügyi/konzuli tisztviselőket képzett. A konzuli hivatás másfél évszázad alatt komoly szakmai presztízzsel rendelkező hivatássá vált. Nyilván a Monarchia közös külügyi költségvetése sem engedhette meg azt, hogy mindenhol saját kiküldött állampolgára (nemzetbeli) legyen a poszt betöltője. Azonban ezzel együtt is 1903-ban mindösszesen 95 hivatásos konzuli és 392 tiszteletbeli konzuli tisztviselővel rendelkezett.³⁸⁷

A konzuli bíraskodás a osztrák-magyar állampolgárok felett egyes külföldi államokban – amelyek közül a nyilvánvalóan legnagyobb jelentőséggel az Oszmán Birodalomban bírt a jogintézmény – gyakorolt exterritoriális igazságszolgáltatás volt. Ezen nemzetközi szerződések alapján idegen állam területén gyakorolt osztrák-magyar joghatóság lényegesen korlátozta az azt engedélyező területi állam szuverenitását a területén tartózkodó külföldiek felett. Az Oszmán Birodalom mellett más, nem egyenrangúnak tekintett államokkal kötött szerződések nem véletlenül kapták az egyenlőtlen szerződések (*unequal treaty*, *Ungleiche Verträge*) terminológiát a nemzetközi jogban. Nem véletlen, hiszen a konzuli bíraskodás – az egyenlőtlen szerződésekben meghatározott keretek között – nemcsak a magyar állampolgárok egymás közötti vitás ügyeit, hanem adott esetben a magyar és a területi állam állampolgárainak ügyeit is – *actor sequitor forum rei* elve alapján – kivette a területi állam joghatósága alól és terjesztette ki ezen ügyekre is az osztrák-magyar konzul bírói joghatóságát. Amint az jelen dolgozat negyedik fejezetében bemutatásra került, ez még akkor is igaz, amikor az Oszmán Birodalomban mohamedán és magyar állampolgár vitás ügyében a török bíróság döntött. A törvény személyi hatálya alá tartozóak voltak ugyancsak azon állampolgárok, akik vagy nemzetközi szerződések vagy a nemzetközi gyakorlat alapján az osztrák-magyar konzuli védelmi körébe tartozó ún. védencek voltak.

Az értekezésben törekedtem átfogó módon bemutatni azt is, hogy mely államokban és milyen számban rendelkeztek a Monarchia konzuljai bírói joghatósággal. Ebből látható, hogy az osztrák-magyar politikai és gazdasági érdekek egyértelmű iránya a Balkán és az Oszmán Birodalom. Nem véletlenül lett a konzuli főtörvényszék székhelye Konstantinápoly. Természetesen a Habsburg Birodalom

³⁸⁷ MALFATTI, 1904 – 13 o.

törekedett ázsiai és tengeren túli területeken is gazdasági befolyást szerezni, de ez jórészt sikertelen volt. Ennek ellenére, mint a korszak – vitathatatlanul gyengülő, de mégis – egyik nagyhatalma, sikeresen biztosította magának azon nemzetközi kiváltságok gyakorlását, amelyekkel a többi nagyhatalom rendelkezett. Az Oszmán Birodalmon és a Balkánon kívüli területeken habár *de iure* jogosult volt a konzuli bíráskodásra, *de facto* – tekintettel arra, hogy nem volt valódi és nagyszámú kereskedője, kereskedelmi kapcsolata a térségben – ennek tényleges jogalkalmazói gyakorlata meglehetősen korlátozott maradt. A forrásokból és a szakirodalomból is az derül ki, hogy a Balkán függetlenedő államaiban sem tudta *de facto* széles körben gyakorolni a nemzetközi szerződésekben számára biztosított jogokat.

Nem véletlenül fogalmazza meg Lers is úgy 1904-ben: *„Azt hiszem, hogy nemzetközi jognak legbonyolultabb témája a Keleten fennálló ennek a **konzuli bíráskodásnak** taglalása. Ha már a nemzetközi jog általában a „jog”-nak legvitatottabb területe, mely sajnos, ma is oly nézetekkel kénytelen mérkőzni, a melyek éppen jogi mivoltát is tagadásba veszik úgy bizonyára a Keleten kibontakozott s számos változatban fel – s alátűnt, a kulturállamokéval össze nem mérhető keleti jogrendszerek talajába beékelődő, kétes és vitás történelmi fejleményeken nyugvó konzuli bíráskodás rendszere az, a melynek mindenik munkása elnézésre számíthat.”*

Az Oszmán Birodalom – és más iszlám államok – vonatkozásában a vizsgált korszakban és azt megelőzően fennálló kapitulációs szerződések nemzetközi jogi értelemben nem tekinthetők klasszikus szerződésnek, hiszen – amint az korábban bemutatásra került – ezen kapitulációk az adott mohamedán állam uralkodója által egyoldalúan, saját elhatározásból kibocsátott és garanciákat nem tartalmazó nyilatkozatai voltak. Az Oszmán Birodalom igyekezett azonban ezektől a saját joghatóságán fennálló kapitulációs korlátozásokból eredő kötelezettségektől szabadulni. Ezek megszüntetésére azonban az ellenérdekelt kedvezményezett felek elutasítása, ellenállása miatt nem kerülhetett sor mindaddig, amíg az I. világháború kitörésével, majd az Oszmán Birodalom átalakulásával a korábbi nemzetközi kapcsolatok, kedvezmények és kötelek rendszere össze nem omlott. Az Oszmán Birodalom hadbalépésekor 1914 szeptemberében egyoldalún felmondta valamennyi kapitulációs megállapodását megszüntetve az addig fennálló kereskedelmi

engedmények és joghatósági immunitások rendszerét.³⁸⁸ Az érintett szövetséges államok – Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia – végül 1917 januárjában formálisan is hozzájárultak és így közös megegyezéssel szüntették meg a korábbi oszmán birodalmi engedmények és kiváltságok számukra is biztosított kereteit.³⁸⁹ Az antant hatalmak vissza, illetve helyre kívánták állítani a korábbi kapitulációs egyezményeket, de azokról végül is az új Török Köztársasággal Lausanneban elért területi és politikai rendezés részeként – a területi és határ megállapítás terén mutatott rugalmasságért cserébe – a felek megállapodtak valamennyi kapitulációs egyezmény megszűnésében.³⁹⁰

Az Oszmán Birodalmon kívül, más országok esetében a konzuli bíraskodáshoz való jog XVI. századot követően kétségtelenül – XIX. századtól az Egyesület Államokkal kiegészülve – az európai nagyhatalmak, illetve néhány további európai ország³⁹¹ részére (akkor jogszerű gyakorlatot képviseltek) a politikai-katonai túlsúlyukat kihasználva – adott esetben „ágyúnaszád” diplomácia útján – nemzetközi szerződésben rögzített jogként kerül szabályozásra.

A jogintézmény jelentősége abban állt álláspontom szerint, hogy az európai államok – adott esetben a Monarchia – jogrendszereinek viszonylagos stabilitásával szemben a nem keresztény országok sokszor kiszámíthatatlan – vagy éppen európai jogi mércével mérve elégtelen – jogrendszereinek alkalmazási gátjával az európai államok alattvalói – és elsősorban kereskedői – számára biztosította jogbiztonságot és kiszámíthatóságot. Az igazságszolgáltatási tevékenység bemutatása a Monarchia konzuli bíraskodási gyakorlatában – egyes döntésekben miként és hogyan nyilvánult meg – ezen dolgozatnak nem tárgya.

Kétségtelen tény, hogy a jogintézmény működése a Monarchia esetében az első világháború kitörésével gyakorlatilag megszűnt. Az Osztrák-Magyar Monarchia külügyi szolgálatához az 1918-ban a fegyverszünet megkötésekor ugyan még 136 diplomata, 72 minisztériumi hivatalnok és 225 konzuli tisztviselő tartozott³⁹², de utóbbi konzuli tisztviselők 1914-től igazságszolgáltató feladatot nem láttak már el. A trianoni békeszerződés becikkelyezéséről szóló 1921. évi XXXIII. törvény IV. rész 79. cikke tartalmazta mind az általános jellegű joglemondó, elismerő és elfogadó,

³⁸⁸ SAMSINGER 192 o.

³⁸⁹ Sean McMeeekin: *The Ottoman endgame*, Penguin Books, 2015, 310. o.

³⁹⁰ *ibid.* 487. o.

³⁹¹ Mint például Japán esetében Hollandia, Svédország, Portugália, Spanyolország vagy éppen Svájc.

³⁹² MATSCH 136.

mind az egyes országokra lebontott különös rendelkezéseket. Ezek értelmében Magyarország általánosságban kinyilvánította, hogy lemond „az Európán kívüli területekre vonatkozó mindazokról a jogokról, igényekről és kiváltságokról, amelyek a volt Osztrák-Magyar Monarchiát” megillették, valamint „mindazokról a jogokról, igényekről és kiváltságokról, amelyek őt bármely címen” a békeszerződés részes bármely államával szemben érvényesíthetett. Egyúttal kötelezte magát, hogy „elismeri és elfogadja mindazokat a rendszabályokat”, amelyeket a korábbi jogok tényleges gyakorlásának megszüntetése érdekében a győztes államok már foganatosítottak vagy csak még azután fognak megtenni. Ezzel Magyarország lényegében előre hozzájárulását adta – „charta blanche” egyetértését biztosította – saját tengeren túli jogait felszámoló jövőbeli intézkedésekhez is.³⁹³

A további 4 cím tartalmazta az egyes, nevesített országokra vonatkozó megszüntető rendelkezéseket, amelyek Marokkó, Egyiptom, Sziám és Kína esetében korábban jogszerűen létrejött, megszerzett jogok és kiváltságok megszüntetésének elfogadását rögzítették. A két észak-afrikai ország saját jogán, szuverén és önálló aláíróként nem részese ugyan a békeszerződésnek, de a felettük létrehozott protektorátusok – annak lényegi funkcióját gyakorolva – révén nemzetközi érdekképviselőket Marokkó esetében Franciaország, Egyiptom érdekeinek védelmét pedig Nagy-Britannia látta el. A két szövetséges antant nagyhatalom által megszerzett ellenőrzési és adminisztrációs jogosítványaival össze nem egyeztethető harmadik államokat megillető jogosultságok, kiváltságok és mentességek felszámolása tehát protektori jogköreik lehető legteljesebb zavartalan biztosítása érdekében jelen meg a hazánkkal kötött békeszerződésben.

Marokkó esetében Magyarországnak le kellett mondania mindazon jogosultságokról, amelyek az Osztrák-Magyar Monarchiát multilaterális diplomáciai konferencián (Algeciras, 1906) elfogadott vagy kétoldalú (német-francia) megállapodásokban (1909 és 1911) rögzített és harmadik fél számára kiterjesztett kedvezményekként megillették. Ezen kiváltságok és jogok mellett természetesen azokat is kifejezetten fel kellett adnia, amelyeket a marokkói szultánátussal kötött kétoldalú megállapodások keretében biztosítottak a Monarchia számára. Hazánk kifejezetten vállalta, hogy „semmi esetre sem érvényesíthet ezeknek az

³⁹³ 1921. évi XXXIII. törvénycikk, 79. cikke

okmányoknak alapján jogokat és kötelezte magát, hogy Marokkóra vonatkozó jövőbeni tárgyalásokba „semmilyen módon sem fog beleavatkozni”.³⁹⁴

A Magyar Királyság kifejezetten elismeréséről kellett biztosítani a létrehozott francia protektorátust, amely egyértelművé tette a magyar joglemondás alapvető indokát. Magyarország kijelentette, hogy nemzetközi kötelezettségei szempontjából jogelődjének tekintett Osztrák-Magyar Monarchia által elismert marokkói francia protektorátus létesítéséből folyó összes következményeket elfogadja és ennek értelmében „lemond Marokkóban a kapitulációs jogokról”.³⁹⁵ A kapitulációs jogok tartalmát, személyi és tárgyi hatályát, terjedelmét a békeszerződés nem határozta meg. Ezek mibenlétét és részjogosítványait az oszmán birodalmi időkből származó „kapitulációs szerződésekben” lefektetett egykori jogosultságok alapján lehetett meghatározni, amelyek a kedvezményezett államok számára lehetővé tette a területen kívüli joghatóság gyakorlását az Oszmán Birodalom tartományaiban és fennhatósága alá tartozó (függőségi) területeken. Ezen jogosítványok előírt feladása Marokkó (és Egyiptom esetében is) visszamenőleges hatállyal történt, mivel a békeszerződés egyértelműen a Monarchia és Franciaország, valamint Nagy-Britannia közötti hadiállapot beálltához kötötte és ezért a hadüzenetük időpontjától (1914. augusztus 12.) megszűntnek kellett tekinteni azokat.

Ebből következően Magyarországnak tudomásul kellett vennie, hogy a marokkói kormány teljes cselekvési szabadsággal szabályozza az ott élő, tartózkodó vagy különböző kereskedelmi, illetve munkatevékenységet folytató magyar állampolgárok jogállását és letelepedésük feltételeit. Valamennyi magyar állampolgárt, valamint a magyar „védenceket” úgy kellett tekinteni, mint akik „ebbeli minőségükre alapítható kiváltságaikat az 1914. évi augusztus hó 12. napjától kezdve többé nem élvezik” és ezért a korábban számukra biztosított, helyi joghatóságon kívüli státusz helyett „reájuk nézve is a közönséges jog szabályai” lesznek irányadók.³⁹⁶

A békeszerződés rendelkezései szerint Magyarországnak egyiptomi érdekei tekintetében először is kifejezetten el kellett ismernie Nagy-Britannia 1914. évi december hó 18-án kihirdetett protektorátusát és egyúttal kifejezetten lemondania az Osztrák-Magyar Monarchiát Egyiptomban (szintén még az Oszmán Birodalomtól egykor megszerzett) megillető kapitulációs jogokról. A kényszerű joglemondást

³⁹⁴ 1921. évi XXXIII. törvénycikk 80 cikk

³⁹⁵ 1921. évi XXXIII. törvénycikk 81. cikk

³⁹⁶ 1921. évi XXXIII. törvénycikk, 82.cikk

ebben az esetben is a Monarchiának szóló brit hadüzenet napjáig (1914. augusztus 12.) visszamenőlegesen kellett megtenni.³⁹⁷ A kapitulációs jogok tehát közvetlenül nem a protektorátus létrehozása miatt, hanem a hadba lépés következtében, illetve annak pillanatára visszavetítve kerültek megszüntetésre sajátos módon egy olyan ország esetében is, amely formálisan nem állt háborúban a Monarchiával és akkor még (csak 3 hónappal később történik meg) brit felügyelet alá sem került szuverenitásának külső gyakorlása.

A kapitulációs jogok feladása következtében Egyiptom felszabadulva a Monarchiával szemben egykor fennálló – saját szabályozási joghatóságát korlátozó – nemzetközi kötelezettsége alól immár a békeszerződés felhatalmazása alapján „teljes cselekvési szabadsággal” szabályozhatta területén „a magyar állampolgárok jogállását és letelepedésük feltételeit”.³⁹⁸

Ugyanakkor a békeszerződés megerősítette a korábbi kapitulációs jogokat szükségessé tevő eredeti indokok és feltételek további fennállását is. Ugyanis azt is rögzítette, hogy mindaddig, amíg Egyiptomban megfelelő – „teljes hatáskörrel felruházott” – bírósági szervezet kerül felállításra, a magyar állampolgárok és vagyonuk fölött a bíraskodást brit konzuli bíróságok fogják gyakorolni.³⁹⁹ Habár az egyiptomi magyar konzul bírósági feladatokat tehát nem láthatott el magyar állampolgárok jogvitái esetében és a jogállásukra vonatkozó szabályozást teljes mértékben a helyi hatóságok alakíthatták ki, továbbra is kívül maradtak az egyiptomi igazságszolgáltatási illetékességen bekerülve a brit korona külhoni igazságszolgáltatási „védőernyője” alá.

Azonban a Magyar Királyságnak nem csak a kapitulációs jogokba foglalt jogosultságokra és kiváltságokra vonatkozó igényét kellett feladni, hanem valamennyi szerződést és megállapodást, amelyeket az Osztrák-Magyar Monarchia Egyiptommal kötött, a hadiállapot beálltának időpontjától hatályon kívül helyezetteknek kellett nyilvánítani.⁴⁰⁰ Tehát lényegében a korábbi kiváltságok feladásán túlmenően minden létező egyezményes kapcsolat teljes és átfogó megszüntetését is írta a békeszerződés. Ezek új szerződésekkel történő lehetséges pótlása természetesen a protektorátusi jogköröket érvényesítő brit hozzájárulás függvényévé vált. Egyúttal – hasonlóan Marokkó helyzetéhez – a békeegyezmény

³⁹⁷ 1921. évi XXXIII. törvénycikk 86. cikk

³⁹⁸ 1921. évi XXXIII. törvénycikk 89. cikk

³⁹⁹ 1921. évi XXXIII. törvénycikk 88. cikk

⁴⁰⁰ 1921. évi XXXIII. törvénycikk 87. cikk

Magyarország számára egyértelmű tartózkodási kötelezettséget is előírt az Egyiptomot érintő jövőbeli tárgyalásokba történő bármiféle beleavatkozástól.

A két közvetlenül hadviselő félként megjelenő ország közül, ahol a Monarchia korábban kiváltságokat és külön jogosultságokat szerzett területen kívüli joghatóságának gyakorlására, Magyarországnak a sziámi királlyal szemben is le kellett mondania lehetséges nemzetközi szerződéses örökségéről.

Sziámmal vonatkozásában is kifejezetten el kellett ismernie, hogy az egykori Osztrák-Magyar Monarchia valamennyi szerződése, egyezménye vagy megegyezése generálisan megszűnt a békeszerződés rendelkezése szerint. Bármiféle korábbi szerződéses kapcsolat jogutódlás nélküli folytatásának kizárása megelőzte „az ezekből származható jogok, igények vagy kiváltságok” gyakorlására vonatkozó esetleges jövőbeli magyar igény felmerülését. Ezen jogosultságok közül a békeegyezmény külön kiemelte és kifejezetten rögzítette a Sziámban korábban gyakorolt konzuli bíraskodás jogának megszűnését. Valamennyi szerződéses keretet és jogalapot a sziámi királyság Németországgal és a Monarchiával szembeni hadbalépésének – 1917. július 22. – napjára visszamenőleges hatállyal szüntették meg.⁴⁰¹

A trianoni szerződéssel megszüntetett lehetséges magyar „tengerentúli érdekek” körében a kínai császárság jelentette azt a másik, győztes szövetséges hadviselő félként megjelenő és a Monarchiát is korábban kiváltságokban létesítő államot, ahol Magyarországnak fel kellett adnia lehetséges megörökölhető jogosultságait háborús vesztesként. Az előírt békekötelezettségek szerint a Magyar Királyság Kína javára kifejezetten lemondott „mindazokról a kiváltságokról és előnyökről, amelyek őt az 1901. évi szeptember hó 8-án Pekingben aláírt záró jegyzőkönyvnek”, valamint különböző kiegészítő okmányainak rendelkezései alapján megillették.⁴⁰² Kína esetében a békeszerződés külön nem emelte ki a konzuli bíraskodást vagy más részjogosítványt, de az általános joglemondás részeként Magyarország azt a jogát is elveszítette. A jogosultságok megszűnését Kína esetében is annak a Monarchiával szembeni is életbe léptetett hadiállapot beálltának napjáig – 1917. augusztus 14. – visszamenőlegesen kellett elfogadnunk és egyben *expressis verbis* lemondani Kína javára a hivatkozott 1901-es pekingi jegyzőkönyv (amely számos egyéb kérdés

⁴⁰¹ 1921. évi XXXIII. törvénycikk 94. cikk

⁴⁰² Settlement of Matters Growing out of the Boxer Uprising (Boxer Protocol), 7 September 1901, <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0302.pdf>

mellett éppen a külföldiek ellen az ún. „boxer lázadás” során elkövetett vérengzések és pusztítás miatt tartalmazott erre vonatkozó egyértelmű előírásokat a kínai állam számára) alapján Magyarországot megillető valamennyi lehetséges kártérítési igényéről.⁴⁰³

Ezen túlmenően azonban Magyarországnak a Monarchia számára korábban biztosított „közigazgatási koncessziót” megtestesítő – a kínai hadüzenet idejére már másfél évtizede osztrák-magyar igazgatás és joghatóság alá tartozó – kínai területen fennálló jogok folytatására vonatkozó lehetséges igényeit is fel kellett adnia. Sajátos megfogalmazással a békeszerződés előírása szerint Magyarország hozzájárult „a Kínai Kormánytól elismert azoknak a megegyezéseknek hatályon kívül helyezéséhez”, amelyek alapján „a tien-tsini osztrák-magyar telep” – amely addigra ugyan már 3 éve kínai ellenőrzés alatt állt, mivel a hadiállapot beállta után kínai alakulatok szállták meg – feletti átengedett joghatóság formálisan még fennállt. Mivel a Monarchia is egyrészt egy többoldalú megállapodás – az 1901-es pekingi rendezés kínai állami jogátruházó engedményei – jogosultjaként, másrészt a kínai hatóságokkal elért kétoldalú külön megállapodások alapján gyakorolhatta a „közhatalmi koncesszióját”, ezért a magyar jogosultságok megszüntetésére vonatkozó kínai intézkedéseket szelektíven és célzottan, a többoldalú általános jogalapot hatályban tartva és a többi továbbra is fennálló külföldi jogosultság megzavarása nélkül kellett végrehajtani.

A magyar joglemondással és a korábbi engedményt hatályon kívül helyező intézkedésével Kína ugyan visszanyerte az említett területek fölött „teljes felségjogainak gyakorlását”, ugyanakkor azonban a békeszerződés rendelkezései szerint a visszaszerzett szuverén fennhatóságát nem használhatta más külállamok korlátozására a korábbi osztrák-magyar ellenőrzés alatt álló városrészben. Az aláíró nagyhatalmak hagyományos gyakorlatukat folytatva biztosították, hogy Kína ne zárhassa el az adott területet a külvilág elől, hanem egy korábbi nevesített kedvezményezett jogutódjai jogainak megszüntetésével egyidejűleg Kína vállalta, hogy „ezeket a területeket a nemzetközi letelepedés és kereskedelem számára megnyitja”.⁴⁰⁴

A korábban a Monarchia által érvényesen megkötött és hatályos egyezmények alapján gyakorolt jogosultságok és kedvezmények nem azért kerültek

⁴⁰³ 1921. évi XXXIII. törvénycikk 97. cikk

⁴⁰⁴ 1921. évi XXXIII. törvénycikk 100. cikk

megszüntetésre, mert alapvetően igazságtalan, előnytelen vagy az akkori nemzetközi jogi gyakorlattal bármilyen módon is összeegyeztethetetlen szerződési gyakorlatot vagy jogellenes eredményt tükröztek volna. A Monarchia jogutódjai számára az örökül hagyott jogosítványai és kiváltságai mind a két észak-afrikai, mind a két ázsiai ország esetében is fenntarthatók és érvényesíthetők maradtak volna, ha hazánk nem a világháború vesztes oldalán írja alá a békeszerződést. Ennek egyértelmű illusztrációja, hogy a békeszerződés nem tartalmazott a kérdéses felszámolandó egyezményeket elítélő állásfoglalást vagy indoklást. Az akkori folytatódó államközi gyakorlat is szemléltette a Monarchia egykori tengerentúli egyezményeiben elért eredmények jogszerűségét, hiszen a szövetségének hatalmak és országok továbbra is fenntarthaták és gyakorolhatták ugyanolyan jogosultságait és kiváltságait akár ugyanazon (pl. Kína) vagy más államok területén, ahol mindazokat teljes mértékben és átfogóan megszüntetni rendelték Magyarország és Ausztria számára.

A fenti körülmény alapján tehát megállapítható, hogy a teljes nemzetközi jogi önálló jogalanyiságát visszanyert Magyarország lehetséges nemzetközi jogi örökségét jelentő és „Európán kívüli érdekeit” biztosító jogosultságok és kedvezmények megszüntetésére az ország nemzetközi mozgásterének lehető legteljesebb korlátozása céljával került sor a békeszerződés más megtorló és korlátozó rendelkezéseinek kiegészítéseként. A Monarchia jogutódként megjelenő Magyar Királyság jövőbeni külkapcsolataiban érvényesíthető lehetséges igényeinek kizárása érdekében kerültek a négy ország javára történő jogfeladást és felmondásokat rögzítő rendelkezések a békeegyezmény előírásai közé.

A konzuli bíraskodás – a vesztes államokon kívül ilyen jogokkal bíró államok gyakorlatában módon – azonban az I. világháborút követően is létező jogintézmény maradt. A folyamat azonban, amely a II. világháborút követő évekre a jogintézmény megszűnéséhez és eltűnéséhez vezet, visszafordíthatatlanul elindult.

Az idegen államok által az Oszmán Birodalomban gyakorolt konzuli bíraskodás – mint az fentiekben rögzítésre került - a Török Köztársaság által 1923-ban kötött lausanni békeszerződéssel szűnik meg véglegesen. Sziámban 1927-ben, Perzsiában 1928-ban, majd Kínában 1943-1947 közötti időszakban kerül megszüntetésre. Az egyiptomi vegyesbírószági rendszer 1949-ben szűnik meg végül. Marokkóban az Egyesült Államok konzuli jogszolgáltatása 1956-ban és legutolsóként Nagy-Britannia által az Ománi Szultánságban gyakorolt előjogai 1961-ben szűnnek meg.

A gyarmatosítás korszakában az európai államok a civilizáció kizárólagos őreiként tekintettek magukra. Az Európán kívüli területeken található országokat, állami szerveződéseket nem tartották egyenrangú szuverén államoknak, meghódítandó és birtokba veendő uratlan területnek tekintették és gyarmatosították azokat. (Az ókor és a középkor Keleten lévő birodalmait – ide értve Oszmán Birodalmat, Japánt, Kínát, Perzsiát, Sziámot vagy éppen Koreát – szuverenitásukban részlegesen korlátozva, nem egyenlő félként a nemzetközi jog alanyaiként elfogadták.

Az egyenlőtlen szerződésekben biztosított engedmények, kiváltságok és mentességek ugyan korlátozást jelentettek az azokat alkalmazó és elfogadó államok saját fennhatóságának gyakorlása szempontjából, de az alkalmazott jogintézmények célja, indoka és működése az akkori európai államok által jogszerűnek elismert nemzetközi gyakorlattal összhangban álltak. A kikényszerített engedmények elfogadtatásának módozatai és alkalmazott eszközei – fenyegetés vagy ténylegesen alkalmazott fegyveres erő (célirányos háború) – az akkori, klasszikus nemzetközi jog normák szerint – megfelelő indok és körülmények fennállása esetén – jogilag megengedhető érdekérvényesítési eljárást és igazolható megoldást képviseltek idegen államok együttműködő magatartásának biztosítása érdekében.⁴⁰⁵

Az államok közötti fegyveres erővel – bevetésének kilátásba helyezésével vagy tényleges alkalmazásával – kikényszerített szerződések mai felfogás szerinti érvénytelensége (semmissége) és elfogadhatatlansága az ENSZ Alapokmány alapelvi jellegű tilalmából következik, amelyet a nemzetközi szerződési szokásjogot kodifikáló 1969-es bécsi egyezmény is egyértelműen rögzít. A jogegyenlőség feltétlen és teljes kiterjesztése minden nemzetközileg elismert államisággal rendelkező önálló politikai és területi egységre szintén csak 1945-ben nyer általános és alapelvi szintű elvárást az államközi gyakorlatban az ENSZ Alapokmányának elfogadásával. Az ún. egyenlőtlen szerződések – szuverén állami jogegyenlőség sérelmével, fegyveres erővel kikényszerített aszimmetrikus megállapodások – jellegéből következő alapelvi ütközés miatt csak az 1945 utáni kortárs nemzetközi jogi normák szerint tekinthető a korábbi gyakorlat ma már alkalmazhatatlannak és jogszerűtlennek. Az ENSZ Alapokmány elfogadásával kezdődő új nemzetközi jogi szabályok beköszöntésének idejére a korábbi „egyenlőtlen szerződések” korszaka azonban gyakorlatilag már véget ért, mert az utolsó ilyen jellegű egyezmények

⁴⁰⁵ MALANCZUK 1997, 140. o.

hatálya is megszűnik a kedvezményezett nagyhatalmak – Nagy-Britannia és Amerikai Egyesült Államok – joglemondását rögzítő megállapodásokkal.⁴⁰⁶ Összegezve a kifejtetteket megállapítható, hogy a konzuli bíráskodáshoz való jog kifejezetten és nyilvánvalóan ellentétes a második világháború utáni nemzetközi jog több alapelvével. Az államok szuverenitásának és jogi egyenlőségének alapelveiből kiindulva napjaink nemzetközi jogi gondolkodása szerint a tárgyalt kapitulációs szerződések illetve az egyenlőtlen szerződések és – ilyen formában – maga az extraterritoriális bíráskodás intézménye nem lehet(ne) jogszerű egyenlő felek külső kényszer nélkül egyértelműen kifejezett akarata hiányában.

A disszertáció elejére nem véletlenül választottam Pikler Gyula idézetét. Valóban *„az intézmények, a melyeket a jog ideáljának szoktak tartani, valamikor a nevetségesen tökéletleneknek fognak feltűnni”*.

⁴⁰⁶ PETERS , 2015

X. Összegzés

A konzuloknak, mint saját és idegen államok alattvalói feletti bírának a tevékenysége több évszázados múltra tekint vissza. Az Osztrák-Magyar Monarchia által gyakorolt konzuli bíraskodással kapcsolatos jogforrások feldolgozásának előkészítéseként a dolgozat – a bevezető részt követően – a konzuli bíraskodás történeti áttekintésével kívánja bemutatni és feldolgozni a XIX-XX. századi konzuli bíraskodás kialakulásának közvetlen előzményét jelentő, a Levantei térségben a X-XI. században kialakult kereskedő városállamok és Bizánc, valamint a nem keresztény államok, államalakulatok közötti konzuli jogszolgáltató tevékenység lényegét és szabályait. A korszak konzuli bíraskodásával kapcsolatos rendelkezések a peres ügyekben az *actor sequitur forum rei* elve alapján határozták meg a joghatóságot és az alkalmazni rendelt jogot, így ezen elv alapján az alperes konzuli bíróságát illette meg az igazságszolgáltatási hatáskör.

A Földközi--tenger térségének gazdasági és kereskedelmi szempontú virágkorában megszületett kapitulációk és szerződések rendelkezései fontos előzményei voltak az Oszmán Birodalomban a későbbi évszázadokban fennálló konzuli bíraskodást szabályozó szerződések – tartalmi - mintájául szolgáló 1535. évi francia-oszmán kapitulációnak.

Az értekezésben külön alfejezet foglalkozik és vizsgálja magát a kapitulációkat, mint a téma szempontjából meghatározó jogi normákat tartalmazó rendelkezéseket. Az Oszmán Birodalomban kialakult kapitulációs (vagyis tételesen, fejezetekbe foglaltan meghatározott) kereskedelmi, működési és tartózkodási kedvezmények és engedmények rendszere kezdetben formailag az egyes szultánok által egyoldalú nyilatkozatként kiadott „kiváltságlevelekben” kerültek meghatározásra. A kapitulációs engedélyek rendszere biztosította az európai keresztény államközösség és az azzal közvetlenül érintkező, gyakran konfliktusban álló, de rendszeres kereskedelmi, ügyleti kapcsolatokat is fenntartó nagyhatalom közötti rendezett viszonyokat fenntartó, kölcsönösen elfogadott intézményes keretet.

A mintaadó 1535-ös francia-török kapituláció és az ezt követő francia-török kapitulációk elemzése a Habsburg Birodalom által a szultánnal kötött 1718-as kereskedelmi szerződés szabályozásának vizsgálatát készítette elő. A francia kapitulációkban elfogadott szabályok alapján a szultán megadta a jogot a francia konzulnak, hogy franciák egymás közötti jogvitáit az Oszmán Birodalom területén a

francia jog alapján eldöntse. Francia és oszmán alattvaló közötti peres ügyben ugyan a helyi bíró, a kádi döntött, de kötelező volt a francia dragomán – aki nemcsak tolmács, hanem mint jogi képviselő járt el – jelenléte az egész eljárás során. A francia kapitulációban meghatározott bírói joghatóság gyakorlásának jogát kapják meg – többek között - a későbbiekben a többi európai nagyhatalom konzuljai, köztük a Habsburg Birodalom konzuljai is.

Az 1718. évi pozsareváci békeegyezményt kísérő – a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom háborúja utáni viszonyokat meghatározó rendezéshez kapcsolódó, de különálló – kereskedelmi megállapodásban a Habsburg Monarchia hivatalos képviselői és alattvalói számára engedélyezett tartózkodási és tevékenységi jogosítványok korai példáját adják a korábbi és addig fennálló kapitulációs rendszer átalakulásának. A kereskedelmi megállapodás V. cikke rendelkezett –a francia minta alapján - úgy, hogy az osztrák alattvalók egymás közötti vitás ügyeiben az osztrák konzul volt jogosult az eljárást lefolytatni és az ítéletet meghozni az osztrák törvények és a szokásjog alapján. A kereskedelmi szerződés is hatással volt arra, hogy a Habsburg Birodalom a XVIII. század folyamán fokozatosan kezdte kiépíteni a konzuli szervezetrendszerét és professzionálisan képezett szakemberek kinevezésével a külgazdasági kapcsolatait igyekezett erősíteni. Utóbbi a célt szolgálta a Konzuli Akadémia, amit Mária Terézia alapított Bécsben 1754-ben. Fő feladata az Akadémiának a keleti nyelvek oktatása volt azok számára, akik később az Oszmán Birodalom városaiba vagy annak határvidékére kerültek konzulként. A konzuli tisztviselők képzését biztosító Konzuli Akadémia működése ezért is kerül részletesen bemutatásra a dolgozatban.

A birodalom konzuljainak a hosszú évtizedekig anyagi bizonytalanságban és sokszor a bécsi udvar által marginálisan kezelt szervezet részeként kellett feladataikat ellátniuk. A XIX. század első felében többszöri próbálkozásra sikerült csak a konzuli szervezet reformjait az uralkodóval elfogadtatni. Az 1822-1825-ös reformok legfontosabb eredménye abban ragadható meg, hogy a konzulok rendszeres állami illetményre váltak jogosulttá, így megélhetésük alapjai is biztosítva lettek. Ennek hatására nem voltak teljes mértékben kiszolgáltatva a változó kereskedelmi forgalomnak és a stabilabb anyagi egzisztencia által, a napi megélhetési gondok eltűnésével hatékonyabb és magasabb szakmai színvonalú konzuli érdekvédelem megvalósítása vált lehetségessé. A Habsburg Birodalom/Monarchia XIX. század végére kialakult konzuli szervezetének, az egyes konzuli feladatoknak és a konzuli

illetmény és előmeneteli rendszernek a bemutatására a dolgozat VI. és VII. fejezetében kerül sor.

A konzuli bíraskodás vonatkozásában vizsgálat tárgya volt a konzuli bíróságok által alkalmazott jog, amelyek császári rendeleti formában kerültek kibocsátásra. Az 1867-es kiegyezésig kiadott császári rendeletek sorában a legfontosabb a polgári peres ügyekben gyakorolt konzuli bíraskodást szabályozó 1855. január 29-én kiadott rendelet, amely a Habsburg Birodalom oszmán területen működő konzulátusai számára határozta meg az alkalmazni rendelt jogot és az első fokon eljáró és fellebbviteli fórumok illetékességének rendjét. Az elsőfokú bírói hatáskörrel az osztrák konzulok rendelkeztek, a jogorvoslati fórumokként pedig az elsőfokon eljáró konzul területi elhelyezkedésétől függő törvényszékek lettek kijelölve. Ezen rendelet mellett – a negyedik fejezetben ismertetett - számos császári rendelet szabályozta még a konzuli tevékenységet és teremtette meg az osztrák konzuli bíraskodás során a magyar konzuli bíraskodásról szóló 1891. évi XXXI. törvény hatálybalépéséig alkalmazandó normarendszert.

A Habsburg monarchia államai közötti 1867-es kiegyezés az átalakított állam külső szuverenitásának képviseletében és gyakorlásában is közvetlen következményekkel járt. Az Osztrák-Magyar Monarchia külföldön tevékenykedő konzuli tisztségviselőinek tevékenységét is befolyásolta az új államjogi berendezkedés. A konzulokkal kapcsolatos jogosítványok a kiegyezési törvény elfogadásával a közös külügyminiszter hatáskörébe kerültek. Ausztria és Magyarország vám- és kereskedelmi szövetségéről szóló 1867. évi XVI. törvény IX. cikke, valamint az újabb vám- és kereskedelmi szövetségről szóló 1878. évi XX. törvény IX. cikke szerint, az összes császárkonzulátusi ügyet a közös külügyminiszter irányította. A kiegyezéssel visszaszerzett közjogi függetlenség ellenére az osztrák-magyar konzulok által az oszmán birodalomban, a dél-kelet európai és a távol- keleti államokban gyakorolt bíraskodás szabályozásának újragondolására és az új közjogi viszonyoknak megfelelő törvény elfogadására majdnem negyed évszázadot kellett várni.

Az Oszmán Birodalmon kívüli konzuli bíraskodást megalapozó nemzetközi szerződések feldolgozása során a XIX. század nagyhatalmi – „ágyúnaszád” – politikájának eredményeként a korszakban megjelenő egyenlőtlen szerződések jogdogmatikai elemzése és ezen egyenlőtlen szerződések alapján a távol-keleti államokban – Kína, Sziám, Korea és rövid ideig Japán – és Zanzibár, Marokkó,

Perzsia valamint Tunisz területén gyakorolt jogosítványok vizsgálata a dolgozat VIII. fejezetében történik meg. Az egyiptomi vegyes bírósági rendszer felállításának történeti előzményei és a vegyes bírósági rendszer szabály anyagának részletes feldolgozására pedig – figyelemmel arra, hogy az 1891. évi XXXI. törvénycikk 19.§. kifejezett rendelkezést tartalmaz ebben a vonatkozásban - a magyar konzuli törvény rendelkezéseivel foglalkozó V.8 alfejezetében kerül sor.

Az 1891. február 21. napján a Képviselőház által elfogadott 1891. évi XXXI. törvényt szenvedélyes és sokszor indulatoktól sem mentes vita előzte meg. Szilágyi Dezső igazságügy miniszter következetes és határozott érvelése, az ellenzék heves ellenvetései a korszak egyik hangos politikai csatáját eredményezték. Az ellenzék a magyar igazságügyi szuverenitás elvesztését vizionálta a törvénytervezet kapcsán, míg az előterjesztő miniszter és a kormányoldal egy, a kiegyezési törvénynek megfelelő, a magyar érdekeket mindenben megerősítő jogszabályként tekintett a törvényjavaslatra. A vita központi kérdése a magyar igazságügyi szuverenitással kapcsolatos kérdéskör egyéb elemei mellett az volt, hogy a törvényjavaslat alapján Konstantinápolyban felállításra kerülő konzuli főtörvényszék vegyes vagy közös bíróság-e. Az ellenzék a kiegyezési törvénnyel ellentétes, újabb mégpedig az igazságügy terén új közös ügyet kreáló rendelkezést látott ebben, addig a kormánypárti képviselők egy vegyes bíróságot, amely a magyar alattvalók ügyeiben ítélték és ehhez csak – az egyébként a kiegyezési törvény szerinti – konzuli szervezet volt közös, az konzuli igazságszolgáltatás kapcsán a magyar állam megőrizte igazságügyi szuverenitását. Utóbbi álláspontnak részbeni alapját az adta, hogy a magyar alattvalók a konzuli bíróságok által alkalmazott magyar jogszabályok hatálya alá tartoztak, másrészt, hogy magát a konzuli bíraskodáshoz való jogot a konzuli bíraskodásról szóló törvényt megelőzően – például Sziám, Kína, Bulgária, Románia esetében - már törvényekkel kihirdetett nemzetközi szerződések képezték, amelyek így korábban a magyar jogrendszer részévé váltak.

A törvényjavaslat tárgyalásával kapcsolatos közjogi természetű vita kapcsán álláspontom az, hogy a törvény megalkotásával a magyar törvényhozás egy több évtizedes hiányt pótolta. A törvényjavaslat készítőjeként Szilágyi Dezső a jogterületen évszázadok alatt kialakult ténylegességet ötvözte a magyar jogfejlődés aktuális eredményeivel, ezzel döntő szerepe volt egy olyan törvény megalkotásában, amely a konzuli jogszolgáltatás területén létező tisztázatlan helyzetek és állapotok megszüntetéséhez vezetett.

A dolgozatban részletes elemzés tárgyává tettem a törvény személyi és területi hatályával kapcsolatos rendelkezéseket. A törvényt szöveg feldolgozása mellett vizsgáltam a törvény hatályba lépése után a tárgykörben alkotott magyar törvényeket és a magyar igazságügy miniszter rendeleteit. A Konstantinápolyi Főtörvényszék szervezetére vonatkozó szabályozás kapcsán ezért került részletes vizsgálatra a főtörvényszék szervezési és ügyvitelének szabályozását adó 43.504/1897. számú magyar igazságügy miniszteri rendelet. A konzuli törvénynek a konzulok által alkalmazott jog meghatározása kapcsolatos rendelkezéseinek elemzése alapján kijelenthető és megismételhető az a dolgozatban tett megállapítás, hogy a magyar közjogi önállóság 1867-es visszaszerzése az eltelt negyed évszázad alatt még nem volt elég arra, hogy a polgári jog, az egyes eljárásjogok vagy a családjog minden területére kodifikált, nemzeti és egységes szabályozások szülessenek meg. A törvény a nemzeti jelleggel markánsan bíró és a törvény 10.§ első bekezdésében felsorolt jogágak, jogterületek vonatkozásában a lehetőséget teremtette meg elvi síkon a szuverén magyar jogalkotás által hozott normák alkalmazására. A törvényalkotó továbbra is hatályban tartotta és alkalmazni rendelte azon törvényeket és rendeleteket – szinte kizárólag osztrák jogszabályokról van szó – amelyeket a törvény megalkotásakor is alkalmaztak a konzuli bíróságok. Azonban a törvény hatálybalépéséig és a hatályba lépését követően kerültek elfogadásra olyan magyar törvények, amelyeket a konzuli bíróságok magyar alattvalók esetén – a korábbi osztrák törvények helyett – alkalmaztak. A törvény hatálybalépése előttről ilyen volt a büntetőjog területén a Csemegi kódex, illetve a magánjog területén a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvény, míg a hatálybalépését követően pedig a konzuli bíróság előtti polgári peres eljárások szabályozására 1902-ben, a hagyatéki eljárás szabályaira 1906-ban kiadott igazságügyi miniszteri rendeletek. A törvény szabályozásának vizsgálata alapján - a 12.§ kapcsán - megállapítható, hogy a nemzeti jelleggel nem bíró jogágak, jogterületek vonatkozásában a törvényhozó nem tudott más, a napi jogalkalmazást segítő szabályt beépíteni csak azt, hogy a hatályban lévő joganyag egy az egyben továbbra is hatályban maradt. A törvény időbeli hatálya 10 évre szólt, amit folyamatosan meghosszabbítottak, az utolsó hosszabbításról rendelkező törvény az 1917. évi XIX. törvény már nem érte el célját, hiszen a trianoni békeszerződés utolsó fejezetben részletesen elemzett rendelkezései alapján a magyar konzuli bíraskodás a békeszerződés aláírásával *de iure* is megszűnt.

Összegzésként és végkövetkeztetésként az utolsó fejezet zárásaként kifejtetteket megismételve rögzíthető, hogy az évszázadokon át gyakorolt konzuli bíraskodáshoz való jog kifejezetten és nyilvánvalóan ellentétes volt a második világháború utáni nemzetközi jog több alapelvével. Az államok szuverenitásának és jogi egyenlőségének alapelveiből kiindulva napjaink nemzetközi jogi gondolkodása szerint a tárgyalt kapitulációs szerződések illetve az egyenlőtlen szerződések és – ilyen formában – maga az exterritoriális bíraskodás intézménye nem lehet(ne) jogszerű egyenlő felek külső kényszer nélkül egyértelműen kifejezett akarata hiányában.

XI. Summary

The work of the consuls as judges over their own subjects and those of foreign states goes back to a history of several centuries. The dissertation, as the preparation of the processing of the legal sources connected to the consular jurisdiction of the Austro-Hungarian Monarchy, with a historical overview of the consular jurisdiction wishes to present and process the essence and the rules of the consular legislative services between the merchant city-states and the Byzantine Empire, as well as the non-Christian states and state formations, which consular legislative services were established during the 10th and 11th century in the Levant region, and mean the direct precursor to the development of the consular jurisdiction in the 19th and 20th century. The provisions regarding the consular jurisdiction of the era determined the jurisdiction and applicable law in the litigations based on the principle of actor sequitur forum rei, so according to this principle, the consular court of the defendant had jurisdictional powers.

The provisions of the Capitulations and of the treaties concluded during the economic and commercial boom of the Mediterranean area were important precursors to the Franco-Ottoman Capitulation of 1535, which served as a model for the treaties that regulated the consular jurisdiction in the Ottoman Empire in the later centuries.

In this dissertation, a separate sub-chapter deals with and examines the Capitulations themselves as provisions that contain legal norms that have a decisive importance for the topic. The system of Capitulations, is a(n) (itemized) system of trade, operation, and residence allowances and benefits (detailed in chapters), established in the Ottoman Empire, which was initially formally laid down in "letters of privilege" that were issued as unilateral statements by the individual sultans. The system of Capitulations (permits) provided a mutually agreed institutional framework for maintaining the proper relations between the Christian community of Europe and the Empire, which also maintained regular commercial and business relations, were however often in conflict, while they also maintained direct contact.

The analysis of the exemplary Franco-Turkish Capitulation in 1535 and of the subsequent Franco-Turkish capitulations prepared the examination of the regulation of the commercial treaty concluded by the Habsburg Empire with the Sultan in 1718. Under the rules adopted in the French capitulations, the Sultan gave the French

consul the right to settle the disputes between the French subjects in the territory of the Turkish Empire pursuant to the French law. In a lawsuit between a French subject and an Ottoman subject, the local judge, the *cadi* decided, however, the presence of the French dragoman, who acted not only as an interpreter but also as a legal representative, was mandatory throughout the proceedings. The right to exercise judicial jurisdiction, as determined by the French Capitulation, was later granted to, *inter alia*, the consuls of other European great powers, including the consuls of the Habsburg Empire.

The residence and activity permits granted to the official representatives and subjects of the Habsburg Monarchy in the separate trade agreement which accompanied the 1718 Peace Treaty of Pozarevac, and was connected to the settlement of the relations after the war between the Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, provide an early example of how the previous and existing capitulation system was transformed. Section V of the Trade Agreement provided, based on the French model, that in cases of disputes between Austrian subjects, the Austrian consul was entitled to conduct the proceedings and pass a judgment in accordance with the Austrian law and customary law. The trade agreement also had an influence on the fact that the Habsburg Empire began to gradually build its system of consular organizations and strived to strengthen its foreign economic relations by appointing professionally trained professionals during the 18th century. The latter objective was served by the Consular Academy, which was founded by Maria Theresa in Vienna in 1754. The main task of the Academy was to teach Oriental languages to those who were later assigned to work as consuls in the cities of the Turkish Empire or in its border regions. This is reason why the operation of the Consular Academy, which provided training for the consular officers, is described in this dissertation in detail.

The consuls of the Empire had to carry out their duties in financial uncertainty and often as part of an organization, which the court in Vienna handled marginally, for many decades. Only after several attempts, the ruler finally accepted the reforms of the consular organization during the first half of the 19th century. The most important result of the reforms of 1822-1825 was that the consuls were entitled to a regular state salary, thus their livelihood was secured. As a result, they were not fully exposed to the ever-changing trade turnover, and, thanks to their more stable material existence, and with the disappearance of their daily livelihood issues, a more

efficient consular protection of interests could be achieved at a professionally higher level. The consular organization of the Habsburg Empire/Monarchy, formed by the end of the 19th century, as well as the individual consular duties, the consular salary and the system of promotion will be presented in chapters VI and VII of the dissertation.

Regarding the consular jurisdiction, the subject matter of the study was the law applied by the consular courts that were issued in the form of imperial decrees. The most important of the imperial decrees issued until the Compromise of 1867 was the Decree of 29 January, 1855 regulating the consular jurisdiction in civil lawsuits, which determined the law the consulates of the Habsburg Empire in the Ottoman territory had to apply, as well as the order of the jurisdiction of the courts of first instance and the appeal forums. The Austrian consuls had jurisdiction at first instance, and the tribunals depending on the territorial location of the consul acting at first instance were designated as forums of appeal. In addition to this decree, several imperial decrees, described in Chapter Four, also regulated the consular activity and created the system of norms applicable until Act XXXI of 1891 on Hungarian consular jurisdiction entered into force.

The Compromise of 1867 between the states of the Habsburg monarchy also had direct consequences for the representation and exercise of the external sovereignty of the transformed state. The activity of the consular officers of the Austro-Hungarian Monarchy, who worked abroad, was also influenced by the new legal system of the state. With the adoption of the Compromise Act, the consuls' entitlements were transferred to the powers of the joint minister for foreign affairs. All the imperial consular affairs were managed by the joint minister for foreign affairs pursuant to Article IX of Act XVI of 1867 on the customs and trade union of Austria and Hungary, and pursuant to Article IX of Act XX of 1878 on the new customs and trade union. Despite the public-law independence regained with the Compromise, it took almost a quarter of a century to reconsider the regulation of the jurisdiction exercised by the Austro-Hungarian consuls in the Ottoman Empire, and in the South-eastern European and the Far Eastern states, and to adopt a law suited to new conditions of the public law.

The legal dogmatic analysis of unequal contracts appearing in this period during the processing of international treaties establishing the consular jurisdiction outside the Turkish Empire, and as a result of the "gun vessel" policy of the great powers in

the 19th century, and the examination of the entitlements used in the countries of the Far East – in China, Siam, Korea and briefly in Japan - and in the areas of Zanzibar, Morocco, Persia and Tunis, under these unequal treaties, will be detailed in chapter VIII of the dissertation. The historical background to the establishment of the Egyptian mixed court system and the rules of the mixed court system will be discussed in detail in sub-chapter V.8 which deals with the provisions of the Hungarian consular law, considering the fact that 19§ of the legislative act XXXI of 1891 contains an express provision to that effect.

Act XXXI of 1891, adopted by the House of Representatives on 21st February, 1891 was preceded by a passionate and often heated debate. The consistent and decisive reasoning of Dezső Szilágyi, the Minister of Justice, and the fierce objections of the opposition resulted in one of the loudest political battles of the era.

The opposition envisioned the loss of Hungarian judicial sovereignty regarding the bill, while the proposing minister and the government regarded the bill as a provision of law that reinforced the Hungarian interests in all respects and satisfied the Compromise Act. The central issue of the debate was, among other parts of the Hungarian judicial sovereignty, whether the consular general court to be set up in Constantinople, under the bill, would be a mixed court or a common court. While the opposition saw it as another provision creating a new common cause of judicature, contrary to the Compromise Act, the representatives of the government saw it as a mixed court that ruled in the matters of the Hungarian subjects, and only the consular organization was common, in accordance with the Compromise Act, the Hungarian state retained its judicial sovereignty regarding the consular jurisdiction. The latter position was partly based on the fact that the Hungarian subjects were ruled by the Hungarian laws applied by consular courts, on the one hand, and the right to consular legislation itself was covered by international treaties promulgated by laws before the law on consular legislation was enforced, for example, in the case of Siam, China, Bulgaria, and Romania, which had thus become part of the Hungarian legal system, on the other hand.

My opinion about the public law debate on the negotiation of the bill is that, by passing the law, the Hungarian decision-makers filled a gap of several decades. As drafter of the bill, Dezső Szilágyi combined the reality of the law developed over the centuries with the current results of the Hungarian legal development, and thus he

played a decisive role in the drafting of a law which led to the elimination of unclear situations and conditions in the field of consular justice.

In my dissertation, I have made the provisions concerning the personal and territorial scope of the law the subject-matter of a detailed analysis. In addition to the processing of the text of the law, I have examined the Hungarian laws and decrees by the Hungarian Minister of Justice that were created in the subject-matter after the law came into force.

For this reason, in connection with the regulation of the organization of the General Court of Constantinople, a detailed analysis of the decree No 43.504/1897 of the Minister of Justice was carried out, which regulated the organization and the administration of the General Court. Based on the analysis of the relevant provisions of the Consular Act applied by the consuls, it can be stated and the statement made in my dissertation can be repeated that the quarter of a century that passed since the restoration of Hungarian sovereignty of public law in 1867 was not long enough to produce codified national and uniform rules in all areas of the civil law, the individual procedural laws or the family law.

The law with regard to the branches of law and areas of law with a definite national character, listed in the first paragraph of Section 10§ of the Act, created, in principle, the opportunity to apply the norms adopted by the sovereign Hungarian legislation. The legislator maintained in force and ordered the application of the laws and regulations - almost exclusively Austrian laws - which were applied by the consular courts when the law was created. However, until the Act entered into force and after its entry into force, some Hungarian laws were adopted which were applied by the consular courts to the Hungarian subjects instead of the former Austrian laws. Before the Act entered into force, Csemegi Code was such a law in the area of the criminal law, and Act XXXI of 1894 on marriage in the private law, and after it entered into force, the ministerial decrees of 1902 on the regulation of civil litigation before the consular court and the judicial ministerial decrees, issued in 1906, on the rules of probate of will. Based on the study of the regulation of the law, it can be concluded regarding 12§ that with respect to the branches and areas of law without national character, the legislator could not include any other rule to help the day-to-day application of law only the rule that the existing legislation remained in effect without change. The law was enforced for a period of 10 years, which was extended continuously, however, the law on the last extension (Act XIX of 1917) did not

achieve its purpose because, under the provisions of the Peace Treaty of Trianon, analyzed in the last chapter in detail, the Hungarian consular jurisdiction ceased to exist *de iure* when the Peace Treaty was signed.

In summary and to repeat the facts detailed as a closure of the last chapter, we have concluded that the right to consular jurisdiction exercised for centuries was explicitly and manifestly contrary to several basic principles of the international law after the World War II. Based on the basic principles of the sovereignty and legal equality of states, and according to the modern international legal thinking, the discussed capitulation treaties and the unequal treaties, and the institution of extra-territorial jurisdiction as such could not be lawful without the clearly and explicitly expressed will of equal parties without external pressure.

XII. HIVATKOZOTT ÉS FELHASZNÁLT IRODALOM

Szakirodalom

1. AGSTNER, 2012. AGSTNER Rudolf – Von Kaisern, Konsuln und Kaufleuten Band 2. Die k.(u.)k. Konsulate in Arabien, Lateinamerika, Lettland, London und Serbien – LIT Verlag GmbH & Co. KG, Wien, 2012

2. ANTAL, 2004. ANTAL Tamás – A konzuli bírászkodás a dualizmus korában (Az 1891. évi XXXI. tc. létrejötte) Acta Juridica et Politica, Szeged, 2004.

3. ANTAL, 2012. ANTAL Tamás - A hundred Years of Public Law in Hungary (1890-1990) Novi Sad 2012

4. BECK, 2000. BECK, Roger B. (2000): *The History of South Africa*. Westport, CT: Greenwood

5. BECKETT, 1944. W.E. Beckett – Consular Immunities, The British Year Book of International Law 1944, Humphrey Milford Oxford University Press, London, New York Toronto 1944

6. BEKSICS, 1892. BEKSICS G.: A dualizmus. története, közjogi értelme és nemzeti törekvéseink Bp. 1892

7. BENNA 1975 BENNA Anna Hedvig Quellen zur Geschichte der Beziehungen Österreich-Ungarns zu Siam im Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien – Mitteilungen des Östeereichen Staatsarchív 28. (1975) Wien

8. BENKE, 1987. BENKE József: Az arabok története Bp. 1987
9. BERCHTOLD, 2009. BERCHTOLD Johannes – Recht und Gerechtigkeit in der Konsulargerichtsbarkeit – Britische Extrerritorialität im Osmanischen Reich 1825-1914 – R.Oldenbourg Verlag München, 2009.
10. BRÉHIER, 1999/1. BRÉHIER, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása Bp. 1999.
11. BRÉHIER, 2003/2. BRÉHER, Louis: A bizánci birodalmi intézményei Bp. 2003.
12. BRINTON, 1968. BRINTON, Jasper Yeates – The Mixed Courts of Egypt – Yale University Press, New Haven and London 1968.
13. BRUSATTI, 1979. BRUSATTI Alois – Betrachtungen zur Wirtschafts und Sozialgeschichte Berlin, Duncker & Humboldt 1979 – Aspekte der österreichischen Wirtschaftsgeschichte –
14. CAFLISH, 1992. CALFISH Lucius – Unequal Treaties – German Yearbook of International Law Volume 35 Berlin 1992
15. CALEB, 1903. CALEB R. - Die Konsulargerichtsbarkeit in Bulgarien auf Grund der Capitulationen mit der Türkei, Strassburg 1903.

16. CRANE, 1996. CRANE, Stephen: The Great Boer Trek, University of Virginia Library, 1996
17. CSARADA/1, 1910. CSARADA János: A tételes nemzetközi jog rendszere Bp. 1910.
18. CSARADA/2, 1894. CSARADA János: A nemzetközi jog története Budapest 1894.
19. CSARADA/3, 1882. CSARADA János: A követek menedékjogáról Pápa 1882.
20. CZAKÓ, 1933. CZAKÓ István – A külügyi képzés és konzuli szervezetünk reformja – Külügyi Szemle, 1933, 10 évfolyam, 3. szám
21. DIÓSZEGI, 2001. DIÓSZEGI István: Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája 1867-1918 Vincze Kiadó, Budapest, 2001.
22. DOLESCHALL, 1901. DOLESCHALL Alfréd: A honosság a büntető jogban – Bp. 1901.,
23. GAJZÁGÓ, 1942. GAJZAGÓ László: A nemzetközi jog eredete Bp, 1942.
24. GOLDSCHMIDT, 1997. GOLDSCHMIDT Arthur: A közel-kelet rövid története, Budapest 1997.
25. HARGITAI, 1999. HARGITAI József: A konzuli intézmény és a konzuli kapcsolatok jogának története Jogtudományi Közlöny Bp. 1999.
26. HARGITAI, 2005 HARGITAI József: A diplomáciai és konzuli kapcsolatok joga Budapest 2005.
27. HANDLER, 1905. HANDLER Illés Adalék a konsuli bírászkodáshoz házassági perekben –

- Jogtudományi Közlöny 40. évfolyam
33. szám Budapest 1905
28. HERICH, 1879. HEIRICH Károly: Keleti jogviszonyok Jogtudományi Közlöny XI. évfolyam 1879/ 19. szám
29. HEYD, 1879. HEYD, Willhelm von Heyd: Geschichte des Levantehandels im Mittelalter (1879, Stuttgart) Bd. I. S. 111.121.132. ,
30. HORVÁTH, 1921. HORVÁTH, Jenő: Diplomáciai történelem Bp. 1921,
31. JELAVICH, 1996. JELAVICH Barbara: A Balkán története II. kötet Osiris Kiadó, Bp. 1996
32. KAJTÁR-SZÉCSÉNYI, 1996. KAJTÁR-SZÉCSÉNYI: A kereskedelmi jog történetének vázlata Jogtudományi Közlöny 1996/10
33. KÁPOSZTA. 1999. Ifj. KÁPOSZTA Lajos: A bécsi Konzuli Akadémia válságos évei és átalakítása 1918 őszétől 1923-ig – 371.-373 o. (Bács-Kiskun Megye múltjából XV. – szerk. Tóth Ágnes, Kecskemét, 1999)
34. KRASKE, 1939. KRASKE Erich – Handbuch des auswärtigen Dienstes – Max Niemeyer Verlag Halle/Saale 1939
35. KOMÁR, 2004. KOMÁR Krisztián: Az Osztrák-Magyar Monarchia és marokkó diplomáciai kapcsolatai a 20. század elején – Aetas 2004/03-04
36. KÖFLET-TOCKNER, 1999. KÖFLET-TOCKNER Barbara: Österreich-Ungarn in Zanzibar Mitteilung des österreichischen Saatsarchiv,

- 47/1999
37. LEE, 1991. LEE Luke T. – Consular Law and Practice – Oxford 1991
38. LERS, 1904. LERS Vilmos: A konzuli bírászkodás intézménye – Nemzetközi jogi tanulmány Budapest, 1904
39. LIPMANN, 1898. LIPMANN Karl: Die Konsularjurisdiktion in Orient, 1898, Leipzig
40. MAGYAR JOGI, 1898. Magyar Jogi Lexikon szerk. Márkus Dezső , Budapest Pallas 1898-1907. II. kötet
41. MAGYAR, 2005. MAGYAR István: Lénárd: Bizánc és a keresztes államok. In: Európa ezer éve: a középkor. (I. kötet) Szerk.: Klaniczay Gábor. Budapest, Osiris, 2005.
42. MAGYARY, 1942. MAGYARY Géza – Összegyűjtött dolgozatai – A polgári eljárás, a magánjog és a kereskedelm jog köréből I. kötet – A Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Bizottságának Kiadványsorozata 12. szám – Budapest, 1942
43. MAGYARY/2 , 1942. MAGYARY Géza – Konzuli kiváltságok – Házkutatás a konzulátuson – Külügyi Szemle XIX. évfolyam, 1. szám, Magyar Külügyi Társaság, Budapest 1942
44. MALANCZUK, 1997. MALANCZUK Peter - *Akehuurst's Modern introduction to international law*, (7th Revised edition), Routledge,

- 1997,
45. MALFATTI, 1904. MALFATTI di Monte Tretto: Handbuch des österreichisch-ungarischen Konsularwesen Bécs, 1904.
46. MÁRFFY-MANTUANO, 1908. MÁRFFY-MANTUANO Rezső: Külügyeink közössége Ausztriával Bp, 1908.
47. MARTENS, 1874. MARTENS Fedor F.: Das Consularwesen und die Consularjurisdiction im Orient Berlin 1874.
48. MAS LATRIE, 1868. MAS LATRIE Louis de: Traités de paix et de commerce et documents Párizs, 1868.
49. MATSCH, 1980. MATSCH Erwin: Geschichte des auswärtigen Dienstes von Österreich-Ungarn 1720-1920 Bécs, 1980.
50. MILTITZ, 1840. MILTITZ Alexander de: Manuel des Consuls II. London 1840
<https://archive.org/details/manueldesconsul02miltgoog20190224>
51. MISKOLCZY, 2008. MISKOLCZY István: A középkori kereskedelem története Budapest 2008.
52. MUNCH, 1992. MUNCH Fritz – Consular Jurisdiction - Encyclopedia of Public International Law Volume One North Holland Amsterdam London New York Tokyo 1992, .
53. NAGY, 1995 NAGY Károly – A nemzetközi jog valamint Magyarország külkapcsolatainak története Lakitelek

- 1995
54. NAGY, 1999. NAGY Károly – Nemzetközi jog
Budapest, Püski Kiadó 1999
55. NAGY M., 2001. NAGY Miklós Mihály: Geográfia
hadilobogó alatt Magyar Tudomány
2001/7 [http://www.matud.iif.hu/
01jul/nagymih.html20101207](http://www.matud.iif.hu/01jul/nagymih.html20101207)
56. NEUMANN, 1854. NEUMANN Leopold: Handbuch
des Consulatwesens Wien, 1854.
57. NÓTÁRI, 2011. Dr. NÓTÁRI Tamás: A társasági jog
kodifikációja az európai országokban
Scientia Iuris 2011/1 szám
58. OSTROGORSKY, 2003. OSTROGORSKY [Georg](#): A bizánci
állam története. Budapest, Osiris, 2003.
59. OTTLIK, 1937. OTTLIK György – A modern
diplomácia –Magyar Szemle
különlenyomata Budapest 1937.
60. ÖZSÜ, 2012. ÖZSÜ Emet - Ottoman empire In Bardo
Fassbender - Anne Peters (Eds.): The
Oxford Handbook of the History of
International Law, Oxford University
Press, 2012,
61. PAKENHAM, 1992. PAKENHAM T.: The Boer War (
Abacus, London, 1992.)
62. PETERS, 2015. PETERS Anne - Unequal treaties,
*Max Planck Encyclopedia of Public
International Law*, Oxford Public
International Law, Oxford University
Press, 2015
63. PIKLER, 1904. PIKLER Gyula – A jog
keletkezéséről és fejlődéséről Budapest,
1902
64. PRINZ, 1934. Prinz György Róbert –
Kereskedelmi külképviseletek reformja

- Törvényhozók Lapja, III. évfolyam, 1934, Budapest
65. RÁKOSY, 1908. RÁKOSY Imre cikk Ügyvédek Lapja XXV. évfolyam 52. szám 1908
66. RÉNYI, 1912. RÉNYI, József (1912): A külügyi közigazgatás (Kl. Nyomda, Budapest)
67. ROSTOVÁNYI, 2011. ROSTOVÁNYI Zsolt: A közel-kelet története 1918-1991 Budapest, 2011.
68. RUNCIMAN, 2002. RUNCIMAN, Steven: A keresztes hadjáratok története. Osiris Kiadó. Budapest, 2002.
69. SALÁT, 2009. SALÁT Gergely Budapesttől Pekingig, a magyar-kínai kapcsolatok múltja Konfuciusz Krónika 2009/2 Bp. ISSN 2060-9655
70. SAMSINGER 2018 SAMSINGER Elmar – Österreich in Istanbul – Das kaiserlich königlich österreichische und königlich ungarische Consular-Obergericht in Konstantinopel 1898-1918
71. SAUER, 1974. SAUER, M. (1974): Zur Reform der Österreichischen Levante-Konsulate im Vormärzt. (Mitteilung des Österreichischen Staatsarchiv, Band 27, Bécs)
72. SCHMIDL, 1985. SCHMIDL Ervin A.: zur Geschichte der k.u.k. Konsularvertretungen im südlichen Afrika bis zum ersten Weltkrieg Mitteilung des österreichischen Staatsarchiv, 1985/28.
73. SEIDL-HOHENVELDERN 1994 SEIDL-HOHENVELDERN Ignaz – Völkerrecht - Academia Iuris

Leherbücher der Rechtswissenschaft,
München 1994 ISBN 3-452-23050-3

74. SENG, 1897. SENG Tsurutaro: Gestaltung und Kritik der heutigen Konsulargerichtbarkeit in Japan Berlin 1897.
75. BERINKEY, 1916 BERINKEY Dénes Dr. Bulgária és Törökország gazdasági és jogi viszonyai – Magyar Királyi Keleti Kereskedelmi Akadémia Kiadványa, Budapest, 1916.
76. SOMOGYI, 1976. SOMOGYI Éva – A birodalmi centralizációtól a dualizmusig. Az osztrák-német liberálisok útja a kiegyezéshez. Budapest 1976.
77. STAT. KÖNYV, 1899. Magyar Királyi Kormány 1898. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv Athenaeum Kiadó Bp. 1899.
78. STIPTA, 1998 STIPTA István – A magyar bírósági rendszer története – Debrecen 1998
79. STIPTA, 2004. STIPTA István – Szilágyi Dezső és az igazságügyi modernizáció – In. Deák és utódai Magyar igazságügyi miniszterek 1848/49-ben és a dualizmus korában Szerk. Csibi Norbert, Domaniczky Endre Pécs, 2004.
80. TEGHZE, 1930. TEGHZE Gyula – Nemzetközi jog Debrecen 1930
81. USTOR, 1969. USTOR Endre: A diplomáciai kapcsolatok KJK Bp. 1969.
82. USTOR/2, 1978. USTOR Endre – Magyarország

83. USTOR, 1967. konzuli szerződéseik és az egyenlő elbánás – Külpolitika V. évfolyam, 1978. I. szám, Budapest 1978
USTOR Endre – Konzuli ismeretek, Budapest 1967.
84. VARGA, 2013 VARGA Norbert – A magyar állampolgársági jog a 19. században – Budapest, 2013
85. VÉCSEY, 1880. VÉCSEY Tamás – A magyar-osztrák consuláris bíraskodás (1880) Jogtudományi Közlöny 15. évfolyam 52. szám
86. WAGNER, 1984. WAGNER Georg: Österreich und die Osmanen im Dreißigjährigen Krieg – Mitteilung des österreichischen Landesarchiv 14 Band, 1984.
87. WOLF, 1995. WOLF Eric: Európa és történelem nélküli népek Akadémiai Kiadó- Osiris Századvég Bp. 1995.
88. ZERKOWITZ, 1914. ZERKOWITZ Emil: A konzul a külkereskedelemben Budapest 1914.
89. ZÖLLNER, 1990. ZÖLLNER E. (1990): Geschichte Österreich: von den Anfängen bis zur Gegenwart. (Verlag für Geschichte und Politik, München, Oldenburg)
90. ZSIGMOND, 2007/1 ZSIGMOND Gábor: A fiumei magyar tengeri kereskedelmi gőzhajózás kialakulása –KÚT 2007/1-2.
91. ZSIGMOND, 2010/2 ZSIGMOND Gábor: A Monarchia kereskedelmi tengerészetének kialakulása I. Hajózástörténeti Közlemények – www.kriegsmarine.hu

A SZERZŐNEK A KUTATÁSI TÉMÁBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓI

1. Teschmayer G. (2004) - A diplomáciai kiváltságok és mentességek– Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Közalapítvány füzetek 20.kötet, Nyíregyháza 231 – 236 o.
2. Teschmayer G. (2006) - Az egyiptomi nemzetközi vegyes bíróság – Doktoranduszok Fóruma, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi kar Szekciókiadványa, Miskolci Egyetem Innovációs és Technológiai Transzfer Centruma, Miskolc 2006, 279 – 285 o.
3. Teschmayer G. (2007) A konzuli szolgálat ellátáshoz szükséges előképzés az Osztrák-Magyar Monarchia időszakában – Doktoranduszok Fóruma, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi kar Szekciókiadványa, Miskolci Egyetem Innovációs és Technológiai Transzfer Centruma, Miskolc 2007, 259 – 264 o.
4. Teschmayer G. (2008) Az Osztrák-Magyar Monarchia konzulátusai tengerentúli területeken – A dél-afrikai és a Zanzibáron működött osztrák-magyar konzultusok történetéből – Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai 9. kötet, Miskolc 467 – 476 o.
5. Teschmayer G. (2010) A Habsburg Birodalom konzulokra vonatkozó szabályozásának története a pozsareváci békeszerződéstől a XIX. század első negyedéig - Gazdasági és Társadalomtudományi Közlemények II. évfolyam 2. szám Nyíregyháza, 177 -187 o.
6. Teschmayer G. (2010) - A konzuli bíraskodás rendszere az Osztrák-magyar Monarchia időszakában - Akta Beregszásiones 2010/3, PoliPrint – Ungvár, Ukrajna 109 – 120 o.
7. Teschmayer G. (2011) Az Osztrák-Magyar Monarchia által kötött konzuli egyezményeknek a konzuli feladatokra vonatkozó rendelkezéseinek bemutatása és összehasonlítása Osztrák-Magyar Kelet-ázsiai expedíció eredményei 1868-1871 – Gazdasági és Társadalomtudományi Közlemények III. Évfolyam I. szám, Nyíregyháza 300 – 308 o.
8. Teschmayer G. (2012) "Valódi vihar vagy felesleges hullámkeltés?" Gondolatok a konzuli bíraskodás szabályozásáról szóló 1891. évi XXXI. tc. képviselőházi vitájáról – Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai 15. kötet, Miskolc, 393 – 420 o.

ORSZÁGGYŰLÉSI NYOMTATVÁNYOK

KI II. – Az 1901. október hó 24-re hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai II. kötet Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1902

KI XII. – Az 1910. június hó 25-re hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai XII. kötet Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1911

KN XXII. – Az 1887. szeptember hó 26-ra hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója, Huszonkettedik Kötet, szerk.: dr. Szádeczky Lajos Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság 1891.

FN IV. - 1887. szeptember hó 26-ra hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Naplója IV. kötet Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság 1891.

Nyilatkozat

Alulírott **dr. Teschmayer Gábor**, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának hallgatója, felelősségem tudatában, az intézmény felé az alábbi nyilatkozatokat teszem. Kijelentem, hogy a PhD fokozatszerzéshez benyújtott értekezést én írtam és én szerkesztettem, a dolgozatot önállóan készítettem. Kijelentem, hogy a dolgozat elkészítéséhez külső forrásból merített adatokat, valamint a másoktól származó, közzé tett vagy közzé nem tett gondolatokat, eredeti leőhelyük megadásával, a lábjegyzetekben hivatkozott források közt, illetve az irodalomjegyzékben hiánytalanul megjelöltem. Kijelentem, hogy megjelöltem azon tartalmakat, parafrázisokat is, amelyek más szerzők gondolatait rövidítve, átfogalmazva tartalmazzák. Kijelentem továbbá, hogy a benyújtott értekezéssel azonos tartalmú értekezést, sem korábban, sem ezzel egyidejűleg, más egyetemen nem nyújtottam be tudományos fokozat megszerzése céljából és a dolgozatot, sem részben sem egészben, nem tettem közzé. Kijelentem végül, hogy a leadott elektronikus és nyomtatott dolgozat formailag és tartalmilag teljesen megegyezik. A fenti nyilatkozatokon túl hozzájárulok, hogy a Doktori Tanács a dolgozatot elektronikus plágiumkeresővel megvizsgálja.

Budapest, 2019. november 21.

.....

aláírás